МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 26/2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ПРАВОВІ НОВЕЛИ **№ 26/2025**

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність D8. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права», Україна,
73039, м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік. Мова видання: українська, англійська

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1912 від 30.05.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-04846

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права» (вул. 49-ї Гвардійської Херсонської дивізії, 37А, м. Херсон, 73038, e-mail: mubip@mubip.org.ua, Тел.: +38 098 2651436).

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права 25.09.2025 р., протокол № 2

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

Заступник головного редактора: **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, відповідальний секретар, професор.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;
Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;
Предмєстніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;
Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;
Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;
Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент;
Маслова Я. І. – доктор юридичних наук;
Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;
Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;
Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;
Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;
Тимчишин А.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кубаєнко А.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Ульянов О.І. – кандидат юридичних наук, доцент;
Цехан Д.М. – доктор юридичних наук, професор;
Борко А.Л. – доктор юридичних наук, професор;
Бараненко Д.В. – доктор юридичних наук, професор;
Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;
Мандзик П.І. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу, ТОВ «Паливно-торгова фірма «Центр»;
Шані (Еуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ISSN 2663-5623 (print)
ISSN 2663-5631 (online)

© Міжнародний університет бізнесу і права, 2025
© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Беніцький А.С.
Правове становище українського населення Слобідської України на території земель війська Донського у XVIII столітті **9**

Дерев'янко А.І.
Трансформація міграційної політики в Україні у XX–XXI століттях: від радянського тоталітаризму до європейської інтеграції **24**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ненько С.С., Афанасенко М.І.
Відеоконференцзв'язок в цивільному судочинстві України: сучасні аспекти **30**

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Лигін О.В.
Підзаконні нормативно-правові акти в системі правового регулювання видобування вуглеводнів в Україні **42**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Bakulin D.O.
Administrative and legal foundations and institutional safeguards for the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine in the context of ensuring public security and protecting human rights **49**

Браславець Я.Ю.
Превентивні адміністративно-правові заходи протидії антиконкурентним узгодженим діям **56**

Головко К.М.
Цифровізація адміністративних процедур в Україні: правові виклики та перспективи **66**

Головко Р.М.
Адміністративна відповідальність у сфері підприємницької діяльності: баланс між контролем і захистом прав **77**

Горінов П.В.
Принципи адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні **85**

Курило І.В.
Деякі аспекти правового регулювання у сфері альтернативної енергетики в умовах євроінтеграції **93**

Манжула А.А., Сокуренко О.А., Окопник О.М.
Функціонування почесних консулів іноземних держав в Україні як суб'єктів публічної адміністрації **101**

Мельничук Р.В.
Дослідження видів адміністративних правопорушень, процедури притягнення до відповідальності та застосування санкцій **108**

Токарєва К.О., Березовський Д.О.
Менеджмент та оподаткування цифрових платформ в Україні:
нові рішення в умовах воєнного стану **115**

Труба Р.М.
Структура адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення
національної безпеки в Україні **123**

Шумейко І.П.
Розгляд по суті справ про фінансову відповідальність **130**

Юрченко Т.П.
Оцінка ефективності правового регулювання у сфері надання
адміністративних послуг в умовах воєнного стану в Україні **140**

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Andriiev I.P.
Theoretical and legal foundations of independent evidence gathering
by the defence in criminal proceedings **149**

Демедюк С.В.
Темна сторона комп'ютерних мереж: злочини та незаконна діяльність онлайн **157**

Козаченко В.В.
«Тест руки» Едвіна Е. Вагнера як засіб діагностики агресивності та схильності
до насильства у осіб групи криміногенного ризику **167**

Користін О.Є., Кардашевський Ю.Р.
Трансформація методів відмивання коштів у кіберпросторі **174**

Мельковський О.В.
Актуальні питання безпеки діяльності
правоохоронних органів України в умовах дії воєного стану **182**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Скідан Н.В.
Судова практика у системі джерел кримінального процесуального права України:
трансформація підходів уявлення в контексті становлення верховенства права
як концептуальної засади функціонування правової системи **188**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Боровик А.В., Шира О.В.
Міжнародно-правові зобов'язання щодо захисту
цивільної інфраструктури під час збройних конфліктів **196**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Дроздов О.М., Басиста І.В., Глинська Н.В.
Колегіальний розгляд кримінального провадження за процедурою in absentia
в суді першої інстанції на підставі клопотання захисника **205**

Курило І.В., Овчарук С.С., Шкарупа К.В.
Особливості правового регулювання вантажних перевезень в ЄС **220**

Іванищук А.А., Підберезних І.Є., Сердюк Є.В.
Підзаконна правотворчість у сфері ринку природного газу в Україні **229**

Бойчук А.Ю., Кокорєв О.В., Тарасов А.В.
Актуальні питання вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування в Україні **238**
Колпаков В.К., Курінний Є.В., Євтушенко Д.С.
Забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб
та громадян України за кордоном: міжнародні стандарти захисту **246**
Добкіна К.Р.
Конституційний плюралізм і права людини:
до питання про системоутворюючі засади сучасного правопорядку **253**
Білоус О.А.
Предмет правового регулювання гендерних відносин в Україні **260**
Лаворик А.В., Дзюбак С.В.
Свобода віросповідання як юридична категорія в правовій доктрині:
до питання про її субстанційні та процедурні гарантії **264**
Мельник П.В.
Етичні нормативні засади формування службових правовідносин **273**
Черненко О.А.
Девелоперська діяльність в умовах війни: правові аспекти **282**
Бортник Н.П., Дубова К.О.
Медіація як інноваційний механізм врегулювання спорів і трансформації конфліктів
у правовій системі України **289**
Селменський М.С.
Правові засади інституційної підтримки підприємництва
в українсько-словацькому співробітництві **298**
Кузьменко А.С.
Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням
у туристичній сфері **310**
Погорецький М.А.
Використання поліграфу у доказуванні у кримінальних провадженнях:
практика США, країн ЄС, ЄСПЛ та України **318**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Benitskiy A.S.
Legal status of the Ukrainian population of Slobidska Ukraine on the territory of the Don Army lands in the 18th century 9

Derevianko A.I.
Transformation of migration policy in Ukraine in the 20th and 21st centuries: from Soviet totalitarianism to European integration 24

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Nenko S.S., Afanasenko M.I.
Videoconferencing in civil proceedings of Ukraine: modern aspects 30

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURE RESOURCES LAW

Lyhin O.V.
Subordinate statutory acts in the system of legal regulation of hydrocarbon production in Ukraine 42

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bakulin D.O.
Administrative and legal foundations and institutional safeguards for the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine in the context of ensuring public security and protecting human rights 49

Braslavets Ya.Yu.
Preventive administrative and legal measures to counter anti-competitive concerted practices 56

Golovko K.M.
Digitalization of administrative procedures in Ukraine: legal challenges and prospects 66

Golovko R.M.
Administrative responsibility in the sphere of entrepreneurial activity: balance between control and protection of rights 77

Horinov P.V.
Principles of administrative law support for youth policy in Ukraine 85

Kurylo I.V.
Some aspects of legal regulation in the field of renewable energy in the context of European integration 93

Manzhula A.A., Sokurenko O.A., Okopnyk O.M.
Functioning of honorary consuls of foreign states in Ukraine as subjects of public administration 101

Melnichuk R.V.
Research on types of administrative violations, procedures for bringing to justice and application of sanctions 108

Tokarieva K.O., Berezovskyi D.O.
Management and taxation of digital platforms in Ukraine: new solutions under martial law 115

Truba R.M.
The structure of the administrative law status of national security entities in Ukraine **123**
Shumeiko I.P.
Consideration of the merits of cases concerning financial responsibility **130**
Yurchenko T.P.
Assessment of the effectiveness of legal regulation in the provision of administrative services under martial law in Ukraine **140**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Andriiev I.P.
Theoretical and legal foundations of independent evidence gathering by the defence in criminal proceedings **149**
Demediuk S.V.
The dark side of computer networks: crimes and illegal activities online **157**
Kozachenko V.V.
Edwin E. Wagner's "Hand Test" as a tool for diagnosing aggressiveness and propensity for violence in individuals from criminogenic risk groups **167**
Korystin O.Ye., Kardashevskyy Yu.R.
The transformation of money laundering methods in cyberspace **174**
Melkovsky O.V.
Current issues of security of law enforcement agencies under martial law **182**

CRIMINAL PROCESS

Skidan N.V.
Case law in the system of sources of criminal procedure law of Ukraine: transformation of approaches in the context of the rule of law as a conceptual foundation of the legal system **188**

INTERNATIONAL LAW

Borovyk A.V., Shyra O.V.
International legal obligations regarding the protection of civilian infrastructure during armed conflicts **196**

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Drozdov O.M., Basysta I.V., Hlynska N.V.
Collegial adjudication of criminal proceedings under the in absentia procedure in the court of first instance upon motion by defense counsel **205**
Kurylo I.V., Ovcharuk S.S., Shkarupa K.V.
Features of legal regulation of freight transportation in the EU **220**
Ivanyshchuk A.A., Pidbereznykh I.Ye., Serdiuk Ye.V.
Legal regulation in the sphere of the natural gas market in Ukraine **229**
Boichuk A.Yu., Kokoriev O.V., Tarasov A.V.
Current issues in improving legislation on local self-government in Ukraine **238**
Kolpakov V.K., Kurinnyi Ye.V., Yevtushenko D.S.
Ensuring the right to pension benefits for internally displaced persons and ukrainian citizens abroad: international protection standards **246**
Dobkina K.R.
Constitutional pluralism and human rights: on the issue of system-forming principles of the modern legal order **253**

Bilous O.A.
The Subject of Legal Regulation of Gender Relations in Ukraine **260**
Lavoryk A.V., Dziubak S.V.
Freedom of religion as a legal category in legal doctrine: on the issue of its substantive and procedural guarantees **264**
Melnyk P.V.
Ethical normative principles of the formation of service legal relations **273**
Chernenko O.A.
Development activities under war conditions: legal aspects **282**
Bortnyk N.P., Dubova K.O.
Mediation as an innovative mechanism for dispute resolution and conflict transformation within the legal system of Ukraine **289**
Selmenskyi M.S.
Legal foundations of institutional support for entrepreneurship in ukrainian-slovak cooperation **298**
Kuzmenko A.S.
Special criminological measures to prevent criminal offenses in the tourism sector **310**
Pohoretskyi M.A.
Using polygraphs in evidence in criminal proceedings: practice of the US, EU countries, the ECHR and Ukraine **318**

УДК 340.15:3.071.55+346.16(477.74)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.1

Беніцький А.С.
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеський державний університет внутрішніх справ

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗЕМЕЛЬ ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО У XVIII СТОЛІТТІ

Постановка проблеми. У другій половині XVIII ст. західна частина земель війська Донського інтенсивно заселялась українцями – вихідцями із Слобідської України. У 1764 р. на землях війська Донського проживало близько 20.422 українці, які утворили 232 населені пункти. З 1763 р. вони були зобов'язані сплачувати подушний семигривневий оклад. Збір коштів покладався на обер-коменданта фортеці Святого Дмитра Ростовського.

Кількість українського населення на землях війська Донського навіть перевищувала кількість донських козаків. Так, за повідомленням О.І. Ригельмана, наприкінці 1760-х рр. на землях війська Донського проживало 21.000 українців, а кількість донських козаків була така: 15.470 стройових козаків, 3914 відставних козаків і 1496 «сказочних» козаків [1, с. 53]. У 1795 р., за даними 5-ї ревізії, на землях війська Донського проживало вже 58.492 українця, у 1806 р., за даними 6-ї ревізії, – 76.857 українців, а в 1817 р., за даними 7-ї ревізії, – 78.991 українець [2, с. 72, 74–75]. За переписом населення Російської імперії 1897 р. на території Області війська Донського українську мову назвали своєї рідною 1046 донських козаків війська Донського [3, с. 230–239].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями правового статусу українського козацького населення, яке у XVIII ст. переселялось за межі Гетьманщини та Слобідської України, займались такі автори, як: А.С. Дзагалов, В.С. Курило, Р.О. Литвиненко, І.В. Роздобудько, В.А. Смолій, О.Д. Сухомлин, Т.В. Чухліб та ін. Водночас комплексного дослідження питань правового стану українського населення Слобідської України, яке протягом XVIII ст. переселялось в землі війська Донського, не проводилось.

Мета статті. Зазначити фактори, які спонукали населення Слобідської України переселятись в землі війська Донського у XVIII ст. Вказати з якими труднощами стикалися слобожанці при облаштуванні господарств на нових місцях. Визначити правовий стан слобожан, які у XVIII ст. мешкали в землях донських козаків. Звернути увагу на свавілля донської козацької старшини відносно некозацького населення. Дослідити причини, які впливали на залучення українського населення до козацької служби у війську Донському наприкінці XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Українське населення Слобідської України переселялось на землі війська Донського здебільшого з Острогозького слобідського козацького полку, який межував з донськими козацькими юртами. Так, с землями Казанського й Мигулінського юртів війська Донського межувала Богучарська козацька сотня Острогозького слобідського козацького полку. Крім того, поруч із Луганським козацьким юртом земель війська Донського проживали острогозькі козаки Білолуцької, Закотенської і Старобільської сотень Острогозького слобідського

© Беніцький А.С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

козацького полку. Тому, велика кількість осель колишніх острогозьких козаків була саме на території земель війська Донського, на якій у 1802 р. було утворено Донецький козацький округ. Проте на землі війська Донського переселялись і з інших слобідських козацьких полків. Так, відомо, що в 1740-х рр. до хутора донського старшини Суліна переселився ізюмський козак Павло Секретов, родом зі Сватової Лучки Ізюмського слобідського козацького полку.

Українці селились окремими слободами на землях, які належали донській старшині або станичній козацькій громаді. Так, наприклад, у 1763 р. в станиці Луганській проживало 173 українці чол. статі [4]. За переписом 1768 року, близько третини чоловічого населення на землях війська Донського й у донецьких козацьких городках (станицях) були українці, які переселились переважно в середині XVIII ст. зі Слобідської України. Так, в Луганській станиці проживало 286 служивих козаків, 50 відставних козаків і 113 українців; у Митякінський станиці – 245 служивих козаків, 60 відставних козаків і 120 українців; у Гундорівський станиці – 150 служивих козаків, 25 відставних козаків і 80 українців; у Кам'янській станиці – 170 служивих козаків, 35 відставних козаків і 100 українців; у Калитвенській станиці – 180 служивих козаків, 40 відставних козаків і 100 українців; в Усть-Білокалитвенській станиці – 170 служивих козаків, 35 відставних козаків і 80 українців та ін. [5, с. 115].

Різні фактори ставали причиною переселення у XVIII ст. українських родин із Слобідської України. Серед них: державний примус, зловживання козацької старшини, захоплення московськими (російськими) урядовцями земель у козацьких громад, закріпачення населення тощо.

Примусове переселення слобідських козацьких родин з боку уряду відбувалось у 1732 р. в місцевість річки Айдар (ліва притока Сіверського Дінця). Після булавінського повстання ця територія в більшості була малозаселеною. Тому кордони з Османською імперією на цієї ділянці були слабозахищеними. Після Андріанопольського договору 1713 р. московсько-турецькій кордон підходив фактично в притулок до Бахмута. Аж до укладення Бєлградського договору 1739 р. землі в середній течії Сіверського Дінця були слабозахищеними. На сході Української оборонної лінії, побудованої на початку 1730-х рр., стояла Донецька фортеця. Вона була зведена в районі гирла річки Суха Беречка. Будівництво Оборонної ділянки від Бахмута, далі правобережжям Сіверського Дінця й до Лугані, було лише в планах уряду. У 1732 р. уряд зобов'язав острогозькі козацькі родини переселитися із сл. Урива, сл. Гвоздівка, сл. Землянська, сл. Єндовище, сл. Перлівка та сл. Ливні Воронізької губернії на річку Айдар і її притоки Біла, Кам'янка та ін.

Слід зазначити, що слобідське українське козацьке населення у першій чверті XVIII ст. активно заселяло місцевість в районі впадіння річки Хопер у Дон, там, де були знищені московськими каральними експедиціями козацькі городки, які підтримали Кіндрата Булавіна у повстанні 1707–1709 рр. На місці знищених Пристанського, Григор'євського й Біляєвського козацьких містечок хоперських козаків протягом 1710–1717 рр. московський уряд утворив Хоперську фортецю, яка 1719 року була включена до складу Азовської губернії [6, с. 706]. У документах вона іноді йменувалась як Новохоперська або Нова Хоперська.

У 1714 й 1716 рр. адмірал Апраксін дозволив заселяти землі зруйнованих Пристанського, Григор'євського й Біляєвського городків слобідським українським козакам, які залучались до служби в новоутвореній фортеці: «… у 714 і 716 роках, за листами покійного генерал-адмірала та Воронезького губернатора графа Апраксина до колишнього віце-губернатора Количева, велено в порожніх місцях по річці Хопру в урочищах, де були козачі містечка Пристанське, Біляєвське, Григорівське, для перелазів татарських зробити фортецю неабияк велику і на вічне життя закликати Черкас, і посадських мисливців…»

[7, с. 138]. За наказом адмірала Апраксина, лише через рік після побудови фортеці дозволялось приймати на ці землі козаків із різних містечок земель Війська Донського: «… і коли фортеця збудується і козаки приїжджі з різних місць забажають жити в тій фортеці, їх приймати і записувати саме через цілий рік і відмежувати їм із розорених трьох містечок Пристанського, Гргор'євського, Біляєвського всі землі з усіма угіддями» [7, с. 138].

Московський уряд дозволив заселятися навколо Хоперської (Новохоперської) фортеці козакам, які під час булавінського повстання разом з Військом Донським брали участь у війні зі Швецією у складі московської армії Петра І. Найвірогідніше, громади хоперських козаків, які залишились після каральної експедиції князя В.В. Долгорукого, мали можливість селитися навколо цієї фортеці. Очевидно, біля цієї фортеці селились не тільки хоперські козаки – «старожили», але й донецькі й медведицькі козаки, оскільки більшість із них вимушена була скитатися у пошуках нової військової служби. Так, серед козаків Хоперського козацького полку зустрічались такі прізвища як «Донецький» [8, с. 88], що свідчило про походження козаків із донецьких козацьких городків.

У Хоперській (Новохоперській) фортеці було прийнято на службу 219 козаків, які жили навколо неї [9, с. 262–263]. З цих козаків 125 були вихідцями зі Слобідської України [10, с. 25]. Згідно з переписом населення козацьких слобід Алфьорівка, Градська, Пиховка, Красна, утворених навколо Хоперської (Новохоперської) фортеці, більшість складали острогозькі козаки з полкового містечка Острогозьк, а також сотенних слобід Богучари, Калач, Урива, Єндовищи та ін., які переселились до них у 1710–1720-х рр. Друга переселенська хвиля до цих хоперських слобід відбулась у 1730–1750-х рр. До них переселялись родини українських козаків не тільки Слобідської України але й також Гетьманщини, про що свідчили Списки перепису козацьких родин слобод Алфьорівка, Градська, Пиховка, Красна, укладені в 1771–1775-х рр. [11, с. 400–897]. Міграція слобідських козацьких родин в поселення, які були у відомстві коменданта Хоперської (Новохоперської) фортеці, здійснювалась, незважаючи на заборони приймати слобідських українських козаків, зазначені в урядовому наказі від 11 лютого 1736 р. [12, с. 746].

У 1724 р. з козаків Хоперської (Новохоперської) фортеці була утворена кінна козацька команда, яка підпорядковувалась коменданту Хоперської фортеці. У 1774 р. з цієї команди утворили Хоперський козацький полк. Цікаво, що між українською і російською громадами хоперських козаків виникали сварки. У зв'язку з цим, починаючи з 1751 р., у хоперській козацькій команді обирали двох ротмістрів – одного з українців, а іншого – з росіян [10, с. 31].

24 квітня 1777 р. російський уряд затвердив пропозицію Потьомкіна щодо переселення хоперських козаків на Кавказ, де останні були розселені на південних кордонах Астраханської губернії, на Азовсько-Моздокській лінії [10, с. 58]. Там Хоперський козацький полк увійшов до складу Астраханського козацького війська, утвореного 5 травня 1776 р. [13, с. 374–375].

Цікаво зазначити, що серед козаків Хоперської козацької команди, які проживали в козацьких слободах Градська, Алфьорівка, Красна й Пиховка зустрічались прізвища «Булавін», «Безпалий», «Дранов», «Лоскутов» та ін. Так, згідно з переписом 1771 р. серед козацьких родичів були: «Семен Ефимов сын Дранов» [14, с. 278] із козацької слободи Градська; «Данило Алексеев, сын Безпалый» і «Кондратій Дмитріев сын Булавинов» [15, с. 289, 292] із козацької слободи Пиховка; «Яков Никитин, сын Булавинов», «Павел Данилов, сын Булавинов», «Сергей Иванов, сын Булавинов», «Гаврила Сергеев, сын Булавинов», і «Игнат Самойлов, сын Лоскутов [16, с. 298, 301, 305] із козацької слободи Красна. Можливо, що родини цих козаків були родичами відомих ватажків булавінського повстання

родом із донецьких козацьких городків: Кіндратія Булавіна, Семена Драного, Сергія Безпалого й Івана Лоскута.

Будівництво Хоперської (Новохоперської) фортеці для московського уряду мало стратегічне значення. Московське царство встановлювало контроль над землями, де були хоперські козацькі городки. 25 червня 1768 р. депутат від Хоперського козацького полку Андрій Олейников під час засідання Уложенної (Законодавчої) комісії зазначав, що Хоперську фортецю було зведено «для опасенія казачьей бездельной претензіи воровских казаков и от набегов внутрь Россіи татар и калмыков» [17, с. 564].

Саме такою політикою, імовірно, керувався московський цар Петро І, наказуючи 24 грудня 1708 р. побудувати на місці знищеного Бахмутського козацького городка Бахмутську фортецю [18, с. 465]. Значення цього «фортпосту» Московського уряду на колишніх козацьких землях було не тільки в контролі видобутку солі на Бахмуті й Торі, але й також у спостереженні за місцевістю середньої течії Сіверського Дінця, де існували донецькі козацькі городки. В середині 1710-х р. із місцевих козаків була утворена Бахмутська козацька команда (компанія) [19, с. 200–201], а у 1748 р. із бахмутських, торських та маяцьких козаків було сформовано Бахмутський кінний козацький полк [20, с. 912–913]. Слід зазначити, що більша частка бахмутських козаків була українського походження. Так, у 1712 р. до Бахмутської фортеці були передислоковані частини піших «азовських» козацьких команд, зокрема Семенівського (колишній Міуський) шанця (фортеці) [21, с. 232] та ін. Згідно з пунктом 1 Прутського договору 1711 р. [22, с. 232], Московське царство зобов'язане було знищити Семенівський, Павлівський та Черепахівський шанець (фортеці), Троїцьку фортецю та інші приазовські укріплення (редути, шанці та фортеці), які утворювали Троїцьку оборонну лінію, а Азов – повернути Османській імперії. Андріанопольським договором, укладеним 13 червня 1713 р., було підтверджено умови Прутського договору 1711 р. [23, с. 36–43].

Більшість козаків «приазовських» піших команд були вихідці із Слобідської України та Запорізької Січі, які наприкінці XVII ст. – на початку XVIII ст. вступали на службу до «приазовських» шанців (фортець). Так, при полковнику Івані Білошапці в Семенівському укріпленні на службі було 200 запорожців, а в Павлівському укріпленні – 300 запорожців [24, с. 1437, 1448]. На узбережжі Азовського моря між Азовом і Таганрогом було утворено декілька українських слобод, зокрема Кринки; а на річці Міус була утворена дер. Леонтьєвські буєраки, де проживали родини українських козаків, які служили в «азовських» козацьких полках і командах.

Виникнення, організація та правовий стан бахмутських та хоперських козаків, що підпорядковувались комендантам фортець мають схожі риси. Козацькі команди (компанії) із цих козаків були утворені урядом на місці знищених під час булавінського повстання козацьких городків. В бахмутських та хоперських козацьких формуваннях службу несли козаки, яким пощастило вижити після московських каральних експедицій 1708–1709 рр., а також козаки із Слобідської України.

У 1730-ті роки російські можновладці намагались використати слобідське козацьке населення для утворення власницьких господарств. Вони усіляко заохочували до переселення на «пустопорожні» землі. Так, в місцях, де були у 1708–1709 рр. знищені донецькі козацькі городки московськими каральними експедиціями В.В. Долгорукого, урядовці надавали землі російським дворянам. Так, у 1735 році генерал Тараканов організував кампанію з заселенням острогозькими козаками «пустопорожніх» земель у межиріччі річок Деркул і Калитва (Біла Калитва). В урочищі Дегтево на річці Біла Калитва Тараканов утворив слободу Олексіївка, названу його іменем, й облаштував у ній 60 дворів.

Про ці «пустопорожні місця» для заселення повідомлялось в листах генерала Тара-

канова: «…вільним Черкасам цим оголошую, є по річці Білій Калитві та іншим річкам, де раніше були Донських козаків Дехтєва, Скородумівська, Криворожeнська станиці за їхню провину звідти вислані, і житла їхні розорені, порожні місця, які нині лежать у пустці…» [25, с. 818]. Осадчі Михайло Семенцов, Яків Романов і Бакай від імені генерала Тараканова закликали українських слобідських козаків і посполитів на ярмарках в станиці Казанській та інших місцях, які були на кордонах війська Донського й Острогозького слобідського полку, селитися в місцевість річки Калитва (Біла Калитва) та її притоки Ольховка [25, с. 818–819].

Цікаво зазначити, що у своїх листах генерал Тараканов пропонував слобідським козакам в організованих ним слободах здійснювати правосуддя за їхніми звичаями: «суди судити Отаманам з кращими людьми за Черкаським звичаєм» [25, с. 819]. Можна припустити, що в XVIII ст. саме так здійснювалось правосуддя в українських оселях, утворених на «пустопорожніх» землях війська Донського, які на початку XIX ст. увійшли до складу Донецького округу.

Заселення «пустопорожніх» земель в низов'ях річкі Калитва (Біла Калитва) було дозволено валуйським воєводою. У цій місцевості за його наказом піддячий валуйської канцелярії Семен Селиванов оглянув цю місцевість. Так, об'їхавши разом із валуйськими старожилами урочища між Сіверським Дінцем і Доном у вересні 1735 р., піддячий повідомив, що землі на річці Калитва (Біла Калитва) «пустопорожні», нікому не належать й указав, де можна б було утворити поселення: «… а слободі звелів селитися біля річки Калитви, що називається Дехтєво, і вчинив креслення» [25, с. 823]. Генералові Тараканову та його трьом синам було виокремлено 3000 чвертей (~ 1500 га) землі в місцевості річки Калитва (Біла Калитва). Таким чином валуйські урядовці вважали, що можуть розпоряджатися землями в межиріччі річок Деркул і Калитва (Біла Калитва), які після придушення булавінського повстання і знищення там козацьких городків, стали «диким степом».

Козацькі городки «Криворозький» і «Дехтевський», згадані генералом Тараканом, розміщались на річці Калитва (Біла Калитва) (ліва притока річці Сіверський Донець). У 1708 р. московські каральні війська знищили їх за участь у булавінському повстанні. У гирлі річки Мілова слобідським козакам пропонувалось заснувати слободу Олексіївку: «… де була станиця Дехтєва в міцному місці в гирлі річки Мелової за лугою і за лісом селилися містечком Хорошим, прямими вулицями, а між річками в самому кутку залишили б місця, де для всякого опасіння з часом можна зробити містечко … а цій слободі дати назву і називати Олексіївкою» [25, с. 819].

Після утворення сл. Олексіївка між її мешканцями та козаками Луганського юрту виникали суперечки з приводу користування «пустопорожньою» землею в межиріччі Сіверського Дінця й Калитви: «… і від тієї слободи вже від козаків, що оселилися на Луганщині, в юрті є утиск і образа, і можуть чинити злодійство» [25, с. 817]. За цих обставин у 1735 р. отаман Луганської станиці Осип Стехін у своєму зверненні до канцелярії війська Донського скаржився на захоплення земель генералом Тараканом. До Військовій колегії Російської імперії були направлені скарги від війська Донського, а Бєлгородська губернська канцелярія проводила слідство. Тараканов обґрунтовував захоплення земель на території війська Донського тим, що слобода Олексіївка була утворена на місці знищених після булавінського повстання козацьких городків, а козакам було заборонено там селитися. У 1736 р. уряд визнав, що Тараканов отримав землю «без указу», тобто порушуючи відповідний порядок. За «свавілля» валуйський піддячий Селиванов отримав тілесне покарання і був висланий разом із родиною до Оренбурга.

Цікаво зазначити, що генерал Тараканов у свої листах згадував капітана лейб-гвардії Ізмайловського полку Івана Павлова, який

разом із братами 1732 року з дозволу Вотчинної колегії в місцевості річки Деркул отримав землю, на якій організував переселення українських слобідських козаків. Українське козацьке населення на цих землях утворило кілька слобід: «… а по її імператорської величності указу велено такі порожні та дикі місця, хто про них бити чолом буде, для поселення віддавати, чому приклад, що з таких же порожніх і диких земель по річці Деркулу Івану Павлову з братами у дачі віддан …» [25, с. 818].

У 1732 р. земельні ділянки в місцевості річок Деркул, Євсуг та Бішкінь (Сухий Обиток) отримали також Олександр та Кіндрат Павлови. Там ними було утворено володарські слободи, які заселили українським населенням із Гетьманщини та Слобідської України. У 1737 р. сенатським указом землі, якими володіли Павлови, було відібрано у останніх, а утворені ними слободи стали державними – їх приписали до Валуйського повіту.

Слід зазначити, що у XVIII ст. офіцери – майбутні поміщики – власники рангових дач узвичаїлись заманювати слобідських козаків оселятися тут привабливими умовами користування землею. Спочатку козаки ставали «чиншиками»: тобто не платили за оренду землі протягом трьох років, а потім усією громадою визначали розмір «чиншу», який повинні були виплатити власникові землі. Такі умови пропонував острогозьким і іншим слобідським козакам генерал Тараканов: «з ради з кращими і з усіма тієї слободи людьми, покладено буде чинш легкий, як і в інших слободах водиться» [25, с. 818–819].

Так, наприклад, Йоган Гюльденштедт, який відвідав у 1774 р. населені пункти, нині розташовані на території сучасної Луганської області, повідомляв, що там вільне українське населення «платять переважно по 85 коп. подушного податі та по 50 к. на рік з хати поземельних грошей або так званого ***чиншу*** (виділ. автором)» [26, с. 64].

Проте наприкінці XVIII ст. статус українського населення, яке орендувало землю у поміщиків, змінився. З вільних селян – «чиншиків» їх перетворювали на селян – кріпаків. Так само діяла в другій половині XVIII ст. – початку XIX ст. донська старшина, яка організувала заселення українським козацьким населенням, переважно зі Слобідської України, місцевості по річках Калитва (Біла Калитва), Деркул і їхніх притоках на землях війська Донського.

Слід зазначити, що у другій половині XVIII ст. частина земель колишнього Дехтевського козацького юрту, де колись розміщувався Дехтевський козацький городок, були передані донському старшині Грекову. Завдяки українським родинам – вихідцям із Слобідської України, на цих землях було утворено хутір Дегтево, який став належати Грекову.

Більшість українського населення, яке заселяло у другій половині XVIII ст. «пустопорожні» землі у межиріччі Деркулу та Калитва (Біла Калитва) було вихідцями із Осиновського комісаріатства Острогозької провінції та Сватоволуцького комісаріатства Ізюмської провінції Слобідсько-Українській губернії. Східні кордони Осиновського комісаріатства межували із цією місцевістю. Колишніми слобідськими українськими козаками там було утворено десятки слобід і селищ, які належали донської старшині, зокрема: сл. Обливська (Машликіно), сл. Волошинська, сл. Молчевська, сл. Криворіжжя, сл. Шептуховка (Миколаївка), сл. Маньковка, сл. Тернова, сл. Дегтева, сл. Нижня Ольхова, сл. Катеринівка, Верхня Макеєвка, сл. Степанівка, сл. Большинська, сел. Теплинський, сел. Титовський, сел. Чугинський, сел. Деркульський (Юганівський), сел. Сулін, сел. Ларіонов (Туроверів), сел. Рогалик, сел. Полнинський (Греков), сел. Свиной, сел. Ольховий Ріг, сел. Верхньо-Ольховий (Кашари), сел. Камишанський, сел. Кудиновський, сел. Нижньо-Макеєвський, сел. Городищенський, сел. Лазовський, сел. Наголинський, сел. Попов, хут. Платов [27, с. 179–180; 28] та ін.

Звичайним явищем у XVIII ст. було втручання московських (російських) урядовців

в розподіл земель, якими користувались слобідські козацькі родини. Так, у 1736 р. сенатор, командир Української ландміліції, генерал-майор Тараканов захопив землі козаків містечка Усерди Бірюченської сотні Острогозького полку. Він виганяв острогозьців з їхніх домівок і змушував їх продавати йому землі. Унаслідок цього козаки – жителі Усерд – вимушені були переселятися в інші міста. Лише 18 вересня 1763 р. сенатським указом було заборонено слобідським козакам і їхнім старшинам продавати землю, якою вони володіли за свою службу [29, с. 376–377].

Російські поміщики намагалися закріпачувати слобідських козаків. Після утворення у 1765 р. в Слобідській Україні губернського управління між козацьким населенням і місцевими поміщиками не стихали судові суперечки щодо прав на володіння землею, яка належала козацьким громадам колишніх слобідських полків. Так, у 1765 р. розбиралась справа щодо захоплення князем Кантемиром земель в острогозьких козаків Богучарської сотні Острогозького слобідського козацького полку. Російський уряд зобов'язав князя Кантемира й інших поміщиків повернути незаконно ними захоплену землю громадам слобідських козаків [30, с. 87].

Хвилі переселення слобідського українського населення в середині XVIII ст. були обумовлені також зловживанням з боку козацької старшини, яка захоплювала землі, що належали козацьким громадам, й утворювали там володарські слободи та хутори.

Ізюмські й острогозькі козаки в середині XVIII ст. активно заселяли вільні землі в Бахмутській провінції Воронізької губернії, де утворювали слободи й хутори. Так, за переписом 1763 р. козацькі родини ізюмців та острогожців мешкали в сл. Свято-Петропавлівка, Євсюг (Явсюг або Христодмитрієвська), сл. Воєводівка (Гедриковка), сл. Катеринівка, сл. Варварівка, сл. Безгінівка, сл. Біловодськ, сл. Марківка, сл. Євсуг, сл. Воронцово, сл. Олександрівка, сл. Михайлова, сл. Свято-Дмитрівка, де записувались, як «вільні черкаси», «козацькі діти», підпомічники та підсусідки [31, с. 2–83, 100–106, 183–549]. У 1763 р. Бахмутська канцелярія в тамтешніх місцях переписала українське населення – вихідців зі слобідських полків для сплати ними подушного окладу.

Непоодинокі випадки були закріпачення місцевих слобідських козаків їхньою старшиною. Іноді це змушувало козацьке населення Слобідської України залишати свої домівки й шукати кращої долі в інших місцях. Про таке явище яскраво згадував виборний депутат від Хоперського козацького полку Андрій Олейніков 26 жовтня 1767 р. під час сорок дев'ятого та 12 грудня 1767 р. під час сімдесят п'ятого засідань Законодавчої комісії [32, с. 170–171, 369–375]. Ця Комісія була утворена відповідно до Маніфесту «Про заснування в Москві Комісії для створення проєкту нового Уложення та про вибір до неї депутатів» від 14 грудня 1766 р. [33, с. 1092–1110] У ній взяли участь представники різних верств Російської імперії. Законодавча комісія повинна була реформувати законодавство Російської імперії.

У представленому депутатом Андрієм Олейніковим докладі зазначалось, що в Хоперському козацькому полку несли службу колишні слобідські українські козаки, які залишили в першій половині XVIII ст. свої помешкання і записались на службу до Хоперської (Новохоперської) фортеці, а надалі з них була сформована одна з козацьких рот Хоперського полку. Через це Андрій Олейніков був добре обізнаний у справах слобідських козацьких полків. Він звертав увагу на поведінку козацької старшини, серед якої було багато поміщиків: «… у слобідських полках полковники та інші полкові командири справді заволоділи жалуваними військовим обивателям землями з селами, із сінними покосами та всякими угіддями, і на цих землях поселили їх же Малоросіян собі у підданство превеликі слободи. Понад те вони допустили великоросійських поміщиків володіти цими землями і привели бідний малоро-

сійський народ майже в крайнє розорення та убожество» [32, с. 370].

Представник від хоперського козацтва Андрій Олейніков пропонував заборонити купівлю-продаж і закріпачення селян козацькою старшиною нерегулярних козацьких військ і полків. Однак цьому активно протидіяли депутати – представники козацької старшини більшості козацьких військ і полків Російської імперії.

Під час сімдесят п'ятого засідання Законодавчої Комісії 12 грудня 1767 р. Андрій Олейніков полемізував із цими депутатами, відстоюючи свої прогресивні на той час думки: «Хоча згадані панове депутати і уявляють, що козацьким військовим отаманам і полковим командирам без селян бути негоже; але це вони показують даремно; бо ми бачимо цілу Європу, яка в селян-кріпаках ніякої потреби не має. І чи не більше буде застереження всім панам депутатам і всій нашій державі перед іншими європейськими країнами, коли після закінчення цієї високославної Комісії, узаконено буде купувати і продавати селян, як худобу, та ще таких самих християн, які й ми самі? Все це я говорю, тому що на підтвердження цього маю ясний доказ, перебуваючи депутатом від згаданих козаків. Вони живуть у Хоперській фортеці …» [32, с. 370–371].

Слід зазначити, що на території сучасної Луганської області були утворені володарські слободи й хутори ізюмською та острогозькою слобідською козацькою старшиною з родин Шидловських, Краснокутських, Двигубських, Тевяшових, Сошальських та ін. На цих землях були також слободи й оселі, які належали старшині Бахмутського кінного козацького полку, зокрема родині Шабельських. Крім того, на землях колишніх слобідських полків на території сучасної Луганської області, були володарські населені пункти, надані за службу офіцерам гусарських полків (колишніх слобідських козацьких полків), ландміліцейських частин, а також чиновникам Бахмутської канцелярії та ін.

Серед володарських населених пунктів, розміщених на території Старобільського та Куп'янського повіту Слобідсько-Української губернії, які в теперішній час знаходяться в межах Луганської області, були відомі: сл. Шабельковка, сл. Шабельського (Булгаковка), сл. Арентова, сл. Писарівка, сл. Жеребець, сл. Нижня Дуванка, сл. Верхня Дуванка, сл. Білокуракіно, с. Араповка, сл. Капитанівка, сл. Муратова, сл. Смолянінова, сл. Катеринівка, сл. Безгинівка, сел. Петровенька, сел. Весела, х. Воєводівка та ін.

Внаслідок утисків з боку російських поміщиків і козацької старшини, багато слобідських козаків у другої половини XVIII ст. шукали кращої долі у сусідніх землях, а особливо в землях війська Донського. Переселення козацьких родин із Слобідської України в ці часи на «пустопорожні» землі війська Донського набуло великих масштабів. Так, згідно з переписом, на землях війська Донського 1763–1764 рр. проживали аж 20422 особи – вихідці зі слобідських козацьких полків [34, с. 36].

Були навіть випадки, коли жителі всієї слободи залишали свої оселі й переселялись на землі війська Донського. Так, наприклад, у середині XVIII ст. між сотником Острогозького слобідського козацького полку зі сл. Ровеньки Астаф'євим і жителями однієї з козацьких слобід на річці Айдар виникла суперечка за право користування земельними ділянками. Наслідком цього стало вбивство слобожанами сотника Астаф'єва. Побоюючись розправи уряду за вбивство сотника, жителі слободи лишили свої оселі й переселились на землі війська Донського. Як зазначає П.А. Головинський, залишені слобожанами хати й церкву розібрали сусіди, а на місці колишньої церкви була встановлена капличка [35, с. 216].

Указом від 18 вересня 1763 р. уряд заборонив донській козацькій старшині приймати до козацьких юртів слобідських козаків, їхніх родичів, підпомічників і підсусідків [36, с. 377–378]. Проте, незважаючи на запро-

ваджені урядом заборони, переселення слобідських козаків на вільні землі не припинилось.

Місцева донська козацька старшина намагалась закріпачувати слобожан. Так, наприклад, у 1763 р. розглядалась справа за скаргою писаря Прокопа Осипова Ровеньської сотні Острогозького слобідського полку, який жив у сл. Білолуцька, про закріпачення його брата Корнія донським козаком. Прокоп Осипов звертався з проханням повернути брата до Слобідської України й відновити його козацькі права [37, с. 15].

Російський уряд рекрутував українців, які проживали на землях війська Донського. Так, у 1796 р. 605 українців рекрутували до Кубанського й Кавказького єгерських полків Кавказького корпусу [38, с. 262]. Рекрутів-українців із селищ земель війська Донського направляли до Воронежа.

12 грудня 1796 р. російський уряд заборонив на землях війська Донського, Катеринославської, Вознесенської і Кавказької губерній, а також Таврійської області вільний перехід поселян з одного місця на інше [39, с. 233]. Таким чином, українці-селяни, які були на землях донських поміщиків, повинні були бути записаними за останніми й відповідно стати кріпаками. Там, де українці мали оселі в козацьких юртах, вони сплачували лише орендну плату станичній громаді за користування землею.

Наприкінці XVIII ст. існувала практика приймати до складу донського козацтва вихідців з українського козацького середовища. Так, наприклад, у 1792 році військовий цивільний уряд Донського війська задовольнив прохання сина чернігівського козака Григорія Коломийцева й прийняв його в козаки Донського війська [40, с. 130].

До донських козаків могли прийняти особу, яка не мала козацького статусу. Іноді донські козаки лишалися свого козацького статусу. Це могло бути, наприклад, у випадку скоєння ним злочину. Якщо особа втрачала статус козака, то це мало певні наслідки, оскільки лише козацьке населення мало право використовувати станичні землі. Усі інші могли отримати землю на правах оренди. Переважно в другій половині XVIII ст. «новоприйшле» населення переходило в підневільний стан до донських поміщиків, які їх закріпачували на своїх землях. Водночас некозацьке населення не було зобов'язане нести службу в Донському війську. На початку XX ст. некозацьке населення, яке мешкало в Області війська Донського, в документообігу йменували «іногородніми».

Цікаво зазначити, що донська старшина у XVIII ст. переводила в козацький стан не тільки українських козаків, які бажали служити в донському війську, але й також українських селян, які переселились до земель війська Донського. Наприкінці XVIII ст. українське населення, яке мешкало на території війська Донського, масово переводилось у стан козаків. Донська старшина за згодою уряду декілька разів переводила в козаки українське населення, що проживало на землях Війська Донського.

Частина українського населення, яке мешкало на донських землях, вступала на службу до війська Донського. Як правило, це були селяни, що мали оселі на станичних землях і не були закріпачені. У 1791 р. уряд дозволив українському населенню земель війська Донського вільно переходити в козацький стан. Так, у 1793 р. в козацький стан перевели 1591 українця, у 1811 р. – 3836 українців чоловічої статі, які, за 5-ю ревізією 1795 р., проживали на землях війська Донського [41, с. 840].

У XVIII ст. донська старшина поставала перед проблемою поповнення полків козаками, оскільки Російська імперія завжди використовувала козацькі війська у війнах. Для козацького населення тривала служба у війську була тягарем. Деякі козацькі господарства зазнавали збитків, а внаслідок смерті або каліцтва козака сім'я залишалась у скрутному становищі. Наявність пільг у донського козацького населення щодо користування землями станичного фонду ніяким чином не могла замінити годувальника. Іноді в дон-

ських козацьких станицях не було жодної родини, яка б не втратила одного зі своїх членів.

У другій половині XVIII ст. російський уряд організував будівництво нових оборонних ліній на захоплених територіях. Щоб утримувати там постійні гарнізони, у фортеці примусово переселяли козацьке населення. Так, у 1731–1734 рр. Військо Донське переселило родини донських козаків на Царицинську оборонну лінію, а у 1796 р. – на Кавказьку оборонну лінію.

Унаслідок такої жорсткої військової політики використання донського козацького населення у станицях війська Донського відчувався брак козаків, які могли б нести стройову службу.

Слід зазначити, що донське козацтво іноді протестувало проти політики російського уряду примусового переселення на оборонні лінії. Так, у 1792 р. частина донських козаків повстала проти переселення на Кавказьку лінію. Однак повстання, яке в народі отримало назву «Єсаулівський бунт», було жорстко придушено.

Бажання донської старшини збільшити кількість стройових козаків у Війську Донському було головним чинником переходу у козацький стан українського населення, яке мешкало в землях війська Донського. Поповнюючи донські козацькі полки за рахунок українців новими козаками замість тих, хто загинув в бою, помер від хвороб або був переведений на поселення на Кавказьку чи Царицинську оборонні лінії, донська старшина вирішувала проблему браку стройових козаків. Практика переведення у козацький стан українських родин, що мешкали в землях війська Донського, існувала й у XIX ст.

Висновки. В роботі встановлено причини міграції протягом XVIII ст. українського населення Слобідської України в землі війська Донського, зокрема державний примус, зловживання козацької старшини, захоплення московськими (російськими) урядовцями земель у козацьких громад, закріпачення населення, перехід до козацької служби у війську Донському та ін. Зазначено, що після укладення Прутського договору 1711 р., Андріанопольського договору 1713 р. та Бєлградського договору 1739 р. кордони Москьвського царства (Російської імперії) змінювались, що впливало на процеси міграції населення, зміну місць козацької служби слобожанців тощо.

Встановлено, що в землі війська Донського найбільше переселялось козацьких родин із Острогозького слобідського козацького полку, оскільки останній межував із донськими козацькими юртами. Звернуто увагу на участь слобідського українського козацького населення в утворенні Хоперської та Бахмутської козацьких команд (компаній), що були у підпорядковуванні комендантів Хоперської (Новохоперської) та Бахмутської фортець. Зазначені фортеці були побудовані на місці козацьких городків, знищених московськими каральними загонами під час булавінського повстання 1707–1709 рр.

Названо труднощі, з якими стикалися слобожанці при облаштування господарств на нових місцях. Встановлено, що родини слобожанців платили донським козацьким громадам або донським поміщикам за оренду землі чинш. Визначено, що наприкінці XVIII ст. правовий стан слобідського українського населення в землях війська Донського було змінено. Так, частину слобожанців було переведено у козацький стан та долучено до служби у війську Донському, частину слобожан донська старшина закріпачила або залишила на правах орендарів козацької землі.

Анотація

В роботі проаналізовано причини переселення у XVIII ст. українського населення Слобідської України в землі війська Донського, серед яких були державний примус, зловживання

козацької старшини, захоплення московськими (російськими) урядовцями земель у козацьких громад, закріпачення населення, перехід до козацької служби у війську Донському та ін. Звернуто увагу на наслідки Прутського договору 1711 р., Андріанопольського договору 1713 р. та Бєлградського договору 1739 р. для слобідського українського козацького населення.

Зазначено, що серед українських родин переважали вихідці із Острогозького слобідського козацького полку, які мігрували на територію земель війська Донського для облаштування там господарств. Це було обумовлено тим, що землі острогозьких козаків межували із донськими козацькими юртами. Завдяки хвилям міграції українського населення в землі війська Донського у XVIII ст.

Звернуто увагу на значимість слобідського українського козацького населення в утворенні козацьких команд (компаній), які підпорядковувались комендантам Хоперської (Новохоперської) та Бахмутської фортець, що були побудовані на місцях згарищ козацьких городків після придушення булавінського повстання. Відмічено участь вихідців із Слобідської України в роботі Законодавчої Комісії.

Зазначено труднощі, з якими стикалось слобідське українське населення при облаштуванні господарств на нових місцях. Встановлено, що родини слобожанців платили за оренду землі чинш. З'ясовано, що населення Слобідської України в землях війська Донського сплачувало подушний оклад, який збирався комендантом фортеці Святого Дмитра Ростовського. Вказано, що наприкінці XVIII ст. правовий стан українського населення, яке мешкало в землях війська Донського, було змінено. Так, частину українців було переведено у козацький стан та долучено до служби у війську Донському, а іншу частину – донська старшина закріпачила або залишила на правах орендарів козацької землі.

Ключові слова: Законодавча Комісія, договір, захоплення земель, закріпачення, чинш, міграція, Слобідська Україна.

Benitskiy A.S. Legal status of the Ukrainian population of Slobidska Ukraine on the territory of the Don Army lands in the 18th century

Summary

The work analyzes the reasons for the resettlement in the 18th century of the Ukrainian population of Sloboda Ukraine in the lands of the Don Army, including state coercion, abuse of the Cossack officers, seizure of lands from Cossack communities by Moscow (Russian) officials, enslavement of the population, transfer to Cossack service in the Don Army, etc. Attention is drawn to the consequences of the Prut Treaty of 1711, the Treaty of Adrianople of 1713, and the Treaty of Belgrade of 1739 for the Sloboda Ukrainian Cossack population.

It is noted that among the Ukrainian families, the descendants of the Ostrogozhsk Slobodsk Cossack Regiment, who migrated to the territory of the lands of the Don Army to set up farms there, predominated. This was due to the fact that the lands of the Ostrogozhsk Cossacks bordered the Don Cossack yurts. Due to the waves of migration of the Ukrainian population in the lands of the Don Army in the 18th century.

Attention is drawn to the importance of the Sloboda Ukrainian Cossack population in the formation of Cossack teams (companies) that were subordinate to the commandants of the Khoper (Novokhoper) and Bakhmut fortresses, which were built on the sites of the burned-down Cossack towns after the suppression of the Bulavin uprising.

The participation of immigrants from Sloboda Ukraine in the work of the Legislative Commission is noted. The difficulties encountered by the Sloboda Ukrainian population in the development of farms in new places are noted. It is established that the families of Sloboda residents paid chinsh for

land rent. It is found that the population of Sloboda Ukraine in the lands of the Don Army paid a per capita salary, which was collected by the commandant of the fortress of St. Dmitry of Rostov. It is indicated that at the end of the 18th century the legal status of the Ukrainian population living in the lands of the Don Army was changed. Thus, some Ukrainians were transferred to the Cossack ranks and assigned to serve in the Don army, while the other part was enslaved by the Don foremen or left as tenants of the Cossack land.

Key words: Legislative Commission, treaty, land seizure, enslavement, chinsh, migration, Sloboda Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Ригельман А. И. Ведомость и географическое описание крепости св. Димитрия Ростовского с принадлежащими и прикосновенными к ней местами, сочиненная по указу Правительствующего сената 1768 года / Рост. н/Д о-во истории, древностей и природы. Ростов н/Д : Тип. Ашхатанк, 1918. 55 с.
2. Карасев А. А. Донские крестьяне. *Труды Донского Войскового статистического комитета.* Вып. I. Отд. 1. Новочеркасск, 1867. С. 69–121.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. : [кн. 1–89]. Кн. 12 : Область Войска Донского / под ред. Н. А. Тройницкого. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. [Санкт-Петербург] : Тип. кн. В. П. Мещерского, 1905. 255 с.
4. Высоцкий В. И. Исторические аспекты топононимов Луганщины. [2-е изд. доп. и перераб.]. Луганск : Луганское областное отделение Фонда культуры Украины, 2003. 196 с.
5. Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Заседание 30-го ноября, 1846 года. Год второй. № 4. 1846. М. : Универ. тип., 1846. 388 с.
6. Об устройстве губерній и об определеніи в оныя Правителей (29 мая 1719 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том V. 1713–1719. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 3380. С. 701–710.
7. Справка в Военной коллегіи по рапорту полковника Неймча (сентябрь – октябрь 1767 г.). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. Т. 1 : Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг. : документы извлечены из Московского отделения архива Главного Штаба* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 138.
8. Списки полковым командирам, штаб и обер офицерам Хоперскаго полка за 1721–1896 г.г. *История Хоперского полка Кубанского казачьего войска. 1696–1896 : Приложенія к первой и второй части / сост. В.[Г.] Толстов ; под ред. Потто*. Тифлис : Воен. ист. отд. при штабе Кавк. воен. окр., 1901. С. 75–98.
9. О назначеніи казакам Новохоперской крепости денежнаго жалованья (1 февраля 1734 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том IX (1733–1736). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 6541. С. 262–263.
10. История Хоперского полка Кубанского казачьего войска. 1696–1896 : в 2-х частях. Ч. 1 / сост. В.[Г.] Толстов ; под ред. Потто. Тифлис : Воен. ист. отд. при штабе Кавк. воен. окр., 1900. 290 с.
11. Приложенія. *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. Т. 1 : Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг. : документы извлечены из Московского отделения архива Главного*

Штаба / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 400–897.

12. О запрещеніи вышедшим из Слободских полков малоросіянам селиться в отдаленных местах, где до переписи 1732 года поселеній не существовало … (11 февраля 1736 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том VIII (1728–1732). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 6891. С. 745–748.
13. О заселеніи пограничных по Тереку земель Волгским войском … (5 мая 1776 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XX. 1775–1780. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 14464. С. 374–375.
14. Именной список крепости Новохоперской Градской казачьей слободы неслужащим казачьим детям и их родственникам (18 декабря 1771 г.). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. Т. 1 : Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг. : документы извлечены из Московского отделения архива Главного Штаба* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 278–283.
15. Именной список крепости Новохоперской Пыховской слободы неслужащим казачьим детям и их родственникам (18 декабря 1771 г.). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. Т. 1 : Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг. : документы извлечены из Московского отделения архива Главного Штаба* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 284–293.
16. Именной список крепости Новохоперской Красной слободы неслужащим казачьим детям и их родственникам (18 декабря 1771 г.). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. Т. 1 : Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг. : документы извлечены из Московского отделения архива Главного Штаба* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 294–306.
17. Сборник русского исторического общества. Том 32 : [Исторические сведения о Екатерининской законодательной комиссии для сочинения проекта Новаго Уложения]. Ч. 4. / сост. Д. В. Поленов. СПб. : Тип. Н. А. Лебедева, 1881. 638 с.
18. Письмо № 973. К Ивану Андреевичу Толстому из Лебедина (24 декабря 1708 г.). *Деяния Петра Великаго, … собранныя из достоверных источников и расположенныя по годам.* [в 12 ч.]. Ч. 11 : 1693–1709 / [И. И. Голиков]. М. : Унив. тип., 1789. С. 465.
19. О прибавке жалованія Ротмистрам и казакам Бахмутской компаніи (29 февраля 1716 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том VI. 1713–1719. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 2998. С. 200–201.
20. О именованіи Бахмутских, Торских и Мояцких казаков Бахмутским конным казацким полком; о назначении в оном полку комплектнаго числа людей, и о замещении вакантных мест свойственниками и детьми служащих в Бахмутском конном полку казаков (27 октября 1748 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XII. 1744–1748. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 9545. С. 912–914.
21. К № 6925. О учереждениі Украинскаго Ландмилицкаго корпуса, и о правилах, для устройства онаго предположенных (19 марта 1736 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XLIII. Книга штатов. Часть 1. Отд. первое. Штаты воен.-сухоп. (1711–1800) : 1711–1762. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. С. 213–244.

22. Прутский мирный договор (1711, июля 12). *Письма и бумаги императора Петра Великого*. Том 11. Вып. 1 (январь – 12 июля 1711 года) / ред. кол. : Б. Б. Кафенхауз, А. И. Андреев, Л. А. Никифоров. АН СССР. Ин-т истории. М. : Изд-во АН СССР, 1962. С. 322–324.
23. Трактат, заключенный в Андріанополе россійскими послами Бароном Шафировым и Графом Шереметьевым с Верховным Турецким Визирем Али пашею (13 июня 1713 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том V. 1713–1719. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 2687. С. 36–43.
24. Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских козаков : [в 2 т.]. Т. 2. Владимир : Типо-литогр. губерн. правл., 1908. 1179 с.
25. О взысканіи за самовольное завладеніе земель состоящих во владеніи Донскаго войска (13 мая 1736 г). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том IX (1733–1736). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 6959. С. 817–823.
26. Путешествіе академика Гильденштедта по Слободско-Украинской губерніи / пер. [с нем.] и предисл. М. Н. Салтыковой ; примеч. Д. И. Багалея. Харьков : Тип. губ. правл., 1892. 89 с.
27. Статистическое описание земли Донских казаков, составленное в 1822–32 годах / [до 1825 г. сост. В. Д. Сухоруков]. Новочеркаск : Обл. войска Дон. тип., 1891. 301 с.
28. Генеральная карта Земель Войска Донскаго с назначеніем вновь выложенных границ с смежными Губерніями. Сочинена 1797 года. Сочинил Тюревников. (Атлас майора Тюревникова).
29. О не продаже казакам земель своих, с которых они службу отправляют (18 сентября 1763 г). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XVI (28 июня 1762–1764). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 11926. С. 376–377.
30. О возвращеніи Слобидским полкам заселенных помещиками земель (15 марта 1765 г). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XVII. 1765–1766. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 12356. С. 87.
31. Списки козаків та козацьких підпомічників, які переселилися до новоутворених слобід і хуторів Бахмутської провінції та інших повітів Воронезької губернії. *ЦДІАК України. Комісія про слобідські полки, м. Острогозьк. Фонд 1782. Опис 1. Справа 65. 1763 р. 623 Арк.* [Електронний ресурс]. Сайт : «ЦДІАК України». URL : http://surl.li/rpyaar.
32. Возражение депутата от казаков Хоперской крепости Андрея Олейникова. *Сборник русского исторического общества. Том 8 : [Исторические сведения о Екатерининской законодательной комиссии для сочинения проекта Новаго Уложения]. Ч. 2.* / сост. Д. В. Поленов. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1871. С. 170–171, 368–375.
33. Об учрежденіи в Москве Комиссіи для сочиненія проэкта новаго Уложенья, и о выборе в оную Депутатов (14 декабря 1766 г). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XVII. 1765–1766. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 12801. С. 1092–1110.
34. Апелляціонная жалоба уполномоченнаго Харьковской Казенной Палаты (август 1883 г.). *Сборник судебных решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины* / сост. В. В. Гуров, Е. К. Бродский. Харьков : Тип. окр. штаба, 1884. С. 12–65.
35. Слободские казачьи полки / [соч.] Петра Головинского. СПб. : Тип. Н. Тиблена и Комп., 1864. 246 с.
36. О непринимании войска Донскаго Старшинам и казакам в подданство свое беглых из Слободских полков казаков, подпомощников и свойственников (18 сентября 1763 г). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XVI (28 июня 1762–1764). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 11928. С. 377–378.

37. Справа про розслідування донесення містечка Білолуцька – писаря Ровеньківської сотні Острогозького полку Прокопа Осипова … 26–30 червня 1763 р. *ЦДІАК України. Комісія про слобідські полки, м. Острогозьк Острогозького полку. Фонд 1782. Опис 1. 1762–1765 рр.* С. 15. [Електронний ресурс]. Сайт : «ЦДІАК України». URL : http://surl.li/pwrmnw.
38. Росписаніе, коликое число в полевые, кавалерійскіе и пехотные полки, егерскіе корпусы, мушкетерскіе, полевые, пограничные и внутренніе гарнизонные баталіоны, также в штатный губернскія роты и городовыя команды нижних чинов требуется ко укомплектованій рекрутами … (октябрь 1796 г.). Приложеніе № 87. *Столетие Военного министерства : 1802–1902. [Т. 4] : Главный штаб. Исторический очерк : Комплектование вооруженных сил в России до 1802 г.* / Гл. ред. Д. А. Скалон ; сост. капит. А. К. Ильенко. СПб. : Тип. «Бережливость», Ч. 1. Том IV. Книга 1. Отдел I. СПб., 1902. С. 258–271.
39. Сенатський указ «О прекращеніи самовольнаго перехода поселян с места на место в губерніях: Екатеринославской, Вознесенской, Кавказской и Области Таврической, равно как и переселенія из других губерній в оныя …» (12 декабря 1796 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIV (6 ноября 1796–1797). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 17638. С. 233–234.
40. Сулин И. М. Материалы к истории заселения Миусского (ныне Таганрогского) округа. *Сборник Областного Войска Донского Статистическаго Комитета*. Вып. V. Новочеркасск, «Частная Донская Тип.». 1905. С. 81–132.
41. О обращеніи поселившихся на Дону малороссіян в казачье званіе, и об исключеніи оных из подушнаго окладу (16 сентября 1811 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXI (1810–1811). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 24771. С. 810–840.

Дата надходження статті: 07.08.2025
Дата прийняття статті: 18.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 314.7:32
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.2

Дерев'янко А.І.
доктор філософії, докторант
Навчально-наукового інституту права
Міжрегіональна академія управління персоналом

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ У XX–XXI СТОЛІТТЯХ: ВІД РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сучасна міграційна криза, спричинена повномасштабною російською агресією проти України, набула безпрецедентних масштабів у європейській історії XXI століття. За офіційними даними, понад 8 мільйонів українців були змушені покинути країну, шукаючи прихистку переважно в країнах Європейського Союзу – Польщі (22%), Німеччині (14,6%), Чехії (7,9%), а також у США (11%) та Канаді (4,9%) [1]. Ця трагедія актуалізує необхідність глибокого аналізу історичного досвіду регулювання міграційних процесів у XX–XXI століттях для розуміння сучасних викликів та вироблення ефективної політики реінтеграції українських громадян після завершення війни.

Особливої актуальності набуває вивчення трансформації міграційної політики від репресивних механізмів радянського періоду до демократичних принципів незалежної України та її європейської інтеграції. Історичний досвід демонструє, як міграційні процеси використовувалися тоталітарним режимом для етнічних чисток та соціальної інженерії, а також як незалежна Україна намагається побудувати сучасну міграційну політику в умовах глобалізації та європейської інтеграції.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз еволюції державної міграційної політики в Україні протягом XX–XXI століть, виявлення основних етапів її трансформації від репресивної радянської системи до сучасної демократичної моделі, а також оцінка впливу міграційних процесів на формування української діаспори та її роль у підтримці державності України.

Проблематика міграційних процесів радянського періоду знайшла відображення у працях багатьох дослідників. В.Ю. Ганкевич досліджував еміграційні процеси серед кримських татар [2, с. 56–58], В. Станіславський аналізував політику щодо Криму та татарського населення [3, с. 106–108]. Репресивну складову радянської міграційної політики вивчали автори колективної праці «Політичні репресії 1920–1980-х та проблеми формування національної пам'яті» [4].

Особливості міграційних процесів післявоєнного періоду та формування української діаспори досліджувала Т. Марусик [5, с. 57–58]. В. Тихоненко проаналізував документи з історії Світового Конгресу Українців [6]. Правові аспекти міграційної політики пострадянського періоду відображені в конституційному законодавстві та нормативно-правових актах незалежної України [7, 8, 9].

Сучасні виклики міграційної політики України в контексті європейської інтеграції аналізуються в офіційних документах – Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року та Стратегії інтегрованого управління кордонами [10, 11].

Встановлення радянської влади на території України ознаменувало докорінну тран-

© Дерев'янко А.І., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

сформацію системи регулювання міграційних процесів. На зміну ліберальним принципам свободи пересування, закладеним у період Української революції 1917–1920 років, прийшла жорстко централізована система міграційного контролю, що базувалася на класовому підході та тотальному підпорядкуванні загальносоюзним інтересам.

Перші кроки радянської влади були спрямовані на ліквідацію попередньої правової системи та впровадження нових принципів регулювання переміщення населення. Скасування законодавства про громадянство часів визвольних змагань супроводжувалося запровадженням єдиного радянського громадянства. Особливого значення набула політика щодо «класово ворожих елементів», що передбачала їх примусове переселення та обмеження в праві вибору місця проживання.

Репресивна складова міграційної політики найбільш яскраво проявилася в масових депортаціях цілих етнічних груп. Особливо трагічною була доля кримськотатарського народу – 191 тисяча осіб була депортована з Криму в 1944 році [4]. Разом з кримськими татарами з території України здійснювалися масові примусові депортації поляків, німців, вірмен, греків та інших народів. Ці депортації здійснювалися в позасудовому порядку та призвели до катастрофічних демографічних змін у регіонах традиційного проживання цих народів.

Принциповою відмінністю радянського періоду стала відмова від етнічного принципу визначення території та заміна його адміністративно-територіальним поділом відповідно до потреб радянської системи управління. Це створило передумови для масштабних демографічних змін та перерозподілу населення без урахування національних особливостей регіонів. Міграційна політика перетворилася на інструмент тоталітарного контролю та етнічних чисток.

Історична справедливість щодо депортованих народів почала відновлюватися лише наприкінці існування СРСР. 14 листопада 1989 року Верховна Рада СРСР ухвалила Декларацію «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав» [12]. Цей документ став першим офіційним визнанням злочинного характеру здійснених депортацій та заклав правову основу для подальшого процесу реабілітації депортованих народів.

Післявоєнний період ознаменувався новою масштабною хвилею міграційних процесів, що характеризувалася комплексним поєднанням політичних, економічних та етнічних чинників. Завершення Другої світової війни створило принципово нову геополітичну ситуацію, в умовах якої сотні тисяч українців опинилися в таборах для біженців та військовополонених на території різних європейських країн – Німеччини, Австрії, Бельгії та Великої Британії [5, с. 58].

Серед цих вимушених мігрантів значну частку становили колишні «остарбайтери», примусово вивезені на роботи до Третього Рейху, а також представники українського визвольного руху – колишні вояки УПА та ветерани української дивізії «Галичина». Усвідомлюючи загрозу репресій з боку радянської влади, вони свідомо обрали шлях еміграції. Особливої інтенсивності набули міграційні процеси у 40–50-ті роки XX століття, коли західні області України опинилися під новою хвилею масових репресій [5, с. 58].

Об'єктом цілеспрямованих переслідувань стала насамперед національно свідома українська інтелігенція – науковці, викладачі, учителі, працівники культури, письменники, митці та служителі культу. Саме ця категорія населення, рятуючись від репресій, формувала інтелектуальне ядро післявоєнної української еміграції, що згодом відіграло визначальну роль у розвитку української культури та збереженні національної ідентичності за межами батьківщини.

Формування української діаспори у післявоєнний період характеризувалося високим рівнем інституційної організації. Ключовою подією стало заснування 7 листопада 1940 року

Конґресу Українців Канади (КУК), що став першою системною спробою консолідації українських емігрантських організацій [6]. Канада, як країна, що першою прийняла значну кількість українських емігрантів, створила сприятливі умови для розвитку української громади.

Логічним продовженням процесу інституціоналізації української діаспори стало створення у 1967 році Світового Конґресу Українців (СКУ), що виник за активної участі КУК та інших українських організацій [6]. СКУ перетворився на потужну міжнародну координаційну структуру українських громад у діаспорі, представляючи інтереси понад 20 мільйонів українців за межами батьківщини.

Українці, що опинилися за межами батьківщини, активно долучалися до боротьби за національне відродження України. Представники діаспори послідовно виступали проти насильницької русифікації, засуджували ув'язнення та фізичне знищення українських дисидентів, підтримували рух за незалежність України. Завдяки їхнім зусиллям у країнах поселення активно розвивалося українське політичне, громадське, культурне та релігійне життя, створювалися освітні заклади, наукові установи, видавництва, що забезпечували збереження та розвиток української культурної спадщини [5, с. 57].

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року започаткувало принципово новий етап у формуванні національної міграційної політики. Відновлення державного суверенітету супроводжувалося створенням власної нормативно-правової бази, що гарантувала громадянам України право на свободу пересування. Цей процес відбувався в умовах складної соціально-економічної трансформації та необхідності подолання наслідків радянської системи тотального контролю за переміщенням населення.

Основоположним кроком стало прийняття Закону України «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року [7], який гарантував право вільно залишати країну та повертатися на її територію. Цей закон став символічним розривом з радянською практикою «залізної завіси» та обмеження свободи пересування громадян.

Конституція України 1996 року закріпила фундаментальні права громадян у сфері міграції. Стаття 25 гарантує піклування та захист громадянам України за кордоном, а стаття 33 – свободу пересування та право вільно залишати територію України [8]. Ці конституційні норми стали основою для подальшого розвитку міграційного законодавства незалежної України.

Важливим кроком у демократизації міграційної політики стало ухвалення у грудні 2003 року Закону «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [9]. Цей закон засвідчив остаточний перехід від радянського паспортного режиму до демократичних принципів свободи пересування, скасувавши інститут прописки та запровадивши реєстрацію місця проживання як виключно інформаційний механізм.

У 2011 році Президент України підписав Указ «Про концепцію державної міграційної політики» [13], що окреслив основні засади міграційної політики відповідно до сучасних викликів. Документ визнав проблему «відпливу мізків» – зростання частки висококваліфікованих фахівців серед трудових мігрантів, та намітив шляхи її вирішення через створення сприятливих умов для повернення мігрантів в Україну.

Підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС визначило нові напрями міграційної політики [14]. Документ передбачав комплекс заходів щодо запобігання нелегальній міграції, поліпшення управління кордонами та регулювання руху трудових мігрантів. Особливо важливим було положення про гарантування недискримінаційного ставлення до українських працівників у країнах ЄС.

Історичним досягненням стало отримання безвізового режиму з ЄС 11 червня 2017 року, що дозволило українцям вільно подорожувати країнами Шенгенської зони. Це рішення стало визнанням прогресу України у рефор-

муванні міграційної сфери, посиленні безпеки документів та управління кордонами. Безвізовий режим символізував повернення України до європейської спільноти та відкрив нові можливості для культурного обміну, освіти та розвитку бізнесу.

Анексія Криму та військова агресія Росії кардинально змінили міграційну ситуацію в Україні, спричинивши масові вимушені переміщення населення. За різними оцінками, понад 1,5 мільйона осіб стали внутрішньо переміщеними особами, а сотні тисяч українців були змушені шукати прихистку за кордоном. Ці події вимагали термінового перегляду підходів до міграційної політики.

У відповідь на нові виклики Кабінет Міністрів у липні 2017 року ухвалив Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року [10]. Стратегія передбачає активізацію імплементації українського законодавства до норм ЄС, розробку програм реінтеграції мігрантів, посилення співпраці з українською діаспорою та створення умов для повернення українських мігрантів на батьківщину.

Паралельно була схвалена Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року [11], що визначає основні завдання державної політики у сфері прикордонного контролю та міграційного менеджменту. Документ спрямований на забезпечення балансу між безпековими вимогами та дотриманням прав людини у сфері прикордонного контролю.

Повномасштабна російська агресія, розпочата 24 лютого 2022 року, спричинила найбільшу міграційну кризу в історії незалежної України та Європи XXI століття. Мільйони українців були змушені покинути свої домівки, рятуючись від ракетних обстрілів та бойових дій. Основними країнами прийому українських біженців стали Польща (понад 1,8 млн осіб), Німеччина (понад 1,1 млн), Чехія (понад 500 тис.) та інші країни ЄС [1].

Європейський Союз продемонстрував безпрецедентну солідарність з Україною, активувавши Директиву про тимчасовий захист, що надала українським біженцям право на проживання, працевлаштування, доступ до освіти та медичних послуг у країнах ЄС. Це рішення стало першим застосуванням даного механізму в історії ЄС та засвідчило готовність європейської спільноти до підтримки України.

Водночас масова еміграція створює серйозні виклики для майбутнього розвитку України. Серед тих, хто покинув країну, значна частка висококваліфікованих фахівців, молоді, жінок з дітьми. Це може мати довгострокові негативні наслідки для демографічної ситуації та економічного розвитку країни. Тому вже зараз важливо розробляти програми, спрямовані на підтримку зв'язків з українськими біженцями та створення умов для їх повернення після завершення війни.

Планування післявоєнного відновлення України має включати комплексну програму реінтеграції українських громадян, які були змушені покинути країну через війну. Це вимагає розробки спеціальних механізмів для: створення робочих місць та можливостей для самореалізації; забезпечення житлом тих, хто втратив його внаслідок війни; психологічної реабілітації та соціальної адаптації; визнання освіти та кваліфікації, отриманої за кордоном; підтримки підприємницьких ініціатив репатріантів. Важливим елементом має стати використання досвіду та знань, набутих українцями за кордоном, для модернізації країни. Програми «brain gain» повинні стимулювати повернення висококваліфікованих фахівців та створювати умови для трансферу технологій та best practices з країн ЄС.

Висновки. Таким чином, аналіз трансформації міграційної політики в Україні протягом XX–XXI століть демонструє складний шлях від репресивної радянської системи до демократичних принципів свободи пересування. Радянський період характеризувався використанням міграції як інструменту етнічних чисток та соціальної інженерії, що призвело до трагічних наслідків для багатьох народів України. Здобуття незалежності відкрило можливості для побудови національної міграційної політики на демократичних засадах. Прийняття відповідного законодавства, кон-

ституційне закріплення свободи пересування, отримання безвізового режиму з ЄС стали важливими кроками на шляху інтеграції України до європейського простору.

Водночас сучасна міграційна криза, спричинена російською агресією, створює безпрецедентні виклики для української державності. Масова еміграція понад 8 мільйонів українців вимагає розробки комплексної стратегії, спрямованої на підтримку зв'язків з біженцями та створення умов для їх повернення після завершення війни.

Анотація

У статті досліджується еволюція державної міграційної політики в Україні протягом XX–XXI століть, аналізується трансформація від репресивної радянської системи до сучасної демократичної моделі. Розглянуто чотири основні етапи: радянський період (1920–1991), характерний використанням міграції як інструменту етнічних чисток та соціальної інженерії; післявоєнну еміграцію та формування української діаспори; становлення міграційної політики незалежної України (1991–2014); сучасний етап, пов'язаний з європейською інтеграцією та викликами російської агресії. Особливу увагу приділено репресивній складовій радянської політики, зокрема масовим депортаціям кримських татар, поляків, німців та інших народів. Проаналізовано роль української діаспори у збереженні національної ідентичності та підтримці незалежності України. Досліджено формування нормативно-правової бази міграційної політики незалежної України, включаючи конституційне закріплення свободи пересування, отримання безвізового режиму з ЄС та прийняття стратегічних документів. Розглянуто безпрецедентну міграційну кризу, спричинену повномасштабною російською агресією 2022 року, коли понад 8 мільйонів українців були змушені покинути країну. Зроблено висновок про необхідність розробки комплексної програми post-war реінтеграції українських громадян, використання потенціалу діаспори для відновлення країни та створення привабливих умов для повернення мігрантів на батьківщину.

Ключові слова: міграційна політика, радянські репресії, депортації, українська діаспора, незалежна Україна, європейська інтеграція, безвізовий режим, російська агресія, біженці.

Derevianko A.I. Transformation of migration policy in Ukraine in the 20th and 21st centuries: from Soviet totalitarianism to European integration

Summary

The article examines the evolution of state migration policy in Ukraine during the 20th–21st centuries, analyzing the transformation from the repressive Soviet system to the modern democratic model. Four main stages are considered: the Soviet period (1920–1991), characterized by the use of migration as a tool of ethnic cleansing and social engineering; post-war emigration and formation of the Ukrainian diaspora; establishment of migration policy in independent Ukraine (1991–2014); and the contemporary stage associated with European integration and challenges of Russian aggression. Special attention is paid to the repressive component of Soviet policy, particularly mass deportations of Crimean Tatars, Poles, Germans and other peoples. The role of the Ukrainian diaspora in preserving national identity and supporting Ukraine's independence is analyzed. The formation of the legal framework for migration policy in independent Ukraine is studied, including constitutional establishment of freedom of movement, obtaining visa-free regime with the EU, and adoption of strategic documents. The unprecedented migration crisis caused by the full-scale Russian aggression of 2022, when over 8 million Ukrainians were forced to leave the country, is examined. The conclusion emphasizes the need to develop a comprehensive post-war reintegration program for Ukrainian citizens, utilize the diaspora's potential for country reconstruction, and create attractive conditions for migrants' return to their homeland.

Key words: migration policy, Soviet repressions, deportations, Ukrainian diaspora, independent Ukraine, European integration, visa-free regime, Russian aggression, refugees.

Список використаних джерел:

1. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. Укрінформ. URL: https://surl.li/aqlgli
2. Ганкевич В. Ю. Еміграційні процеси серед кримських татар кінця XVIII – початку XX ст. Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4–7 вересня 2005 року., м. Балаклава / ред.кол. О. В. Тимощук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с. С. 56–58.
3. Станіславський В. Як Москва наприкінці XVII ст. вперше заявила свої вимоги про передачу під її владу Криму та про виселення з нього всіх татар? ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 3 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, С. Блащук. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 844 с.
4. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/
5. Марусик Т. Міграційні процеси в україні: історичний контекст. Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації : Матеріали І Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол.: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 236 с.
6. Тихоненко В. Документи з історії Світового Конгресу Українців. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/14-2.pdf
7. Закон України «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 № 3857-XII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
9. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 № 1382-IV: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» від 12.07.2017 № 482-р: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року» від 24.07.2019 № 687-р: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80
12. Декларація «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав» Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0772400-89#Text
13. Указ Президента України «Про Концепцію державної міграційної політики» від 30.05.2011 № 622/2011: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011].
14. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Дата надходження статті: 19.08.2025
Дата прийняття статті: 25.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.3

Ненько С.С.
кандидат юридичних наук, відповідальний секретар, професор
ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

Афанасенко М.І.
аспірант
ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

ВІДЕОКОНФЕРЕНЦЗВ'ЯЗОК В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Право сторони на особисту участь в судовому засіданні є однією з базових процесуальних гарантій, на необхідність дотримання якої (в залежності від характеру сформованих правовідносин та інших значущих обставин) неодноразово вказували Європейський суд з прав людини і Верховний Суд України. Тим часом реалізація цього права на практиці часто виявляється скрутною через різні об'єктивні обставини (віддаленість місця проживання особи, яка бере участь у справі; вибуття у тривале відрядження, тримання під вартою тощо) з аналогічними труднощами нерідко пов'язане і отримання інших засобів доказування (наприклад, пояснень третіх осіб і показань свідків), що в поєднанні з розвитком технологій і вдосконаленням матеріально-технічного оснащення судів зумовлює впровадження в правове регулювання і практику судового процесу систем відеоконференцзв'язку. Відеоконференцзв'язок є способом здійснення процесуальних дій, що регламентовані законом, з використанням програмно-технічних засобів передачі аудіо- та відеоінформації по каналах зв'язку з одним або декількома абонентами.

За кордоном система відеоконференцзв'язку раніше застосовувалася тільки в специфічних ситуаціях, таких як спілкування засуджених з адвокатами і заслуховування свідчень свідків. Таким чином, можна стверджувати, що саме в Україні використання системи відеоконференцзв'язку поклало початок реалізації фундаментальних основ процесуальних галузей українського права, розширивши сферу її застосування, обмежену виключно організаційно-допоміжним характером. За час становлення в нашій країні в ряді нормативно-правових актів було закріплено використання систем відеоконференцзв'язку: спочатку в кримінальному процесі, а згодом і у цивільному судочинстві. Крім того, повсюдному встановленню зазначеної системи на практиці сприяла політика сучасної влади країни та посилений рух в напрямку діджиталізації.

В умовах пандемії COVID-19 система відеоконференцзв'язку стала знаковим засобом, що забезпечила громадянам України максимально ефективну можливість реалізації доступності правосуддя у всіх сферах судочинства.

В час повномасштабної війни з РФ на території України, з необхідності забезпечення особистої безпеки, досить часто виникають потреби в наданні можливостей дистанційної участі в судовому засіданні (навіть у випадках незначної відстані між місцем розташування суду та учасника процесу).

Перераховані вище обставини, особливий правовий статус деяких категорій осіб, таких

© Ненько С.С., Афанасенко М.І., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

як, наприклад, засуджені, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, а також значні зміни в науково-технічній сфері власне і стали причиною впровадження та ефективного використання систем відеоконференцзв'язку в українському цивільному судочинстві. Це сприяє безпосередній участі осіб в процесі цивільного судочинства по різних категоріях справ, а також найбільш ефективній реалізації не тільки принципу доступності судочинства, а й рівності всіх перед законом і судом, принципів змагальності і рівноправності сторін, відкритості, процесуальної економії і ряду інших.

У зв'язку з цим актуальними є переосмислення правового регулювання систем відеоконференцзв'язку, проведення системного аналізу положень, пов'язаних з процедурою їх використання не тільки на стадії судового розгляду, а й інших етапах цивільного процесу, вдосконалення механізму реалізації принципів як загальноправового, так і міжгалузевого і локального характеру при використанні систем відеоконференцзв'язку в процесі розгляду і вирішення цивільних справ.

Усе вищезазначене і зумовило актуальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження теоретико-практичних аспектів та принципів застосування відеоконференцзв'язку в цивільному судочинстві.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження теоретико-практичних аспектів застосування відеоконференцзв'язку в сфері юриспруденції зверталися такі вчені як: В. Богунов, М. Бортун, М. Гарієвська, С. Дяченко, Д. Жуков, І. Ізарова, В. Недибалюк, Л. Остафійчук, В. Решетняк, А. Сизоненко, І. Татулич, В. Худоба, Г. Цісар, А. Чорна та інші.

Виклад основного матеріалу. Основним засобом масових комунікацій сьогодні є телекомунікаційна мережа «Інтернет», організаційна структура якої означає мережеву організацію, а не ієрархію. Активно відбувається зміна зв'язків суб'єктів цивільного судочинства (перенесення у віртуальний простір), розвиток цифрових компетенцій у населення [4, с. 106].

Система відеоконференцзв'язку – це перша віха в ланцюзі науково-технічних розробок, які дуже ефективно використовуються в сучасному судочинстві. Відповідно до ч. 7 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII встановлено, що: «учасникам судового процесу на підставі судового рішення забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому законом. Обов'язок забезпечити проведення відеоконференції покладається на суд, який отримав судове рішення про проведення відеоконференції, незалежно від спеціалізації та інстанції суду, який прийняв таке рішення» [16].

Будь-яке явище правової дійсності, перш ніж бути закріпленим в законі, має бути предметом теоретико-правового дослідження. При цьому, апробування на предмет можливості його включення в процес регулювання правовідносин в теорії цивільного процесу відбувається за допомогою такої категорії як принципи, яка є в праві і будь-якій його галузі «відправними ідеями його існування», «несучими конструкціями» механізму правового регулювання, що утворюють «становий хребет» права як цілісного поняття, складають свого роду «каркас» або «фундамент», на якому виростає «будівля» права в цілому і кожної його галузі зокрема [18, с. 89].

Підкреслюючи особливу значимість принципів для цивільного судочинства І. Тетарчук справедливо зазначає, що першочергова увага при реформуванні цивільного процесуального законодавства повинна приділятися принципам, оскільки вони зумовлюють зміст діяльності суду та учасників цивільних процесуальних правовідносин. Саме за допомогою принципів досягається мета цивільного судочинства [18, с. 91].

При цьому своєї особливої значимості реалізація принципів цивільного процесуального права набуває в світлі його основного призна-

чення, головною категорією в якому виступає динамічність, що характеризується як операційна гнучкість цивільного процесу, раціонально-розумні терміни і швидкість попередньої оцінки, прийняття до розгляду і розгляд справ.

Невипадково під принципом в науці цивільного процесуального права розуміють «закріплену в цивільному процесуальному праві головну, основоположну, керівну ідею (положення, засаду), нормативно-керівну засаду» [19].

На думку багатьох авторів, саме принципи починають надавати регулюючий вплив на суспільні відносини в певній сфері, а не право народжує принципи в процесі своєї еволюції [18; 19].

Звідси випливає, що система принципів зумовлює необхідність виникнення нових явищ в правовій реальності, які, гармонійно вписуючись в структуру правового регулювання, базуються на принципах, як керівних засадах, дозволяючи їм знаходити більш ефективні способи для реалізації в окремій галузі.

У зв'язку з цим, справедливі, на наш погляд, висновки Я. Зейкана про те, що фільтрація законодавчих новел крізь призму принципів цивільного процесуального права є обов'язковою умовою збереження діючих гарантій якісного, тобто правильного, своєчасного і справедливого правосуддя. Використання принципів як своєрідного «фільтра» має перешкоджати помилкам в законопроєктній діяльності, слугувати критерієм оцінки, як окремих положень законопроєктів, так і їх призначення в цілому [8, с. 128].

Саме в такому відношенні до ряду принципів не тільки галузі цивільного процесуального права, а й міжгалузевих і загальноправових основ українського права знаходиться і сучасний технічний засіб – система (підсистема) відеоконференцзв'язку.

Однак, як справедливо підкреслює С. Васильєв, принципи ніколи не можуть бути реалізовані цілком в чинному праві, вони повинні давати певну свободу подальшому розвитку права, бути спрямованими у майбутнє. Крім того, сформовані в теорії права принципи під впливом часу, науково-технічного прогресу, набувають нових і більш ефективних способів реалізації, в тому числі і технічних, що вимагають докладної регламентації, як в окремих галузях права, так і в системі законодавства [4, с. 67].

Системи відеоконференцзв'язку в доктрині цивільного судочинства реалізують ряд принципів загальноправового, міжгалузевого і галузевого характеру. Серед них можна виділити основні:

– принцип соціальної справедливості;
– принцип законності;
– принцип рівності перед законом і судом;
– принцип демократизму;
– принцип доступу до правосуддя;
– принцип рівноправності і змагальності;
– принцип процесуальної економії;
– принцип відкритості розгляду;
– принцип адекватності;
– принцип негайності;
– принцип прозорості розгляду;
– принцип диспозитивності;
– принцип поєднання усної та письмової форм [4; 6; 18].

Аналізуючи процедуру застосування систем відеоконференцзв'язку в окремих видах судових процедур, вченими-процесуалістами, а також юристами-практиками були висловлені різні точки зору, в тому числі і про її недоліки.

Так, наприклад, Д. Жуков припускав, що використання систем відеоконференцзв'язку є свого роду обмеженням принципу безпосередності судового розгляду і конституційного права на безпосередню участь в судовому розгляді [7]. Ця точка зору кореспондується з позицією про сильне спотворення комунікації учасників процесу з судом і в середовищі практичних працівників. Так, на думку В. Решетняка, для складних суперечок з великим обсягом доказів використання відеоконференції може бути невиправданим і навіть ризикованим. Відеозв'язок сильно спотворює комунікацію зі свідками, а значить, важливі

фрагменти їх свідчень можуть бути втрачені або невірно інтерпретовані. Тому спроба заощадити за рахунок використання сучасних технологій зв'язку може призвести до сумних результатів [17]. Наведена позиція для нас є вельми неоднозначною. На жаль, автор не визнав можливим аргументувати її більш докладно, тому видається не зовсім зрозумілим, чому він вважає, що екран монітора в режимі реального часу обмежує особу, яка перебуває по «ту сторону» в праві безпосередньої участі в процесуальній діяльності. Як видається, основна мета застосування відеоконференцзв'язку полягає в тому, щоб дати можливість стороні заслухати свідчення інших осіб, задати їм відповідні питання, відповісти на питання, спрямовані на її адресу, бути присутньою при дослідженні інших доказів, тобто реалізувати право на доступ до правосуддя. Всі зазначені дії, на нашу думку, не пов'язані з необхідністю безпосереднього контакту сторін в процесі, що доводить неспроможність розглянутої точки зору.

В рамках висловленої позиції ми солідарні з В. Комаровим, який вважає, що відеоконференцзв'язок не має на увазі пізнання фактів через похідні докази [10]. В цьому випадку, представлена дискусія являє собою подобу спору двадцятирічної давності про те, яким способом краще фіксувати отриману інформацію: рукописним або електронним. На наш погляд, відеоконференцзв'язок є лише засобом, що забезпечує більш ефективну і ощадливу передачу інформації, який в перспективі розвитку системи електронного правосуддя може мати і буде мати досить великий досвід застосування в майбутньому.

Погоджуючись з думкою В. Комарова, відзначимо, що розширення можливості тлумачення питання про місце організації сеансу відеоконференцзв'язку опосередковує найбільш ефективні умови його застосування. Це сприяє, в першу чергу, тому, що у суду, який розглядає справу по суті, відпадає необхідність співвідносити графік розгляду судових справ з судом іншої держави.

Крім зазначеного, на нашу думку, використання системи відеоконференцзв'язку у цивільному судочинстві найбільш ефективно забезпечує доступ до правосуддя окремих груп громадян, таких як:

– особи з обмеженими фізичними можливостями;

– непрацездатні особи;

– неповнолітні особи;

– особи, які визнаються недієздатними і знаходяться в медичній організації, яка надає психіатричну допомогу в стаціонарних умовах;

– іноземні особи, а також громадяни України, які проживають на території іноземних держав;

– громадяни України, що проживають на окупованих територіях;

– особи, засуджені до позбавлення волі.

Саме зазначені вище обставини і зумовлюють необхідність розробки правового механізму реалізації принципів цивільного процесуального права за допомогою використання систем відеоконференцзв'язку.

Так, під реалізацією принципів цивільного процесуального права необхідно розуміти здійснення приписів, що містяться в цивільному процесуальному законодавстві в процесі законотворчої і правозастосовної діяльності, а також у поведінці суб'єктів цивільного права. При цьому, реалізацію принципів можна розглядати одночасно і як триваючий процес, і як результат правового регулювання.

Таким чином, підвищенню ефективності нормотворчої діяльності у сфері застосування систем відеоконференцзв'язку сприятиме керівництво вимогами принципів цивільного процесуального права, за умови їх врахування в процесі формування законодавства та реалізації в нормах цивільного процесуального законодавства.

Реалізація принципів права як досить складне явище, її органічний взаємозв'язок з іншими явищами, процесами, видами діяльності, досягнення поставлених перед нею цілей, передбачає її розгляд з точки зору

системного підходу, складових її елементів, взаємозв'язків між ними, які в цілому будуть представляти не що інше, як механізм.

Саме з цієї позиції, на наш погляд, і слід розглядати процедуру реалізації принципів цивільного процесуального права за допомогою використання систем відеоконференцзв'язку.

Механізм, згідно усталеного формулювання, є системою, пристроєм, що визначає порядок будь-якого виду діяльності, в перекладі з французької це сукупність станів і процесів, з яких складається те чи інше явище. Синонімами слова «механізм» виступають слова «пристрій», «приладдя», «організація». Цей термін був запозичений гуманітарними науками з технічних для позначення системи інструментів і засобів, які використовуються в певних сферах діяльності людей [19].

Таким чином, під механізмом реалізації принципів цивільного процесуального права при використанні систем відеоконференцзв'язку слід розуміти сукупність елементів і їх взаємозв'язків, що визначають порядок реалізації принципів цивільного процесуального права в процесі використання систем відеоконференцзв'язку.

Механізм реалізації принципів цивільного процесуального права за допомогою використання систем відеоконференцзв'язку охоплює:

– закріплення принципів цивільного процесуального права при використанні відеоконференцзв'язку в законодавстві;

– їх реалізацію в процесі законотворчої та правозастосовної діяльності.

Можна стверджувати, що тільки тоді, коли зазначений механізм почне ефективно функціонувати, з декларативних і в достатній мірі абстрактних ідей принципи цивільного права перетворяться в реалії, що вимагають неухильного дотримання. Ефективна дія такого механізму забезпечить здійснення функцій принципів цивільного процесуального права і досягнення цілей цивільного процесуального регулювання, що в нашому випадку стосується застосування систем відеоконференцзв'язку.

Н. Голубєва пропонує розуміти під механізмом реалізації права «систему правових засобів, які у своєму функціонуванні призводять до практичного здійснення об'єктивного і суб'єктивного права, досягнення кінцевих соціально-економічних результатів при вирішенні конкретних соціальних завдань» [5, с. 80].

С. Васильєв правовими засобами називає «сукупність правових інструментів і форм правореалізаційної практики, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права і забезпечується досягнення соціально корисних цілей» [4, с. 46].

Зуєвич Л. та Вітюк Р., проводячи дослідження процесуально-правових засобів, пропонують наступне їх розуміння: «цілісна система об'єктивованих в процесуально-правових актах (нормативних, правореалізаційних і правозастосовних) інструментів і механізмів, що дозволяють гарантовано досягати мети і завдання процесуально-правового регулювання, реалізовувати права і законні інтереси учасників процесуально-правових відносин» [9].

Проводячи дослідження механізму правозастосування, до якого відноситься і механізм реалізації принципів права, Я. Зейкан, не даючи його визначення, включає в нього три складові: нормативну, інституційну і процесуальну або функціональну. Нормативна складова, на думку автора, це сукупність чинних правових норм, що визначають права та обов'язки суб'єктів, юридичні факти, за наявності яких уповноважені органи та посадові особи матимуть можливість реалізувати надану їм компетенцію. Інституційна складова механізму правового регулювання представляється як сукупність державних і недержавних органів та їх посадових осіб, яким державою делеговано повноваження на здійснення правозастосовної діяльності з розгляду та вирішення різних категорій справ. Процесуальна складова характеризує динаміку механізму застосування права і складається з правозастосовних правовідносин, стадій

і циклів правозастосування, актів застосування права [8, с. 503].

Таким чином, аналізуючи зазначені точки зору, ми приходимо до висновку, що в структурі механізму реалізації принципів цивільного процесуального права за допомогою застосування систем відеоконференцзв'язку можна виділити наступні складові:

– нормативну, тобто систему принципів права, сукупність діючих правових норм, що регулюють використання систем відеоконференцзв'язку в цивільному процесі, а також юридичні факти, що сприяють реалізації принципів цивільного процесуального права за допомогою відеоконференцзв'язку;

– інституційну, як сукупність державних органів і посадових осіб, яким державою делегуються повноваження на здійснення організації відеоконференцзв'язку при провадженні окремих процесуальних дій, а також окремих категорій осіб, участь яких у цивільному процесі при використанні відеоконференцзв'язку є способом найбільш ефективної реалізації принципів цивільного процесуального права;

– процесуальну, що характеризує динаміку механізму реалізації принципів права і складається з правозастосовних правовідносин і актів застосування права, за допомогою використання систем відеоконференцзв'язку.

Разом з тим, на жаль, на сьогоднішній день в науковій літературі не склалося єдиної концепції з приводу поняття відеоконференцзв'язку в цивільній процесуальній діяльності. Можливо, саме тому значення системи відеоконференцзв'язку з боку вчених-процесуалістів необґрунтовано звужується до рамок технічного засобу [2]. На наш погляд, з урахуванням кореляції принципів права, що вступають в безпосередню взаємодію з системою відеоконференцзв'язку, досліджуваній нами телекомунікаційній технології слід дати більш доктринального поняття, що охоплює всю суспільну і правову значимість розглянутого явища.

Так, систему відеоконференцзв'язку в цивільній процесуальній діяльності можна визначити як передбачений нормами галузі цивільного процесу комплекс апаратних та програмних засобів, що передають по гарантованих каналах зв'язку інформаційні повідомлення між суб'єктами цивільної процесуальної діяльності в режимі реального часу і являються безпосереднім гарантом механізму реалізації основоположних принципів права, що забезпечує його максимально ефективне застосування в процесі становлення системи електронного правосуддя.

Законодавча база є прямою гарантією механізму реалізації основоположних правових принципів і забезпечує їх найбільш ефективне застосування в цивільному судочинстві. Звертаючись до нормативної основи досліджуваної процедури в Україні, зазначимо, що особливості організації відеоконференцзв'язку у цивільному судочинстві регламентовано, зокрема ч. 5 та ч. 11 ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), ч. 1 ст. 67 ЦПК України, ч. 2 та ч. 3 ст. 69 ЦПК України, ч. 4 ст. 72 ЦПК України, ч. 2 ст. 73 ЦПК України, ч. 3 ст. 74 ЦПК України, ч. 3 ст. 75 ЦПК України, ч. 1 ст. 203 ЦПК України, ст. 212 ЦПК України (що є базовою нормою досліджуваної категорії), ч. 2 ст. 217 ЦПК України, ч. 2 ст. 223 ЦПК України, ч. 4 ст. 248 ЦПК України, ч. 1 ст. 299 ЦПК України, а також ч. 3 ст. 341 ЦПК України [21].

Слід також зазначити такий нормативно-правовий акт із досліджуваного питання, як Інструкція «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)», затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 15 листопада 2012 року № 155. Цей документ, який втратив чинність 26 жовтня 2021 р. [15], детально регулював питання технічного забезпечення, організації, підготовки судового засідання та проведення судового засідання в режимі відеоконференції стосовно кримінального судочинства [13]. Положення про порядок функціонування окремих підсис-

тем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене Вищою Радою Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21, яке замінило вищевказану інструкцію і стало результатом політики діджиталізації визначило: «порядок функціонування в судах та органах системи правосуддя окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, зокрема підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистеми відеоконференцзв'язку; порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі з використанням таких підсистем». Ст. 6 Положення передбачає забезпечення можливості «учасникам справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції» за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [14].

Новелою українського законодавства у досліджуваному напрямку також є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 № 540-IX, яким регламентована можливість участі учасників справи цивільного судочинства в судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів за допомогою електронних підписів [12].

У цивільному процесі за допомогою відеоконференції можуть брати участь особи, що беруть участь у процесі, їх представники, свідки, експерти, експерти з питань права, спеціалісти і перекладачі. Ці особи можуть брати участь в судовому розгляді в режимі відеоконференції за власним проханням, залучатися учасником справи або призначатися судом, про що виноситься відповідна ухвала. ЦПК України встановлює основні умови для використання досліджуваної технології, а саме: наявність технічних засобів відеоконференцзв'язку в судах, наявність обставин необхідності у сторони процесу або ініціативи суду брати участь в судовому процесі в режимі відеоконференції [1, с. 135].

Завдяки запису в режимі реального часу інформація фіксується в динаміці. Дослідження таких записів судом, а також людиною, що володіє спеціальними знаннями в області дослідження психічних процесів, дозволить точно відновити і відтворити в черговій послідовності події, що відбувалися в реальній дійсності, а крім того, ставлення до всього того, що відбувається з боку тієї особи, розмови і дії якої зафіксовані на записі. Всі дослідження дозволяють візуалізувати хід подій, які відбулися, що, безумовно, допомогає у встановленні істини [3].

Але, на жаль, ще не всі суди в достатній мірі оснащені цією технологією. У залі суду повинні бути доступними якісні мікрофони, гучномовці і веб-камери. На комп'ютері учасника має бути встановлене відповідне програмне забезпечення та забезпечена достатня технічна підтримка.

Вищевикладене дозволяє виділити наступні базові аспекти використання відеоконференцзв'язку в цивільному судочинстві України:

1) використання системи відеоконференцзв'язку в цивільному процесі поставлено в пряму залежність від наявності в конкретному суді, де проводиться відповідне судове засідання, технічної можливості її застосування;

2) ініціатива використання систем відеоконференцзв'язку (у формі відповідної заяви) може виходити від осіб, які беруть участь у справі, їх представників, свідків, експертів, спеціалістів і перекладачів. Крім того, таке процесуальне рішення може бути прийняте судом за власною ініціативою. При цьому про участь тих чи інших осіб у судовому засіданні шляхом використання систем відеоконференцзв'язку суд виносить ухвалу;

3) для участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції учасник справи повинен попередньо зареєструватися в Електронному кабінеті. Учасник справи також повинен пере-

вірити наявні у нього власні технічні засоби на відповідність технічним вимогам, визначеним Інструкцією користувача підсистеми відеоконференцзв'язку, для роботи із системою відеоконференцзв'язку;

4) судом для проведення судового засідання можуть бути використані системи відеоконференцзв'язку інших судів (за місцем проживання, місцем перебування або місцем знаходження осіб, чия участь у процесі забезпечується таким чином);

5) за наявності в суді технічної можливості учасник справи у порядку, встановленому процесуальним законом, може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів, при чому ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву;

6) суд перевіряє явку відповідних осіб і встановлює їх особу, повноваження представників;

7) за допомогою технічних засобів і технологій, які використовує суд та учасники процесу, має забезпечуватися належна якість зображення та звуку, а також інформаційна безпека. Для учасників судового процесу необхідно забезпечити можливості почути та побачити хід судового засідання, вільно поставити запитання і отримати необхідні відповіді, а також можливості реалізації інших процесуальних прав та обов'язків;

8) при фіксації відповідної відеоконференції суд, яким здійснюється розгляд справи, застосовує технічні засоби відеозапису та аудіозапису, результати яких згодом зберігаються у матеріалах справи;

9) після закінчення засідання протокол у визначені процесуальним законодавством строки підписується кваліфікованим електронним підписом секретаря судового засідання, після чого блокується для внесення змін, а відеозапис судового засідання автоматично зберігається у централізованому файловому сховищі;

10) до матеріалів справи в паперовій формі приєднується паперовий примірник протоколу судового засідання з посиланням на відеозапис судового засідання, проведеного в режимі відеоконференції.

Практика використання відеоконференцзв'язку показала, що якість такого зв'язку часто залишається не на високому рівні. Часто засідання суду переривається через втрату звуку або зображення і учасникам засідань доводиться чекати відновлення сеансу зв'язку, а іноді і повторювати ті моменти, які були озвучені раніше. Через низьку якість відеозв'язку учасники засідань у ряді випадків не можуть донести до суду свою позицію, внаслідок чого суд не може правильно врахувати їх аргументи. При цьому треба врахувати, що в судах районної ланки часто відсутні фахівці з інформаційних технологій, які могли б виправити ситуацію. Якщо внаслідок переривання сеансу відеоконференцзв'язку порушуються права особи на безпосередню участь у судовому засіданні, то це дає підставу заявляти відповідні клопотання і створює основу для апеляційних або касаційних скарг [11].

Хоча сьогодні в цілому суди добре оснащені системами відеоконференцзв'язку, ще нерідко трапляється, коли суди фактично відмовляють у розгляді справи за такими системами через відсутність технічних засобів, а також через неможливість проведення судового засідання в оснащеному приміщенні внаслідок його завантаженості. Зокрема це стосується системи бронювання кабінетів для відеотрансляцій, що розміщена в мережі «Інтернет». Суду, що має задовольнити клопотання стосовно проведення судового засідання в режимі відеоконференції, необхідно належним чином здійснити у цій системі авторизацію та забронювати кабінет на відповідну дату й час. Слід зазначити, що суди в більшості випадків мають один кабінет для проведення відеоконференцій, тому зазначений аспект видається суттєвим. Часто суди, особливо у віддалених районах областей України не вміють ефективно використовувати систему бронювання,

а в окремих випадках навіть не знають про її існування. Дата ж і час судового засідання призначається не відповідно до інформації із системи бронювання, а спираючись на персональний графік судді. Внаслідок цього на ту саму дату і час з'являються учасники різних судових процесів по справах [17].

Ще один момент пов'язаний з тим, що використання відеоконференцзв'язку не завжди дозволяє особам, які беруть участь в судовому процесі, оперативно викладати свою позицію, особливо в складних справах з великою кількістю доказів або в справах, які передбачають активний допит учасників судового засідання. Таким чином, відеоконференцзв'язок може спотворювати інформаційний обмін, певні фрагменти показань свідків можуть бути втрачені, спотворені або неправильно інтерпретовані [20].

Незважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що в сучасній Україні у багатьох судах система відеоконференцзв'язку використовується достатньо ефективно. Застосування відеоконференцзв'язку забезпечує реалізацію прав громадян на участь у судовому засіданні, значно скорочує строки розгляду справ, заощаджує бюджетні кошти та дозволяє проводити судові засідання з участю спеціальних категорій осіб.

Висновки. Відеоконференції сьогодні ефективно використовуються в багатьох судах. Використання відеоконференцзв'язку дозволяє громадянам реалізувати своє право на участь у судових засіданнях, значно скорочує час розгляду справ та заощаджує фінансові ресурси. Впровадження та практичне використання відеоконференцзв'язку дозволило проводити судові засідання в режимі реального часу за участю спеціальних категорій осіб. Пропонуємо основні принципи загальноправового, міжгалузевого і галузевого характеру, які реалізують системи відеоконференцзв'язку в доктрині цивільного судочинства: принцип соціальної справедливості; принцип законності; принцип рівності перед законом і судом; принцип демократизму; принцип доступу до правосуддя; принцип рівноправності і змагальності; принцип процесуальної економії; принцип відкритості розгляду; принцип адекватності; принцип негайності; принцип прозорості розгляду; принцип диспозитивності; принцип поєднання усної та письмової форм. В рамках дослідження пропонуємо механізм реалізації зазначених вище принципів, у структурі якого можна виділити нормативну складову (систему принципів права, сукупність чинних правових норм, що регулюють використання систем відеоконференцзв'язку в цивільному процесі тощо), інституційну складову (сукупність державних органів і посадових осіб, яким державою делегуються повноваження на здійснення організації відеоконференцзв'язку при провадженні окремих процесуальних дій, а також окремих категорій осіб, участь яких у цивільному процесі при використанні відеоконференцзв'язку є способом найбільш ефективної реалізації принципів цивільного процесуального права), а також процесуальну складову (правозастосовні правовідносини та акти застосування права, за допомогою використання систем відеоконференцзв'язку). Пропонуємо авторську дефініцію поняття «система відеоконференцзв'язку в цивільній процесуальній діяльності», яку визначено як передбачений нормами галузі цивільного процесу комплекс апаратних та програмних засобів, що передають по гарантованих каналах зв'язку інформаційні повідомлення між суб'єктами цивільної процесуальної діяльності в режимі реального часу і являються безпосереднім гарантом механізму реалізації основоположних принципів права, що забезпечує його максимально ефективне застосування в процесі становлення системи електронного правосуддя. Зазначимо, що незважаючи на виділені нами існуючі недоліки, активне впровадження відеоконференцзв'язку у цивільний судовий процес в Україні сьогодні отримує подальший розвиток і вдосконалення законодавства, що, безсумнівно, сприятиме підвищенню ефективності цивільного судочинства в країні.

Анотація

У статті досліджено теоретико-практичні аспекти та принципи застосування відеоконференцзв'язку в цивільному судочинстві. Наголошено, що використання відеоконференцзв'язку дозволяє громадянам реалізувати своє право на участь у судових засіданнях, значно скорочує час розгляду справ та заощаджує фінансові ресурси. Констатовано, що впровадження та практичне використання відеоконференцзв'язку дозволило проводити судові засідання в режимі реального часу за участю спеціальних категорій осіб. Визначено основні принципи загальноправового, міжгалузевого і галузевого характеру, які реалізують системи відеоконференцзв'язку в доктрині цивільного судочинства: принцип соціальної справедливості; принцип законності; принцип рівності перед законом і судом; принцип демократизму; принцип доступу до правосуддя; принцип рівноправності і змагальності; принцип процесуальної економії; принцип відкритості розгляду; принцип адекватності; принцип негайності; принцип прозорості розгляду; принцип диспозитивності; принцип поєднання усної та письмової форм. В рамках дослідження обґрунтовано механізм реалізації зазначених вище принципів, у структурі якого можна виділити нормативну складову (систему принципів права, сукупність чинних правових норм, що регулюють використання систем відеоконференцзв'язку в цивільному процесі тощо), інституційну складову (сукупність державних органів і посадових осіб, яким державою делегуються повноваження на здійснення організації відеоконференцзв'язку при провадженні окремих процесуальних дій, а також окремих категорій осіб, участь яких у цивільному процесі при використанні відеоконференцзв'язку є способом найбільш ефективної реалізації принципів цивільного процесуального права), а також процесуальну складову (правозастосовні правовідносини та акти застосування права, за допомогою використання систем відеоконференцзв'язку). Запропоновано авторську дефініцію поняття «система відеоконференцзв'язку в цивільній процесуальній діяльності», яку визначено як передбачений нормами галузі цивільного процесу комплекс апаратних та програмних засобів, що передають по гарантованих каналах зв'язку інформаційні повідомлення між суб'єктами цивільної процесуальної діяльності в режимі реального часу і являються безпосереднім гарантом механізму реалізації основоположних принципів права, що забезпечує його максимально ефективне застосування в процесі становлення системи електронного правосуддя. Досліджено законодавчу базу механізму реалізації основоположних правових принципів застосування відеоконференцзв'язку в Україні у цивільному судочинстві. Виділено базові аспекти використання відеоконференцзв'язку в цивільному судочинстві України. Проаналізовано проблематику застосування відеоконференцзв'язку в цивільному судочинстві України.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільний процес, відеоконференцзв'язок, відеоконференція, судовий розгляд, принципи системи відеоконференцзв'язку, механізм реалізації принципів системи відеоконференцзв'язку, нормативна складова, інституційна складова, процесуальна складова.

Nenko S.S., Afanasenko M.I. Videoconferencing in civil proceedings of Ukraine: modern aspects

Summary

The article examines the theoretical and practical aspects and principles of using video conferencing in civil proceedings. It is noted that the use of video conferencing allows citizens to exercise their right to participate in court sessions, significantly reduces the time required to consider cases and saves financial resources. It is stated that the introduction and practical use of video conferencing made it possible to hold court sessions in real time with the participation of special categories of persons. The

main principles of common law, intersectoral and sectoral nature that implement videoconferencing systems in the doctrine of civil proceedings are defined: the principle of social justice; the principle of legality; the principle of equality before the law and the court; the principle of democracy; the principle of access to justice; the principle of equality and competition; the principle of procedural economy; the principle of openness of proceedings; the principle of adequacy; the principle of immediacy; the principle of transparency of proceedings; the principle of dispositivity; the principle of combination of oral and written forms. Within the framework of the study, the mechanism for implementing the above principles is substantiated, in the structure of which it is possible to distinguish a normative component (a system of principles of law, a set of existing legal norms regulating the use of video conferencing systems in civil proceedings, etc.), an institutional component (a set of state bodies and officials to whom the state delegates the authority to organize video conferencing in the conduct of certain procedural actions, as well as certain categories of persons, participation in civil proceedings when using video conferencing is a way of the most effective implementation of the principles of Civil Procedure Law), as well as the procedural component (law enforcement relations and acts of application of law, through the use of video conferencing systems). The author's definition of the concept of «video conferencing system in civil procedure activity» is proposed, which is defined as a set of hardware and software tools provided for by the norms of the civil procedure industry, transmitting information messages between subjects of Civil Procedure activity in real time through guaranteed communication channels and is a direct guarantor of the mechanism for implementing the fundamental principles of law, ensuring its most effective application in the process of formation of the electronic justice system. As a result of the study of the legislative framework of the mechanism for implementing the fundamental legal principles of using video conferencing in Ukraine in civil proceedings, it is proposed to create a specialized instruction. The basic aspects of using video conferencing in civil proceedings of Ukraine are highlighted. The article analyzes the problems of using video conferencing in civil proceedings in Ukraine.

Key words: civil proceedings; civil proceedings, videoconferencing, videoconferencing, judicial proceedings, principles of the videoconferencing system, mechanism for implementing the principles of the videoconferencing system, regulatory component, institutional component, procedural component.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / С. С. Бичкова. К. : Атіка, 2011. 420 с.
2. Богунов В. Відеоконференції дозволять учасникам процесу економити час і гроші. *Закон і бізнес.* 2012. № 35 (1074). С. 28–32.
3. Бойко М. Д. Процесуальні документи у сфері цивільно-правових відносин (зразки документів, коментарі, роз'яснення) : навч.-практ. посіб. / М. Д. Бойко. К.: Атіка, 2011. 620 с.
4. Васильєв С. В. Цивільний процес. Підручник. /С. В. Васильєв. К.: Алерта, 2019. 506 с.
5. Голубєва Н. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України. Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
6. Гулька Б., Кота О. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Дакор, 2021. 1028 с.
7. Жуков Д. Відповідач у телевізорі: перспективи відеоконференцій у судовому процесі. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/EA004045.html. (дата звернення: 29.08.2022)
8. Зейкан Я. П. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Я. П. Зейкан. К.: КНТ, 2015. 680 с.

9. Зуєвич Л., Вітюк Р. Практика застосування новел процесуального законодавства в 2018–2021 роках (ГПКУ, ЦПКУ, КАСУ). Юрінком Інтер, 2021. 360 с.
10. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В. В. Комаров. Х.: Право, 2016. 624 с.
11. Недибалюк В. Як відеоконференції ускладнять судовий процес. URL: http://pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-787/ (дата звернення: 30.08.2022).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 18, ст. 123.
13. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження): Наказ Державної судової адміністрації України від 15 листопада 2012 року № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12#Text (дата звернення: 31.08.2022).
14. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#n22 (дата звернення: 31.08.2022).
15. Про приведення у відповідність із діючим законодавством нормативно-правових актів ДСА України: Наказ Державної судової адміністрації України від 26.10.2021 № 362. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0362750-21#n11(дата звернення: 31.08.2022).
16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2016, № 31, ст. 545.
17. Решетняк В. Відеоконференцзв'язок у цивільному та арбітражному процесі: проблеми та перспективи. *Арбітражний та цивільний процес.* 2012. № 10. С. 11–14.
18. Тетарчук І. Цивільне процесуальне право України. Навчальний посібник. Центр навчальної літератури, 2021. 232 с.
19. Хрестоматія з цивільного процесу. Збірник систематизованого законодавства, судової практики і міжнародних актів : станом на 1 верес. : в 2 т. / упоряд. Д. М. Шадура. Х. : Харків юрид., 2010. Т. 1–2.
20. Худоба В. Проблемні питання участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2013. Т. 6 (65). № 1. С. 459–463.
21. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2004, № 40-41, 42, ст. 492.

Дата надходження статті: 07.07.2025
Дата прийняття статті: 25.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 349.6:22:622(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.4

Лигін О.В.
аспірант
Київський університет інтелектуальної власності та права

ПІДЗАКОННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДОБУВАННЯ ВУГЛЕВОДНІВ В УКРАЇНІ

Вступ. У сучасних умовах розвитку правової системи України особливої ваги набуває ефективність підзаконного нормативно-правового регулювання як «живого» інструмента формування та реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя. Підзаконні нормативно-правові акти є формою правової конкретизації законодавчих положень, що дозволяє адаптувати загальні приписи до практичних умов адміністративної діяльності. У контексті регулювання видобування вуглеводнів, що є однією з ключових галузей стратегічної економіки, саме ці акти забезпечують деталізацію процедур, встановлення технічних умов, механізмів контролю тощо. Їхня роль полягає не лише в регламентації господарської діяльності, а й у формуванні системи правозастосування, орієнтованої на досягнення прозорості, стабільності та правової визначеності у сфері надрокористування.

Актуальність дослідження зумовлена також тим, що значна кількість нормативних документів, які регулюють видобувну галузь, часто видаються без належного дотримання принципів ієрархії, узгодженості та правової чіткості. Це породжує складнощі у визначенні їх юридичної сили, сфери застосування та відповідності чинному законодавству. Також існує проблема дублювання чи суперечностей між нормами окремих нормативно-правових актів, що знижує ефективність регулювання, призводить до неоднакового вирішення адміністративно-правових спорів у галузі видобування вуглеводнів і порушує засади справедливості.

Проблематика підзаконних нормативно-правових актів у сфері правового регулювання видобування вуглеводнів охоплює питання їх класифікації, юридичної сили, функціонального призначення та меж повноважень суб'єктів нормотворчості. Зокрема, необхідно розмежовувати загальні й спеціальні підзаконні нормативно-правові акти, визначати специфіку норм, деталізованих у таких актах, які мають організаційний, дозвільний або контрольно-наглядовий характер.

Особливу увагу привертає питання ієрархії підзаконних нормативно-правових актів, яка є недостатньо врегульованою на практиці. Наявна практика прийняття актів без урахування їх юридичної сили та сфери дії призводить до зниження правової стабільності та довіри до правового регулювання. Ускладнює ситуацію також різнорідність адміністративних органів, уповноважених на видання таких актів – від центральних органів виконавчої влади до спеціалізованих агентств і служб. В умовах потреби у гнучкому, але узгодженому механізмі правового впливу, особливо в стратегічних галузях, таких як видобування вуглеводнів, зазначене питання набуває ключового значення для забезпечення верховенства права та належної ефективності публічного адміністрування.

Огляд останніх досліджень. Різним питанням правового регулювання видобування вуглеводнів в Україні була приділені увага вчених різних галузей права. Зокрема, А. Берлач, Д. Бараненко, А. Денисова, П. Діхтієвський,

© Лигін О.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Л. Авраменко, В. Галунько, Є. Гетьман, О. Грамма, В. Горобець, М. Кельман, Р. Кельман, О. Петришин, М. Цвік, В. Фелика та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії природничого права, теорії права, теорії адміністративного права, чинного законодавства та наукових доктрин виявити та узагальнити правову природу підзаконних нормативно-правових актів правового регулювання видобування вуглеводнів в Україні.

Виклад основних положень. У сучасному тлумачному словнику поняття «підзаконний» розкрито як правовий акт, що не має сили закону, але видається на його підставі з метою деталізації або реалізації положень закону. Підзаконні акти видаються державними органами в межах їхніх повноважень і покликані забезпечити практичне застосування законодавства. Така правотворчість виконує уточнювальну, виконавчу та регуляторну функцію в правовій системі [1].

У юридичній літературі підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, що видається уповноваженим суб'єктом на основі Конституції та законів України з метою конкретизації, деталізації та реалізації їхніх положень. Він має відповідати актам вищої юридичної сили та узгоджуватися з іншими нормативними документами. Підзаконні акти приймаються у формі постанов, указів, наказів, інструкцій, рішень тощо в межах визначених повноважень. Такі акти можуть бути загальними, відомчими, місцевими або локальними за юридичною силою. Особливе значення вони мають у сфері адміністративного права, де оперативність і деталізація регулювання є критично важливими. В окремих випадках допускається затвердження модельних актів як типових або зразкових документів. Підзаконні акти є важливим інструментом правозастосування, що забезпечує реалізацію норм законів у конкретних управлінських ситуаціях [2].

Відповідно до Закону України «Про правотворчу діяльність», підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, що приймається суб'єктом правотворчої діяльності на основі та на виконання Конституції України, законів і міжнародних договорів. Його мета полягає в реалізації актів вищої юридичної сили через конкретизацію, деталізацію та оперативне регулювання. Такі акти не можуть змінювати зміст законів, а лише забезпечують їх практичне застосування. Підзаконні акти мають бути прийняті у формах, визначених Конституцією або законом, та діяти виключно в межах компетенції суб'єкта. Їх юридична сила є нижчою порівняно із законами, однак вони є обов'язковими до виконання. Підзаконні НПА мають бути узгодженими між собою та з іншими актами однакової юридичної сили. Вони відіграють важливу роль у системі публічного управління, забезпечуючи деталізоване регулювання. Установлений ієрархічний порядок підпорядковує їх законам і міжнародним договорам, зокрема це стосується постанов КМУ, указів Президента, наказів міністерств та актів місцевих органів влади [3].

Отже, підзаконний нормативно-правовий акт є правовим актом, що видається уповноваженим суб'єктом на основі та на виконання норм актів вищої юридичної сили з метою їх конкретизації, деталізації та практичної реалізації. Він не має сили закону, проте є обов'язковим до виконання в межах визначених повноважень. Такі акти відіграють уточнювальну, виконавчу та регуляторну функцію в правовій системі, забезпечуючи оперативне правове регулювання. Вони приймаються у визначених законодавством формах і повинні бути узгодженими між собою та з іншими актами однакової юридичної сили. Їх юридична сила є нижчою, ніж у закону, однак вони є невід'ємною частиною механізму реалізації правових норм. У межах адміністративного права вони мають особливе значення через динамічність і потребу в гнучкому нормативному реагуванні. У деяких випадках можуть застосовуватися як типові або модельні документи для уніфікації регулювання.

У наукових доктринах, зокрема у статті Д. Бараненка, розкрито природу підзаконного

нормативно-правового акта як результату нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. Автор наголошує, що в теоретико-правовій доктрині таке поняття є усталеним, попри його відсутність у чинному законодавстві. Підзаконний нормативно-правовий акт визначається як офіційний письмовий документ, виданий уповноваженим суб'єктом на основі закону з метою його реалізації. Виокремлено ключові ознаки підзаконного нормативно-правового акта: підзаконність, юридична обов'язковість, офіційність, письмова форма, регулятивна функція та спрощений порядок ухвалення. Проведено класифікацію підзаконних нормативно-правових актів за органом видання, юридичною силою, характером норм, сферою дії, колегіальністю тощо. Визначено відмінності між законами та підзаконними нормативно-правовими актами за такими критеріями, як процедура прийняття, юридична сила, стабільність та адресність. Автор підкреслює наявність негативних тенденцій, зокрема кількісного зростання актів, правової невизначеності та можливих порушень принципу верховенства права. Обґрунтовано необхідність прийняття окремого Закону України «Про нормативно-правові акти». Такий закон має врегулювати порядок прийняття, ієрархію та юридичну силу нормативно-правових актів, включаючи підзаконні [4].

У статті Є. Гетьмана розкрито сутність підзаконного нормативно-правового акта як інструмента правового регулювання, що видається на основі та на виконання закону уповноваженим органом. Автор наголошує на важливості цих актів у процесі конкретизації та реалізації законодавчих приписів. Зазначено, що в українському законодавстві відсутнє чітке визначення поняття підзаконного акта, що ускладнює правозастосовну практику. Виокремлено загальні ознаки таких актів, зокрема письмову форму, офіційність, обов'язковість, дію на невизначене коло суб'єктів та юридичну силу. До спеціальних ознак належать підзаконний характер, застосування формулювань на кшталт «на виконання закону», спрощений порядок прийняття та залежність від актів вищої юридичної сили. Підкреслено, що підзаконні акти не є менш обов'язковими для виконання, ніж закони, і також забезпечуються примусом. У статті запропоновано класифікацію основних видів підзаконних актів органів виконавчої влади. До них віднесено постанови, накази, розпорядження, а також положення, правила, інструкції й статути. Усі вони мають нормативний характер і функціонують у межах чинного законодавства. Така систематизація дозволяє підзаконним актам ефективно виконувати управлінські, регулятивні та правореалізаційні функції [5].

Отже, у наукових доктринах підзаконний нормативно-правовий акт розглядається як результат нормотворчої діяльності уповноважених органів, зокрема центральних органів виконавчої влади, що видається на основі та на виконання закону з метою його реалізації. Такі акти мають письмову форму, офіційний характер, юридичну обов'язковість та спрощений порядок прийняття. Основними ознаками є підзаконність, підпорядкованість актам вищої юридичної сили, адресність, регулятивна функція та забезпечення державним примусом. У науковій літературі також зазначається про небезпеку правової невизначеності, надмірного зростання кількості підзаконних актів та ризики порушення принципу верховенства права. Види підзаконних нормативно-правових актів включають постанови, накази, розпорядження, положення, правила, інструкції та статути.

Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України № 391 від 8 квітня 2025 року є підзаконним нормативно-правовим актом, виданим на виконання статті 7 Закону України «Про угоди про розподіл продукції». Вона затверджує проведення конкурсу на укладення угоди про розподіл вуглеводнів у межах Свічанської ділянки, що розташована в кількох районах Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Документ має всі

ознаки підзаконного акта: виданий Кабінетом Міністрів, ґрунтується на законі, має офіційний характер, встановлює загальнообов'язкові правила для невизначеного кола суб'єктів і реалізує механізм правозастосування. Він визначає послідовність дій Міжвідомчої комісії, строки публікації оголошення про конкурс, порядок прийому заяв та подання висновків Кабінету Міністрів. Постанова також виконує координаційну та регулятивну функцію – вона не лише надає дозвіл на проведення конкурсу, а й делегує повноваження відповідному органу на здійснення процедур відбору інвестора у сфері видобутку вуглеводнів. У додатку до постанови викладено конкурсні умови, що регулюють вимоги до учасників, зміст заявок, строки реалізації проєкту та інші юридично значущі параметри. Документ є складовою механізму реалізації державної політики у сфері використання природних ресурсів. Його ухвалення забезпечує законність, публічність і відкритість конкурсної процедури у видобувній галузі, що відповідає принципу прозорості управління. Як підзаконний нормативно-правовий акт, постанова має нижчу юридичну силу, ніж закон, але є обов'язковою до виконання в межах закону, який вона конкретизує. Це підтверджує її нормативний характер і місце в ієрархії правових актів України [6].

Наказ Державної служби геології та надр України № 36 від 31 січня 2025 року є підзаконним нормативно-правовим актом, прийнятим на підставі Кодексу України про надра. Документ встановлює внесення змін до спеціальних дозволів на користування надрами на підставі відповідних заяв суб'єктів господарювання та висновків Робочої групи. Основною підставою для змін стали правові рішення, визнані судами, зміна й уточнення даних у дозволах, а також геологічна переоцінка запасів корисних копалин. Зокрема, наказ дозволяє продовження строку дії дозволів, зміну їх умов, зменшення або розширення меж ділянок, а також врахування додаткових запасів корисних копалин. Усі зміни мають обґрунтування у вигляді державних експертиз, висновків Геоінформу України та протоколів Державної комісії по запасах. Наказ також встановлює зобов'язання для суб'єктів господарювання укласти угоду про умови користування надрами з Держгеонадрами та, у передбачених випадках, здійснити відповідну плату згідно з Кодексом про надра. У документі вказано на потребу приведення дозвільної документації у відповідність до фактичних обставин користування надрами, зокрема в разі виявлення очевидних помилок, змін меж, нових запасів або судових рішень. Серед конкретних прикладів – внесення змін до дозволів на користування Менським, Чорторийським, Біланівським і Балівським родовищами. Регуляторна роль Держгеонадр у цьому випадку реалізується через наглядову, дозвільну та контрольну функції, що підтверджує нормативність цього акта [7].

Специфічним, одночасно спеціальним прикладом підзаконного нормативно-правового акта у сфері правового регулювання видобування вуглеводнів є Наказ Міністерства енергетики України, яким затверджено Лист очікувань власника державного підприємства «Об'єднана компанія "Укрвуглереструктуризація"» на 2025 рік. Він виданий на підставі норм Закону України «Про управління об'єктами державної власності», а також згідно з методичними документами Мінекономіки та нормативними положеннями самого Міністерства енергетики. Має письмову форму, офіційний статус і виданий уповноваженим суб'єктом у межах делегованих повноважень. У документі деталізовані фінансові, операційні та нефінансові цілі діяльності підприємства. Підкреслюється обов'язковість дотримання законодавства, ефективного використання бюджетних коштів і забезпечення безпеки в галузі. Наказ також спрямований на забезпечення належного корпоративного публічного адміністрування цього сектора економіки. У структурі Листа очікувань акцент зроблено на планових показниках ефективності. Документ містить норми поведінки та очікування від

керівного складу підприємства. Він не суперечить законам, деталізує їх положення та забезпечує реалізацію державної політики у сфері видобування [8].

Отже, підзаконні нормативно-правові акти у сфері правового регулювання видобування вуглеводнів – це акти, що видаються вищими та центральними органами виконавчої влади на основі та на виконання законів. Такі документи мають письмову форму, офіційний статус, встановлюють загальнообов'язкові правила і реалізують регулятивну, управлінську та контрольну функції держави. Вони ухвалюються уповноваженими адміністративними органами у межах власних і делегованих повноважень, спрямовані на деталізацію норм вищої юридичної сили. Їх застосування охоплює питання уточнення та деталізації норм права щодо організації конкурсів на укладення угод, встановлення планових показників, внесення змін до спеціальних дозволів, оцінки запасів та коригування умов користування надрами. Ці акти забезпечують правомірність і ефективність використання природних ресурсів, а також відповідають принципам відкритості та підзвітності.

Висновки. Отже, підзаконні нормативно-правові акти визначаються як офіційні письмові документи, що видаються уповноваженими адміністративними органами на основі та на виконання законів і Конституції України з метою їх реалізації, конкретизації та деталізації. Вони мають нижчу юридичну силу порівняно із законами, але залишаються обов'язковими до виконання в межах компетенції суб'єкта. Такі акти є невід'ємною частиною механізму правотворчості, одночасно будучи інструментом публічного адміністрування, і відіграють важливу роль у формуванні та реалізації державної політики. Їх характерною рисою є підпорядкованість актам вищої юридичної сили та неможливість змінювати зміст приписів законів. Підзаконні нормативно-правові акти затверджуються відповідно до встановлених законодавством форм і процедур та слугують засобом нормативної конкретизації загальних правових норм.

Основними видами підзаконних нормативно-правових актів є затверджені адміністративними органами постанови, положення, інструкції, правила та статути, які відрізняються за формою, сферою дії та рівнем юридичної сили. Постанови, як правило, приймаються Урядом України і мають вищу юридичну силу серед підзаконних актів. Накази видаються міністерствами та центральними органами виконавчої влади в межах визначених повноважень, а розпорядження – органами місцевого рівня. Положення регламентують структуру й функції органів, правила визначають порядок виконання процедур, інструкції є внутрішньоорганізаційними регламентами, а статути встановлюють засади діяльності державних суб'єктів господарювання чи публічних установ та організацій. Усі ці акти мають юридичну силу, нижчу за закони, але є обов'язковими до виконання в межах відповідної компетенції. Вони створюються відповідно до вимог правотворчої техніки.

Органами, що видають підзаконні нормативно-правові акти, є адміністративні органи виконавчої влади, зокрема центральні та місцеві суб'єкти, уповноважені законом на правотворчу діяльність у межах делегованих повноважень. У межах своєї компетенції вони створюють акти, спрямовані на формування та реалізацію публічної політики, нормативне закріплення процедур, порядків та умов здійснення діяльності суб'єктів права. Видання таких актів базується на нормах актів вищої юридичної сили, має бути узгодженим з іншими нормативними документами та не може виходити за межі наданих повноважень. Правова визначеність, передбачуваність та підконтрольність таких актів забезпечують дотримання принципу верховенства права.

Підзаконні нормативно-правові акти виконують регулятивну функцію, що проявляється через встановлення конкретних правил поведінки, які деталізують законодавчі приписи.

Узагальнення теоретико-правових підходів дозволяє визначити підзаконний нормативно-правовий акт як правову форму, що оформлює розпорядче рішення уповноважених адміністративних органів у межах їх компетенції з метою реалізації закону. Такі акти створюють нормативну основу для правозастосовної практики та слугують інструментом досягнення визначених законом цілей. Незважаючи на те, що вони не мають сили закону, їх дія є обов'язковою для всіх суб'єктів, на яких поширюється регулювання.

Анотація

У статті розкрито юридичну природу, ознаки та здійснено класифікацію підзаконних нормативно-правових актів у сфері правового регулювання видобування вуглеводнів в Україні. Схарактеризовано категорійне розуміння підзаконного нормативно-правового акта як юридичної форми, що забезпечує деталізацію та уточнення норм законів України шляхом розпорядчої діяльності компетентних адміністративних органів. Підкреслюється, що такі акти мають нижчу юридичну силу порівняно із законами, проте залишаються обов'язковими до виконання в межах компетенції адміністративного органу, який їх видав. Серед основних їх ознак виокремлено письмову форму, офіційність, підзаконний характер, узгодженість із актами вищої юридичної сили та дотримання процедури прийняття. Зазначається, що підзаконні нормативно-правові акти виконують правотворчу функцію в адміністративно-правовому регулюванні надрокористування. Систематизовано основні види підзаконних нормативно-правових актів, серед яких – постанови, накази, розпорядження, положення, правила, інструкції та статути, що відрізняються за формою, юридичною силою, адміністративним органом ухвалення та сферою дії. Виокремлено специфіку застосування таких актів у правовому регулюванні видобування вуглеводнів, зокрема в контексті оформлення спеціальних дозволів, погодження геологічної інформації, деталізації норм законів стосовно конкурсних процедур, затвердження показників ефективності та супровідних умов використання надр. Визначено роль підзаконної правотворчості у забезпеченні формування та реалізації державної політики у сфері видобування вуглеводнів. Загалом узагальнено, що підзаконні нормативно-правові акти є дієвим правотворчим інструментом правового регулювання, з огляду на потребу швидкого реагування на зміну обставин та динаміку адміністративних процесів шляхом прийняття норм права загального характеру до моменту їх правозастосування.

Ключові слова: акт, адміністративне право, державна політика, деталізація, ієрархія, компетенція, конкретизація, нормативність, нормативно-правовий акт, повноваження, правозастосування, підзаконний, реалізація, регуляторика, суб'єкт, юридична сила.

Lyhin O.V. Subordinate statutory acts in the system of legal regulation of hydrocarbon production in Ukraine

Summary

The article reveals the legal nature, features, and classification of subordinate regulatory legal acts in the field of legal regulation of hydrocarbon extraction in Ukraine. It characterizes the categorical understanding of a subordinate regulatory legal act as a legal form that ensures the specification and clarification of the norms of the laws of Ukraine through the directive activities of competent administrative bodies. It is emphasized that such acts have lower legal force compared to laws but remain binding within the competence of the administrative body that issued them. The main features identified include written form, official status, subordinate nature, consistency with acts of higher legal force, and adherence to the procedure of adoption. It is noted that subordinate regulatory legal acts perform a law-making function in the administrative and legal regulation of subsoil use. The main

types of subordinate regulatory legal acts are systematized, including resolutions, orders, directives, regulations, rules, instructions, and statutes, which differ in form, legal force, administrative issuing body, and scope of application. The specific application of such acts in the legal regulation of hydrocarbon extraction is highlighted, particularly in the contexts of issuing special permits, approving geological information, specifying legal norms related to tender procedures, establishing performance indicators, and accompanying conditions for subsoil use. The role of subordinate law-making in ensuring the formation and implementation of state policy in the field of hydrocarbon extraction is defined. Overall, it is summarized that subordinate regulatory legal acts are an effective law-making instrument of legal regulation due to the need for rapid response to changing circumstances and the dynamics of administrative processes by adopting general legal norms prior to their enforcement.

Key words: act, administrative law, authority, competence, concretization, detailing, hierarchy, implementation, legal force, normativity, policymaking, regulation, regulatory legal act, subject, subordinate, law enforcement.

Список використаних джерел:

1. Підзаконний. Великий тлумачний словник сучасної української мови. уклад.: В. Т. Бусел. Київ. Перун, 2005. URL: https://www.slovnyk.ua/index.php?swrd=підзаконний.
2. Галунько В. Діхтієвський П., Берлач А. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс: підручник: видання п’яте. / за заг. ред. В. Фелика, В. Галунька. Київ, 2024. 992 с.
3. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24 серпня 2023 № 3354-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3354-20
4. Бараненко Д. Підзаконний нормативно-правовий акт як результат нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. Knowledge, Education, Law, Management. 2020. № 4 (32), vol. 2. С. 8–13. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.2.2.
5. Є. Гетьман, «Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види», *Вісник* Національної академії правових наук України,Київ. № 2 (77), 2014. URL: http://lsej.org.ua/5_2025/5_2025.pdf
6. Про проведення конкурсу на укладення угоди про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах Свічанської ділянки. Постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2025 р. № 391. Офіційний вебпортал КМУ. 2024. URL: https://surl.li/mcftpq
7. Про внесення змін до спеціальних дозволів на користування надрами. Наказ Державної служби геології та надр України від 31 січня 2025 р. № 36. URL: https://surl.li/apklkx
8. Про затвердження Листа очікувань власника Державного підприємства «Об’єднана компанія «Укрвуглереструктуризація» на 2025 рік: Наказ Міністерства енергетики України. Київ, 2025. URL: https://surli.cc/inknxh

Дата надходження статті: 31.07.2025
Дата прийняття статті: 08.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

UDC 351.74:351.741:343.98(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.5

Bakulin D.O.
attorney, PhD student
Odesa State University of Internal Affairs

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS AND INSTITUTIONAL SAFEGUARDS FOR THE USE OF FIREARMS BY OFFICERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ENSURING PUBLIC SECURITY AND PROTECTING HUMAN RIGHTS

Problem Statement. The use of firearms by police officers is one of the most responsible and high-risk forms of state coercion, directly affecting the highest social values – human life, health, liberty, and personal inviolability. In the context of increasing security challenges, armed aggression against Ukraine, rising crime rates, and growing public expectations for transparency and accountability in law enforcement activities, the issues of legal regulation, institutional support, and oversight of the use of firearms have acquired particular urgency.

The existing regulatory framework, represented by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the National Police», and subordinate legislation, generally outlines the legal grounds and procedures for the use of firearms. However, it contains a number of debatable provisions related to the ambiguity of certain formulations, the absence of unified algorithms for police actions in crisis situations, insufficient procedural control detail, and incomplete harmonization with international standards – in particular, the Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials and the case law of the European Court of Human Rights.

In practice, these gaps lead to enforcement conflicts, ambiguous interpretation of legal norms, reduced public trust in the police, and, in some cases, the excessive use of authority or unlawful restriction of individual rights. An additional complicating factor is the uneven level of professional training among police officers, limited availability of technical means for recording actions, insufficient development of external oversight mechanisms, and the low level of analytical processing of data on incidents involving firearm use.

Under these conditions, there is a clear need for a comprehensive scholarly study of the administrative and legal foundations and institutional safeguards for the use of firearms by police officers, with the aim of developing theoretically substantiated and practically oriented proposals to improve legal regulation, enhance oversight efficiency, and ensure that the national framework aligns with international standards in the field of human rights protection and public security.

Analysis of Recent Research and Publications. At the general theoretical level, certain aspects of the administrative and legal foundations of police activities, mechanisms of state coercion, and the maintenance of public security have been examined by a number of Ukrainian scholars, among whom it is worth noting the works of V. Averyanov, O. Banchuk-Petrosova, A. Bagryak, Yu. Bytiak, S. Banakh, V. Bevzenko, A. Denysova, S. Vitvitskyi, S. Honcharuk, I. Holosnichenko, S. Hrechaniuk, V. Harashchuk, T. Drakokhrust, A. Yelystratov, O. Korniienko, V. Puzyrnyi, O. Senatorova, V. Tulinov, K. Chyshko, Kh. Yarmaki, and others. The academic

© Bakulin D.O., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

contributions of these authors address, in particular, the issues of administrative activities of law enforcement bodies, the legal status of the police, ensuring legality in the sphere of public administration, and the protection of human rights and freedoms in the process of applying coercive measures.

At the same time, despite the considerable achievements of domestic administrative law scholarship, the issue of the use of firearms by police officers in the context of balancing public security with compliance with international human rights standards has not been studied comprehensively. Insufficient attention has been paid to the consistency of national legislation with the case law of the European Court of Human Rights, the elaboration of procedural safeguards for the lawful use of firearms, and the institutional mechanisms for overseeing such actions.

Without diminishing the achievements of respected fellow scholars, it should be noted that, in the current context of security challenges in particular, the armed aggression against Ukraine and the need to adapt law enforcement practices to European standards the legal regulation and institutional support for the use of firearms by officers of the National Police remain highly relevant. This issue requires in-depth theoretical elaboration, a comprehensive analysis of enforcement practice, and the development of scientifically grounded proposals for improving the existing administrative and legal framework.

Aim of the Article. The aim of the article is to conduct a comprehensive study of the administrative and legal foundations and institutional safeguards for the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine, taking into account contemporary security challenges, international standards, and law enforcement practice. It also aims to develop scientifically grounded proposals for improving the regulatory framework, oversight mechanisms, and procedural safeguards aimed at ensuring legality, proportionality, and the effective use of firearms in the context of protecting human rights and maintaining public security.

Presentation of the Main Material. The use of firearms by officers of the National Police of Ukraine constitutes an element of the exercise of state coercion, which requires strict compliance with the norms of administrative and international law, as well as the effective operation of institutional oversight mechanisms. This sphere combines public law interests in ensuring an adequate level of safety for citizens and society with the state's duty to guarantee human rights and freedoms, thereby necessitating a particularly balanced approach to legal regulation. The administrative and legal foundations and institutional safeguards governing the use of firearms by police officers are formed through a system of normative legal acts of varying legal force, encompassing the constitutional level, special legislation, subordinate regulatory instruments, and international legal standards. Their interaction must ensure both legal certainty and the adaptability of enforcement mechanisms to the operational conditions in which the police act.

In the context of public security, the administrative and legal mechanism for the use of firearms performs two interrelated functions: a regulatory function by establishing clear rules, grounds, and procedures for the use of firearms; and a safeguard function by creating institutional means of control and preventing abuse. In this regard, the integration of international standards, particularly the case law of the European Court of Human Rights, is of significant importance, as it refines the criteria for the permissibility and proportionality of firearm use in law enforcement activities. The following analysis focuses on examining the regulatory framework, the principles and procedures of firearm use, the system of institutional safeguards, and the issues of law enforcement practice. This approach makes it possible to identify directions for improving administrative and legal regulation and oversight mechanisms in this field.

Administrative and legal regulation of the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine is a complex legal construct encompass-

ing the provisions of the Constitution of Ukraine, special laws, subordinate normative legal acts, as well as international legal instruments that define the permissible limits of state coercion.

Of particular importance are the Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials [1], the Code of Conduct for Law Enforcement Officials [2], as well as the case law of the European Court of Human Rights, which establishes standards for assessing the lawfulness of the use of force and firearms. The integration of these standards into national practice is an important condition for aligning the Ukrainian system with European models of law enforcement.

The Constitution of Ukraine establishes the fundamental principles directly relevant to the regulation of firearm use, including: the right of every person to life (Article 27), respect for dignity (Article 28), personal inviolability and security (Article 29), as well as the obligation of the state to affirm and ensure human rights and freedoms (Article 3) [3]. Accordingly, any use of firearms must comply with constitutional guarantees and remain within the limits of the principles of legality and proportionality.

The main provisions regarding the use of firearms are enshrined in Chapter V of The Law of Ukraine «On the National Police» [4], which defines the grounds, conditions, procedures, and restrictions for the use of firearms. The Law stipulates that a police officer may use firearms only as a last resort, when other means of influence are ineffective or impossible, and also provides for the obligation to give a warning before its use, except in cases where delay would pose a threat to life or health.

Orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, instructions, and methodological guidelines play an important role, as they detail the procedures, reporting requirements, documentation, and control of firearm use. These instruments ensure procedural certainty and standardize police actions in operational situations.

In our view, a key challenge remains the incomplete harmonization of national legislation with Ukraine's international obligations, which may create enforcement conflicts in cases where domestic norms do not meet the stricter requirements of international law. In addition, the mechanisms of internal and external oversight require improvement, in particular through the introduction of independent supervisory bodies and the expansion of opportunities for public monitoring.

According to Professor S. Stetsenko, the mechanism of administrative and legal regulation of social relations should be understood as a category that reflects the process of transforming the normative potential of law into the orderly structure of social relations governed by this branch of law. In his interpretation, the legal norms of administrative law are inherently static; they acquire practical effect and become dynamic only through the operation of the administrative and legal regulatory mechanism [5, p. 212]. This mechanism has specific characteristics which distinguish it as an independent form of legal influence, operating through legal relations to shape the behavior of participants in social interactions who are endowed with mutual rights, obligations, and responsibilities – in other words, a system of prohibitions and permissions [6, p. 11].

From this perspective, the mechanism of administrative and legal support is not merely a set of abstract provisions but a process – a movement directed towards the attainment of concrete objectives. Its distinct features are determined by the scope of participants affected by its influence and by the modes of conduct it prescribes or restricts.

As emphasized by S. Khomiachenko, such a specific mechanism may be conceptualized as an integrated system of legal instruments that ensures effective legal influence on social relations. This definition allows us not only to aggregate diverse elements of legal reality – norms, legal relations, and legal acts – into a unified whole, but also to conceptualize them as a functioning system characterized by systemic and purposeful impact [7, p. 11]. Similarly, D. Kosse proposes to interpret the mechanism of legal regulation as

a systemic set of legal measures through which the state exerts its normative influence on social relations in a manner aligned with the interests of both the state itself and society as a whole [8].

Accordingly, the mechanism of legal regulation and support for the circulation and use of firearms may be defined as a process of structuring and systematizing the social relations that emerge in this sensitive area of public life. It represents a comprehensive system of legal means by which the state prescribes the conduct of the subjects of these relations, thereby simultaneously performing regulatory and protective functions. Its regulatory function ensures the establishment of clear legal grounds and procedures, while its protective function guarantees that individual rights, freedoms, and legitimate interests are safeguarded against unlawful interference.

Therefore, the fundamental aim of the mechanism of legal support in this domain is the establishment of stable legal foundations that not only secure the lawful rights and interests of the subjects involved but also serve as a guarantor of broader public interests, including public security and social order. Such a mechanism thus embodies the state's responsibility to balance the needs of security with the imperatives of legality and the protection of human rights.

Building on these theoretical perspectives, the administrative and legal regulation of the use of firearms by police officers in Ukraine should be regarded as a distinct manifestation of the broader mechanism of legal regulation. It embodies the transformation of legal norms, which are static by nature, into concrete rules of conduct governing the actions of police officers in operational settings where the stakes often involve human life, personal liberty, and public security. In this context, the mechanism of administrative and legal regulation performs a dual role. On the one hand, it establishes a regulatory framework that defines the legal grounds, conditions, and limits under which firearms may be used, thereby ensuring legal certainty for both police officers and citizens. On the other hand, it provides a guarantee mechanism by incorporating institutional safeguards – such as internal police oversight, prosecutorial supervision, judicial review, and public monitoring – which prevent abuse and maintain compliance with constitutional and international human rights obligations.

Applying Stetsenko's view, one may argue that the firearm-use norms contained in the Constitution of Ukraine, the Law «On the National Police», and subordinate acts remain purely declarative until activated through the mechanism of administrative and legal regulation. It is this mechanism that translates legislative prescriptions into structured police practice, thus transforming abstract rules into operationally meaningful standards of conduct.

Furthermore, Khomiachenko's conceptualization of the mechanism as a unified system of legal instruments is particularly relevant here. The regulation of police firearm use cannot be reduced to isolated provisions of law; it must be viewed as an integrated system encompassing substantive norms, procedural requirements, institutional controls, and ethical standards of policing. This systemic approach underscores the indivisibility of legality, proportionality, and accountability in the lawful use of force.

Finally, following Kosse's interpretation of legal regulation as a system of measures by which the state influences social relations, the firearm-use mechanism can be understood as a means of shaping the interaction between the state, represented by the police, and society, represented by citizens whose rights must be protected. In this sense, the mechanism reflects not only the coercive capacity of the state but also its protective role – safeguarding human rights, promoting public trust, and upholding the rule of law.

Conclusions. The use of firearms by police officers is one of the most sensitive aspects of state coercion, as it directly touches upon the fundamental rights to life, liberty, and personal security. This area of public administration therefore requires a carefully designed administrative and legal framework that simultaneously guaran-

tees the effectiveness of law enforcement activity and the protection of human rights. The current Ukrainian regulatory system, which includes the Constitution, the Law «On the National Police», subordinate legislation, and relevant international instruments, provides a formal foundation for the regulation of firearm use. However, it still demonstrates a number of weaknesses, such as ambiguous legislative provisions, insufficient procedural safeguards, and incomplete harmonization with international standards, particularly the Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials and the case law of the European Court of Human Rights. These shortcomings contribute to legal uncertainty, enforcement conflicts, reduced public trust in the police, and, in some cases, unlawful restrictions of individual rights. Viewed through the theoretical approaches of Stetsenko, Khomiachenko, and Kosse, the mechanism of administrative and legal regulation should be understood as a dynamic and systemic process that translates static legal norms into concrete rules of conduct for police officers. This process ensures both regulatory and protective functions, establishing clear legal grounds and procedures for the use of firearms while safeguarding citizens' rights and freedoms against unlawful interference. An indispensable element of this system is the set of institutional safeguards – internal police oversight, prosecutorial supervision, judicial review, and public monitoring – which are intended to maintain legality and prevent abuse. Nevertheless, the effectiveness of these safeguards depends on adequate resources, transparency of procedures, and the creation of independent supervisory bodies.

In the context of contemporary security challenges, especially the armed aggression against Ukraine, the modernization of the administrative and legal mechanism for regulating firearm use has become an urgent priority. This modernization requires the harmonization of national law with European and international standards, the introduction of advanced technologies for documentation and accountability (such as body cameras and automated reporting systems), the strengthening of professional training for police officers, and the expansion of mechanisms for external and public oversight. Ultimately, the regulation of firearm use by the police must be regarded not only as a tool of state coercion but also as a protective mechanism designed to safeguard human rights, reinforce the rule of law, maintain public security, and strengthen citizens' trust in the police.

Summary

The use of firearms by police officers represents one of the most responsible and high-risk forms of state coercion, directly impacting fundamental social values such as human life, health, liberty, and personal inviolability. In the context of modern security challenges, including the ongoing armed aggression against Ukraine, rising crime rates, and increasing public demands for transparency and accountability in law enforcement, the issue of administrative and legal regulation of firearm use by the police has become a matter of particular relevance. Despite the existence of a regulatory framework established by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the National Police", subordinate acts, and international legal standards, this system continues to demonstrate significant shortcomings. These include vague legislative provisions, the absence of unified operational algorithms, insufficiently detailed procedural safeguards, and incomplete alignment with international standards, particularly the UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms and the case law of the European Court of Human Rights. Such deficiencies in regulation and practice often lead to enforcement conflicts, inconsistent interpretation of legal norms, excessive or unlawful use of authority, and erosion of public trust in the police. Additional problems include the uneven level of professional training among officers, the limited availability of technical means to record firearm-related incidents, weak mechanisms of external oversight, and insufficient analytical monitoring of

firearm use. Against this background, there is a clear need for a comprehensive scholarly reassessment of both the administrative and legal foundations and the institutional safeguards governing this sphere, with a view to developing scientifically grounded and practically oriented recommendations for reform. The study concludes that in order to harmonize national law enforcement practices with European standards and international obligations, Ukraine must modernize its administrative and legal framework for firearm use. This entails refining legal provisions to remove ambiguities, strengthening institutional oversight mechanisms, improving the quality of police training, and ensuring that coercive measures are applied strictly within the principles of legality, necessity, and proportionality. Ultimately, the regulation of firearm use by the National Police should not be seen solely as a coercive tool of the state but as a protective mechanism designed to safeguard human rights, reinforce the rule of law, maintain public security, and build citizens' trust in the police.

Key words: administrative and legal support, citizens' security, use of weapons, human rights guarantee, institutional mechanisms, legality, National Police of Ukraine, public safety, law enforcement, human rights, use of firearms, police powers, law enforcement management.

Бакулін Д.О. Адміністративно-правові засади та інституційні гарантії застосування вогнепальної зброї поліцейськими Національної поліції України в контексті забезпечення публічної безпеки та захисту прав людини

Анотація

Застосування вогнепальної зброї поліцейськими є одним із найбільш відповідальних та ризикованих проявів державного примусу, що безпосередньо впливає на фундаментальні соціальні цінності – життя, здоров'я, свободу та недоторканність людини. В умовах сучасних викликів безпеці, зокрема збройної агресії проти України, зростання рівня злочинності та підвищення суспільних вимог до прозорості й підзвітності діяльності правоохоронних органів, питання адміністративно-правового регулювання використання зброї поліцією набуває особливої актуальності. Попри наявність нормативної бази, закріпленої Конституцією України, Законом України «Про Національну поліцію», підзаконними актами та міжнародними стандартами, ця система зберігає істотні недоліки. Серед них – нечіткість окремих законодавчих положень, відсутність єдиних алгоритмів дій, недостатня деталізація процесуальних гарантій, а також неповне узгодження з міжнародними підходами, зокрема Основними принципами застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку ООН та практикою Європейського суду з прав людини. Подібні прогалини у регулюванні й практиці нерідко зумовлюють конфлікти правозастосування, різночитання норм, надмірне чи неправомірне використання повноважень, що негативно позначається на довірі громадян до поліції. Додатковими проблемами є нерівномірний рівень професійної підготовки працівників, обмежена наявність технічних засобів фіксації інцидентів із застосуванням зброї, слабкість механізмів зовнішнього контролю та відсутність системного аналітичного моніторингу. На цьому тлі очевидною постає необхідність ґрунтовного наукового переосмислення адміністративно-правових засад і інституційних гарантій у цій сфері з метою вироблення науково обґрунтованих та практично орієнтованих рекомендацій для реформування. У результаті дослідження зроблено висновок, що для узгодження національної правоохоронної практики з європейськими підходами та міжнародними зобов'язаннями Україна має модернізувати адміністративно-правові основи застосування вогнепальної зброї. Це передбачає усунення правових колізій, посилення інституційних механізмів контролю, підвищення якості підготовки поліцейських та забезпечення неухильного дотримання принципів законності, необхідності й пропорційності. Зрештою, регулювання застосування зброї Національною поліцією слід розглядати не лише як засіб

державного примусу, а насамперед як інструмент захисту прав людини, утвердження верховенства права, підтримання громадської безпеки та відновлення довіри суспільства до поліції.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, безпека громадян, використання зброї, гарантії прав людини, інституційні механізми, законність, Національна поліція України, публічна безпека, правозастосування, права людини, застосування вогнепальної зброї, поліцейські повноваження, управління в правоохоронній сфері.

Bibliography:

1. Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/firearms.pdf
2. Code of Conduct for Law Enforcement Officials Adopted by General Assembly resolution 34/169 of 17 December 1979. URL: https://surli.cc/nfxmht
3. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
5. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
6. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
7. Хом'яченко С.І. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання цивільної авіації. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (31). С. 11–13.
8. Коссе Д.Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. Держава і право : зб. наук. пр. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 44. С. 25–31.

Дата надходження статті: 19.08.2025
Дата прийняття статті: 01.09.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9:339.137(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.6

Браславець Я.Ю.
аспірант
ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

ПРЕВЕНТИВНІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ АНТИКОНКУРЕНТНИМ УЗГОДЖЕНИМ ДІЯМ

Постановка проблеми. Становлення конкурентного середовища є ключовою умовою розвитку ринкової економіки та забезпечення сталого економічного зростання України. Попри наявність законодавчих заборон, антиконкурентні узгоджені дії (зокрема картельні змови) залишаються одним із найбільш небезпечних порушень конкуренційного законодавства, що суттєво шкодить інтересам споживачів і економіці в цілому.

Наявна правозастосовна практика свідчить про складність виявлення та доведення таких порушень, а також про обмежену ефективність виключно репресивних (каральних) заходів. З огляду на це, особливої актуальності набуває питання формування системи превентивних адміністративно-правових заходів, які здатні запобігати виникненню антиконкурентних узгоджених дій ще на ранніх стадіях.

Сучасне українське законодавство та практика адміністративного регулювання демонструють певну фрагментарність у цій сфері, відсутність цілісної концепції превенції, брак прозорих процедур моніторингу ринкової поведінки суб'єктів господарювання. Особливо актуальною є потреба в адаптації європейських стандартів та механізмів превенції картельних змов до національного правового поля.

У цьому контексті постає наукова проблема вироблення ефективних адміністративно-правових заходів запобігання антиконкурентним узгодженим діям, обґрунтування їхніх принципів, інструментів та механізмів реалізації, що відповідали б вимогам верховенства права, забезпечували баланс публічних та приватних інтересів і сприяли б формуванню конкурентного середовища в Україні.

Метою статті є визначення сутності та змісту превентивних адміністративно-правових заходів протидії антиконкурентним узгодженим діям в Україні, виявлення проблем правового регулювання у цій сфері та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення національного механізму превенції картельних змов з урахуванням європейського досвіду та стандартів забезпечення економічної конкуренції.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика захисту економічної конкуренції традиційно привертала увагу українських і зарубіжних науковців. Значну увагу приділено питанням правового регулювання економічної конкуренції (В. Устименко, І. Шкурка, І. Жиляєв), функціонування антимонопольного законодавства (О. Підопригора, А. Слюсар), діяльності Антимонопольного комітету України (С. Пігоненко, О. Лісовська).

У роботах С. Пігоненка та О. Лісовської розкриваються особливості правового статусу Антимонопольного комітету України як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, його повноваження та інструменти правозастосування. І. Шкурка досліджує проблеми правозастосування антимонопольного законодавства, приділяючи увагу судовій практиці.

Разом із тим у вітчизняній науці переважає акцент на репресивних (каральних) заходах протидії порушенням конкуренційного зако-

© Браславець Я.Ю., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

нодавства – зокрема, на притягненні до відповідальності за картельні змови. Питання формування системи превентивних адміністративно-правових заходів для запобігання антиконкурентним узгодженим діям досліджено недостатньо.

Зарубіжна доктрина (Р. Вітлі, М. Мотта, П. Бішоп) акцентує на багаторівневій системі превенції картельних змов, яка поєднує правову просвіту бізнесу, прозорі процедури контролю за ринками, програми пом'якшення покарання (leniency programmes) та ефективну міжвідомчу взаємодію. Ці підходи також можуть бути корисними для адаптації в Україні.

Таким чином, існує потреба у подальшому комплексному дослідженні превентивних адміністративно-правових заходів протидії антиконкурентним узгодженим діям із метою формування цілісної національної концепції правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Антиконкурентні узгоджені дії, зокрема картельні змови, становлять одну з найнебезпечніших форм порушення економічної конкуренції в Україні, що завдає значної шкоди як споживачам, так і економічній системі держави загалом. Вони полягають у скоординованій поведінці суб'єктів господарювання, спрямованій на обмеження конкуренції шляхом узгодження цін, розподілу ринків, обмеження виробництва чи усунення конкурентів [1, с. 45; 2, с. 17–19].

Відповідно до статті 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III, антиконкурентними узгодженими діями визнаються будь-які домовленості між суб'єктами господарювання, що призводять чи можуть призвести до недопущення, усунення або обмеження конкуренції на ринку [3]. Ця дефініція загалом відповідає підходам ЄС, де стаття 101 ДФЄС (Договір про функціонування Європейського Союзу) передбачає заборону усіх домовленостей між підприємствами, які мають за мету або наслідок обмеження конкуренції [4, с. 120–122].

Науковці підкреслюють, що картелі є класичною і найбільш шкідливою формою антиконкурентних узгоджених дій. Так, І. Шкурка зазначає, що їхня латентність, складність доведення і негативний економічний ефект вимагають особливої уваги з боку державного регулювання [5, с. 89–91]. За словами Р. Вітлі, картелі можна порівняти з економічним злочином проти суспільства через їхній системний характер і здатність підривати основи вільного ринку [6, с. 34].

Економічні наслідки картелів проявляються у завищенні цін, зниженні якості товарів і послуг, гальмуванні інноваційного розвитку, звуженні вибору для споживачів. За підрахунками Європейської Комісії, шкода від картелів для споживачів у вигляді завищених цін у середньому становить від 10 до 30% вартості товару або послуги [7].

Українська практика боротьби з антиконкурентними узгодженими діями демонструє певні успіхи у виявленні змов, однак переважають реактивні, репресивні заходи – штрафи та припинення порушень. Так, зокрема, Антимонопольний комітет України у своїх річних звітах регулярно вказує на значну латентність картельних змов і необхідність зміцнення превентивної роботи [8].

Сучасні науковці обґрунтовують, що протидія картелям не може обмежуватися лише каральними заходами. Як підкреслює А. Слюсар, превенція має стати основним напрямом державної політики у сфері захисту конкуренції [9, с. 212]. Це означає формування системи адміністративно-правових заходів, спрямованих на запобігання змовам ще до їхнього виникнення через моніторинг ринку, підвищення прозорості економічних процесів, правову просвіту бізнесу та ефективну міжвідомчу взаємодію.

Водночас законодавча та підзаконна база України залишається фрагментарною в частині превенції антиконкурентних узгоджених дій. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III містить загальні норми про запо-

бігання порушенням, але не розкриває змісту конкретних превентивних адміністративно-правових заходів та не закріплює обов'язкових процедур моніторингу ринку [3; 8]. В роботах сучасних науковців ми можемо зустріти вказівки на необхідність системного оновлення законодавства з урахуванням європейських стандартів та рекомендацій міжнародних організацій [10].

Таким чином, сутність антиконкурентних узгоджених дій як латентного і системно небезпечного порушення вимагає зміни акценту державної політики з переважно репресивної моделі на модель, що збалансовано поєднує адміністративно-правові механізми виявлення, розслідування та превенції. Такий підхід має стати основою сучасного адміністративного права у сфері захисту економічної конкуренції в Україні.

Переходячи до аналізу нормативно-правової бази України у сфері запобігання антиконкурентним узгодженим діям, слід зазначити, що вона ґрунтується на поєднанні законів, підзаконних актів та міжнародних зобов'язань держави. Центральним її актом є Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III, який закріплює загальні заборони антиконкурентних узгоджених дій, визначає повноваження Антимонопольного комітету України (АМКУ) і передбачає можливість застосування заходів впливу [3]. Однак варто зазначити, що цей закон лише побіжно згадує про запобігання порушенням, не надаючи чіткого змістовного визначення превентивних адміністративно-правових заходів.

Закон також регулює інститут рекомендаційних висновків АМКУ, спрямованих на запобігання порушенням конкуренції, але механізми їх обов'язковості та ефективного застосування залишаються недостатньо врегульованими [11, с. 94–95]. Науковці підкреслюють, що рекомендації часто сприймаються суб'єктами господарювання як декларативні, що знижує їхню превентивну роль [5, с. 67].

Окремі аспекти запобігання картельним змовам відображені в підзаконних актах АМКУ, зокрема у Положенні про розгляд справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції (затвердженому наказом АМКУ від 19.04.2012 № 8-рп). Цей акт регулює процедури виявлення та розслідування порушень, але превентивна складова в ньому є мінімальною, переважно зводячись до роз'яснень і попереджень [12].

Крім того, існують окремі постанови Кабінету Міністрів України, які стосуються державного контролю у певних галузях і містять антиконкурентні запобіжники (наприклад, у сфері державних закупівель чи енергетики). Проте ці акти не формують єдиної узгодженої системи превентивного регулювання на загальнодержавному рівні [13, с. 153].

Важливою складовою правової бази є міжнародні зобов'язання України у сфері конкуренційної політики. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (стаття 256), Україна зобов'язана забезпечувати ефективне правозастосування у сфері конкуренції, у тому числі через запобігання картелям [14, с. 215–216]. Європейські стандарти передбачають баланс між каральними заходами та превенцією, що реалізується через програми пом'якшення відповідальності (leniency programmes), прозорі процедури моніторингу ринків та інформаційно-просвітницьку роботу [4, с. 178–179].

Незважаючи на ці зобов'язання, національна правова база досі не передбачає окремого спеціального закону або розділу закону про превентивні адміністративно-правові заходи протидії антиконкурентним узгодженим діям. Як справедливо зауважує І. Шкурка, превентивна функція адміністративно-правового регулювання у цій сфері реалізується фрагментарно, без єдиної концепції чи стратегії [5, с. 69–70].

Окремою проблемою також виступає відсутність чітких процедур моніторингу ринкової поведінки суб'єктів господарювання. Наприклад, у праві ЄС значна увага приділяється регулярному ринковому моніторингу та

секторним дослідженням ринку як обов'язковому елементу конкурентної політики [6]. В Україні такі дослідження мають епізодичний характер і не закріплені як системний обов'язок АМКУ.

Також у законодавстві немає належно врегульованої процедури взаємодії між АМКУ та іншими державними органами у сфері запобігання змовам. Це створює інформаційні прогалини та ускладнює виявлення латентних змов, зокрема у державних закупівлях, де питання картелізації стоїть особливо гостро [10, с. 89–90].

Отже, аналіз нормативно-правової бази України стосовно запобігання антиконкурентним узгодженим діям свідчить про наявність в ній таких ключових проблем:

– відсутність законодавчо визначеної системи превентивних адміністративно-правових заходів;

– формальний характер рекомендаційних інструментів;

– слабкість підзаконного регулювання превенції;

– відсутність чітких процедур моніторингу та міжвідомчої взаємодії;

– невиконання повною мірою міжнародних зобов'язань щодо гармонізації законодавства з правом ЄС.

Усунення цих проблем вимагає системного оновлення законодавства, яке має забезпечити баланс між каральними і превентивними заходами державного впливу на ринок з метою ефективного захисту конкуренції.

Слід дослідити і основного суб'єкта такого державного впливу. Антимонопольний комітет України (АМКУ) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладено завдання формування та реалізації державної політики у сфері захисту економічної конкуренції [15]. Його діяльність визначається як основний інституційний механізм реалізації адміністративно-правових заходів протидії антиконкурентним узгодженим діям. Згідно із Законом України «Про Антимонопольний комітет України», АМКУ має повноваження проводити розслідування, приймати рішення про припинення порушень, накладати штрафи та здійснювати моніторинг стану конкуренції на ринках [15].

Водночас законодавство України передбачає і превентивну функцію Комітету. Зокрема, у Законі України «Про захист економічної конкуренції» закріплено можливість видачі рекомендаційних висновків суб'єктам господарювання з метою запобігання порушенням [3]. Це дозволяє АМКУ здійснювати вплив на ринкову поведінку суб'єктів до моменту вчинення правопорушення. Однак практика показує, що роль таких рекомендацій досі залишається другорядною і часто не має достатньої обов'язкової сили [8, с. 97].

Фахівці Антимонопольного комітету України у своїх доповідях неодноразово вказували на потребу вдосконалення повноважень у сфері превенції, зокрема через розробку окремого підзаконного акта про порядок здійснення моніторингу ринків, запровадження обов'язкових рекомендаційних висновків у певних секторах та посилення аналітичної роботи [8].

Науковці наголошують, що превентивна функція АМКУ є ключовою для розвитку сучасної конкуренційної політики. Як відзначає І. Шкурка, ефективна система запобігання картелям має спиратися на чітке розмежування каральних і превентивних заходів, при цьому саме превенція повинна займати провідне місце у стратегії державного регулювання [5, с. 88–89]. О. Лісовська підкреслює необхідність зміцнення інституційної спроможності АМКУ для реалізації цієї функції, зокрема через підвищення аналітичного потенціалу та розвиток системи моніторингу ринкових процесів [11, с. 115].

Згідно з річними доповідями АМКУ, Комітет проводить ринкові дослідження та аналіз концентрацій, однак у сфері попередження картельних змов такі дослідження часто мають епізодичний характер і не забезпечені

належною законодавчою регламентацією [16]. У багатьох випадках відсутній чіткий порядок планування, проведення та використання результатів моніторингових досліджень для превентивних цілей.

Європейський досвід свідчить про важливість сильної, незалежної та спеціалізованої інституції для запобігання антиконкурентним узгодженим діям. Наприклад, Європейська Комісія через Генеральний директорат з конкуренції здійснює регулярний ринковий моніторинг, проводить секторні дослідження, видає обов'язкові рекомендації, а також адмініструє програми пом'якшення покарань (leniency programmes), що суттєво знижують латентність картельних змов [6, с. 182–184].

В Україні функція превенції залишається менш пріоритетною порівняно з каральною. Системна увага до накладення штрафів як головного засобу боротьби з картелями призводить до недооцінки аналітичної та просвітницької роботи. Це знижує ефективність конкуренційної політики загалом, оскільки каральні заходи не усувають передумови змов, а лише реагують на вже вчинені правопорушення [9, с. 213–214].

Крім того, експерти зазначають проблему залежності АМКУ від виконавчої влади через механізми фінансування та кадрові призначення, що обмежує його незалежність у прийнятті стратегічних рішень, зокрема у сфері превенції [17, с. 117]. Вирішення цього питання є важливою умовою підвищення інституційної спроможності Комітету у протидії картелям.

Європейська практика, на яку орієнтується Україна відповідно до Угоди про асоціацію, передбачає системні повноваження антимонопольних органів із превенції картельних змов. Зокрема, Генеральний директорат з конкуренції Європейської Комісії проводить регулярні секторальні дослідження, публікує звіти для підвищення прозорості ринків і використовує спеціальні інструменти раннього попередження [4, с. 179–180].

Також у ЄС широко застосовується програма пом'якшення відповідальності (leniency programme), яка є важливим інструментом превенції, стимулюючи учасників змов до розкриття інформації про антиконкурентні угоди [6, с. 243–244]. На сьогодні в Україні такий механізм перебуває на стадії обговорення та потребує нормативного закріплення для ефективної інтеграції в національну систему.

Отже, роль Антимонопольного комітету України у системі превентивних адміністративно-правових заходів є визначальною. Проте для її ефективної реалізації необхідне посилення аналітичного та моніторингового потенціалу АМКУ, удосконалення правового регулювання рекомендаційних інструментів, забезпечення незалежності та міжвідомчої координації. Це дозволить змістити акцент державної політики з репресії на запобігання антиконкурентним узгодженим діям як ключовому пріоритету розвитку конкурентного середовища в Україні.

Аналізуючи європейський досвід превенції картельних змов, слід зазначити, що Європейський Союз має одну з найбільш розвинених і системних моделей протидії антиконкурентним узгодженим діям, яка базується на поєднанні репресивних та превентивних заходів. Ключовою ознакою є комплексність підходу, що передбачає не лише притягнення до відповідальності за картельні змови, але й активну діяльність держави у запобіганні їх виникненню [6, с. 179–180].

Основним джерелом права ЄС у цій сфері є стаття 101 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), яка забороняє всі угоди між підприємствами, рішення об'єднань підприємств і узгоджену практику, що мають на меті або результатом яких є запобігання, обмеження або спотворення конкуренції всередині внутрішнього ринку [4, с. 326]. Це положення сформувало основу для розвитку як правозастосовчої, так і превентивної політики ЄС.

Особливо важливою є діяльність Генерального директорату з конкуренції Європейської Комісії. Цей орган здійснює не лише розслідування та накладання штрафів, а й системну

роботу з виявлення ризиків картелізації ринків через проведення секторних досліджень та регулярного моніторингу [18, с. 182–183]. Такі дослідження дозволяють виявляти ринки з високим ризиком змов ще до формального відкриття справи, а також забезпечують прозорість для учасників ринку.

Секторальні дослідження у ЄС охоплюють різні галузі – від фармацевтики до фінансових послуг – і мають детальну методологію. Їх результати публікуються у вигляді звітів, що виконують просвітницьку функцію, інформують бізнес про ризики антиконкурентної поведінки та стимулюють саморегулювання [19, с. 65–66].

Як нами зазначалося вище, одним з ключових інструментів превенції картельних змов у ЄС є програми пом'якшення відповідальності. Вони надають учасникам картелю можливість уникнути або суттєво знизити штрафи в обмін на розкриття інформації про незаконну діяльність [20, с. 243–244]. Як зазначають Р. Віш та Д. Бейлі, leniency programmes стали найефективнішим інструментом викриття картелів, оскільки порушують змову зсередини і створюють постійний стимул до самостійного повідомлення про порушення [6, с. 244].

Крім того, Європейська Комісія активно співпрацює з національними конкурентними відомствами у рамках Європейської мережі з питань конкуренції (ECN). Це забезпечує координацію заходів між державами-членами та дозволяє виявляти транскордонні картелі [21]. Також ECN розробляє спільні повідомлення (Notice) щодо проведення розслідувань, програм пом'якшення відповідальності та обміну інформацією [22, с. 48–49].

Ще одним превентивним інструментом є інтенсивна просвітницька робота. Європейська Комісія проводить спеціальні кампанії для бізнесу щодо дотримання конкурентного законодавства, видає керівні принципи (Guidelines) та організовує тренінги для юристів і менеджерів компаній [18, с. 4]. Це спрямовано на формування правової культури добросовісної конкуренції.

Досвід ЄС демонструє, що ефективна превенція картельних змов потребує чітко врегульованих процедур моніторингу, обов'язкових звітів про ринкові дослідження, прозорої взаємодії між органами влади та бізнесом, а також інституційної незалежності органу, який здійснює контроль за дотриманням конкурентного законодавства [6, с. 180–181].

Для України цей досвід має важливе значення. Угода про асоціацію між Україною та ЄС прямо передбачає імплементацію європейських стандартів у сфері конкуренційної політики (стаття 256) [14, с. 216]. Це означає необхідність адаптації таких елементів, як секторні дослідження, обов'язкові програми пом'якшення відповідальності та посилення аналітичної функції Антимонопольного комітету України.

Таким чином, європейський досвід превенції картельних змов заснований на багаторівневому підході, який поєднує правове регулювання, адміністративні процедури, ринковий моніторинг, стимулювання розкриття інформації про змови, просвітницьку діяльність та міжнародну співпрацю. Інтеграція цих принципів у національну систему України є важливою умовою підвищення ефективності превентивних адміністративно-правових заходів протидії антиконкурентним узгодженим діям.

Спираючись, на вищезазначене, можна говорити про необхідність вироблення певних пропозицій щодо вдосконалення превентивних адміністративно-правових заходів в Україні.

Так, розвиток ефективної системи превентивних адміністративно-правових заходів протидії антиконкурентним узгодженим діям в Україні вимагає комплексного підходу, орієнтованого на гармонізацію з європейськими стандартами та врахування національних особливостей правозастосування. Аналіз чинного законодавства та практики діяльності Антимонопольного комітету України (АМКУ) свідчить про наявність значних прогалин у цій сфері [8; 11, с. 94–95].

Насамперед необхідно законодавчо визначити поняття та систему превентивних адмі-

ністративно-правових заходів. На сьогодні Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III лише згадує про запобігання порушенням, але не розкриває змісту цих заходів, їхньої класифікації та процедурного механізму [3]. Доцільним є доповнення законодавства окремим розділом чи спеціальною статтею, де будуть визначені принципи превенції, види заходів (інформаційні, рекомендаційні, моніторингові, освітні тощо) та порядок їх застосування.

Другою ключовою пропозицією є удосконалення інституту рекомендаційних висновків АМКУ. Закон має передбачати обов'язок суб'єктів господарювання надавати відповідь на рекомендаційні висновки з обґрунтуванням позиції щодо їх виконання або причин відмови. Це не перетворює рекомендації на обов'язкові приписи, але підвищує їхню юридичну значущість і прозорість [5, с. 89–90]. Подібна практика існує у праві ЄС, де рекомендаційні інструменти мають чітко врегульовані процедури та формати [6, с. 179].

Третій напрям удосконалення – розвиток системи ринкового моніторингу. Необхідно закріпити на законодавчому рівні обов'язковість щорічного затвердження планів моніторингу товарних ринків, методологію їх проведення, критерії вибору ринків для дослідження та порядок оприлюднення результатів [16]. Це дозволить створити передбачувану та прозору систему раннього виявлення ризиків картельних змов, знизить інформаційну асиметрію та сприятиме правовій визначеності для бізнесу.

Разом із цим, важливим аспектом є забезпечення міжвідомчої взаємодії. Наразі співпраця між АМКУ, Державною аудиторською службою, Антикорупційним бюро, органами прокуратури та іншими інституціями має епізодичний і несистемний характер [8]. Пропонується створення координаційного механізму обміну інформацією про ризики антиконкурентних узгоджених дій, зокрема у сфері державних закупівель, де картельні змови є особливо поширеними [13, с. 156].

Ще однією пропозицією може являтися запровадження в Україні програми пом'якшення відповідальності (leniency programme). Цей інструмент, що довів ефективність у ЄС та інших юрисдикціях, стимулює учасників картелів до добровільного розкриття інформації в обмін на зменшення санкцій або їх повне скасування [6, с. 243–244]. Законодавче запровадження leniency programme в Україні потребує розробки чітких умов, процедур розгляду заяв та гарантій для заявників.

Враховуючи результати дослідження, можна також стверджувати, що сьогодні достатньо актуальним є розвиток освітніх та інформаційних заходів. АМКУ має отримати окремі бюджетні програми для правової просвіти бізнесу, організації тренінгів та підготовки галузевих рекомендацій щодо дотримання конкуренційного законодавства [23]. Це допоможе знизити рівень неусвідомлених порушень і підвищить правову культуру підприємницької діяльності.

Крім того, необхідним є посилення інституційної спроможності АМКУ. Зокрема, слід передбачити механізми фінансової незалежності, підвищення кваліфікації працівників, розвиток аналітичних відділів та впровадження сучасних IT-рішень для аналізу ринкових даних [5, с. 90–91].

Важливо підкреслити, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС вимагає приведення національного законодавства у відповідність до європейських норм у сфері конкуренції, зокрема у частині запобігання антиконкурентним узгодженим діям [14, с. 216]. Це створює як міжнародно-правове зобов'язання, так і можливість залучення технічної допомоги та експертної підтримки від європейських партнерів.

Отже, формування ефективної системи превентивних адміністративно-правових заходів в Україні потребує комплексних змін законодавства, розвитку інституційних спроможностей АМКУ, посилення міжвідомчої координації, запровадження інноваційних інструментів і наближення до європейських стандартів. Такий підхід дозволить не лише

знижувати латентність картельних змов, але й формувати конкурентне середовище як умову сталого економічного розвитку.

Висновки. Проведений аналіз сутності, нормативно-правової бази, інституційного механізму та європейського досвіду превенції антиконкурентних узгоджених дій дозволяє сформулювати низку ґрунтовних висновків і рекомендацій щодо вдосконалення адміністративно-правових заходів запобігання картельним змовам в Україні.

Антиконкурентні узгоджені дії, насамперед картельні змови, є особливо небезпечною формою порушень економічної конкуренції через латентність, негативні економічні наслідки та складність доведення, що обумовлює потребу переходу від переважно каральної моделі до розвиненої превентивної системи. Чинне українське законодавство має фрагментарний характер щодо превенції, не визначаючи її змісту та процедурного механізму, а наявні інструменти, такі як рекомендаційні висновки АМКУ, залишаються недостатньо дієвими. Превентивна функція АМКУ обмежена ресурсно та інституційно, з недостатньою координацією між органами влади. Європейський досвід демонструє ефективність багаторівневої системи превенції, що включає ринковий моніторинг, секторні дослідження, програми пом'якшення відповідальності та правову просвіту бізнесу. Імплементація цих підходів відповідає міжнародним зобов'язанням України за Угодою про асоціацію з ЄС і потребує адаптації ключових інструментів у національне законодавство.

З урахуванням викладеного, пропонується здійснити такі основні кроки для вдосконалення превентивних адміністративно-правових заходів в Україні: 1) закріпити на законодавчому рівні поняття та класифікацію превентивних адміністративно-правових заходів; 2) розробити процедуру надання й виконання рекомендаційних висновків АМКУ із обов'язком надавати обґрунтовану відповідь; 3) запровадити обов'язковий щорічний план моніторингу ринків із чіткою методологією та критеріями вибору ризикових сегментів; створити ефективний механізм міжвідомчого обміну інформацією про ризики картельних змов, особливо у сфері публічних закупівель; 4) законодавчо впровадити програму пом'якшення відповідальності (leniency programme) із чіткими умовами та процедурами розгляду заяв; 5) забезпечити інституційну спроможність АМКУ через незалежне фінансування, підвищення аналітичного потенціалу та розвиток сучасних IT-інструментів; 6) розвивати системну правову просвіту бізнесу, включно з підготовкою керівництв і рекомендацій для окремих секторів економіки.

Реалізація цих пропозицій дозволить створити в Україні цілісну та ефективну систему превенції антиконкурентних узгоджених дій, знизити їхню латентність, забезпечити справедливі конкурентні умови для суб'єктів господарювання та зміцнити інституційні гарантії економічної безпеки держави.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретико-правових засад формування та реалізації превентивних адміністративно-правових заходів протидії антиконкурентним узгодженим діям в Україні. Обґрунтовано, що картельні змови як особлива форма антиконкурентних узгоджених дій мають високу латентність, серйозні негативні економічні наслідки та складність доказування, що обумовлює необхідність зміщення акценту державної конкуренційної політики з переважно каральних на превентивні заходи. Проведено критичний аналіз чинного законодавства України про захист економічної конкуренції, встановлено його фрагментарність щодо превенції картельних змов, відсутність чіткого визначення, класифікації та процедурного механізму превентивних заходів. Особливу увагу приділено дослідженню повноважень Антимонопольного комітету України у сфері запобігання антиконкурентним узгодженим діям. Виявлено проблеми формального характеру рекомендаційних висновків,

недостатнього законодавчого регулювання моніторингу ринків, обмежених ресурсів, відсутності фінансової незалежності, брак аналітичних інструментів та міжвідомчої взаємодії. Розглянуто європейський досвід побудови багаторівневої системи превенції картельних змов, яка поєднує ринковий моніторинг, проведення секторних досліджень, програми пом'якшення відповідальності (leniency programmes), правову просвіту бізнесу та ефективну координацію між органами влади. Наголошено на важливості імплементації європейських стандартів у національну систему з урахуванням міжнародних зобов'язань України за Угодою про асоціацію з ЄС. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення національної системи превентивних адміністративно-правових заходів: законодавче закріплення понять і процедур, розвиток рекомендаційних інструментів АМКУ, посилення моніторингу та аналітики, впровадження програми пом'якшення відповідальності, зміцнення міжвідомчої взаємодії та системної правової просвіти бізнесу.

Ключові слова: превентивні заходи, адміністративно-правове регулювання, антиконкурентні узгоджені дії, картельні змови, Антимонопольний комітет України, конкуренційна політика, ринковий моніторинг, програма пом'якшення покарання.

Braslavets Ya.Yu. Preventive administrative and legal measures to counter anti-competitive concerted practices

Summary

The article provides a comprehensive study of the theoretical and legal foundations for developing and implementing preventive administrative and legal measures to counter anti-competitive concerted practices in Ukraine. It argues that cartel agreements, as a distinct form of anti-competitive concerted practices, exhibit high latency, cause serious negative economic effects, and present evidentiary complexity, necessitating a shift in state competition policy from predominantly punitive approaches to preventive measures. The paper offers a critical analysis of Ukraine's current competition legislation, highlighting its fragmented approach to cartel prevention and the absence of clear definitions, classifications, or procedural frameworks for preventive measures. Particular attention is given to the powers of the Antimonopoly Committee of Ukraine in preventing anti-competitive concerted practices, revealing the formal nature of recommendation instruments, insufficient legal regulation of market monitoring, limited resources, lack of financial independence, inadequate analytical tools, and poor interagency coordination. The study reviews European experience with a multi-level system for cartel prevention, combining market monitoring, sector inquiries, leniency programmes, business legal education, and effective interagency cooperation. The importance of implementing European standards into the national system, considering Ukraine's international obligations under the EU-Ukraine Association Agreement, is emphasized. The paper substantiates proposals for improving the national system of preventive administrative and legal measures, including legally defining concepts and procedures, developing AMCU's recommendation instruments, enhancing monitoring and analytics, introducing a leniency program, strengthening interagency cooperation, and advancing systematic legal education for business.

Key words: preventive measures, administrative and legal regulation, anti-competitive concerted practices, cartel agreements, Antimonopoly Committee of Ukraine, competition policy, market monitoring, leniency program.

Список використаних джерел:

1. Жиляєв І. В. Адміністративно-правове регулювання захисту економічної конкуренції в Україні: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 256 с.

2. Устименко В. І. Проблеми вдосконалення законодавства України про захист економічної конкуренції. *Право України.* 2019. № 4. С. 15–23.
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 12. Ст. 64.
4. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1248 p.
5. Шкурка І. В. Антимонопольне право України : підручник. Київ : КНТ, 2017. 384 с.
6. Whish R., Bailey D. Competition Law. 10th ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 800 p.
7. European Commission. Cartels: Overview. URL: https://competition-policy.ec.europa.eu/cartels_en (дата звернення: 15.06.2025).
8. Антимонопольний комітет України. Щорічна доповідь про стан конкуренції в Україні за 2023 рік. Київ, 2024. 122 с.
9. Слюсар А. І. Адміністративно-правові засади протидії картельним змовам в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 67. С. 210–214.
10. OECD. Competition Law and Policy in Ukraine. OECD Reviews of Competition Law and Policy. Paris : OECD Publishing, 2023. 150 p.
11. Лісовська О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Антимонопольного комітету України : монографія. Київ : НАДУ, 2020. 220 с.
12. Про затвердження Положення про розгляд справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції : Наказ Антимонопольного комітету України від 19.04.2012 № 8-рп.
13. Устименко В. І. Правові проблеми захисту конкуренції в Україні: монографія. Київ : Право, 2019. 256 с.
14. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським атомним співтовариством та їхніми державами-членами і Україною від 27 червня 2014 р.
15. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 50. Ст. 472.
16. Антимонопольний комітет України. План моніторингу товарних ринків на 2024 рік. Київ, 2024. 34 с.
17. Лісовська О. В. Роль Антимонопольного комітету України у забезпеченні конкурентної політики. *Економіка і держава.* 2021. № 12. С. 114–118.
18. European Commission. Directorate-General for Competition. Competition Policy Brief. Brussels : European Union, 2022. 12 p.
19. European Commission. Report on Competition Enforcement in the Pharmaceutical Sector (2009–2017). Brussels : European Union, 2019. 90 p.
20. European Commission. Leniency Notice (2006/C 298/11). *Official Journal of the European Union.* 8.12.2006. C 298/17–C 298/23.
21. European Competition Network (ECN). *ECN Brief.* Issue 01/2023. Brussels : European Union, 2023. 20 p.
22. European Commission. Notice on Cooperation within the Network of Competition Authorities. *Official Journal of the European Union.* 2004/C 101/03.
23. Антимонопольний комітет України. Стратегія розвитку на 2024–2027 роки. Київ, 2024. 50 с.

Дата надходження статті: 14.07.2025
Дата прийняття статті: 22.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9:35.07(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.7

Головко К.М.
аспірант
ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження цифровізації адміністративних процедур в Україні зумовлена масштабною трансформацією публічного управління в умовах інформаційного суспільства та повномасштабної війни, що каталізує потребу в більш доступних, ефективних і прозорих державних послугах. Розвиток електронного урядування, державних електронних реєстрів, систем «Дія» та інших цифрових інструментів став одним з ключових напрямів реалізації стратегії цифрової трансформації України, а також зобов'язань щодо євроінтеграції та імплементації європейських стандартів.

Водночас процес цифровізації адміністративних процедур супроводжується низкою правових викликів. Серед них – фрагментація нормативного регулювання, відсутність єдиного законодавчого підходу до визначення адміністративних процедур в електронній формі, ризики порушення прав людини (особливо у сфері захисту персональних даних та інформаційної безпеки), а також проблеми забезпечення доступності цифрових сервісів для соціально вразливих груп. Нерівномірність цифрової спроможності органів публічної адміністрації на місцевому рівні також створює додаткові виклики для реалізації конституційного права на звернення та отримання адміністративних послуг.

У сучасних умовах інтеграції України до Європейського Союзу актуальним стає завдання гармонізації національного законодавства з європейськими підходами до цифровізації адміністративних процедур. Це передбачає не лише технічну модернізацію процесів, а й формування чітких правових рамок для регулювання електронної взаємодії органів публічної влади з громадянами та бізнесом.

Отже, дослідження правових аспектів цифровізації адміністративних процедур, виявлення основних проблем та визначення напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання є необхідною передумовою для побудови сучасної, ефективної та людиноцентричної системи публічної адміністрації в Україні.

Метою статті є комплексний правовий аналіз процесу цифровізації адміністративних процедур в Україні, визначення основних правових викликів, що супроводжують цей процес, а також обґрунтування перспектив і напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання з урахуванням європейських стандартів та потреб національної адміністративної реформи.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика цифровізації публічного управління та адміністративних процедур останніми роками привертає значну увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. У науковій літературі питання цифровізації розглядається як невід'ємна складова адміністративної реформи, інструмент забезпечення відкритості та підзвітності влади, а також важлива умова реалізації прав людини у відносинах з органами публічної адміністрації.

© Головко К.М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

В Україні наукові підходи до дослідження цифровізації адміністративних процедур розвиваються у площині адміністративного, інформаційного та конституційного права. Зокрема, у працях О. Бандурки, Н. Біленчук, Ю. Кольцова, О. Костюка, Т. Рабінович, Ю. Волошиної розглядаються теоретико-правові засади електронного урядування та адміністративних процедур. Значну увагу приділено формуванню електронної взаємодії між державою та громадянами, правовим аспектам електронної ідентифікації, захисту персональних даних та інформаційної безпеки (О. Грищук, І. Петрова, Д. Лук'яненко).

У контексті адміністративного процесу досліджуються проблеми стандартизації та уніфікації процедур (В. Бевзенко, С. Ківалов, С. Серьогін), однак питання правової природи саме цифрових адміністративних процедур, їх ознак і правового статусу в українському законодавстві поки що залишаються фрагментарно опрацьованими. Окремі аспекти, пов'язані з електронною формою адміністративних актів, адміністративними договорами в цифровій формі, розглядаються переважно у працях, присвячених загальним проблемам адміністративного права.

Зарубіжна наукова думка характеризується більш розвиненою традицією дослідження електронного урядування та цифрових адміністративних процедур. У європейських дослідженнях (J. Jans, F. Franch, J. Scholl, C. Hood, J. Bannister) акцент зроблено на питаннях юридичної визначеності, прозорості, доступності адміністративних процедур в електронному форматі, взаємодії між різними рівнями влади, а також на забезпеченні прав людини у цифровому адміністративному процесі. Значний інтерес становлять дослідження концепції «digital by default» та «once-only principle» як стратегічних напрямів розвитку адміністративних процедур у країнах ЄС.

Попри наявність значного масиву публікацій, в українській правовій науці бракує комплексного дослідження, що системно висвітлювало б правову природу цифровізації адміністративних процедур, окреслювало б їх основні ознаки та межі правового регулювання з урахуванням міжнародного досвіду, а також формулювало б пропозиції щодо вдосконалення законодавства України. Це зумовлює необхідність продовження наукових пошуків у цій сфері, спрямованих на обґрунтування ефективної моделі правового регулювання цифрових адміністративних процедур як складової сучасного публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація адміністративних процедур є складовою ширшого процесу трансформації публічного управління в умовах інформаційного суспільства. У сучасній юридичній науці під цифровізацією публічного управління розуміють системне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення прозорості, доступності, ефективності та підзвітності діяльності органів публічної влади [1; 2].

Адміністративна процедура в цифровому форматі характеризується тим, що її основні стадії – подання заяви, розгляд, ухвалення рішення, повідомлення заявника – відбуваються (повністю або частково) із використанням електронних засобів комунікації. Це передбачає електронну ідентифікацію та аутентифікацію учасників, електронний документообіг, автоматизовану обробку даних, а також можливість видачі адміністративного акта в електронній формі [3, с. 27–29].

Важливою ознакою цифрових адміністративних процедур можна визначити їх людиноцентричність. Така процедура має бути зрозумілою, передбачуваною, доступною для всіх груп населення, включно з особами з обмеженими можливостями, жителями віддалених територій тощо [4, с. 88–90]. Разом із цим, принципи цифровізації публічного управління, закріплені в ряді міжнародних документів і національних стратегій, передбачають також «digital by default» (пріоритетність цифрової форми), «once-only principle» (одноразове подання даних), інтероперабельність державних інформаційних систем, від-

критість даних та захист персональної інформації [5; 6].

Нормативно-правове підґрунтя цифровізації адміністративних процедур в Україні формується на основі Конституції України, Закону України «Про адміністративні послуги» № 5203-VI від 6 вересня 2012 року, Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» № 851-IV від 22 травня 2003 року, Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» № 2155-VIII від 5 жовтня 2017 року, Закону України «Про захист персональних даних» № 2297-VI від 1 червня 2010 року та ряду інших актів [7; 8]. Окремі питання врегульовані підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, актами центральних органів виконавчої влади, а також стратегічними документами, зокрема Концепцією розвитку електронного урядування та Стратегією цифрової трансформації України.

Водночас, слід відмітити, що законодавче регулювання цифрових адміністративних процедур в Україні є фрагментарним. Немає єдиного кодифікованого акту, який би визначав правову природу, стадії та особливості здійснення адміністративних процедур в електронній формі. Це створює правову невизначеність, ускладнює уніфікацію підходів на всіх рівнях публічної адміністрації та перешкоджає реалізації принципу рівного доступу громадян до адміністративних послуг [9, с. 134–136].

Якщо звернутися до практики Європейського Союзу, то можна констатувати, що він має досить розвинені підходи до правового забезпечення цифровізації адміністративних процедур. Зокрема, Європейська хартія прав користувачів електронних державних послуг, Регламент (ЄС) № 910/2014 (eIDAS), Директива (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації публічного сектору визначають загальні принципи безпечної електронної ідентифікації, довірчих послуг, відкритості та повторного використання даних [10; 11]. Слід наголосити, що ці документи формують основу для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами у сфері цифрового врядування.

Таким чином, теоретико-правові основи цифровізації адміністративних процедур включають визначення її як специфічного правового явища в межах адміністративного процесу, що має власні ознаки й принципи та вимагає чіткої нормативної регламентації. Така регламентація має бути спрямована на забезпечення ефективності, доступності та дотримання прав людини у відносинах між громадянином і публічною адміністрацією.

Переходячи до більш глибшого дослідження нормативно-правового регулювання цифровізації адміністративних процедур в Україні, зазначимо, що Закон України «Про адміністративні послуги» закріплює можливість подання документів та отримання адміністративних послуг в електронній формі, але не деталізує процедуру на кожному її етапі та не містить єдиного процесуального стандарту для цифрової форми [12, с. 54–55].

Разом із цим, Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» № 851-IV від 22 травня 2003 року встановлює правовий статус електронного документа, визначає його рівнозначність паперовому за наявності електронного підпису [13].

Що ж до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» № 2155-VIII від 5 жовтня 2017 року, то відзначимо, що він регулює питання електронної ідентифікації, електронного підпису, печаток та часових міток, що є ключовими елементами цифрової адміністративної процедури [14].

Крім того, в Україні досить ефективно діють підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, що деталізують окремі аспекти надання адміністративних послуг в електронній формі. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг та Єдиний державний портал адміністративних послуг» № 885 від 7 жовтня 2020 р. визначає функ-

ціонування порталу «Дія» як єдиної точки доступу до електронних послуг [15].

Окрім цього, стратегічні документи, такі як Концепція розвитку електронного урядування в Україні, Стратегія цифрової трансформації України, План дій з цифровізації послуг, встановлюють напрямки інтеграції цифрових технологій у публічне управління, включно з розвитком електронних реєстрів, систем міжвідомчого обміну даними, автоматизованих сервісів [16; 17]. Проте їхній характер здебільшого рамковий і декларативний, що не забезпечує достатньої юридичної визначеності для конкретних процедур.

Незважаючи на потужний розвиток в Україні електронних сервісів (зокрема порталу «Дія», системи взаємодії державних реєстрів), залишається проблема фрагментації правового регулювання. Норми законів і підзаконних актів не узгоджені між собою, немає уніфікованого адміністративно-процедурного кодексу або закону, що б системно визначав порядок здійснення адміністративної процедури в електронній формі [18, с. 101–103]. Це, у свою чергу, створює ризики різного трактування процедур на місцевому рівні, знижує передбачуваність і якість адміністративних послуг.

Крім того, у законодавстві відсутні спеціальні норми щодо захисту прав людини у цифровій адміністративній процедурі, зокрема права на доступність послуг для маломобільних груп населення, гарантій недискримінації в умовах цифрового розриву, механізмів оскарження електронних адміністративних рішень [19].

Водночас Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати національне законодавство з європейськими стандартами, зокрема з урахуванням Угоди про асоціацію з ЄС та принципів електронного урядування, закріплених у низці європейських регламентів і директив. Це потребує системного перегляду чинного законодавства, спрямованого на забезпечення єдиних підходів до цифровізації адміністративних процедур, посилення правової визначеності та захисту прав людини [10; 11; 20].

Таким чином, нинішнє нормативно-правове регулювання цифровізації адміністративних процедур в Україні можна визнати багаторівневим і комплексним, але, разом із цим, воно характеризується фрагментарністю та недостатньою узгодженістю. Це зумовлює потребу в розробці та прийнятті єдиного системного акту, який би врегулював електронну форму адміністративної процедури, її стадії, права й обов'язки учасників, порядок оскарження та захисту прав заявників.

Звертаючись до дослідження правової природи електронної адміністративної процедури, слід акцентувати увагу на тому, що адміністративна процедура в електронній формі є особливим різновидом адміністративного процесу, який характеризується застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій на всіх або окремих його стадіях. При цьому вона зберігає правову природу класичної адміністративної процедури як врегульованої законом послідовності дій органу публічної адміністрації щодо розгляду індивідуальної справи й ухвалення адміністративного акта [21, с. 45–46].

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2022 № 2073-IX у 2022 році (чинного з 15 грудня 2023 р.) стало важливим кроком у створенні єдиної загальної процесуальної основи для адміністративних процедур в Україні. Цей Закон уперше кодифікував базові принципи, загальні стадії адміністративної процедури, права та обов'язки її учасників, а також передбачив можливість здійснення процедури в електронній формі [13].

Водночас зазначений Закон має рамковий характер і не містить спеціальної деталізації порядку реалізації адміністративної процедури саме в електронному форматі. Зокрема, відсутні норми щодо єдиних технічних стандартів подання електронних заяв, міжвідомчого електронного документообігу, автоматизованого ухвалення

рішень, форм електронних адміністративних актів і способів їхнього оскарження [22; 23]. Це створює ризики різного трактування електронних процедур на практиці та фрагментації цифрових сервісів на місцевому рівні.

Варто наголосити, що ключовою рисою електронної адміністративної процедури є формалізація процедурних стадій через цифрові інструменти, а саме: електронне подання документів, автоматизований розгляд заяви, електронна комунікація між органом влади й заявником, видача електронного адміністративного акта. Це вимагає визначення юридичної сили електронних документів і актів, правил електронної ідентифікації та аутентифікації [24].

У світовій і європейській практиці визнано принцип технологічної нейтральності права, який передбачає однакову юридичну силу адміністративних актів незалежно від їхньої форми – паперової чи електронної – за умови дотримання встановлених вимог до змісту, підпису та автентичності [25; 26]. В Україні діє загальний режим рівнозначності електронного документа паперовому (Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» № 851-IV від 22 травня 2003 року) [14], однак, слід констатувати, що в нашій державі все ще бракує спеціальних норм, які деталізують порядок складання, підписання та зберігання електронних адміністративних актів.

Особливої уваги потребує електронна ідентифікація учасників адміністративної процедури. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» № 2155-VIII від 5 жовтня 2017 року встановлює правову основу для електронного підпису, печаток, засобів аутентифікації [15]. Проте на практиці спостерігається нерівномірність використання кваліфікованого електронного підпису серед громадян і бізнесу через фінансові, технічні та освітні бар'єри, що створює ризики обмеження доступу до адміністративних послуг [27, с. 112–113].

Слід акцентувати увагу на тому факті, що правова природа електронної адміністративної процедури також передбачає потребу чіткого регулювання її стадій. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2022 № 2073-IX визначає загальні етапи (ініціювання, розгляд, прийняття рішення, повідомлення тощо), але не встановлює технічних стандартів їх реалізації в електронній формі [13]. Це залишає органам влади значний простір для розробки власних регламентів і технічних рішень, що посилює фрагментацію і ускладнює інтеграцію між системами [28].

Важливою складовою досліджуваної процедури можна визначити також електронний адміністративний договір як форму врегулювання відносин між заявником і органом публічної влади у сфері надання послуг. В Україні наразі відсутнє спеціальне правове врегулювання для таких договорів в електронній формі, що створює правову невизначеність у питаннях їх укладання, виконання та доказової сили [29].

Крім того, необхідно враховувати особливості юридичної відповідальності та оскарження рішень, ухвалених в електронній формі. Адміністративне судочинство в Україні все ще не має дієвих процедур або правил доказування для електронних адміністративних актів, хоча судова практика поступово визнає їх юридичну силу на загальних підставах [30].

Отже, навіть із урахуванням чинного Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2022 № 2073-IX правова природа адміністративної процедури в електронній формі потребує подальшого деталізованого регулювання. Це має включати технічні стандарти електронної взаємодії, порядок електронної ідентифікації, формат адміністративних актів, механізми оскарження й захисту прав заявників.

Переходячи до аналізу правових викликів цифровізації адміністративних процедур в Україні, зазначимо, що процес цифровізації адміністративних процедур в Україні відбува-

ється у складному контексті правових, організаційних, соціально-економічних та технічних викликів. Незважаючи на загальний прогрес у розвитку електронного урядування та створення інструментів на кшталт порталу «Дія», залишається низка проблем, що перешкоджають формуванню єдиної, прозорої та ефективної системи електронних адміністративних процедур [31; 32].

Одним з ключових правових викликів є фрагментарність і недостатня узгодженість законодавства. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2022 № 2073-IX встановлює базову рамку для здійснення адміністративної процедури, але не визначає спеціалізованих технічних і процедурних стандартів для її електронної форми [13]. Закони про електронні документи, електронні довірчі послуги, захист персональних даних діють паралельно, часто без належної координації, що створює прогалини у врегулюванні окремих аспектів електронної взаємодії [14; 15; 33].

Іншим важливим викликом є проблема правової визначеності цифрових процедур. У багатьох випадках органи влади самостійно визначають формат і зміст електронних послуг через власні регламенти та програмні рішення, що призводить до відмінностей між різними територіальними громадами й центральними органами [34]. Відсутність єдиного стандарту електронного документообігу та міжвідомчого обміну даними ускладнює інтеграцію державних інформаційних систем і створює ризики дублювання інформації [35].

Велике значення має також захист персональних даних та інформаційна безпека. Використання цифрових каналів взаємодії з громадянами вимагає збирання, зберігання та обробки великих обсягів персональних даних. Незважаючи на дію Закону України «Про захист персональних даних» № 2297-VI від 1 червня 2010 року, на практиці існують проблеми із забезпеченням прозорості процесів обробки даних, із дотриманням принципу мінімізації даних та правом на доступ до інформації про себе [36, с. 78–79]. Крім того, кіберзагрози, хакерські атаки й витоки даних становлять серйозну проблему для довіри громадян до електронних сервісів [37].

Ще одним важливим аспектом є нерівність доступу до електронних адміністративних процедур, обумовлена цифровим розривом. Різниця в рівні цифрових компетенцій громадян, наявність або відсутність доступу до швидкісного інтернету, фінансові обмеження (вартість електронних підписів, гаджетів) призводять до дискримінаційних ризиків для окремих категорій населення [38]. Це особливо актуально для сільських територій, людей похилого віку та малозабезпечених верств населення [39].

Кадровий аспект також є сутєєвим викликом: обмежена цифрова спроможність органів публічної адміністрації на місцевому рівні, дефіцит спеціалістів з цифровізації, відсутність належних навчальних програм для держслужбовців ускладнюють упровадження єдиних рішень [40]. Без інвестицій у людський капітал реформа цифровізації ризикує залишитися формальною декларацією.

Нарешті, окремою проблемою залишається механізм оскарження рішень, прийнятих в електронній формі. Хоча Закон України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX від 17.11.2022 передбачає загальне право на адміністративне та судове оскарження, спеціальні процесуальні правила щодо електронних доказів, верифікації електронних рішень і стандартів зберігання даних залишаються неурегульованими [13; 41].

Таким чином, основними правовими викликами цифровізації адміністративних процедур в Україні є фрагментарність законодавчого регулювання, недостатня правова визначеність процедур у цифровій формі, проблеми захисту персональних даних та інформаційної безпеки, нерівність доступу через цифровий розрив, кадрові та організаційні обмеження у державному секторі, а також недосконаліть механізмів оскарження рішень. Подолання цих проблем потребує комплексного перегляду нормативно-пра-

вової бази та узгодженої державної політики в сфері цифрової трансформації публічної адміністрації.

Водночас, вирішення проблем цифровізації адміністративних процедур в Україні потребує системного та комплексного підходу до удосконалення нормативно-правового регулювання. З огляду на чинний Закон України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX від 17.11.2022, який встановлює загальну процесуальну рамку, необхідним є його подальший розвиток через підзаконні акти та спеціалізовані законодавчі зміни, що деталізують цифровий формат процедур [13; 42].

Насамперед перспективним напрямом є гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу. Це передбачає імплементацію принципів електронного урядування, визначених у Європейській хартії прав користувачів електронних державних послуг, Регламенті (ЄС) № 910/2014 (eIDAS) та Директиві (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані [10; 11; 43]. Така гармонізація дозволить забезпечити сумісність українських електронних сервісів із європейськими платформами, створить умови для взаємного визнання електронної ідентифікації та довірчих послуг.

Важливим завданням видається і розробка єдиних технічних стандартів для цифрових адміністративних процедур. Це включає визначення форматів електронних заяв і документів, вимог до міжвідомчого обміну даними, стандартів інтероперабельності інформаційних систем органів влади [44]. Такі стандарти повинні забезпечувати однакові правила для всіх суб'єктів публічної адміністрації, що зменшить фрагментацію та підвищить передбачуваність процесів.

Окремої уваги потребує удосконалення механізмів електронної ідентифікації та аутентифікації. Доступ до цифрових адміністративних послуг має бути безпечним, але водночас доступним для широких верств населення. Це вимагає розвитку національної системи електронної ідентифікації з багаторівневими рішеннями – від BankID до MobileID та кваліфікованого електронного підпису [45]. Держава повинна стимулювати здешевлення та поширення таких інструментів серед громадян і бізнесу.

Ще одним ключовим напрямом слід визнати забезпечення захисту персональних даних і інформаційної безпеки. Необхідно посилити контроль за дотриманням законодавства про захист даних, розробити прозорі механізми згоди на обробку персональної інформації, впровадити мінімізацію збору даних та «privacy by design» у розробці державних IT-систем [36; 46].

Для зменшення цифрового розриву потрібно реалізувати програми підтримки цифрових компетенцій громадян, забезпечення доступу до інтернету в сільських та віддалених громадах, спрощення користування державними сервісами для людей похилого віку та маломобільних груп [38; 47]. Важливе значення має впровадження стандартів доступності електронних послуг (наприклад WCAG – Web Content Accessibility Guidelines) [48].

Варто було б також розробити спеціальні процесуальні правила для оскарження електронних адміністративних рішень. Це передбачає врегулювання порядку подання електронних скарг, використання електронних доказів у судовому процесі, стандарти зберігання електронних адміністративних актів і журналів дій [41; 49].

Нарешті, перспективним є створення єдиного кодифікованого акту або системи спеціальних підзаконних актів, які б уніфіковано регулювали цифрову форму адміністративних процедур, права й обов'язки сторін, технічні стандарти та механізми оскарження. Такий крок забезпечить правову визначеність, прозорість і ефективність взаємодії громадян із публічною адміністрацією в цифровому середовищі [50].

Таким чином, удосконалення правового регулювання цифровізації адміністративних процедур в Україні має базуватися на поєднанні національних потреб і європейських стандартів, забезпеченні людиноцентрично-

сті, доступності та високого рівня захисту прав людини.

Висновки. Цифровізація адміністративних процедур є важливим напрямом реформи публічного адміністрування в Україні. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» заклало загальну процесуальну основу, але не вирішило проблему детального врегулювання саме електронної форми процедур. Національне законодавство залишається фрагментарним: бракує єдиних технічних стандартів, чітких правил електронної ідентифікації, механізмів оскарження електронних рішень, достатнього захисту персональних даних та врахування потреб вразливих груп населення. Для усунення цих викликів необхідно гармонізувати норми з європейськими підходами, розробити єдині технічні стандарти та забезпечити людиноцентричність електронних послуг. Прийняття спеціального кодифікованого або комплексного підзаконного акта дозволить створити ефективну й доступну систему електронних адміністративних процедур.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню правових аспектів цифровізації адміністративних процедур в Україні як важливого елементу модернізації публічного управління у контексті формування інформаційного суспільства. Обґрунтовано значення електронних адміністративних процедур для підвищення прозорості, доступності, ефективності та підзвітності діяльності органів публічної адміністрації. Визначено сутність цифровізації адміністративних процедур, окреслено їх основні ознаки, принципи та особливості реалізації відповідно до європейських і міжнародних стандартів, таких як «digital by default», «once-only principle», інтероперабельність державних інформаційних систем та захист персональних даних.

У статті проведено аналіз чинного нормативно-правового регулювання цифровізації адміністративних процедур в Україні, зокрема Закону України «Про адміністративну процедуру», що створює загальну процесуальну рамку для таких процедур, а також інших законів і підзаконних актів, що регулюють використання електронних документів, довірчих послуг, електронної ідентифікації та захисту персональних даних. Виокремлено ключові проблеми правової визначеності електронної адміністративної процедури, відсутності єдиних технічних стандартів, фрагментарності нормативного регулювання, загроз інформаційній безпеці та конфіденційності персональних даних, наявності цифрового розриву серед населення, а також обмеженої цифрової спроможності органів публічної влади.

Обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання цифровізації адміністративних процедур шляхом гармонізації законодавства України з правом ЄС, розробки єдиних технічних стандартів, посилення захисту персональних даних, розвитку електронної ідентифікації, запровадження спеціальних процедур оскарження електронних адміністративних рішень, а також підвищення рівня цифрової компетентності державних службовців. Запропоновано розглянути можливість прийняття єдиного кодифікованого або комплексного спеціалізованого акту, що врегулює порядок здійснення адміністративних процедур в електронній формі. Значення дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованих пропозицій для розвитку національного законодавства та державної політики у сфері цифрової трансформації публічного управління.

Ключові слова: цифровізація, адміністративна процедура, електронні адміністративні послуги, публічне управління, правове регулювання, електронна ідентифікація, персональні дані, інформаційна безпека, технічні стандарти, доступність послуг.

Golovko K.M. Digitalization of administrative procedures in Ukraine: legal challenges and prospects

Summary

The article offers a comprehensive study of the legal aspects of the digitalization of administrative procedures in Ukraine as an important element of modernizing public administration in the context of building an information society. It substantiates the significance of electronic administrative procedures for increasing the transparency, accessibility, efficiency, and accountability of public administration bodies. The essence of the digitalization of administrative procedures is defined, outlining their main features, principles, and implementation specifics in line with European and international standards such as "digital by default," the "once-only principle," interoperability of state information systems, and personal data protection.

The paper analyzes the current legal regulation of the digitalization of administrative procedures in Ukraine, particularly the Law of Ukraine "On Administrative Procedure," which establishes a general procedural framework for such procedures, as well as other laws and by-laws governing the use of electronic documents, trust services, electronic identification, and personal data protection. It highlights key problems of legal certainty in electronic administrative procedures, the absence of unified technical standards, fragmented regulation, threats to information security and the confidentiality of personal data, the presence of a digital divide among the population, and the limited digital capacity of public authorities.

The need to improve the legal regulation of the digitalization of administrative procedures is substantiated by proposing the harmonization of Ukrainian legislation with EU law, the development of unified technical standards, strengthening personal data protection, advancing electronic identification, introducing special procedures for appealing electronic administrative decisions, and increasing the digital competence of civil servants. The article proposes considering the adoption of a unified codified or comprehensive specialized act regulating the procedure for conducting administrative procedures in electronic form. The value of the study lies in formulating scientifically grounded proposals for the development of national legislation and state policy in the field of digital transformation of public administration.

Key words: digitalization, administrative procedure, electronic administrative services, public administration, legal regulation, electronic identification, personal data, information security, technical standards, service accessibility.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М. Електронне урядування в системі публічного управління : монографія. Харків : ХНУВС, 2020. 256 с.
2. Біленчук Н. П. Адміністративно-правові основи електронного врядування в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 192 с.
3. Волошина Ю. В. Електронні адміністративні послуги як інструмент модернізації публічного управління. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 5. С. 27–32.
4. Кольцов Ю. В. Адміністративні послуги: теорія і практика правового регулювання : монографія. Харків : Право, 2019. 320 с.
5. European Commission. eGovernment Action Plan 2016–2020. Brussels, 2016. 20 p.
6. OECD. Digital Government Review of Sweden. Paris : OECD Publishing, 2019. 148 p.
7. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.

8. Закон України «Про захист персональних даних» від 1.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 34. Ст. 481.
9. Костюк О. П. Проблеми правового регулювання електронних адміністративних послуг в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2022. Вип. 1. С. 134–140.
10. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS Regulation). Official Journal of the EU. 2014. L 257. P. 73–114.
11. Directive (EU) 2019/1024 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on open data and the re-use of public sector information. *Official Journal of the EU.* 2019. L 172. P. 56–83.
12. Рабінович Т. Є. Адміністративні процедури в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2021. Вип. 73. С. 54–61.
13. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2022 № 2073-IX. *Голос України.* 2022. № 234.
14. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 36. Ст. 275.
15. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 5. Ст. 31.
16. Кабінет Міністрів України. Концепція розвитку електронного урядування в Україні на 2022–2025 роки. Київ, 2021.
17. Стратегія цифрової трансформації України до 2030 року. Затверджено КМУ від 17.03.2021 № 227-р.
18. Серьогін С. І. Адміністративна процедура як елемент адміністративного процесу. *Держава і право.* 2020. Вип. 89. С. 101–107.
19. Петрова І. О. Захист прав людини у сфері надання електронних адміністративних послуг. *Юридичний часопис Національного університету «Острозька академія».* 2021. № 2. С. 88–93.
20. Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 27.06.2014. *Офіційний вісник України.* 2014. № 75.
21. Бевзенко В. М. Теорія адміністративної процедури : монографія. Харків : Право, 2020. 312 с.
22. Jans J. H. European Administrative Law. 3rd ed. Groningen : Europa Law Publishing, 2011. 340 p.
23. Hood C., Bannister J. The Government Machine: A Revolutionary History of the Computer in Government. Oxford : Oxford University Press, 2005. 280 p.
24. Franch F. Digital by Default and Public Law. *European Public Law.* 2018. Vol. 24. № 1. P. 21–42.
25. Лук'яненко Д. С. Електронна ідентифікація у публічному управлінні: правові аспекти. *Юридична Україна.* 2022. № 1. С. 110–115.
26. Ківалов С. В. Адміністративна процедура в Україні: проблеми уніфікації. *Право України.* 2021. № 12. С. 34–41.
27. Волошина Ю. В. Адміністративний договір в електронній формі: проблеми правового статусу. *Форум права.* 2021. № 3. С. 112–117.
28. Судова практика КАС ВС щодо електронних доказів у адміністративному судочинстві. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua. (дата звернення 15.05.2025 р.).
29. Біленчук Н. П. Електронний адміністративний договір: теоретичні та прикладні аспекти. *Юридична наука.* 2022. № 2. С. 45–51.
30. Волошина Ю. В. Використання електронних доказів у адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник.* 2022. № 4. С. 89–93.

31. Кабінет Міністрів України. Постанова від 7.10.2020 № 885 «Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг». *Офіційний вісник України.* 2020. № 84.
32. Міністерство цифрової трансформації України. Звіт про розвиток порталу «Дія». Київ, 2022.
33. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про адміністративну процедуру». Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua. (дата звернення 15.05.2025 р.)
34. Правила надання адміністративних послуг через ЦНАП. Затверджено наказом Мінцифри від 2021 р. № 20.
35. Національна програма інтероперабельності державних інформаційних систем України на 2022–2025 рр. Затверджено КМУ від 19.05.2022 № 514-р.
36. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (ETS No. 108+). Рада Європи. 2018.
37. CERT-UA. Звіт про кіберзагрози в Україні 2023. Київ: Держспецзв'язку, 2023.
38. Державна служба статистики України. Використання інформаційно-комунікаційних технологій домогосподарствами України у 2022 році. Київ, 2023.
39. ООН. Звіт про розвиток людського потенціалу в Україні. Програма розвитку ООН, 2021.
40. Програма підготовки державних службовців у сфері цифровізації. Національне агентство України з питань державної служби. Київ, 2022.
41. Кодекс адміністративного судочинства України від 6.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. Ст. 446.
42. Грищук О. В. Правові аспекти цифрової трансформації публічного управління. *Адміністративне право і процес.* 2022. № 2. С. 12–17.
43. European Charter of Rights of Users of eGovernment Services. Council of Europe, 2009.
44. OECD. Recommendation on Digital Government Strategies. Paris : OECD Publishing, 2014.
45. Мінцифра. Концепція розвитку системи електронної ідентифікації в Україні. Київ, 2021.
46. Guidelines on Data Protection Impact Assessment. European Data Protection Board, 2017.
47. ITU. Digital Inclusion Policy Handbook. Geneva : ITU, 2020.
48. W3C. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1. World Wide Web Consortium, 2018.
49. ЄСПЛ. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (civil limb). Council of Europe, 2022.
50. Рекомендації Ради Європи CM/Rec(2017)2 on the legal regulation of administrative procedures. Council of Europe, 2017.

Дата надходження статті: 14.07.2025
Дата прийняття статті: 22.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9:346.34(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.8

Головко Р.М.
аспірант
ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: БАЛАНС МІЖ КОНТРОЛЕМ І ЗАХИСТОМ ПРАВ

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва як основи економічного зростання вимагає створення ефективної та передбачуваної системи державного регулювання, зокрема у сфері адміністративної відповідальності. Наявність адекватних механізмів адміністративного контролю за додержанням законодавства у сфері господарської діяльності є необхідною умовою захисту публічних інтересів, забезпечення безпеки споживачів, екології, фінансової дисципліни. Водночас надмірне адміністративно-деліктне навантаження, нечіткість складів адміністративних правопорушень та процедур притягнення можуть створювати надмірний тиск на бізнес, порушувати принцип правової визначеності та знижувати інвестиційну привабливість.

В умовах євроінтеграційного курсу України важливо гармонізувати національну систему адміністративної відповідальності з європейськими підходами, які передбачають баланс між ефективним контролем і захистом прав суб'єктів підприємництва. Підвищення прозорості, передбачуваності та справедливості адміністративно-деліктного регулювання сприятиме зменшенню корупційних ризиків, формуванню конкурентного середовища та дотриманню прав людини у сфері господарської діяльності.

Тому дослідження проблем і напрямів удосконалення адміністративної відповідальності у сфері підприємництва є актуальним завданням сучасної юридичної науки, яке має важливе значення для розвитку правової держави та сталого економічного розвитку України.

Метою статті є комплексне теоретико-правове обґрунтування сутності та змісту адміністративної відповідальності у сфері підприємницької діяльності, виявлення проблем правової визначеності та ефективності її нормативно-правового регулювання в Україні, а також формування науково обґрунтованих пропозицій щодо забезпечення оптимального балансу між державним контролем і захистом прав суб'єктів підприємництва.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика адміністративної відповідальності у сфері господарської (підприємницької) діяльності є предметом дослідження низки українських учених-адміністративістів. Значний внесок у розвиток теорії адміністративної відповідальності зробили О. Бандурка, О. Кузьменко, В. Бевзенко, І. Голосніченко, які розглядали загальні засади адміністративно-деліктного права, його принципи, структуру складу адміністративного правопорушення.

Окремі аспекти адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання досліджували Н. Біленчук, І. Петрова, Ю. Волошина, зокрема щодо адміністративно-правових засобів забезпечення господарської безпеки, особливостей відповідальності у сфері фінансового контролю, захисту прав людини у сфері публічного управління.

Важливим напрямом наукової дискусії є питання правової визначеності адміністративно-деліктних норм, недопущення злов-

© Головко Р.М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

живання дискреційними повноваженнями контролюючих органів, мінімізації корупційних ризиків. Ці аспекти аналізували у своїх працях С. Серьогін, Д. Лук'яненко, Н. Пархоменко, наголошуючи на потребі реформування механізмів державного контролю та підвищення гарантій прав суб'єктів підприємництва.

Водночас у сучасній українській юридичній науці ще недостатньо комплексних досліджень, що одночасно розкривали б особливості адміністративної відповідальності у підприємницькій сфері з урахуванням потреб правової визначеності, балансу між контролем і захистом прав, а також завдань гармонізації із європейськими підходами до регулювання підприємницької діяльності. Це визначає наукову новизну та актуальність обраного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність є однією з форм державного примусу, що застосовується для забезпечення дотримання обов'язкових правил поведінки у публічному адмініструванні, зокрема у сфері підприємницької діяльності [1; 2]. У теорії адміністративного права вона розглядається як вид юридичної відповідальності, що характеризується особливим складом адміністративного правопорушення, особливим процесуальним порядком притягнення до відповідальності та застосуванням адміністративних стягнень, визначених законом [3].

Особливість адміністративної відповідальності у сфері підприємництва полягає в її функціональному призначенні – забезпечувати баланс між публічними інтересами (захист прав споживачів, екологічна безпека, фінансова дисципліна, протидія монополізації) та приватними інтересами суб'єктів господарювання (свобода підприємництва, право на приватну власність, захист від надмірного втручання). Це зумовлює потребу у правовій визначеності адміністративно-деліктних норм і процедур, пропорційності санкцій, дотриманні принципів верховенства права та недискримінації [4].

У сфері підприємницької діяльності адміністративна відповідальність виконує кілька основних функцій: превентивну (запобігання порушенням), каральну (застосування санкцій за скоєні правопорушення), компенсаторну (захист публічних інтересів), регулятивну (вплив на поведінку учасників господарського обороту) [5]. Відмінною рисою є те, що суб'єктами адміністративних правопорушень часто виступають юридичні особи – підприємства, організації, що вимагає спеціальної конструкції складу правопорушення та визначення підстав відповідальності [6].

Важливим теоретичним аспектом також слід визначити питання меж дискреції органів публічної адміністрації під час застосування адміністративної відповідальності. Законність діяльності контролюючих органів передбачає чітке визначення складу правопорушення, компетенції щодо притягнення до відповідальності, процедурних гарантій для суб'єктів господарювання. У цьому контексті особливого значення набуває принцип правової визначеності як складова верховенства права, що вимагає точності формулювання адміністративно-деліктних норм і передбачуваності правозастосування [7].

Разом із цим, у сучасних умовах важливо враховувати концепції ризик-орієнтованого підходу до державного контролю та превентивного адміністрування, що передбачають зниження адміністративного тиску на сумлінних підприємців при збереженні ефективних механізмів відповідальності за серйозні порушення [8]. Це зумовлює потребу у системному перегляді теоретичних засад адміністративної відповідальності у сфері підприємництва з урахуванням принципів пропорційності, субсидіарності та мінімального втручання у господарську діяльність.

Переходячи до дослідження системи нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності у сфері підприємницької діяльності в Україні, зазначимо, що вона є багаторівневою та включає положення Конституції України, Кодексу Укра-

їни про адміністративні правопорушення (КУпАП), спеціальних законів та підзаконних нормативно-правових актів. Конституція України гарантує свободу підприємницької діяльності та захист права власності, водночас визнаючи можливість обмеження прав в інтересах національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей [1].

Ключовим кодифікованим актом системи нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності у сфері підприємницької діяльності в Україні є КУпАП, який визначає загальні засади адміністративної відповідальності, склад правопорушення, порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, види адміністративних стягнень [2].

Слід наголосити, що у сфері господарської діяльності передбачено значну кількість спеціальних складів адміністративних правопорушень (наприклад, порушення правил торгівлі, ліцензійних умов, податкового законодавства, антимонопольного регулювання) [9].

Крім КУпАП, важливу роль у системі нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності у сфері підприємницької діяльності в Україні відіграють спеціальні закони, що встановлюють відповідальність за окремі правопорушення або деталізують процедури контролю й притягнення до адміністративної відповідальності. Зокрема, Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» № 877-V від 5 квітня 2007 року регулює процедури проведення перевірок, права та обов'язки контролюючих органів і суб'єктів господарювання. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII від 2 березня 2015 року встановлює відповідальність за порушення ліцензійних умов [4].

Важливою особливістю досліджуваної сфери є наявність великої кількості підзаконних актів (постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств), що деталізують порядок проведення перевірок, формування актів перевірки, протоколів про правопорушення, порядок розгляду справ. Це створює ризики фрагментації правового регулювання та ускладнює забезпечення єдності адміністративно-деліктної політики [10].

Значну увагу законодавство приділяє процесуальним гарантіям суб'єктів господарювання під час контролю та притягнення до відповідальності: повідомленню про перевірки, доступу до матеріалів справи, праву на оскарження рішень контролюючих органів. Однак на практиці існують проблеми із дотриманням цих гарантій через нечіткість формулювань у підзаконних актах, різне трактування процедур органами влади, відсутність єдиних стандартів адміністративного провадження [11].

З огляду на євроінтеграційні зобов'язання України актуальним є завдання гармонізації національного законодавства з підходами Європейського Союзу у сфері контролю та відповідальності, що передбачають ризик-орієнтований підхід, мінімізацію втручання у діяльність сумлінних суб'єктів господарювання, забезпечення прозорості та правової визначеності процедур [12].

Таким чином, нормативно-правове регулювання адміністративної відповідальності у сфері господарської діяльності в Україні має комплексний характер, але потребує подальшого вдосконалення для досягнення балансу між державним контролем і захистом прав суб'єктів підприємництва.

Визначаючи проблеми забезпечення законності та правової визначеності адміністративно-деліктних норм у підприємництві, можна констатувати, що однією з головних проблем адміністративної відповідальності у сфері підприємництва в українських реаліях є недостатня правова визначеність складів адміністративних правопорушень та процедур притягнення до відповідальності. Це суперечить принципу верховенства права, який передбачає чіткість, зрозумілість і передбачуваність правових норм [13].

Часто законодавчі формулювання складів правопорушень є оціночними, надмірно загальними або дублюються в різних нормативних актах. Це дає можливість для розширеного тлумачення контролюючими органами, посилює ризики зловживання дискреційними повноваженнями та створює умови для вибіркового правозастосування. Прикладом є формулювання типу «інші порушення встановлених правил», «ухилення від виконання законних вимог», які не мають достатньої конкретизації [14].

Важливою проблемою є також невідповідність між адміністративно-деліктними нормами та процесуальними механізмами їх реалізації. Часто відсутні чіткі правила складання протоколів, фіксації доказів, строки розгляду справ, права учасників провадження. Це призводить до порушення процесуальних гарантій суб'єктів підприємницької діяльності, ускладнює оскарження рішень контролюючих органів [15].

Фрагментарність нормативно-правової бази проявляється у великій кількості підзаконних актів, які встановлюють спеціальні правила для окремих видів діяльності або контролюючих органів. Це призводить до нерівномірності правозастосування, різних підходів до оцінки однакових порушень у різних сферах. Така ситуація знижує передбачуваність правозастосовної практики й створює ризики корупційного тиску на бізнес [16].

Ще однією проблемою є дисбаланс між суворістю санкцій та суспільною небезпечністю правопорушення. У багатьох випадках адміністративні стягнення не є пропорційними або не враховують специфіку діяльності малих та середніх підприємств. Це порушує принцип пропорційності як складову верховенства права й створює перешкоди для розвитку підприємництва [17].

Окрім того, існує проблема недостатньої адаптації адміністративно-деліктного законодавства до сучасних підходів ризик-орієнтованого контролю, коли застосування адміністративних санкцій має ґрунтуватися на оцінці реальних ризиків для публічних інтересів, а не на формальному фіксуванні порушень [18].

Таким чином, забезпечення законності та правової визначеності адміністративно-деліктних норм у сфері підприємництва вимагає чіткого формулювання складів правопорушень, узгодження матеріальних і процесуальних норм, мінімізації дискреції контролюючих органів та впровадження ризик-орієнтованого підходу до державного контролю.

Досягнення ефективного балансу між завданнями державного контролю та захистом прав суб'єктів підприємництва є ключовою умовою розвитку сучасної правової держави та конкурентної економіки. Такий баланс базується на принципах верховенства права, правової визначеності, пропорційності, недискримінації, рівності перед законом та дотримання прав людини [19].

Принцип верховенства права передбачає, що втручання держави в господарську діяльність має бути правомірним, здійснюватися на підставі чітко визначених законів та у спосіб, передбачений законом. Це означає вимогу до точності формулювання складів адміністративних правопорушень та процедур їх застосування. Правова визначеність гарантує передбачуваність для бізнесу та можливість планувати діяльність без ризику свавільного застосування санкцій [20].

Принцип пропорційності означає необхідність відповідності адміністративних санкцій тяжкості порушення та суспільній небезпечності діяння. Він забороняє надмірні або невиправдано суворі заходи впливу, особливо щодо малих і середніх підприємств, які можуть нести непропорційно великі витрати через адміністративні штрафи [21].

Важливою гарантією є принцип недискримінації та рівності суб'єктів підприємництва перед законом. Державний контроль не повинен створювати переваг або обмежень для окремих підприємств чи галузей без об'єктивних підстав. Однакові порушення мають тягнути однакову відповідальність незалежно від форми власності або розміру бізнесу [14].

Сучасні підходи до державного контролю передбачають застосування ризик-орієнтованого підходу, коли інтенсивність і частота перевірок, а також суворість санкцій залежать від оцінки ризику порушень і їхніх можливих наслідків для публічних інтересів [20]. Це дозволяє зосередити ресурси державного контролю на найбільш критичних сферах, знижуючи адміністративний тиск на сумлінних підприємців.

Принцип мінімального втручання (subsidiarity) вимагає, щоб держава використовувала найменш обтяжливі для бізнесу засоби досягнення своїх цілей. Санкції та контрольні заходи мають застосовуватися лише там і тоді, коли менш обмежувальні заходи не здатні ефективно захистити публічні інтереси [21].

Нарешті, забезпечення балансу між контролем і захистом прав передбачає наявність ефективних процесуальних гарантій: право бути поінформованим про перевірки, право на доступ до матеріалів справи, можливість оскарження рішень контролюючих органів у адміністративному та судовому порядку [12].

Таким чином, дотримання принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності, недискримінації, мінімального втручання та ефективних гарантій прав учасників провадження є необхідною умовою формування збалансованої системи адміністративної відповідальності у сфері підприємництва.

Удосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності у сфері підприємницької діяльності є необхідною умовою забезпечення сталого економічного розвитку, підвищення інвестиційної привабливості та зміцнення правової держави. Одним із головних напрямів є підвищення правової визначеності адміністративно-деліктних норм шляхом чіткого формулювання складів правопорушень, усунення оціночних і надмірно широких конструкцій, гармонізації термінології у різних нормативно-правових актах [14].

Важливим завданням є систематизація нормативно-правової бази через усунення дублювання норм, узгодження матеріальних і процесуальних положень КУпАП, спеціальних законів та підзаконних актів. Це сприятиме єдності правозастосування, зменшенню можливостей для зловживання дискрецією з боку контролюючих органів та забезпеченню рівності всіх суб'єктів господарювання перед законом [15].

Необхідно впровадити ризик-орієнтований підхід до державного контролю як основу для визначення інтенсивності перевірок і суворості санкцій. Це передбачає розробку критеріїв ризику у законодавстві, що дозволить зосередити контрольні заходи на найбільш небезпечних сферах господарської діяльності та мінімізувати адміністративний тиск на сумлінних підприємців.

Важливо забезпечити пропорційність адміністративних санкцій суспільній небезпечності правопорушення, врахування специфіки малих і середніх підприємств, запровадження альтернативних (попереджувальних, відновних) заходів впливу у законодавстві. Це відповідає європейським стандартам і практиці застосування адміністративних санкцій у країнах ЄС [18].

Необхідною умовою є удосконалення процесуальних гарантій суб'єктів господарювання під час притягнення до адміністративної відповідальності: чітке визначення прав сторін провадження, процедур складання протоколів, фіксації доказів, строків розгляду справ, порядку оскарження рішень контролюючих органів.

Важливим перспективним напрямом є цифровізація адміністративно-деліктного провадження, зокрема впровадження електронних протоколів, реєстрів адміністративних правопорушень, електронного документообігу між органами влади та бізнесом. Це сприятиме прозорості процедур, мінімізації корупційних ризиків і зручності для суб'єктів господарювання.

Також необхідно забезпечити гармонізацію національного законодавства з європейськими

підходами, зокрема імплементувати принципи Європейської хартії регуляторної якості, дотримуватися рекомендацій Ради Європи щодо правових рамок адміністративної відповідальності, впроваджувати найкращі практики ЄС у сфері державного нагляду та контролю [17].

Таким чином, удосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності у сфері підприємництва має ґрунтуватися на комплексному підході, що поєднує підвищення правової визначеності, пропорційності санкцій, розвиток процесуальних гарантій, ризик-орієнтований підхід до контролю та цифрову трансформацію процедур притягнення до відповідальності.

Висновки. Адміністративна відповідальність у сфері підприємницької діяльності виконує важливу функцію захисту публічних інтересів, забезпечення законності господарських процесів і запобігання порушенням прав споживачів та суспільної безпеки. Водночас її ефективне застосування вимагає дотримання принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та недискримінації. Існуючі проблеми – нечіткість складів правопорушень, фрагментарність нормативно-правової бази, надмірна дискреція контролюючих органів – створюють ризики для прав суб'єктів підприємництва та підривають довіру до державного регулювання.

Для досягнення балансу між державним контролем і захистом прав суб'єктів підприємництва необхідно удосконалити законодавство шляхом гармонізації матеріальних і процесуальних норм, запровадження ризик-орієнтованого підходу до контролю, посилення процесуальних гарантій бізнесу та розвитку цифрових інструментів правозастосування. Таке комплексне реформування сприятиме підвищенню прозорості та передбачуваності державного нагляду, зниженню корупційних ризиків, стимулюванню економічного розвитку та утвердженню принципів правової держави в Україні.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню правових засад адміністративної відповідальності у сфері підприємницької діяльності як важливого інструменту забезпечення публічних інтересів та регулювання господарських відносин. Наголошено на актуальності теми у зв'язку з необхідністю досягнення балансу між ефективним державним контролем і захистом прав суб'єктів підприємництва в умовах розвитку ринкової економіки та євроінтеграційних зобов'язань України.

У статті проаналізовано теоретико-правові засади адміністративної відповідальності у підприємницькій сфері, зокрема сутність, функції та принципи її застосування. Підкреслено роль адміністративної відповідальності у забезпеченні правопорядку, захисті споживачів і публічних інтересів, а також у формуванні належної ділової культури. Окрему увагу приділено аналізу чинного нормативно-правового регулювання в Україні, включаючи Конституцію України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, спеціальні закони та підзаконні акти, які встановлюють правила контролю і процедури притягнення до відповідальності.

Виявлено ключові проблеми забезпечення законності та правової визначеності адміністративно-деліктних норм у сфері господарської діяльності: нечіткість формулювань складів правопорушень, фрагментарність правової бази, надмірна дискреція контролюючих органів, недосконаліть процедурних гарантій для бізнесу. Обґрунтовано необхідність дотримання принципів верховенства права, пропорційності, недискримінації, мінімального втручання та ефективного захисту прав людини у процесі застосування адміністративної відповідальності.

Запропоновано напрями удосконалення законодавства: гармонізацію матеріальних і процесуальних норм, запровадження ризик-орієнтованого підходу до державного контролю, підвищення прозорості процедур, розвиток цифрових інструментів адміністративного провадження.

Значення дослідження полягає у формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо реформування системи адміністративної відповідальності у сфері підприємництва з метою забезпечення балансу між захистом публічних інтересів і правами суб'єктів господарювання в умовах правової держави.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, підприємницька діяльність, державний контроль, правова визначеність, пропорційність, дискреція, права суб'єктів господарювання, ризик-орієнтований підхід, процесуальні гарантії.

Golovko R.M. Administrative responsibility in the sphere of entrepreneurial activity: balance between control and protection of rights

Summary

The article offers a comprehensive study of the legal foundations of administrative liability in the sphere of entrepreneurial activity as an important tool for safeguarding public interests and regulating business relations. The relevance of the topic is emphasized in light of the need to achieve a balance between effective state control and the protection of the rights of business entities in the context of a developing market economy and Ukraine's European integration commitments.

The paper analyzes the theoretical and legal foundations of administrative liability in the business sphere, including its essence, functions, and principles of application. It highlights the role of administrative liability in ensuring public order, protecting consumers and public interests, and fostering proper business ethics. Special attention is given to the analysis of the current regulatory framework in Ukraine, including the Constitution of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, special laws, and by-laws that establish rules of control and procedures for imposing liability.

Key problems of ensuring legality and legal certainty of administrative-delict norms in economic activity are identified: vague definitions of offense elements, fragmentation of the legal framework, excessive discretion of supervisory authorities, and inadequate procedural safeguards for businesses. The need to adhere to the principles of the rule of law, proportionality, non-discrimination, minimal intervention, and effective protection of human rights in the application of administrative liability is substantiated.

The paper proposes directions for improving legislation: harmonizing substantive and procedural norms, introducing a risk-based approach to state supervision, enhancing procedural transparency, and developing digital tools for administrative proceedings. The significance of the study lies in formulating scientifically grounded proposals for reforming the system of administrative liability in the sphere of entrepreneurship in order to ensure a balance between protecting public interests and safeguarding the rights of business entities in a rule-of-law state.

Key words: administrative liability, entrepreneurial activity, state supervision, legal certainty, proportionality, discretion, rights of business entities, risk-based approach, procedural safeguards.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради* УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Про державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 29. Ст. 389.
4. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 23. Ст. 158.

5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України. (нова редакція – проєкт). *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 15.05.2025).
6. Бевзенко В. М. Теорія адміністративної процедури: монографія. Харків: Право, 2020. 312 с.
7. Бандурка О. М. Адміністративна відповідальність: теоретичні та практичні проблеми: монографія. Харків: ХНУВС, 2018. 256 с.
8. Біленчук Н. П. Адміністративно-правові засади господарської безпеки в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 192 с.
9. Волошина Ю. В. Адміністративно-деліктні норми у сфері господарської діяльності: проблеми правової визначеності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 4. С. 34–39.
10. Серьогін С. І. Адміністративна відповідальність як інструмент державного контролю у сфері господарської діяльності. *Держава і право.* 2020. Вип. 89. С. 101–107.
11. Петрова І. О. Захист прав суб'єктів підприємництва у сфері державного нагляду (контролю): адміністративно-правові аспекти. Київ: Наукова думка, 2021. 180 с.
12. Лук'яненко Д. С. Дискреція органів контролю та гарантії прав суб'єктів підприємництва. *Юридична Україна.* 2022. № 1. С. 110–115.
13. Рабінович П. М. Верховенство права: методологія реалізації в українському праві. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2018. 248 с.
14. Regulation (EU) No 765/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products. Official Journal of the EU. 2008. L 218. P. 30–47.
15. OECD. Regulatory Policy and Governance: Supporting Economic Growth and Serving the Public Interest. Paris: OECD Publishing, 2011. 150 p.
16. European Commission. Better Regulation Guidelines. Brussels, 2017. 64 p.
17. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2017)2 on the legal regulation of administrative procedures. Strasbourg: Council of Europe, 2017.
18. European Charter of Rights of Users of eGovernment Services. Council of Europe, 2009.
19. Кабінет Міністрів України. Постанова від 24.12.2019 № 1106 «Про затвердження критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності». *Офіційний вісник України.* 2020. № 4.
20. Костюк О. П. Правові проблеми регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2022. Вип. 1. С. 134–140.
21. Волошина Ю. В. Використання електронних протоколів у провадженні про адміністративні правопорушення. *Форум права.* 2022. № 3. С. 112–117.

Дата надходження статті: 14.07.2025
Дата прийняття статті: 22.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9:351.77(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.9

Горінов П.В.
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений працівник соціальної сфери України,
професор кафедри приватного права
та галузевих юридичних дисциплін,
директор Навчально-наукового інституту права та політології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Вступ. Адміністративно-правове регулювання молодіжної політики нині розглядається як один із ключових напрямів модернізації публічного адміністрування в Україні. У системі державних пріоритетів підтримка молоді набуває особливого значення, адже саме молоде покоління є головним носієм інноваційного та суспільного потенціалу. Щоб цей потенціал розкрити, правова система має ґрунтуватися на чітких керівних засадах, які узгоджують свободу особи із публічними інтересами. Такі засади у праві традиційно називають принципами, що забезпечують внутрішню єдність нормативного масиву та надають йому ціннісного виміру. Без належної принципової основи адміністративні рішення нерідко стають фрагментарними, непослідовними та схильними до політичної кон'юнктури.

Поняття «принцип» у праві вкладає в одну формулу одразу кілька рівнів сенсу: це і вихідне аксіоматичне положення, і мірило легітимності правотворчості, і нормативний орієнтир для публічного адміністрування. Теорія права наділяє принципи універсальністю, стабільністю та імперативністю, що робить їх чільними в ієрархії правових явищ. Водночас сама система принципів неоднорідна: загальні, міжгалузеві, галузеві та інституційні засади виконують різні функції, охоплюють різні рівні регулятивного поля та орієнтують правотворчі процеси від Конституції до локальних актів. У молодіжній політиці ця багатошаровість забезпечує адаптацію правового впливу до конкретних потреб і ситуацій, не руйнуючи єдності системи. Отже, управлінська ефективність напряму залежить від структурованої і погодженої сукупності принципів.

Особливої ваги принципам надає сучасний контекст воєнних та соціально-економічних викликів, коли держава змушена швидко балансувати між безпековими потребами та захистом прав людини. Верховенство права, юридична визначеність, недискримінація й пропорційність не тільки окреслюють «рамки» допустимого втручання, а й формують довіру молоді до публічних інституцій. Прозорість, підзвітність і участь громадськості виводять молодіжну політику за межі суто адміністративних процедур і перетворюють її на простір спільного вироблення рішень. Додаткові механізми, зокрема електронні консультації та відкриті бюджети, посилюють контроль і зменшують корупційні ризики. Водночас відсутність глибокого теоретичного обґрунтування цих засад у вітчизняній науці породжує небезпеку декларативності.

На нормативному рівні принципи закріплюються в Конституції, у Законі України «Про основні засади молодіжної політики»,

© Горінов П.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

а також у Національній молодіжній стратегії до 2030 року. Вони конкретизують вимоги до органів виконавчої влади щодо розроблення й виконання програм, визначають стандарти сервісної орієнтації та встановлюють пріоритет прав людини у всіх адміністративних процедурах. Проте формальне закріплення не завжди забезпечує цілісне практичне застосування, якщо відсутній ціннісний консенсус та належні інституційні спроможності. Виконавчі органи різних рівнів нерідко трактують принципи ситуативно, що призводить до фрагментації молодіжних ініціатив. Додаткових складнощів додає необхідність інтегрувати вимоги інтеграції до ЄС і стандарти Ради Європи.

Нині основна проблема полягає не у відсутності принципів як таких, а у розриві між їхнім нормативним проголошенням і фактичним упровадженням у публічне управління. Актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислити зміст кожного принципу, сформувати їхню чітку ієрархію та виробити механізми практичної реалізації в умовах реформ децентралізації та воєнного стану. Без системного теоретичного й методологічного обґрунтування державні та місцеві програми ризикують залишитися декларативними, а молодь – невдоволеною якістю адміністративних послуг. Тому розкриття природи, змісту й класифікації принципів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики є необхідним кроком для підвищення ефективності взаємодії держави та громадянського суспільства у сфері підтримки молоді.

Огляд останніх досліджень. До наукових викликів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні свою увагу у різних аспектах досліджень зосереджували вчені: Л. Авраменко, В. Андрущенко, Д. Є. Андрєєва, А. Берлач, Я. Біляєв, О. Блиндюк, В. Галунько, П. Діхтієвський, Р. Драпушко, Н. А. Драпушко, В. Фелика, В. Галунько, П. Горінов, І. Грицай, Ю. Гришина, О. Ільюк, М. Жук, Л. Малюга, О. Петришин, Г. Смокова, М. Цвік та ін. У своїх працях вони висвітлювали нормативно-правові основи, організаційні механізми, інституційні складові, участь молоді в ухваленні рішень та інші важливі аспекти публічного адміністрування в молодіжній сфері. Проте, поза межами їх наукового аналізу залишилися низка важливих адміністративно-правових та соціальних проблем інституційної підтримки молоді, зокрема в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає щоб на основі теорії природного права, теорії права, теорії адміністративного права, діючого законодавства та доктринальних підходів до цієї проблематики вітчизняних та зарубіжних вчених виявити та узагальнити принципи адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні

Виклад основних положень. В тлумачному словнику української мови поняття «принцип» розкривається, як основне, вихідне положення або засаду, яка слугує фундаментом певної системи знань, дій чи переконань. Це може бути як загальна ідея, що визначає підхід до пізнання чи діяльності, так і правило, що лежить в основі організації, процесу або поведінки. Принцип характеризується сталістю, універсальністю та нормативністю, що надає йому статус орієнтира в науковій, моральній, суспільній або професійній площині [1]. В контексті написання нашої роботи найдоречнішим є тлумачення «принципу» як загального, вихідного положення, що становить основу правової системи, галузі права або інституту. Саме в цьому сенсі принципи виступають керівними началами для формування, тлумачення й застосування норм права, виражаючи його сутність, ціннісну орієнтацію та правову логіку.

У теорії права «принципи» – це вихідні ідеї, що виражають сутність правової системи, відображають у собі цінності свободи, справедливості, гуманізму та законності, і мають найвищу нормативну вагу серед усіх правових явищ. Їх характерними рисами є загальність, стабільність, універсальність

і імперативність, що дозволяє принципам слугувати орієнтиром як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності. Принципи можуть бути як безпосередньо закріпленими в законодавстві (наприклад, у Конституції України), так і виводитися з його змісту. Саме вони забезпечують внутрішню узгодженість правової системи та є засобом подолання прогалин у праві. Завдяки своїй ціннісній основі принципи виступають критерієм для оцінки дій суб'єктів права, правових норм та законодавчих реформ. У структурі правової системи вирізняють загальні, міжгалузеві, галузеві та інституційні принципи, які розрізняються за сферою дії та змістовним наповненням [2, с. 197–206].

В адміністративному праві поняття «принцип» виступає, як фундаментальні, найбільш загальні та стабільні засади, що відображають сутність публічного адміністрування й орієнтують діяльність адміністративних органів на пріоритет прав і свобод людини. Вони мають нормативну силу вищого рівня, оскільки слугують критерієм легітимності для підзаконної правотворчості, практики застосування норм та судового контролю. Принципи конденсують у собі природно-правові й конституційні цінності, формуючи єдину методологічну «вісь» для тлумачення та розвитку галузі. Завдяки їм нормотворчість здобуває внутрішню послідовність, а адміністративні процедури – передбачуваність і прозорість. Вони також виконують превентивну функцію: окреслюють межі допустимого втручання держави й запобігають свавільним рішенням, забезпечуючи баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. Систему очолює принцип верховенства права, який конкретизують законність, справедливість і пропорційність, юридична визначеність, запобігання зловживанню владою та рівність із недискримінацією [3, с. 50–77].

На доктринальному рівні І. Грицай проаналізував мету, завдання, принципи, функції, форми та методи адміністративно-правового регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій, з чим тісно пов'язана реалізація молодіжної політики, особливо через діяльність молодіжних об'єднань. Принципи адміністративно-правового регулювання визначають межі державного впливу та виконують системоутворюючу функцію. Особливу увагу приділено універсальним принципам: законності, гуманізму, демократизму, соціальній спрямованості, публічності й участі громадян. Вони слугують фундаментом для побудови ефективної молодіжної політики. Адміністративно-правові механізми забезпечують інституційну спроможність суб'єктів молодіжної політики. Реалізація принципів можлива через прийняття нормативних актів, адміністративних договорів, планування, контроль та організаційні заходи. У сфері молодіжної політики ці засоби дозволяють впорядковувати правовий статус молодіжних організацій. Йдеться, зокрема, про реєстрацію, легітимну діяльність і підтримку таких організацій. Закріплення принципів добровільності, рівноправності, самоврядування та гласності мінімізує ризики бюрократизації [4].

Д. Андрєєва розкрила зміст і структуру системи адміністративно-правового регулювання у сфері молодіжної політики в Україні, яка охоплює суб'єкти, об'єкти та механізми адміністративного впливу. Основна мета цього регулювання полягає у створенні політичних, правових, соціально-економічних та організаційних умов для розвитку молоді, реалізації її творчого та соціального потенціалу. Виокремлено складну багаторівневу систему суб'єктів адміністративно-правового регулювання, яка включає Президента України, міністерства, центральні й місцеві органи виконавчої влади, молодіжні організації, а також недержавні інституції, що беруть участь у розробці та реалізації молодіжної політики. Підкреслюється, що молодіжна політика як галузь адміністративного впливу передбачає взаємодію численних інституцій, зокрема і громадських організацій, які сприяють адаптації молоді до повноцінного життя [5].

О. Блиндюк визначила основоположними принципами державної молодіжної політики в Україні виступають повага до поглядів молоді, її участь у формуванні та реалізації політичних рішень, що безпосередньо впливають на молодіжне середовище. Важливим є також правовий і соціальний захист молодих громадян як передумова їх повноцінного соціального становлення та інтеграції в суспільство. Принципи базуються на забезпеченні рівних можливостей та доступу до соціальних послуг для молоді незалежно від статі, походження, матеріального стану чи освіти. Проголошується єдність зусиль держави, громадських інституцій, організацій та самих молодих людей для досягнення гармонізації суспільних інтересів [6].

Я. Біляєв принципи державної молодіжної політики в контексті забезпечення соціальної мобільності молоді розглядаються як ключовий інструмент адаптації молодого покоління до сучасних умов суспільного життя. Серед визначальних принципів автор виокремлює відповідальність держави за створення правових, економічних та організаційних умов для розвитку молоді. Одночасно підкреслюється важливість участі молоді у формуванні політики, що її стосується, та відкритості державних інституцій до консультацій із громадянським суспільством. Дієвість політики, на думку автора, визначається не лише через інституційні структури, а й через реальну здатність молоді самостійно реалізовувати життєві плани. Єдність державного, регіонального та місцевого рівнів управління в політиці сприяє забезпеченню узгодженості заходів. Особливе місце в системі принципів посідає визнання молоді як соціального ресурсу, а не як проблемної групи, що потребує опіки. Підкреслюється, що держава повинна надавати допомогу переважно тим молодим людям, які її реально потребують, одночасно стимулюючи ініціативу та самореалізацію [7].

Закон України «Про місцеві державні адміністрації» визначає засади верховенства права (законності), гласності та поєднання державних і місцевих інтересів. Юридично ці принципи закріплюють зобов'язання державних органів забезпечити реалізацію законів і програм, спрямованих на підтримку молоді. Вони забезпечують нормативну базу для прийняття актів, реалізації регіональних стратегій та залучення молоді до процесів державного управління. Принципи адміністративної процедури, закріплені у спеціальному законодавстві, гарантують прозорість, доступність і правовий захист у процесі реалізації молодіжної політики. Фактично принципи адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики проявляються в діяльності місцевих державних адміністрацій, які відповідають за реалізацію державних і регіональних програм у сфері освіти, зайнятості, культури, здоров'я молоді. Принцип відповідальності перед громадянами змушує адміністрації враховувати інтереси молоді в управлінських рішеннях. Гласність реалізується через публічне обговорення програм та відкритість інформації про їх виконання [8].

Принципи молодіжної політики, закріплені в Законі України «Про основні засади молодіжної політики», становлять основу адміністративно-правового забезпечення державної діяльності в цій сфері. Серед них: рівність прав, участь молоді, обґрунтованість рішень і міжвідомча взаємодія. Ці принципи визначають загальні рамки для органів публічної влади щодо формування політики, реалізації програм, нормативного регулювання та здійснення контролю. Принцип участі гарантує право молоді брати безпосередню участь у виробленні політичних рішень, що закріплюється нормативно через інструменти – молодіжні ради, консультативно-дорадчі органи, громадські слухання. Принцип обґрунтованості передбачає, що політика має базуватися на реальних потребах молоді, підтверджених даними. На практиці принципи молодіжної політики реалізуються через інститути молодіжної участі, як-от молодіжні ради та програми грантової підтримки.

Наприклад, принцип участі втілюється через механізми консультування з молоддю під час розробки програм на рівні громад, областей і держави. Принцип рівності забезпечується завдяки доступу до ресурсів незалежно від статі, етнічної приналежності чи соціального статусу [9].

Принципи Національної молодіжної стратегії до 2030 року, затвердженої Указом Президента України № 94/2021, є концептуальними орієнтирами для формування державної політики у сфері молоді. Згідно з розділом ІІІ Стратегії, до таких принципів належать: цілісність і наскрізність, субсидіарність, участь, доказовість, інклюзивність та рівність можливостей. Принцип цілісності зобов'язує публічну владу враховувати потреби всіх молодіжних груп при прийнятті управлінських рішень, а принцип участі забезпечує реальне залучення молоді до процесу ухвалення рішень. Принцип субсидіарності юридично закріплює пріоритет дії самих молодих людей у реалізації своїх прав, а роль держави як допоміжної. Доказовість означає, що усі заходи мають базуватись на об'єктивних даних про становище молоді. У практичному вимірі ці принципи реалізуються через інституційні та управлінські механізми, спрямовані на молодь як активного суб'єкта змін. Принцип участі проявляється у створенні молодіжних рад та впровадженні механізмів консультацій з молоддю на місцевому та національному рівнях [10].

Висновки. Отже, принципи адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики виступають методологічним стрижнем усієї системи публічного адміністрування. Вони формують вихідні цінності, через які держава й суспільство узгоджують інтереси молоді з публічними інтересами. Завдяки загальності та універсальності принципи забезпечують єдність нормативного масиву і слугують орієнтиром для правотворчої та правозастосовної практики. Їх імперативний характер дає змогу заповнювати прогалини права й оцінювати легітимність підзаконної творчості. У межах адміністративного права принципи конкретизують природно-правові та конституційні цінності, дисциплінуючи органи виконавчої влади.

Серцевиною адміністративно-правової моделі слугують принципи верховенства права, юридичної визначеності, недискримінації, пропорційності та запобігання зловживанню владою. Вони визначають межі державного втручання та гарантують, що владні рішення не перевищують законних делегацій. Додатковими запобіжниками виступають прозорість, підзвітність і участь громадськості, які забезпечують громадський контроль за розробкою та виконанням молодіжних програм. Поєднання цих засад мінімізує корупційні ризики й зміцнює довіру до органів виконавчої влади. Забезпечення пріоритету прав людини формує безпечне середовище для розвитку молоді. У воєнних умовах це особливо актуально для захисту соціально вразливих груп і збереження людського потенціалу.

Галузеве законодавство про молодіжну політику закріплює засади рівності прав, доказовості, інклюзивності та міжвідомчої взаємодії. Рівний доступ до ресурсів перешкоджає дискримінації за статевими, етнічними та соціальними ознаками, а доказовість зобов'язує спиратися на статистику й наукові дослідження, щоби програми були реально ефективні. Інклюзивність розширює фокус політики на молодь з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших уразливих категорій. Міжвідомча взаємодія забезпечує узгодженість дій міністерств, місцевих органів влади й громадянського суспільства. Загалом це формує комплексне середовище, де державна підтримка доповнюється громадськими ініціативами й механізмами соціального підприємництва.

Отже, принципи адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики виступають системоутворюючими засадами, що формують ціннісну, нормативну та функціональну основу для розробки й реа-

лізації публічної політики щодо молоді. Вони визначають орієнтири для правотворчості, правозастосування та адміністративної практики, спрямованої на розвиток молодіжного потенціалу. Завдяки своїй універсальності та ієрархічній структурі принципи забезпечують внутрішню узгодженість законодавства та адаптацію політики до конкретних умов. У центрі цієї системи верховенство права, рівність, недискримінація, участь, прозорість і підзвітність. Принципи обґрунтованості й доказовості дозволяють адаптувати політику до реальних потреб молоді на основі емпіричних даних.

Анотація

У статті розкрито юридичну природу та здійснено класифікацію принципів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики України. З'ясовано, що поняття «принцип» тлумачиться як вихідне положення, що має найвищу нормативну силу, відображає цінності свободи, справедливості, гуманізму та законності, а також надає системі норм внутрішньої узгодженості та стабільності. Виокремлено чотири ієрархічні рівні принципів, які охоплюють загальні (законність, відповідальність перед громадянами), міжгалузеві (гласність, пропорційність, відкритість), галузеві (пріоритет прав людини, сервісна орієнтація публічного адміністрування) та інституційні (регламентування процедур реєстрації, фінансування і контролю діяльності молодіжних організацій). Обґрунтовано, що серцевину адміністративно-правової моделі складають принципи верховенства права, юридичної визначеності, недискримінації, пропорційності та запобігання зловживанню владними повноваженнями. Саме ці принципи визначають допустимі межі державного втручання і водночас гарантують захист прав молоді, особливо в умовах воєнного стану та соціальної нестабільності. Додаткові механізми, зокрема прозорість, підзвітність, відкритість до участі громадськості, забезпечують ефективний громадський контроль за реалізацією молодіжної політики та сприяють зниженню корупційних ризиків. Практична реалізація зазначених принципів здійснюється через діяльність місцевих державних адміністрацій, які координують і впроваджують освітні, культурні, соціальні та інфраструктурні ініціативи, використовуючи сучасні механізми електронних консультацій, опитувань, відкритих бюджетів і конкурсних програм. Наголошено, що чинне галузеве законодавство у сфері молодіжної політики містить принципи рівності прав, доказовості, інклюзивності та міжвідомчої взаємодії, що забезпечує цілісність і скоординованість дій державних органів та інститутів громадянського суспільства. Реалізація політики охоплює широке коло інструментів: консультації з молоддю, аналітичну підтримку, обґрунтоване планування заходів, врахування потреб соціально вразливих груп і розвиток партнерств між публічним та громадським секторами.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, державна політика, децентралізація, інклюзивність, молодіжна політика, молодіжні організації, нормативність, публічне адміністрування, принцип законності, принцип недискримінації, принцип пропорційності, принцип участі, правова визначеність, верховенство права.

Horinov P.V. Principles of administrative law support for youth policy in Ukraine

Summary

The article reveals the nature and classification of the principles of administrative and legal support for youth policy in Ukraine. It is shown that the concept of "principle" is interpreted as a fundamental provision that holds the highest normative power, reflects the values of freedom, justice, humanism, and legality, and provides internal consistency and stability to the system of norms. Four hierarchical

levels of principles are identified, including general (legality, accountability to citizens), intersectoral (transparency, proportionality, openness), sectoral (priority of human rights, service orientation of public administration), and institutional (regulation of procedures for registration, funding, and control of youth organizations). It is substantiated that the core of the administrative and legal model consists of the principles of the rule of law, legal certainty, non-discrimination, proportionality, and prevention of abuse of power. These principles define the permissible limits of state intervention and at the same time guarantee the protection of youth rights, especially under martial law and social instability. Additional mechanisms, such as transparency, accountability, and openness to public participation, ensure effective public oversight of the implementation of youth policy and help reduce corruption risks. The practical implementation of these principles is carried out through the activities of local state administrations, which coordinate and implement educational, cultural, social, and infrastructure initiatives, using modern tools such as electronic consultations, surveys, open budgets, and grant programs. It is emphasized that the current sectoral legislation in the field of youth policy contains the principles of equality of rights, evidence-based decision-making, inclusiveness, and interagency cooperation, ensuring the integrity and coordination of actions by state bodies and civil society institutions. The implementation of the policy encompasses a wide range of tools: consultations with youth, analytical support, evidence-based planning of measures, consideration of the needs of socially vulnerable groups, and development of partnerships between the public and civil sectors.

Key words: administrative and legal support, decentralization, evidence-based policy, inclusiveness, legal certainty, legality principle, non-discrimination principle, normative nature, principle of participation, proportionality principle, public administration, rule of law, state policy, youth organizations, youth policy.

Список використаних джерел:

1. Принцип. Словник української мови. Slovnyk.ua. 2025. URL: https://surl.li/ttgvxf
2. Загальна теорія держави і права: підручник ; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: *Право,* 2009. 584 с.
3. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. – Вид. 5-те. Одеса : *Видавництво «Юридика»,* 2025. с. 700.
4. Грицай І. О. Принципи, функції, форми та методи адміністративно-правового регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій. Право і суспільство. 2012. № 1. С. 192–197.
5. Андрєєва Д. Є. Система адміністративно-правового регулювання в галузі молодіжної політики в Україні. *Вісник* Запорізького національного університету. 2012. № 1(I). С. 12–15. URL: https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2012-1/1.pdf
6. Блиндюк О. Є. Удосконалення підходів до розробки та реалізації програм у сфері державної молодіжної політики : дипломна робота на здобуття ступеня магістра за освітньо-професійною програмою «Публічне управління та адміністрування» / наук. кер. А. М. Пугач. Дніпро : *Дніпровський державний аграрно-економічний університет,* 2020. 129 с. URL: https://surl.li/nwjboz
7. Біляєв Я. М. Узагальнення світового досвіду державної політики соціальної мобільності молоді // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: *Державне управління.* 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/06.

8. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квітня 1999 № 586-XIV // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/586-14
9. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 № 1414-IX // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20
10. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України; Стратегія від 12 березня 2021 № 94/2021 // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021

Дата надходження статті: 05.08.2025
Дата прийняття статті: 15.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 349.32.1
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.10

Курило І.В.
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу проблем публічного права
Науково-дослідний інститут публічного права

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Вступ та постановка проблеми. Правові засади євроінтеграційного процесу України у сфері енергетики закріплені в Угоді про асоціацію з ЄС, де окремий розділ присвячено економічному та галузевому співробітництву. Договором, серед іншого, визначено напрями взаємодії в енергетичній сфері, присвячено увагу питанням охорони довкілля та регулюванню торгівлі енергоресурсами.

Відповідно до даних Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні у період з 22 березня до 31 серпня 2024 року збройні сили російської федерації здійснили дев'ять хвиль далекобійних і добре скоординованих атак на енергетичну інфраструктуру України. Атаки на електростанції та спричинені ними перебої з електропостачанням завдали як прямої, такі непрямої шкоди довкіллю, повний масштаб якої досі невідомий. Удари по теплових електростанціях призводять до масштабних пожеж, які важко локалізувати, та викидають у повітря небезпечні хімічні речовини [1, с. 1, 10].

У зв'язку з цим особливого значення набуває розвиток альтернативної енергетики в Україні. Використання відновлюваних джерел енергії підвищить стійкість енергетичної системи та зможе мінімізувати негативний вплив на довкілля в умовах руйнування традиційної енергетичної інфраструктури. В рамках євроінтеграційного процесу українське законодавство поступово наближається до відповідних норм та стандартів ЄС, проваджуючи принципи прозорості, недискримінаційності та інтеграції альтернативної енергетики. Такий підхід забезпечує правові механізми стимулювання альтернативної енергетики та одночасно відповідає покладеним на Україну зобов'язанням у сфері сталого розвитку та у зв'язку з євроінтеграцією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Певна проблематика правового регулювання енергетичного сектора, в тому числі альтернативної енергетики, розглядалась у роботах науковців, серед яких такі, як В. Авер'янов, О. Бандурка, А. Берлач, А. Бобкова, Т. Бондар, Ю. Битяк, Ю. Ващенко, В. Галунько, А. Гетьман, В. Грохольський, І. Григорецька, Т. Коломоєць, І. Каракаш, Т. Коломоєць, В. Курило, П. Лютіков, Л. Мелех, Н. Майданевич, Д. Миколаєць, В. Теремецький, В. Тімашов, Т. Харітонова, М. Чіпко, Р. Шаповал, О. Улютіна, та інші. Проте, питання правового регулювання у сфері альтернативної енергетики в умовах євроінтеграції приділялась лише дотична увага.

Метою статті є на підставі національного законодавства, міжнародного права та права ЄС здійснити аналіз правового регулювання у сфері альтернативної енергетики в умовах євроінтеграції з урахуванням умов збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого розвитку є фундаментальною парадигмою сучасного розвитку суспільства, спрямованою на поєднання економічного зростання, соціального добробуту та екологічної рівноваги.

© Курило І.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Сама дефініція «сталого розвитку» розкрита в доповіді «Our Common Future» Всесвітньої комісії з навколишнього середовища і розвитку (так звана комісія Брундтланд, 1987 р.) та в оригіналі звучить наступним чином: «sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs» і перекладається, як сталий розвиток – це розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [2]. Вже пізніше на світовій арені дана концепція набула подальшого розвитку під час конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (відома як «Саміт Землі»). В межах якої було прийнято декілька надзвичайно важливих міжнародних договорів, серед яких Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Конвенція про охорону біологічного різноманіття, Декларація Ріо щодо навколишнього середовища та розвитку, Декларація щодо охорони та використання лісів. Вже тоді сталий розвиток розглядався через тісний зв'язок із забезпеченням безпечного довкілля та збереження природних ресурсів.

Стратегія сталого розвитку базується на дуже логічному і зрозумілому підході: для сталого розвитку людства на обмеженій у ресурсах планеті важливо не вичерпати ці ресурси та не перевищити природні можливості планети до самовідновлення. Тобто, крім економічного зростання, що забезпечує матеріальний добробут людства, захист та збереження навколишнього природного середовища є другою обов'язковою умовою для оптимістичного майбуття людства у довготривалій перспективі [3, с. 5].

Одним з дієвих напрямів зменшення антропогенного навантаження на довкілля є використання енергії, що виробляється з відновлюваних джерел. Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії » альтернативними джерелами енергії є відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [4]. Тобто, до альтернативних джерел енергії відносять відновлювальні джерела енергії та вторинні енергетичні ресурси.

Часто, навіть в науковій юридичній літературі, можна зустріти використання терміну альтернативних джерел енергії як тотожному до відновлюваних джерел енергії і ці терміни пишуть у дужках як взаємозамінні. Але ми бачимо, що відповідно до українського законодавства зміст поняття альтернативних джерел енергії розширене, тобто відновлювальні джерела енергії є альтернативними, але альтернативні джерела – це не лише відновлювані джерела енергії.

Надамо визначення даного поняття у положеннях директив ЄС, а саме відповідно до Директиви 2018/2021 (2018 р.) про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел [5] відновлюваною енергією (енергією з відновлюваних джерел) є енергія з відновлюваних невикопних джерел, а саме вітрова, сонячна (сонячна теплова та сонячна фотоелектрична), геотермальна, енергія навколишнього середовища, енергія хвиль, припливів та інша енергія океану, гідроенергія, енергія біомаси, звалищного газу, газу каналізаційно-очисних станцій та біогазу [5].

Відновлювану енергетику прийнято класифікувати за напрямами, а саме: біоенергетика, сонячна, вітрова, гідроенергетика, геотермальна та інші види. Біоенергетика включає в себе виробництво біогазу з органічних відходів, виготовлення біопалива, наприклад з рослинної сировини та використання твердого біопалива (наприклад, пелетів).

Відповідно до даних Європейської агенції довкілля у 2023 році відновлювані джерела

енергії становили 24,5% кінцевого споживання енергії ЄС. За оцінками, з 2022 року частка зросла на один відсотковий пункт, як і раніше, значною мірою завдяки сильному зростанню постачання електроенергії з відновлюваних джерел. Досягнення нової мінімальної мети ЄС у 42,5% до 2030 року вимагатиме подвоєння темпів розгортання відновлюваних джерел енергії, які спостерігалися за останнє десятиліття, та глибшої трансформації європейської енергетичної системи [6].

Відповідно до Директиви 2018/2021 (2018 р.) про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел держави-члени повинні колективно забезпечити, щоб частка енергії з відновлюваних джерел у валовому кінцевому споживанні енергії в Союзі у 2030 році була на рівні принаймні 32% [5].

Враховуючи євроінтеграційні наміри України, глобальну проблему змін клімату та необхідність заміщення екологічно небезпечної та застарілої енергетичної інфраструктури, залежність від поставок енергоносіїв, конструктивна енергетична політика в Україні має сприяти скороченню питомого енергоспоживання та зменшенню залежності від викопного палива [7, с. 13].

Підтримуємо думки науковців, які пишуть, що використання відновлюваних джерел енергії має велике значення в забезпеченні енергетичної незалежності України. До війни сектор зеленої енергетики активно розвивався, нарощував потужності. Однак з початком повномасштабного вторгнення даний сектор зіткнувся з серйозними проблеми, такими як пошкодження, знищення та зупинка роботи об'єктів зеленої енергетики, фінансова криза, призупинення будівництва нових вітроелектростанцій, відсутність підтримки з боку держави [8].

Відповідно до положень Директиви 2018/2021 [5] для досягнення встановлених на рівні ЄС значень у сфері відновлюваної енергетики, держави-члени ЄС уповноважені застосовувати різні механізми підтримки. Такі механізми покликані стимулювати інтеграцію електроенергії з відновлюваних джерел на ринок електроенергії. При цьому необхідно враховувати можливі витрати на інтеграцію у загальну енергосистему. Моделі підтримки мають бути орієнтовані на максимальне залучення відновлюваної електроенергії до ринку електроенергії, Водночас, для малих установок та демонстраційних проєктів передбачена можливість звільнення від загальних вимог у межах чинного права ЄС.

Аналізуючи правові засади євроінтеграційного процесу у сфері енергетики, необхідно враховувати положення Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і державами-членами, з іншого [9]. Певна частина цього договору, а саме розділ 5, присвячена питанням економічного та галузевого співробітництва. Зокрема, розглядається співпраця у сфері енергетики, врегульовано аспекти, що стосуються торгівлі енергоресурсами, а шоста глава регламентує питання охорони довкілля.

Правові основи, закріплені в Угоді про асоціацію, стали відправною точкою для поступової імплементації acquis ЄС у національне законодавство. Положення договору визначили стратегічні орієнтири реформування енергетичного сектору України та обумовили необхідність законодавчих змін, спрямованих на досягнення цілей європейської інтеграції в тому числі у сфері енергетики та довкілля. У цьому контексті одним з кроків стало прийняття у 2023 році Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» [10]. Даний Закон вносить поправки до декількох важливих законів у сфері альтернативної енергетики, серед яких Закон України «Про альтернативні джерела енергії» та Закон «Про ринок електричної енергії, частково транспонуючи положення Директиви 2018/2021 (зокрема, щодо гарантій походження, споживання та схем

підтримки для електричної енергії з відновлювальних джерел) та Директиви про електрику (зокрема, щодо агрегування, енергетичних громад на основі громадян та активних споживачів) [11].

Кабінет Міністрів України у 2023 році видав розпорядження «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 р.» [12], але на початок 2025 року як на сайті Верховної Ради України, так і на сторінці Міністерства енергетики України сам текст Стратегії все ще не був опублікований. Тому в межах нашого дослідження ми не будемо аналізувати цю Стратегію, але зазначимо, що попередньою стратегією – Енергетичною стратегією України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», яку було схвалено розпорядження Кабінету Міністрів України від 2017 р. [13], акцентувалась увага, що у сфері охорони довкілля має бути забезпечено дотримання високих екологічних норм виробництва, транспортування, трансформації та споживання енергії. До 2020 року серед основних заходів для реалізації стратегічних цілей у сфері охорони довкілля передбачалось запровадження заходів обмеження впливу енергетики на довкілля, в тому числі через оцінки впливу; створення системи стимулювання використання відходів як джерела енергії для виробництва теплової та електричної енергії.; у сфері євроінтеграції – забезпечення повноцінної імплементації положень Третього енергетичного пакета, директив і регламентів ЄС відповідно до зобов'язань України в рамках Договору про приєднання до Енергетичного Співтовариства. Передбачалось стале розширення використання всіх видів відновлюваної енергетики. У коротко- та середньостроковому горизонтів (до 2025 р.) було прогнозовано зростання частки відновлюваної енергетики до рівня 12% від загального первинного постачання енергії та не менше 25% – до 2035 р. Було надано інформацію про перспективи вітрової та сонячної енергетики, біомаси, гідроенергетики. Третім етапом до 2035 року «Забезпечення сталого розвитку» передбачалось збільшення використання відновлюваних джерел енергії до 25% від обсягів загального первинного постачання енергії [13].

Вже у 2024 році було прийнято Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики», яким визначаються правові та організаційні засади державної кліматичної політики, спрямованої серед іншого на забезпечення низьковуглецевого та сталого розвитку України, її, в тому числі, екологічної та енергетичної безпеки, досягнення кліматичної нейтральності [14].

Серед пріоритетних завдань у глобальній площині важливо зазначити декарбонізацію енергетики та забезпечення сталого функціонування промисловості. У цьому контексті особливого значення набула Європейська зелена угода (EU Green Deal), яка у сфері енергетики передбачає досягнення двох ключових цілей: універсальний загальний доступ до сучасних та чистих джерел енергії та декарбонізацію енергетичної системи. Поряд із реалізацією зобов'язань за Паризькою угодою, Європейська зелена угода також спрямована на зменшення негативного впливу промислової діяльності на навколишнє природне середовище шляхом мінімізації забруднення ґрунтів, водних ресурсів та атмосферного повітря. При цьому політика ЄС у сфері енергетики та клімату фактично охоплює всі ланки енергетичної системи – від низьковуглецевого виробництва та постачання електроенергії до зниження енергоспоживання в промисловій сфері. Відповідно до Європейської зеленої угоди після поєднання цілей сталого розвитку та політичних документів було сформовано шість напрямків трансформацій, серед яких освіта, гендер та нерівність; здоров'я, добробут та демографія; декарбонізація енергетики та сталий розвиток промисловості; сталий розвиток продовольства, землі, води та океанів, сталий розвиток міст та громад; цифрова рево-

люція для сталого розвитку [15]. Тобто, фактично Європейська зелена угода охоплює всі ланки сталого розвитку, пов'язані із забезпеченням належного рівня виробництва та використання альтернативних джерел енергії. Зазначений договір постає не лише як екологічний виклик, а і як стратегічна можливість трансформації енергетичної моделі ЄС відповідно до принципів сталого розвитку та глобальної економічної конкурентоспроможності.

Реалізація Європейської зеленої угоди має враховувати не лише внутрішні цілі сталого розвитку, але і міжнародні екологічні стандарти. Зокрема, використання альтернативних джерел енергії повинно здійснюватись з дотриманням принципу заборони транскордонної шкоди.

Погоджуємось з думкою М. Чіпко, що, оскільки дотримання принципу заборони заподіяння транскордонної шкоди є обов'язком всіх держав, внаслідок звичаєво-правового характеру цієї норми, то слід очікувати, що в недалекому майбутньому все ж буде розроблений єдиний підхід до регулювання даного питання. Ухвалення Конвенції на основі розробленого Комісією міжнародного права проекту статей про запобігання транскордонної шкоди від небезпечних видів діяльності значно прискорило б цей процес, а існуючі в цій сфері акти «м'якого» права дозволили б зробити механізм регулювання міждержавних відносин більш досконалим. При встановленні правового режиму захисту кліматичної системи необхідно базуватися на принципах справедливості та загальної, але диференційованої відповідальності [16, с. 195–196].

Важливою складовою міжнародної співпраці України у сфері трансформації енергетики у «зелену» є взаємодія з Міжнародним агентством з відновлюваних джерел енергії IRENA (The International Renewable Energy Agency). Україна приєдналася до цієї організації у 2018 році, що відкрило додаткові можливості для інтеграції у глобальні процеси розвитку альтернативної енергетики. У межах членства Україна бере участь у спільних ініціативах, спрямованих на прискорення декарбонізації та розширення використання відновлюваних джерел енергії. Зокрема, IRENA сприяла залученню коштів у підтримці відновлення пошкодженої повномасштабним вторгненням інфраструктури відновлюваної енергетики в Україні [17]. Це свідчить про високий рівень довіри міжнародних партнерів та стратегічне значення альтернативної енергетики для відновлення України та її енергетичної безпеки.

Наша держава має великий ресурсний потенціал для розвитку альтернативної енергетики: річки із потужним гідрологічним енергетичним запасом на всій території України, гори та морські узбережжя для встановлення ВЕС, тривалу сонячну активність на півдні країни для будівництва СЕС, величезні сільськогосподарські площі для вирощування біопаливних культур на сході [18].

У відповідь на кризу енергетичного сектору в, викликану повномасштабним вторгненням, європейська Комісія запровадила План REPowerEU, спрямований на поступове відмовлення від імпорту викопного палива з росії. Запущений у травні 2022 року, цей план передбачає комплекс заходів, спрямованих на економію енергії, диверсифікацію джерел постачання та збільшення виробництва чистої енергії. Водночас заходи плану були спрямовані на зміцнення європейської консолідації. Реалізація REPowerEU демонструє ефективність координації на рівні ЄС у забезпеченні сталого енергопостачання і захист екологічної та економічної безпеки [19].

Також варто згадати Директиву про енергоефективність 2023/1791 [20], оскільки вона суттєво підвищує амбіції ЄС у сфері раціонального використання енергетичних ресурсів. Даною Директивою закріплюється принцип «енергоефективність перш за все», як основоположний принцип енергетичної політики ЄС. На практиці це зобов'язує держав-членів ЄС враховувати показники енергоефективності при формуванні будь-яких

політичних рішень та визначенні ключових інвестицій. Повне впровадження цієї директиви розглядалося як механізм для забезпечення виконання міжнародних зобов'язань ЄС у рамках глобальних зобов'язань подвоїти темпи підвищення енергоефективності з близько 2% до понад 4% до 2030 року [20, 21]. Перегляд даної Директиви ґрунтується на «Зеленому курсі» ЄС в межах вищезгаданого Плану REPowerEU.

Висновки. Таким чином, сталий розвиток передбачає, що економічне зростання повинно ґрунтуватися не на інтенсивному використанні обмежених природних ресурсів, а повинно в своїй основі мати раціональне використання природного потенціалу. Європейський Союз та Світова спільнота пропонують інституційно оформлену модель правового регулювання використання альтернативних джерел енергії. Послідовна відмова від використання викопних енергоресурсів у поєднанні з комплексом соціально-економічних заходів розглядається не лише як стратегічне завдання у сфері альтернативної енергетики, але і є частиною правового інструмента досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року.

Зважаючи на норми права ЄС у сфері альтернативної енергетики, приведення українського законодавства у відповідність до європейського та відповідно, до взятих на себе зобов'язань, вимагає внесення певних змін до законодавчих актів України. Їх зміст має бути спрямований на створення сприятливих умов для розширення застосування альтернативних джерел енергії, через прозоре та ефективне публічне адміністрування норм, що регулює це питання та ефективне повоєнне відновлення. Окрім того, важливо розуміти, що положення щодо досягнення кліматичної нейтральності до 2050 також повинні бути враховані.

Разом з тим, важливо усвідомлювати, що застосування альтернативних джерел енергії не може бути самоціллю, а виступає лише інструментом досягнення енергетичної стійкості та сталого розвитку. При цьому застосування альтернативних джерел енергії не повинно призводити до непоправного негативного впливу на довкілля.

Анотація

У статті розглянуто концептуальні засади проблематики правового регулювання у сфері альтернативної енергетики в умовах євроінтеграції через призму сталого розвитку та військової агресії Проаналізовано певні стратегічні документи та ініціативи, зокрема Директиву про відновлювані джерела енергії (ЄС) 2018/2021, положення Європейської зеленої угоди, що формують правове підґрунтя досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Розглянуто окремі положення Законів України «Про альтернативні джерела енергії», «Про основні засади державної кліматичної політики» та Енергетичні стратегії України, як одні з основоположних галузевих нормативно-правових актів, що виступають ключовою ланкою інтеграції національної політики у сфері альтернативної енергетики у правове поле ЄС та реалізації положень Угоди про асоціацію.

Наведено результати діяльності Міжнародного агентства з відновлюваної енергетики – IRENA та окреслено глобальны тенденції у сфері відновлюваних джерел енергії. Окреслено, що ключову роль у цьому процесі відіграє принцип «енергоефективність насамперед», який вперше отримав юридичне закріплення у Директиві про енергоефективність (EU) 2023/1791. Акцентовано увагу на плані REPower EU, спрямованому на диверсифікацію енергопостачання та зниження залежності від викопних енергоресурсів росії та прискорення переходу до чистої енергетики.

Наголошено на важливості усвідомлення, що застосування альтернативних джерел енергію не може бути самоціллю, а виступає лише інструментом досягнення енергетичної стійкості та сталого розвитку, а їх використання не повинно завдавати непоправної шкоди довкіллю.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, довкілля, енергетика, альтернативна енергетика, зелена енергетика, міжнародне співробітництво, право ЄС, євроінтеграція.

Kurylo I.V. Some aspects of legal regulation in the field of renewable energy in the context of European integration

Summary

The article is devoted to the conceptual foundations of legal regulation in the field of renewable energy in the context of European integration through the prism of sustainable development and military aggression. Certain strategic documents and initiatives are analysed, in particular the Renewable Energy Directive (EU) 2018/2021, and the provisions of the European Green Deal, which form the legal basis for achieving climate neutrality by 2050. It looks at some provisions of the Ukrainian laws 'On Alternative Energy Sources,' 'On the Basic Principles of State Climate Policy' and the Energy Strategies of Ukraine, as some of the fundamental sectoral regulatory and legal acts that are a key link in the integration of national policy in the field of alternative energy into the EU legal field and the implementation of the provisions of the Association Agreement.

The results of the activities of the International Renewable Energy Agency (IRENA) are presented and global trends in the field of renewable energy sources are outlined. It is noted that the principle of 'energy efficiency first' plays a key role in this process, which was first enshrined in law in the Energy Efficiency Directive (EU) 2023/1791. Attention is focused on the REPower EU plan, which aims to diversify energy supplies, reduce dependence on russian fossil fuels and accelerate the transition to clean energy.

The importance of recognising that the use of alternative energy sources cannot be an aim by itself, but is only a way of achieving energy security and sustainable development, and that their use should not cause irreparable damage to the environment, is emphasised.

Key words: environment, electric power industry, energy sector, renewable energy, green energy, international cooperation, EU law, European integration.

Список використаних джерел:

1. Атаки на енергетичну інфраструктуру України: шкода цивільному населенню. Моніторингова місія ООН з прав людини в Укhttps://surl.li/uaznpkраїні. Бюлетень. 2024. URL: URL:
2. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. UN Documents: Gathering a Body of Global Agreements. Official web site. URL: http://un-documents.net/our-common-future.pdf.
3. Якименко І.Л., Петрашко Л.П. та ін. Стратегія сталого розвитку: європейські горизонти. Підручник. К.: НУХТ, 2022. 337 с.
4. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2023 р. № 555-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text.
5. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/2021 від 11 грудня 2018 р. про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел (нова редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-18#Text.
6. Share of energy consumption from renewable sources in Europe. 2025. European Environmental Agency. Official web site. URL: https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/share-of-energy-consumption-from.
7. Григорецька І.І. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. *Морська безпека та оборона.* 2023. 1. С. 9–15.

8. Михайлова Л.М., Семенишина І.В., Шпатакова О. Зелена енергетика як чинник енергетичної незалежності України. Економіка та суспільство. 2023. 7. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2090.
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_a11#Text.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30 червня 2023 р. № 3220-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text.
11. Ukraine Energy Market Observatory. Assessment. Energy Community Secretariat. 2024. URL: https://www.energy-community.org/dam/jcr:981ae7ce-92a5-4526-bdf4-13ed3e4b6ae4/Note_08_2024.pdf.
12. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 р.. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text.
13. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. (втратило чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text.
14. Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 8 жовтня 2024 р. № 3991-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text.
15. European Green Deal Policies and Sustainability. The UN Sustainable Development Solutions Network (SDSN): official website. URL: https://surl.li/frqaxp
16. Чіпко М. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики. Дис. на здобуття… к.ю.н. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 237 с.
17. IRENA Supports Ukraine in Rebuilding Damaged Energy Infrastructure. IRENA: Official web site. 2024. URL: https://www.irena.org/About/Vision-and-mission.
18. Мелех Л. Правове регулювання альтернативної енергетики в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. Вип. 8. 2(30). С. 159–166.
19. REPowerEU at a glance. European Commission official web site. URL: https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en.
20. Directive (EU) 2023/1791 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOL_2023_231_R_0001&qid=1695186598766
21. Energy Efficiency Directive. European Commission: official web site. URL: https://surl.lu/rsudgt

Дата надходження статті: 27.08.2025
Дата прийняття статті: 04.09.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9:341.7
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.11

Манжула А.А.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

Сокуренко О.А.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

Окопник О.М.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ В УКРАЇНІ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та зростання ролі дипломатичних контактів між державами особливого значення набуває інститут почесних консулів, який поєднує у собі елементи класичної дипломатії та інструменти громадської ініціативи. Почесні консули іноземних держав в Україні виконують низку представницьких, гуманітарних та економічних функцій, сприяючи розвиткові двосторонніх відносин та захисту прав і законних інтересів громадян своїх держав. Водночас їх діяльність має адміністративно-правовий вимір, оскільки здійснюється в межах правового поля України та підлягає певному контролю з боку державних органів. Проте нормативне регулювання статусу почесних консулів залишається недостатньо деталізованим, що зумовлює низку проблем: від нечіткості процедур їх призначення та припинення діяльності до визначення меж компетенції й відповідальності. У науковій літературі питання правового статусу почесних консулів та їх ролі як суб'єктів публічної адміністрації в Україні розглянуті фрагментарно, що зумовлює необхідність комплексного дослідження цього інституту.

Стан опрацювання цієї проблематики. Актуальні проблеми функціонування консулів і консульських установ у різних аспектах реалізації їхніх повноважень вже протягом тривалого часу перебувають у полі зору українських науковців. Цей інтерес не втрачає своєї інтенсивності й нині, що підтверджується появою численних монографій, наукових статей та інших досліджень останніх років, підготовлених, зокрема, такими авторами, як М. Долинська, І. Крупеня, В. Прощаєв, А. Пуртова, І. Руденко, Я. Турчин, Д. Фелонюк, Є. Фурса.

© Манжула А.А., Сокуренко О.А., Окопник О.М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Мета статті полягає у комплексному аналізі адміністративно-правових засад функціонування почесних консулів іноземних держав в Україні як суб'єктів публічної адміністрації, з'ясуванні особливостей їхнього правового статусу, компетенції та місця в системі публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Функціонування почесних консулів іноземних держав в Україні становить особливий дослідницький інтерес у площині адміністративного права, оскільки цей інститут поєднує міжнародно-правові та національно-адміністративні виміри. У класичному розумінні почесні консули є представниками іноземних держав, які виконують низку консульських функцій на території України, водночас не входячи до складу професійного дипломатичного корпусу. Однак, якщо розглядати їх через призму теорії публічної адміністрації, можна побачити, що вони виконують завдання, характерні для суб'єктів публічного управління, тим самим набуваючи особливого статусу, який вимагає детального наукового аналізу.

З позицій адміністративного права почесні консули є специфічними учасниками адміністративно-правових відносин, які діють на перетині міжнародних і внутрішньодержавних норм. Вони уповноважені представляти інтереси іноземної держави, але при цьому діють у правовому полі України, що зумовлює необхідність підпорядковуватися її законодавству та взаємодіяти з органами публічної адміністрації. Такий дуалізм статусу надає їх діяльності характеру «публічно-приватного партнерства», де почесний консул виступає приватною особою, яка виконує публічні функції, часто безоплатно, але з покладенням на себе певних юридичних та етичних обов'язків.

Почесним консулом іноземної держави в Україні може бути громадянин України або іноземець, який постійно проживає протягом останніх п'яти років та має зареєстроване місце проживання на території України [1].

Положення про почесних консулів, затверджене наказом МЗС від 17.12.2021 № 591, дозволяє цим особам займатися будь-якою професійною діяльністю, що не суперечить законодавству України [2]. Винятки становить державна служба, виборна посада у Верховній Раді або органах місцевого самоврядування. Також під заборону потрапили активна участь у політичному житті й суміщення функції почесного консула іншої держави.

Процедуру погодження кандидатури, її призначення і допущення до виконання консульських функцій не можна назвати складною.

Так, запит про надання згоди на призначення в Україні почесного консула іноземної держави надсилається у формі вербальної ноти (тобто без офіційного підпису, як усна заява) до МЗС іноземним дипломатичним представництвом. У запиті, зокрема, зазначаються межі консульського округу почесного консула, перелік функцій, а також місце розташування. Згоду на призначення дає наш міністр закордонних справ за погодженням із МВС. Зацікавлена сторона повідомляє про це також вербальною нотою [1].

Після цього держава, що акредитує, видає своєму почесному консулу так званий патент, що засвідчує його посаду, де викладаються відомості, що містилися у заяві. Патент дипломатичними каналами направляється до МЗС України. Там акредитують почесного консула, видають йому посвідчення та екзекватуру. Остання є підставою для допуску до виконання консулом своїх функцій [1].

Важливим елементом є розгляд почесних консулів у системі суб'єктів публічної адміністрації. У широкому розумінні до такої системи належать не лише державні органи та органи місцевого самоврядування, але й інші інституції, які здійснюють функції з реалізації публічних інтересів. Почесні консули органічно вписуються у цю систему, адже вони виконують завдання, спрямовані на захист прав та законних інтересів іноземних

громадян, сприяють забезпеченню належного міграційного режиму, інформують державні органи про ситуацію у сфері міждержавних контактів, підтримують культурне, гуманітарне та економічне співробітництво.

Головними функціями почесного консула України є: захищати у державі, в якій він перебуває, інтереси України, громадян України, а також юридичних осіб; сприяти розвитку торгівельних, економічних, культурних і наукових зв'язків між Україною та державою-партнером; сприяти розвитку дружніх відносин між державами іншими шляхами згідно з нормами Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року; з'ясовувати всіма законними способами умов та подій у торговельній, економічній, культурній та науковій сфері держави перебування, повідомляти про них уряд України в особі Міністра закордонних справ України, крім того надавати відомості заінтересованим особам; надавати допомогу та підтримувати громадян України і юридичних осіб [3, с. 11].

Зокрема, до функцій почесних консулів, які можна кваліфікувати як адміністративні, належать: сприяння у реєстрації актів цивільного стану громадян іноземної держави; надання консультаційної та правової допомоги; допомога іноземцям у разі затримання або притягнення до відповідальності на території України; забезпечення комунікації між іноземними компаніями та органами української влади; сприяння у вирішенні питань, пов'язаних із перетином кордону, митними процедурами, міграційними формальностями; організація культурних заходів, що мають публічне значення, оскільки спрямовані на зміцнення міжнародного авторитету України.

З огляду на такі функції, почесні консули фактично виступають у ролі посередників між державою Україна та іноземними громадянами, а також між українськими органами влади та іноземними організаціями. Це надає їхній діяльності рис публічно-владної, адже, хоча вони і не ухвалюють владних рішень у прямому сенсі, їхні дії мають значний вплив на реалізацію адміністративно-правових процедур.

Не менш важливим аспектом є підзвітність і контроль діяльності почесних консулів. Вони перебувають під подвійним впливом: з одного боку – іноземної держави, яка їх призначила, з іншого – України, яка надає агреман (згоду) на їх діяльність. Це означає, що адміністративно-правовий режим їхньої роботи ґрунтується на принципі подвійної лояльності. Водночас в Україні наразі відсутні чіткі механізми контролю за діяльністю почесних консулів у контексті їхнього впливу на сферу публічного управління. Вони залишаються, радше, напівофіційними суб'єктами адміністративних відносин, діяльність яких потребує подальшого правового унормування та концептуального переосмислення.

Діяльність почесних консулів регулюється як міжнародними, так і національними нормативно-правовими актами. Так, Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року (ратифікована Україною 19.07.1989) у ст. 55 закріплює обов'язок консульських посадових осіб дотримуватися законів і правил приймаючої держави, а ст. 25 передбачає можливість відкликання екзекватури у разі, якщо діяльність консула суперечить інтересам цієї держави. Таким чином, міжнародне право закладає базовий механізм підзвітності [4].

На рівні національного законодавства питання контролю за діяльністю почесних консулів визначене у Законі України «Про дипломатичну службу» від 07.06.2018 № 2449-VIII [5]. Відповідно до ст. 30, Міністерство закордонних справ України здійснює керівництво, координацію та контроль за діяльністю консульських установ, включно з почесними консулами. Деталізація порядку призначення, обмежень та підстав для припинення їхньої діяльності міститься у Положенні про почесних (штатних) консулів іноземних держав в Україні, затвердженому наказом МЗС України від 17.12.2021 № 591. Зокрема, п. 5 Положення визначає, що почесні консули зобов'язані діяти у відповідності до

законодавства України та норм міжнародного права, п. 9 встановлює заборону на політичну діяльність, а п. 24 передбачає можливість позбавлення акредитації у разі порушення законодавства чи невідповідності діяльності інтересам України [2].

Таким чином, почесні консули перебувають у подвійному режимі підзвітності: вони звітують перед державою, яка їх призначила, і водночас контролюються державою перебування, яка забезпечує дотримання ними публічного правопорядку. Водночас, з огляду на специфіку їхнього статусу, вони залишаються «пограничними» суб'єктами адміністративного права – приватними особами, що виконують публічні функції. Саме тому їх діяльність потребує більш чіткого правового унормування, спрямованого на визначення меж взаємодії з органами публічної адміністрації України та закріплення дієвих механізмів контролю у сфері публічного управління.

Важливо підкреслити, що почесні консули мають значення і для забезпечення прав людини в адміністративно-правовій площині. Вони часто стають першими суб'єктами, до яких звертаються іноземні громадяни у складних життєвих ситуаціях – у разі затримання, порушення прав, втрати документів, необхідності отримання правової чи гуманітарної допомоги. У таких випадках почесний консул виступає посередником між іноземним громадянином і державними інституціями України, сприяє врегулюванню ситуації, інформує компетентні органи, а також допомагає забезпечити дотримання прав і законних інтересів особи. Відповідно, їхня діяльність інтегрується у сферу гарантування публічних прав і свобод, що підсилює їхній статус як суб'єктів публічної адміністрації та надає їм вагомого правозахисного значення.

У сучасних умовах трансформацій українського адміністративного права та прагнення до європейської інтеграції особливого значення набуває гармонізація інституту почесних консулів із європейськими стандартами публічного управління. Вона передбачає не лише адаптацію національного законодавства до вимог міжнародного права, але й створення внутрішньодержавних механізмів, що забезпечуватимуть прозорість, підзвітність та ефективність діяльності почесних консулів. Зокрема, актуальним є питання розроблення національної концепції їхньої діяльності, яка б визначила правові засади, принципи та пріоритети функціонування цього інституту, закріпила його місце у системі суб'єктів публічної адміністрації та визначила напрями подальшого розвитку.

На нашу думку, такий концептуальний підхід має ґрунтуватися на кількох ключових положеннях.

По-перше, необхідно чітко унормувати адміністративно-правовий статус почесних консулів. Сьогодні вони залишаються «пограничними» суб'єктами, оскільки формально не належать до органів державної влади, проте виконують низку публічних функцій. Визнання їх особливого статусу як приватних осіб, що здійснюють публічні завдання, дозволить уникнути колізій та прогалин у правовому регулюванні.

По-друге, потребує врегулювання питання взаємодії з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. На практиці така взаємодія часто відбувається ситуативно, без належного процедурного забезпечення. Запровадження чітких алгоритмів комунікації дозволить підвищити узгодженість дій, уникнути дублювання функцій і забезпечити належний контроль за діяльністю почесних консулів.

По-третє, варто створити систему звітності та контролю, яка б враховувала принцип подвійної лояльності. Почесні консули мають бути підзвітні як державі, що їх призначила, так і Україні як державі перебування. Регулярне звітування перед Міністерством закордонних справ України, подання статистичних та аналітичних даних про свою діяльність, а також оцінка їхньої роботи відповідними

державними інституціями сприятиме більшій прозорості та підзвітності.

По-четверте, необхідно посилити правозахисний аспект діяльності почесних консулів. У цьому контексті варто передбачити їхню більш тісну співпрацю з інституціями, відповідальними за забезпечення прав і свобод людини в Україні: Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, системою безоплатної правової допомоги, Державною міграційною службою тощо. Така взаємодія сприятиме створенню єдиного механізму реагування на випадки порушень прав іноземних громадян.

По-п'яте, важливим напрямом є гармонізація діяльності почесних консулів із європейськими стандартами публічної адміністрації. Це означає, що їхня діяльність має будуватися на принципах прозорості, відкритості, доброчесності та ефективності, які вже є базовими для системи публічного управління в ЄС. Впровадження таких стандартів забезпечить не лише підвищення ефективності роботи почесних консулів, а й посилить міжнародний авторитет України.

Висновок. Таким чином, почесні консули іноземних держав в Україні, хоча формально не є органами державної влади, виконують публічні завдання, що дозволяє відносити їх до суб'єктів публічної адміністрації. Вони функціонують у межах адміністративно-правової системи, сприяють реалізації державної політики у сфері міжнародного співробітництва, забезпечують права іноземних громадян і зміцнюють позитивний міжнародний імідж України. Саме тому вдосконалення правового регулювання їх діяльності має ґрунтуватися на принципах відкритості, підзвітності, ефективності та доброчесності, що відповідає сучасним вимогам розвитку української адміністративної науки та практики публічного управління.

Анотація

У статті здійснено комплексне дослідження адміністративно-правових засад функціонування почесних консулів іноземних держав в Україні в контексті їхнього місця у системі публічної адміністрації. Наголошено, що в умовах глобалізації та зростання ролі дипломатичних контактів між державами інститут почесних консулів набуває особливого значення, оскільки поєднує елементи класичної дипломатії з механізмами громадської ініціативи. Почесні консули виконують представницькі, гуманітарні, економічні та культурні функції, сприяють розвитку двосторонніх відносин, захисту прав і законних інтересів громадян своїх держав, а також взаємодіють із органами української влади у сфері публічного управління.

Визначено, що їхній статус має дуалістичний характер: з одного боку, вони є приватними особами, що можуть вести професійну діяльність, з іншого – виконують низку публічних завдань, набуваючи ознак суб'єктів публічної адміністрації. Проаналізовано порядок призначення почесних консулів, процедури погодження кандидатур, отримання екзекватури та підстави для припинення їхніх повноважень. Окрему увагу приділено обмеженням, передбаченим чинним законодавством, зокрема забороні займати державні та виборні посади, брати активну участь у політичній діяльності, а також суміщати функції почесного консула кількох держав.

Розкрито основні напрями діяльності почесних консулів, які можна кваліфікувати як адміністративні: сприяння у реєстрації актів цивільного стану, надання правової допомоги, участь у вирішенні міграційних і митних питань, організація культурних заходів, забезпечення комунікації між іноземними компаніями та українськими органами влади. Встановлено, що їхня діяльність має публічно-владний вимір, оскільки вони фактично стають посередниками між державою Україна та іноземними громадянами, між національними органами влади та іноземними організаціями.

Зазначено, що чинне законодавство України та міжнародно-правові норми лише частково врегульовують діяльність почесних консулів, залишаючи невизначеними питання їхньої підзвітності, меж компетенції та взаємодії з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування. Автор підкреслює потребу у вдосконаленні нормативної бази, виробленні національної концепції діяльності почесних консулів та гармонізації їх правового статусу з європейськими стандартами публічного управління.

У висновках обґрунтовано, що почесні консули, хоча формально не є органами державної влади, виконують публічні завдання, що дозволяє відносити їх до системи публічної адміністрації. Тому удосконалення правового регулювання їхньої діяльності має ґрунтуватися на принципах відкритості, підзвітності, ефективності та доброчесності, що відповідає сучасним вимогам розвитку українського адміністративного права та практики публічного управління.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, дипломатичні установи, консульські послуги, консульські установи, органи державної влади, почесні консули іноземних держав, суб'єкти публічної адміністрації, консульські функції, міжнародне співробітництво.

Manzhula A.A., Sokurenko O.A., Okopnyk O.M. Functioning of honorary consuls of foreign states in Ukraine as subjects of public administration

Summary

The article carries out a comprehensive study of the administrative and legal principles of the functioning of honorary consuls of foreign states in Ukraine in the context of their place in the system of public administration. It is emphasized that in the conditions of globalization and the growth of the role of diplomatic contacts between states, the institute of honorary consuls acquires special importance, since it combines elements of classical diplomacy with mechanisms of public initiative. Honorary consuls perform representative, humanitarian, economic and cultural functions, contribute to the development of bilateral relations, protect the rights and legitimate interests of citizens of their states, and also interact with Ukrainian authorities in the field of public administration.

It is determined that their status is dualistic: on the one hand, they are private individuals who can conduct professional activities, on the other hand, they perform a number of public tasks, acquiring the features of subjects of public administration. The procedure for appointing honorary consuls, the procedures for approving candidacies, obtaining exequatur, and the grounds for terminating their powers are analyzed. Special attention is paid to the restrictions provided for by current legislation, in particular, the ban on holding public and elected positions, taking an active part in political activities, and combining the functions of an honorary consul of several states.

The main areas of activity of honorary consuls, which can be classified as administrative, are revealed: assistance in the registration of civil status acts, provision of legal assistance, participation in resolving migration and customs issues, organization of cultural events, ensuring communication between foreign companies and Ukrainian authorities. It is established that their activities have a public-authority dimension, since they actually become intermediaries between the state of Ukraine and foreign citizens, between national authorities and foreign organizations.

It is noted that the current legislation of Ukraine and international legal norms only partially regulate the activities of honorary consuls, leaving the issues of their accountability, boundaries of competence and interaction with executive authorities and local self-government bodies unclear. The author emphasizes the need to improve the regulatory framework, develop a national concept of the activities of honorary consuls and harmonize their legal status with European standards of public administration.

The conclusions substantiate that honorary consuls, although formally not state authorities, perform public tasks, which allows them to be attributed to the public administration system. Therefore, improving the legal regulation of their activities should be based on the principles of openness, accountability, efficiency and integrity, which meets the modern requirements of the development of Ukrainian administrative law and public administration practice.

Key words: administrative and legal status, diplomatic institutions, consular services, consular institutions, state authorities, honorary consuls of foreign states, subjects of public administration, consular functions, international cooperation.

Список використаних джерел:

1. Почесні консули: чим займаються, які мають привілеї, хто вон. URL: https://surl.li/ggodvt
2. Про затвердження Положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами: Наказ Міністерства закордонних справ України від 17 грудня 2021. № 591. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-21#Text
3. Балабанов К. В., Трофименко М. В. Інститут почесних (нештатних) консулів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Випуск 105. (Частина І). С. 9–14
4. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року. URL: https://surl.li/oioibj
5. Про дипломатичну службу: Закон України від 7 червня 2018 р. № 2449-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text
6. Таміла О. Г. Особливості правового статусу та головні напрямки діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences.* 2019. 2 (1). С. 49–58.
7. Путрова А. А. Адміністративно-правове регулювання консульської діяльності в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 Право ; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2022. 216 с.

Дата надходження статті: 19.08.2025
Дата прийняття статті: 01.09.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.922
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.12

Мельничук Р.В.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Європейський університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИДІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПРОЦЕДУРИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ

Вступ. В умовах реформування правової системи України та посилення ролі адміністративної юстиції особливого значення набуває дослідження видів адміністративних правопорушень, процедур притягнення до відповідальності та застосування адміністративних санкцій. Адміністративні правопорушення є однією з найбільш поширених форм протиправної поведінки, що безпосередньо впливає на стан громадського порядку, економічну стабільність і дотримання прав та свобод людини. Ефективність механізмів їх кваліфікації та належного процесуального оформлення рішень про притягнення до відповідальності є важливою передумовою забезпечення законності та невідворотності покарання.

Водночас у правозастосовчій практиці існують проблеми, пов'язані з неоднаковим тлумаченням складів адміністративних правопорушень, недотриманням процесуальних строків, формальним підходом до фіксації доказів і неправомірним застосуванням санкцій. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу нормативної бази, практики органів публічної адміністрації та судів, а також розробки пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та процедурних гарантій у цій сфері.

Метою статті є розгляд видів адміністративних правопорушень, чинних процедур притягнення до адміністративної відповідальності та механізмів застосування санкцій з урахуванням проблем правозастосування і потреби вдосконалення нормативно-правового регулювання.

Стан дослідження. У науковій літературі вітчизняної адміністративістики дослідженню питань адміністративної відповідальності, поняттю та класифікації адміністративних правопорушень, оскарженню, присвятили свої наукові труди такі видатні вчені як Ю.П. Битяк, К.О. Дубова, В.В. Іщенко, Є.П. Калугін, Д.М. Кобелька, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Д.М. Лук'янець, Д.В. Лученко, А.І. Миколенко, О.С. Мирошниченко, М.В. Новицька, І.І. Огороднікова, Є.В. Устименко, О.Л. Чернецький, К.О. Чишко, В.П. Тимощук та ін.

Відповідно до статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), адміністративне правопорушення (проступок) – це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління та за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [1]. Таким чином, адміністративне правопорушення має чотири основні ознаки: протиправність – діяння суперечить вимогам законодавства; винність – наявність умислу чи необережності у діях особи; караність – встановлення законом адміністративної санкції;

© Мельничук Р.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

суспільна шкідливість – посягання на охоронювані законом суспільні відносини.

В адміністративно-правовій науці сформульовано багато підходів до класифікації адміністративних правопорушень. Так, наприклад, О.І. Миколенко наголошує, що класифікація адміністративних проступків – це їх розподіл по групах (категоріях) залежно від того чи іншого критерію та має як практичне, так і теоретичне значення. По-перше, необхідна для цілісного уявлення структури протиправних діянь, за які законодавством передбачена адміністративна відповідальність; по-друге, з'ясування специфіки окремих груп адміністративних правопорушень; по-третє, розуміння особливостей процесуального порядку притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за проступки відповідної категорії [2, с. 43–44].

Щодо класифікації адміністративних правопорушень необхідно відмітити, що КУпАП та інші нормативно-правові акти передбачають розподіл адміністративних правопорушень за різними критеріями. Так, наприклад, за об'єктом посягання:

1. У сфері охорони громадського порядку та безпеки, наприклад, дрібне хуліганство (ст. 173), порушення правил торгівлі (ст. 155), розпивання алкогольних напоїв у заборонених місцях (ст. 178).

2. У сфері забезпечення дорожнього руху, наприклад, перевищення швидкості, керування транспортом у стані сп'яніння (ст. 130), порушення правил паркування.

3. У сфері охорони власності, наприклад, дрібне викрадення майна (ст. 51), пошкодження майна.

4. У сфері трудових відносин та соціального забезпечення, наприклад, порушення трудового законодавства (ст. 41), використання праці без належного оформлення.

5. У сфері охорони довкілля, наприклад, порушення правил рибальства (ст. 85), незаконна вирубка дерев (ст. 65).

6. У сфері охорони державного кордону та міграційних правил, наприклад, порушення правил перебування іноземців (ст. 203), незаконне перетинання кордону (ст. 204-1).

7. У сфері фінансових, податкових та валютних відносин, наприклад, порушення порядку розрахунків (ст. 155-1), ухилення від подання декларацій [1].

За суб'єктом правопорушення: загальні та спеціальні. Так, загальні тобто вчинені будь-якою фізичною особою, що досягла 16-річного віку, а спеціальні – вчинені особами, наділеними спеціальними правами чи обов'язками (наприклад, посадові особи, військовослужбовці, водії, підприємці).

За формою вини: умисні або вчинені з необережності. Так, умисними вважаються ті, коли особа усвідомлює протиправний характер дії та бажає її наслідків, а вчинені з необережності – коли особа не передбачала або легковажно розраховувала уникнути наслідків.

За ступенем суспільної шкідливості: прості та кваліфіковані. Так, прості адміністративні проступки характеризуються порушенням з мінімальним рівнем суспільної небезпеки (наприклад, дрібне порушення правил благоустрою), кваліфіковані проступки – з обтяжуючими обставинами (повторність, груповий характер, спричинення шкоди).

Останні зміни у законодавстві України, зокрема у сфері безпеки дорожнього руху, міграційних правил, фінансового контролю, спрямовані на посилення відповідальності за правопорушення, що створюють підвищену суспільну небезпеку. Водночас зростає значення превентивних заходів, альтернативних санкцій та електронної фіксації правопорушень, що впливає на підхід до їх класифікації та документування.

При дослідженні класифікації адміністративних правопорушень за ступенем суспільної небезпеки, М.В. Новицька, вважає за доцільне, що межі ступеня суспільної небезпеки адміністративних правопорушень повинні звужуватися від невеликої тяжкості до більш тяжких [3]

Лук'янець Д.М. поділяє проблеми адміністративної відповідальності на три

види – теоретичні, нормативні та законотворчі [4, с. 17–113, 119–219, 227–280]. Теоретичні проблеми, на його думку, пов'язані, по-перше, з різними науковими підходами до визначення юридичної відповідальності, по-друге, із різними концепціями визначення адміністративної відповідальності. Нормативні проблеми адміністративної відповідальності пов'язані, по-перше, із змінами пріоритетів у системі принципів права, де принцип верховенства права має пріоритетне значення по відношенню до інших, по-друге, із недоліками в правовому регулюванні підстав адміністративної відповідальності та санкцій за вчинення адміністративних правопорушень. Також дослідником запропоновано цікаву класифікацію, яка поділяє проблеми адміністративної відповідальності на три групи: 1) наукові проблеми; 2) проблеми чинного законодавства; 3) проблеми перспективного законодавства. При цьому, проблеми перспективного законодавства обмежені характеристикою перепон, які супроводжують процес кодифікації законодавства про адміністративну відповідальність.

Дослідження проблеми адміністративної відповідальності, Дубовій К.О. дозволило прогнозувати шляхи розвитку національного законодавства у цій сфері. Так, вченою зазначено про поділ відповідної проблематики на три групи: 1) концептуальні проблеми; 2) теоретичні проблеми; 3) проблеми правового регулювання [5, с. 111].

Щодо процедури притягнення до адміністративної відповідальності, в Україні це питання регламентується Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП) та спеціальними законами. Процедура являє собою встановлену законом послідовність процесуальних дій уповноважених органів і посадових осіб, спрямованих на фіксацію факту правопорушення, визначення винної особи, обрання та застосування відповідної санкції.

Факт правопорушення встановлюється уповноваженою посадовою особою (поліція, органи місцевого самоврядування, прикордонна служба тощо). Фіксація здійснюється у формі протоколу про адміністративне правопорушення або за допомогою технічних засобів (фото-, відеозапис, автоматична фіксація).

Протокол є основним процесуальним документом, у якому зазначаються дата, час, місце вчинення правопорушення, дані правопорушника, свідків, суть діяння та норма закону, що порушена. Протокол підписується посадовою особою, особою, яку притягають, та свідками (за наявності).

Справу розглядають уповноважені органи (суд, виконавчі комітети місцевих рад, адміністративні комісії, органи внутрішніх справ, Держприкордонслужба тощо). При розгляді справи обов'язковим є дотримання принципів об'єктивності, всебічності та повноти дослідження доказів. Особа, яку притягують, має право на захисника, подання доказів, пояснень, заяв і клопотань.

За результатами розгляду виноситься постанова про накладення адміністративного стягнення або про закриття справи. У постанові зазначається суть правопорушення, правова кваліфікація, санкція та порядок її виконання. Постанова може бути оскаржена до суду або вищого органу (посадової особи) протягом 10 днів з моменту її вручення.

Подання скарги або позову зупиняє виконання постанови до ухвалення рішення за результатами оскарження. Виконання може здійснюватися добровільно або примусово (через органи ДВС, поліцію, фінансові установи).

Стягнення штрафів контролюють органи, які винесли постанову, або виконавча служба. Під час притягнення до адміністративної відповідальності забезпечуються гарантії, закріплені Конституцією України та міжнародними договорами: право на правову допомогу право не свідчити проти себе; презумпція невинуватості; право на оскарження рішень; розгляд справи у передбачений законодавством строк.

В Україні впроваджується цифровізація процедур, зокрема автоматична фото- та відеофіксація правопорушень, електронне оформлення протоколів та постанов, інтеграція з Єдиним реєстром адмінправопорушень. Це підвищує прозорість процесу та зменшує корупційні ризики, однак вимагає вдосконалення процесуальних норм і технічної інфраструктури.

З метою визначення правових та організаційних засад застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету, територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності та запобігання порушенням прав людини у 2014 р. був прийнятий Закон України «Про санкції» [6].

Відповідно до Закону України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави можуть застосовуватися спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) (ст. 1) [6].

Хоча Закон України «Про санкції» безпосередньо не встановлює адміністративної відповідальності його положення мають важливе значення у сфері адміністративного права з наступних, на наш погляд, причин:

По-перше, санкції є заходами публічно-правового примусу, подібними за своєю сутністю до адміністративних стягнень (обмеження прав, обмеження діяльності, заборона на здійснення операцій тощо). Характерною рисою є те, що вони застосовуються в адміністративному порядку державними органами без вироку суду.

По-друге, мають тісний зв'язок із адміністративною відповідальністю. Порушення режиму санкцій (наприклад. Невиконання вимог щодо блокування активів, заборони експорту чи імпорту) тягне за собою адміністративну відповідальність відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

По-третє, підвищує ефективність адміністративного примусу. Закон створює правову основу для накладання обмежувальних заходів, що доповнюють інститут адміністративних стягнень у КУпАП і посилюю систему захисту публічних інтересів.

Вчетверте, впливає на адміністративне судочинство. Рішення про застосування санкцій та їх виконання можуть бути предметом оскарження в адміністративних судах, що забезпечує баланс між інтересами держави і права людини.

На увагу заслуговує дисертаційне дослідження Устименко Є.В., присвяченого дослідженню санкцій в адміністративному праві України. В якому дослідник пропонує під адміністративно-правовою санкцією розуміти передбачену законом міру реакції уповноваженого суб'єкта, яка спрямована на усунення причин та наслідків протиправного діяння, вчиненого суб'єктом – адресатом правової норми, полягає в усуненні наслідків протиправного діяння, його припиненні або покаранні правопорушника, і яка застосовується в адміністративному порядку. Запропоноване визначення дозволило дослідниці виділити три функціональних види адміністративно-правових санкцій: компенсаційні, припиняючи і каральні [7].

Висновки. Проведений розгляд процедур притягнення до адміністративної відповідальності та характеристика санкцій засвідчує, що ефективність системи притягнення до адміністративної відповідальності значною мірою залежить від чіткості правових норм, узгодженості процесуальних процедур та належного рівня гарантій захисту прав особи. Наявні проблеми у правозастосуванні зумовлені як недосконалістю нормативної бази, так і недостатнім рівнем кваліфікації посадових осіб, уповноважених розглядати справи. Неоднозначне тлу-

мачення складів адміністративних правопорушень, порушення процесуальних строків, формальне ведення доказової бази та надмірне використання штрафних санкцій без урахування принципу індивідуалізації покарання знижують превентивний ефект адміністративної відповідальності.

Результати аналізу свідчать про необхідність комплексного оновлення підходів до класифікації правопорушень, удосконалення процесуальних норм та запровадження дієвих механізмів контролю за дотриманням законності під час розгляду справ. Реалізація запропонованих у статті пропозицій сприятиме підвищенню якості правозастосування та зміцненню правопорядку в Україні.

Закон України «Про санкції» має комплексний характер і виступає елементом системи заходів адміністративно-правового примусу. Він не замінює адміністративну відповідальність, але створює додаткові правові механізми для захисту публічного порядку, безпеки та інтересів держави. У сфері адміністративної відповідальності Закон є правовою підставою для застосування стягнень до осіб та організацій, які порушують вимоги санаційного законодавства. Таким чином, Закон «Про санкції» посилює систему адміністративно-правових засобів впливу та забезпечує національну безпеку через інститут адміністративного примусу.

Анотація

В умовах реформування правової системи України та посилення ролі адміністративної юстиції особливого значення набуває дослідження видів адміністративних правопорушень, процедур притягнення до відповідальності та застосування адміністративних санкцій. Адміністративні правопорушення є однією з найбільш поширених форм протиправної поведінки, що безпосередньо впливає на стан громадського порядку, економічну стабільність і дотримання прав та свобод людини. Ефективність механізмів їх кваліфікації та належного процесуального оформлення рішень про притягнення до відповідальності є важливою передумовою забезпечення законності та невідворотності покарання.

У правозастосовчій практиці існують проблеми, пов’язані з неоднаковим тлумаченням складів адміністративних правопорушень, недотриманням процесуальних строків, формальним підходом до фіксації доказів і неправомірним застосуванням санкцій. Це зумовлює необхідність здійснення аналізу нормативної бази, практики органів публічної адміністрації та судів, а також розробки пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та процедурних гарантій у цій сфері.

Визначено, що метою статті є розгляд видів адміністративних правопорушень, чинних процедур притягнення до адміністративної відповідальності та механізмів застосування санкцій з урахуванням проблем правозастосування і потреби вдосконалення нормативно-правового регулювання.

Для досягнення поставленої мети у статті розглядається зміст та класифікація видів адміністративних правопорушень відповідно до законодавства України; проаналізовано правові процедури притягнення до адміністративної відповідальності, їх етапи та ключові процесуальні гарантії; досліджено практику застосування адміністративних санкцій, виявлено типові порушення та проблеми; проведено оцінку ефективності існуючих механізмів запобігання адміністративним правопорушенням; проаналізовано норми Закону України «Про санкції» у контексті посилення системи адміністративно-правових засобів впливу та забезпечення національної безпеки через інститут адміністративного примусу; сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання та процедурних аспектів притягнення до адміністративної відповідальності.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та підвищення ефективності правозастосовчої практики.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, адміністративні справи, адміністративні санкції, класифікація правопорушень, КУпАП, правозастосовча практика, процесуальні гарантії.

Melnichuk R.V. Research on types of administrative violations, procedures for bringing to justice and application of sanctions

Summary

In the context of reforming Ukraine's legal system and strengthening the role of administrative justice, it is particularly important to study the types of administrative offenses, procedures for bringing them to justice, and the application of administrative sanctions. Administrative offenses are one of the most common forms of unlawful behavior, directly affecting public order, economic stability, and the observance of human rights and freedoms. The effectiveness of mechanisms for their classification and the proper procedural formalization of decisions on bringing them to justice is an important prerequisite for ensuring the legality and inevitability of punishment.

At the same time, there are problems in law enforcement practice related to inconsistent interpretation of administrative offenses, failure to comply with procedural deadlines, a formal approach to recording evidence, and the unlawful application of sanctions. This necessitates an analysis of the regulatory framework, the practices of public administration bodies and courts, as well as the development of proposals for improving legal regulation and procedural guarantees in this area.

The purpose of the article is to consider the types of administrative offenses, the current procedures for bringing administrative liability, and the mechanisms for applying sanctions, taking into account the problems of law enforcement and the need to improve regulatory and legal regulation.

To achieve this goal, the article examines the content and classification of types of administrative offenses in accordance with Ukrainian legislation; analyzes the legal procedures for bringing administrative liability, their stages, and key procedural guarantees; the practice of applying administrative sanctions is examined, typical violations and problems are identified; the effectiveness of existing mechanisms for preventing administrative offenses is assessed; analyzes the provisions of the Law of Ukraine "On Sanctions" in the context of strengthening the system of administrative and legal means of influence and ensuring national security through the institution of administrative coercion; formulates proposals for improving the legal regulation and procedural aspects of bringing to administrative responsibility.

Based on the results of the study, proposals were formulated to improve legal regulation and increase the effectiveness of law enforcement practices.

Key words: administrative offense, administrative liability, administrative cases, administrative sanctions, classification of offenses, Code of Administrative Offenses, law enforcement practice, procedural guarantees.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. ст.1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text
2. Миколенко А.І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. Х.: «Одисей». 2004. 272 с.
3. Новицька М.В. Класифікація адміністративних правопорушень за ступенем суспільної небезпеки. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2019. №3 (65). С. 281. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/47.pdf

4. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації: дис. …докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2007. 410 с.
5. Дубова К.О. Проблематика адміністративної відповідальності на сучасному етапі розвитку правової системи України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 111. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2022/17.pdf
6. Про санкції: Закону України від 14.08.2014 р. №1644-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 40. ст. 2018. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text
7. Устименко Є.В. Санкції за адміністративним правом України. Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків. 2016. https://surl.li/xmexhc

Дата надходження статті: 25.08.2025
Дата прийняття статті: 09.09.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 347.73:351.72
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.13

Токарєва К.О.
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права
Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

Березовський Д.О.
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри менеджменту, маркетингу та публічного адміністрування
Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

МЕНЕДЖМЕНТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ В УКРАЇНІ: НОВІ РІШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Цифровізація економіки призвела до появи нових бізнес-моделей, які не вписуються у традиційні рамки оподаткування. Цифрові платформи, такі як Google, Amazon, Facebook, Airbnb та інші, отримують значні прибутки на території різних країн, не маючи при цьому фізичної присутності у більшості з них. Це створює дисбаланс у податкових надходженнях, оскільки податки не завжди сплачуються у країні, де створюється економічна цінність. Проблема особливо актуальна для країн, що розвиваються, де бюджети обмежені, а втрати від недооподаткування цифрових гігантів стають дедалі помітнішими.

Стан опрацювання проблематики. У Європейському Союзі з 2018 року активно обговорюється запровадження цифрового податку. Деякі країни-члени, зокрема Франція, Італія та Іспанія, вже впровадили власні національні податки на цифрові послуги. У 2021 році ЄС оголосив про плани розробити загальноєвропейську систему цифрового оподаткування. У той час як у ЄС йдуть активні дискусії щодо справедливого розподілу податкових надходжень, Україна лише на початковому етапі інтеграції цифрового оподаткування у своє законодавство. Приміром, перші кроки щодо правового регулювання оподаткування електронних послуг, які надаються нерезидентами українським споживачам, було реалізовано ще у 2021 році, наразі Верховна Рада України розробляє законопроекти, які спрямовані на врегулювання відносин щодо оподаткування цифрових платформ.

Метою цієї статті є аналіз актів перспективного національного податкового законодавства щодо оподаткування цифрових платформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Завдяки цифровізації стало можливим вести бізнес без присутності в країнах шляхом використання пошукових систем, соціальних мереж, цифрових платформ тощо. Підкреслимо, що саме цифрові платформи та маркет плейси набули особливої популярності. Доходи, отримані в такий спосіб, раніше не підпадали під визначення бази оподаткування традиційної податкової системи. Все це стало поштовхом для перегляду існуючих управлінських моделей, правил оподаткування і руху у бік сплати податків там, де знаходиться покупець

© Токарєва К.О., Березовський Д.О., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

(користувач) цифрової продукції [1, с. 57]. Підкреслимо, що деякі закордонні дослідники слушно наголошують на динамічності податкових правил, які застосовуються до цифрових платформ. Йдеться про дуже високу вірогідність зміни цих податкових правил через певний проміжок часу. При цьому найцікавішим аспектом цих змін вже сьогодні стало те, що не податкові правила сформували бізнес-моделі цифрових платформ, а, навпаки, цифрові платформи формують правила міжнародного та національного оподаткування [2, с. 7]. Такі міркування заслуговують на підтримку, оскільки саме поява нових бізнес моделей зумовлює пошук нових підходів до оподаткування доходів, отриманих платниками податків. Зазначимо, що наразі відсутній єдиний підхід до оподаткування цифрових платформ відсутній. Ця ситуація в межах правового поля пов'язана із тим, що по-різному визначається модель, за якою функціонують такі цифрові платформи. Приміром, І. Грінберг (Grinberg), досліджуючи питання оподаткування в умовах цифрової економіки, бере за основу такі цифрові платформи, як Ebay і Airbnb, вказуючи на те, що вони діють лише як посередники між покупцями і продавцями. Фактично, ці платформи отримують більшу частину свого доходу від комісійних, а не від реклами, і не особливо відрізняються за поведінкою від інших неплатформних галузей [3, с. 417].

З огляду на євроінтеграційні процеси нашої держави, які активізувалися в умовах воєнного стану в Україні, в межах цієї публікації ми зосередимо увагу на розгляді законодавчих підходів до вирішення питання про оподаткування цифрових платформ (або ж доходів, отриманих від їх діяльності) в деяких європейських країнах, а також розглянемо пропозиції вітчизняного нормотворця. Так, однією із країн-членів ЄС, яка впровадила податкові правила для оподаткування доходів від діяльності цифрових платформ, є Словакія. Справа в тому, що у Словакії ще з 2018 року платники податків, які надають послуги через цифрові платформи, мають дотримуватися законодавчих норм для іноземних цифрових платформ про реєстрацію в даній країні постійного офісу, якщо вони систематично пропонують свої послуги в галузі транспорту або житла. У разі, якщо іноземна цифрова платформа не реєструє офісу, зобов'язання переходять до постачальників послуг, які повинні сплачувати податок у джерела в розмірі 19% або 35%. З наведеного ми бачимо, що ставки податку на доходи, які отримані з цифрових платформ є доволі високими.

Підкреслимо, що оподаткування доходів, отриманих фізичними та юридичними особами від діяльності на платформі, регулюється Законом про прибутковий податок № 595/200316 [4]. Відповідно до вказаного нормативно-правового акта кожен постачальник послуг з розміщення сплачує низку податків. Зокрема, йдеться про те, що постачальники мають сплачувати загальнодержавні і місцеві податки. Так, до першої групи віднесено такі, як: (а) податок на прибуток; (б) податок на додану вартість (за умови досягнення таким постачальником обороту в 49 790 євро протягом 12 попередніх календарних місяців поспіль. До другої групи податків, які сплачують постачальники, належать: (а) податок на нерухоме майно (сплачується, якщо вони володіють нерухомістю або управляють нею, в якій вони надають житло в оренду); (б) податок на проживання (особа, яка надає житло, стягує податок на проживання з гостей і перераховує його до муніципалітету) [4]. Фактично, у такому разі при сплаті податку на проживання постачальник виступає податковим агентом, оскільки він здійснює так звані «посередницькі» послуги – перераховує кошти від імені гостей до відповідного бюджету.

В Україні наразі це питання не врегульовано на законодавчому рівні. Водночас, зважаючи на динаміку євроінтеграційних процесів, активно розробляються відповідні законодавчі ініціативи. Однією із таких ініціатив є проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо

впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи» № 13232 від 30.04.2025 р., який розроблено з метою забезпечення запровадження в Україні міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи, та з метою гармонізації національного податкового законодавства з правом Європейського Союзу та Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), що сприятиме виконанню міжнародних зобов'язань України як країни-кандидата на членство в ЄС та ОЕСР. Так, законопроєкт спрямовано на імплементацію положень Модельних правил ОЕСР щодо звітності операторів цифрових платформ та положень Директиви Ради (ЄС) 2021/514 від 22 березня 2021 р. про внесення змін до Директиви 2011/16/ЄС про адміністративну співпрацю у сфері оподаткування (далі – Директива DAC 7) [5]. Підкреслимо, що DAC7 було ухвалена ще 22 березня 2021 р. Відповідно до вищевказаної Директиви оператори цифрових платформ (Reporting Platform Operator) зобов'язані збирати, перевіряти і передавати в податкові органи інформацію про доходи продавців і транзакції, здійснені на своїх платформах. При цьому важливо зазначити, що DAC7 застосовується не лише до операторів цифрових платформ, які є податковими резидентами держав ЄС, а й до операторів платформ, які не зареєстровані чи управляються з ЄС, і які не мають постійне представництво в ЄС. За DAC7 «іноземні оператори платформ» займаються комерційною діяльністю в одній або кількох державах-членах ЄС через транскордонну електронну комерцію [6]. Запровадження таких норм є частиною Меморандуму з МВФ та Національної стратегії доходів до 2030 року [7].

За текстом аналізованого законопроєкту передбачено низку змін до Податкового кодексу України (далі ПКУ). Зокрема, пропонується:

доповнити ПКУ новою ст. 347 «Міжнародний автоматичний обмін інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи», якою визначаються основні вимоги до встановлення підзвітними операторами платформ підзвітних продавців та подання звітів про доходи, отримані підзвітними продавцями через платформи, для цілей Багатосторонньої угоди DPI;

доповнити ПКУ новою ст. 118^{-2} «Порушення вимог щодо виявлення підзвітних продавців та подання звітності для автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи», якою запроваджується відповідальність за відповідні порушення шляхом накладення штрафу. При цьому до правопорушень, за які передбачено такий вид фінансової відповідальності віднесено: 1) неподання підзвітним оператором платформ звіту про доходи підзвітних продавців – штраф у розмірі 100 розмірів мінімальної зарплати; 2) за несвоєчасне подання підзвітним оператором платформи звіту про доходи підзвітних продавців – штраф у 0,5 розміру мінімальної зарплати за кожний день несвоєчасного подання звіту;

внести зміни до статей 117 і 118 Кодексу щодо запровадження відповідальності за деякі інші порушення шляхом накладення штрафу, зокрема: за неподання оператором платформи заяви про взяття його на облік у контролюючих органах – штраф у 20 розмірів мінімальної зарплати; за неповідомлення фізичними особами – підзвітними продавцями про свій статус банку при відкритті рахунку/електронного гаманця – штраф у розмірі 680 грн за кожний випадок неповідомлення.

доповнити Кодекс новою ст. 178-1 «Оподаткування доходів фізичних осіб – підзвітних продавців від здійснення звітної діяльності через цифрові платформи», якою, зокрема, передбачається з 1 січня 2026 р. оподаткування доходу фізичної особи – підзвітного продавця від здійснення звітної діяльності через платформу за ставкою 5% за умови виконання підзвітним продавцем визначених вимог. До таких умов віднесено:

наявність спеціального банківського рахунку для звітної діяльності;

відсутність найманої праці;

наявність ліміту – 834 мінімальні зарплати на рік (відповідно до ст. 8 Закону України «Про Державний бюджет на 2025 рік» мінімальна зарплата становить 8 000 [8], тож на 2025 рік загальний обсяг такого ліміту становить приблизно 6,7 млн грн);

відсутність в продажу підакцизних товарів;

відстуність статусу самозайнятої особи.

При цьому законодавець окремо визначає умови для епізодичних продажів. Так законодавчо передбачено можливість реалізації до трьох угод і встановлено ліміт обороту до €2000 на рік. У такому разі передбачається спрощення без окремого рахунку.

У цьому контексті наведемо міркування І. Огороднікової, яка слушно наголошує на тому, що аналізований законопроект охоплює оренду, послуги, підписні сервіси і маркетплейси. До таких платформ належать: Airbnb, Booking.com, Uber, Glovo, Upwork, Patreon, OnlyFans, Amazon, Etsy, eBay та інші. При цьому у Державній податковій службі України формується подвійний слід: спочатку платформа дає дані про дохід (за Директивою DAC7), після цього вже банк показує рух коштів за Стандартом CRS. Наприклад, Маркетолог-ФОП отримує виплати з Patreon. Платформа звітує суму і тип доходу за DAC7. Банк відображає надходження на рахунок у CRS. Якщо дані збігаються, декларування проходить без питань. У разі, якщо мають місце певне неспівпадіння чи розриви, вони вказують на ризик і приводять до уточнень [9].

До цього додамо, що CRS (Common Reported Standards Common Standard on Reporting and Due Diligence for Financial Account Information) або Загальний стандарт звітності та належної перевірки інформації про фінансові рахунки – це міжнародний стандарт, схвалений Радою ОЕСР 15 липня 2014 р., що вимагає від країн, які його імплементують, здійснювати збір інформації від фінансових установ про фінансові рахунки власників рахунків та щорічно на автоматичній основі обмінюватись такою інформацією з юрисдикціями-партнерами з обміну в рамках Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки (Multilateral Competent Authority Agreement on Automatic Exchange of Financial Account Information (Багатостороння угода MCAA CRS). Фактично цей стандарт передбачає зобов'язання фінансових установ країн-учасниць здійснювати належну комплексну перевірку (due diligence) фінансових рахунків та серед власників рахунків (у певних випадках і серед їх контролюючих осіб) виявляти осіб, які є податковими резидентами інших юрисдикцій-партнерів з обміну інформацією. Інформація про такі рахунки подається фінансовими установами до компетентного органу країни-учасниці, який надалі надсилає відомості про фінансові рахунки юрисдикціям, резидентами яких є власники та контролюючі особи власників фінансових рахунків [10].

Вищевказаний стандарт впроваджено в Україні з 2020 року Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки» [11]. Цей нормативний акт та проєкт Закону України № 13232 ґрунтуються на міжнародних ініціативах ОЕСР та ЄС. Обидва документи мають спільну мету, йдеться про забезпечення прозорості фінансових потоків і зменшення можливості для ухилення від оподаткування. Такий висновок робимо, виходячи з того, що завдяки CRS: податкова отримує доступ до даних про рахунки українців за кордоном, що у подальшому призводить до зниження прихованих активів. А завдяки правовому регулюванню оподаткування доходів отриманих з цифрових платформ відбувається легалізація доходів фрілансерів, дрібних підприємців, онлайн-продавців, що на нашу думку, призводить до розширення податкової бази всередині країни. Разом це формує комплексну систему контролю як за

«офшорними» доходами, так і за «внутрішніми» через цифрову економіку.

Окрім запровадженого спеціального пільгового режиму оподаткування доходів, отриманих від цифрових платформ, законодавець передбачив, якщо дохід від продажу товарів через платформи, якщо він не перевищує за рік 12 прожиткових мінімумів, не є оподатковуваним доходом. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» прожитковий мінімум становить 3028 грн для працездатних осіб [8]. Тож, станом на 2025 рік не підпадають під оподаткування доходів, отриманих від цифрових платформ у розмірі, який не перевищує 36 тисяч 336 грн за рік. Підкреслимо, що за такого законодавчого підходу поза податковим тягарем залишаться невеликі продажі у фіксованій загальній сумі за рік. На наше переконання, такі законодавчі новації спрямовані на вихід доходів користувачів цифрових платформ з тіньового сектору й дозволить забезпечити прозорість у відносинах платника податків і контролюючих органів.

На підставі запропонованого законопроєкту № 13232 можемо констатувати, що нові правила спрямовані на те, щоб зобов'язати операторів цифрових платформ ідентифікувати так званих «підзвітних продавців» – фізичних осіб, які здійснюють продаж товарів, оренду нерухомості, надають послуги або здають транспортні засоби в оренду через платформу. Оператори повинні щороку до 31 січня подавати звіти до Державної податкової служби України. На цифрові платформи також покладається обов'язок зареєструватися у Державній податковій службі України, зберігати документи перевірки продавців щонайменше 5 років і звітувати про доходи як резидентів, так і нерезидентів України.

Зазначимо, що законодавчо передбачена взаємодія між зобов'язаними суб'єктами, Державною податковою службою України (ДПС) та банками. Так, банки зобов'язані надавати ДПС інформацію про операції за спеціальними рахунками підзвітних продавців. Відповідні зміни передбачені до ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» в частині надання банками на запит Державної податкової служби України інформації щодо операцій за поточними рахунками підзвітних продавців, а саме відомостей на визначену дату або за визначений період часу про операції зарахування коштів на поточні рахунки, призначення платежу, ідентифікаційні дані та номер поточного рахунка контрагента.

Така перевірка інформації стосується лише тих осіб, які користуються пільговим оподаткуванням. Проведення такого контрольного заходу виконує превентивну функцію і має на меті запобігти зловживанням правом. При цьому підкреслимо, що ДПС: не має права передавати отриману податкову інформацію (сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України) [12, ст. 16] іншим органам, окрім випадків, передбачених міжнародними договорами; зобов'язана забезпечити збереження і конфіденційність отриманих відомостей. Такий підхід є конструктивним й необхідним, особливо в умовах воєнного стану в Україні.

З огляду на викладене, можна виокремити декілька переваг, які надає прийняття аналізованого законопроєкту. Зокрема, йдеться про: (1) для суспільства: підвищення довіри до податкової системи завдяки відповідності міжнародним стандартам; (2) для бізнесу і платників: спрощення адміністрування та зменшення ризиків щодо податкового контролю (перевірок) з боку податкових органів для користувачів і операторів платформ; (3) для держави: посилення боротьби з тіньовою економікою через підвищення рівня прозорості доходів.

Всі запропоновані норми спрямовані на розвиток цифрової економіки, підвищення податкової культури серед платників податків та забезпечення міжнародної податкової

прозорості відповідно до стандартів ЄС та ОЕСР. Також це стимулюватиме вихід доходів користувачів цифрових платформ з тіні та сприятиме прозорості розрахунків в цифровій економіці. Прийняття закону є необхідною умовою для приєднання України до системи міжнародного автоматичного обміну податковою інформацією та інтеграції у європейський економічний простір [13].

Позначимо ще один аспект, який на наш погляд, є важливим. У розділі ІІ «Прикінцеві положення» законопроєкту № 13232 вказано: «цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, крім пункту 18 розділу І цього Закону, який набирає чинності з 1 січня 2026 року». Зважаючи на те, що Україна не є членом ОЕСР та відповідно поки не приєдналася до Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи (DPI MCAA), тому не є її стороною, іноземні оператори цифрових платформ за положеннями законопроєкту технічно не зможуть і не зобов'язані будуть звітувати відповідною інформацією перед податковим органом України, допоки Україна не приєднається до Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи, а також не впровадить технічні стандарти ОЕСР для обміну такою інформацією [14]. Наведене свідчить про те, що наша держава робить активні кроки для того, щоб імплементувати міжнародні стандарти звітності та оподаткування доходів в умовах цифрової економіки.

Висновки. Дослідження підтверджує, що цифровізація економіки докорінно змінює традиційні підходи до оподаткування, формуючи нові виклики для національних правових систем. Сучасні бізнес-моделі, що ґрунтуються на діяльності цифрових платформ, спричинили появу дисбалансів у сфері податкових надходжень, оскільки прибутки часто формуються у країнах споживання послуг, тоді як оподаткування відбувається в інших юрисдикціях. Це вимагає пошуку нових міжнародно узгоджених підходів до фіскального регулювання. На наше переконання, проаналізований законопроєкт № 13232 створює комплексний механізм фіскального контролю. Зокрема, йдеться про: зобов'язання операторів цифрових платформ ідентифікувати підзвітних продавців і подавати інформацію до податкових органів; запровадження відповідальності за порушення вимог звітності; встановлення пільгового режиму оподаткування для дрібних підприємців і фрілансерів за умови дотримання визначених критеріїв; поєднання обміну даними за моделлю DAC7 з перевірочними механізмами CRS, що створює подвійну систему контролю за доходами. З огляду на зазначене, прийняття законопроєкту № 13232 слід розглядати як один із ключових кроків на шляху до інтеграції України в європейський економіко-правовий простір та реалізації її стратегічних міжнародних зобов'язань.

Анотація

У статті досліджено особливості оподаткування доходів, отриманих через цифрові платформи, в умовах цифровізації економіки та активних євроінтеграційних процесів України. Показано, що традиційні механізми оподаткування втрачають ефективність у зв'язку з появою нових бізнес-моделей, коли провайдери цифрових послуг отримують значні прибутки без фізичної присутності у країні споживання. Розглянуто європейський досвід правового регулювання оподаткування цифрових платформ, зокрема приклади Франції, Італії, Іспанії та Словаччини, де вже запроваджені спеціальні правила і податкові зобов'язання для операторів платформ і постачальників послуг. Особливу увагу приділено аналізу законопроєкту України № 13232 від 30 квітня 2025 р., спрямованого на імплементацію положень Директиви

DAC7 та модельних правил OECP. Визначено основні новели законопроєкту: запровадження обов'язкової реєстрації цифрових платформ у ДПС України, щорічної звітності щодо доходів підзвітних продавців, відповідальності за порушення вимог, а також встановлення пільгового режиму оподаткування (5%) для фізичних осіб за умови дотримання спеціальних критеріїв. Показано взаємозв'язок із міжнародним стандартом CRS, що забезпечує подвійний контроль за доходами через звітність платформ та підтвердження руху коштів банками. Доведено, що впровадження нових правил сприятиме легалізації доходів у цифровій економіці, зменшенню масштабів тіньового сектору, підвищенню податкової культури та зміцненню довіри до податкової системи. Зроблено висновок, що повна ефективність реформи можлива лише за умови приєднання України до Багатосторонньої угоди компетентних органів (DPI MCAA) та впровадження технічних стандартів OECP. Прийняття законопроєкту № 13232 розглядається як необхідний крок на шляху інтеграції України до європейського правового та економічного простору.

Ключові слова: євроінтеграція, менеджмент, міжнародні стандарти, податкова звітність, податкове планування, правове регулювання, оподаткування, управління, цифрова економіка, цифрові платформи, цифрові технології.

Tokarieva K.O., Berezovskyi D.O. Management and taxation of digital platforms in Ukraine: new solutions under martial law

Summary

The article examines the peculiarities of taxation of income generated through digital platforms in the context of economic digitalization and Ukraine's ongoing European integration. It is demonstrated that traditional taxation mechanisms are losing effectiveness due to the emergence of new business models, where digital service providers generate substantial profits without physical presence in the consumer's country. The study analyzes the European experience in regulating the taxation of digital platforms, with a focus on France, Italy, Spain, and Slovakia, where special tax rules and obligations for platform operators and service providers have already been introduced. Special attention is devoted to the analysis of Ukraine's Draft Law No. 13232 of April 30, 2025, aimed at implementing the provisions of the DAC7 Directive and the OECD Model Rules. The key novelties of the draft law include: mandatory registration of digital platforms with the State Tax Service of Ukraine, annual reporting on the income of reportable sellers, liability for non-compliance, and the introduction of a preferential tax regime (5%) for individuals who meet specific criteria. The interrelation with the international CRS standard is highlighted, ensuring double control over income through platform reporting and bank confirmation of financial flows. The study argues that the implementation of these rules will contribute to income legalization in the digital economy, reduction of the shadow sector, strengthening of tax culture, and building trust in the tax system. The conclusion is made that full effectiveness of the reform will be achieved only after Ukraine's accession to the Multilateral Competent Authority Agreement on Automatic Exchange of Information on Income Derived through Digital Platforms (DPI MCAA) and the implementation of OECD technical standards. The adoption of Draft Law No. 13232 is viewed as a necessary step towards Ukraine's integration into the European legal and economic space.

Key words: European integration, management, international standards, tax reporting, tax planning, legal regulation, taxation, governance, digital economy, digital platforms, digital technologies.

Список використаних джерел:

1. Іванов С. В., Чекіна В. Д., Разумова Г. В. Податки майбутнього: адміністрування в умовах цифровізації економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 43. С. 57.
2. Hayashi A.T., Kim Y.R. (2023) Taxing Digital Platforms. *Virginia Journal of Law and Technology*, vol. 26, no. 3, pp. 1–14.
3. Grinberg I. (2018) User Participation in Value Creation. *British Tax Review*, no. 4, pp. 407–421.
4. Про прибутковий податок: Закон Словацької Республіки № 595/2003 Coll. від 4 груд. 2003 р. URL: https://surl.li/zbonol
5. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи» від 30.04.2025 р. № 13232. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2880203
6. Голодницький Е. DAC7 на розгляді в парламенті. Продавці на Rozetka та Prom напряглися. URL: https://surl.li/rnrhdc
7. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf
8. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 19.11.2024 р. № 4059-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text
9. Огороднікова І. CRS змінює правила — кінець офшорної анонімності. URL: https://surl.li/fxwpva
10. CRS (Загальний стандарт звітності). URL: https://mof.gov.ua/uk/crs-578
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки: Закон України від 20.03.2023 р. № 2970-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text
12. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#n110
13. Уряд підтримав законопроєкт щодо обміну даними про доходи з цифрових платформ. URL: https://surl.li/zafrra
14. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу щодо проєкту Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи (реєстр. № 13232 від 30.04.2025 р., Кабінет Міністрів України). URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/964069e2-0670-4e4c-bf09-564cefb5a1da

Дата надходження статті: 09.09.2025
Дата прийняття статті: 18.09.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.95(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.14

Труба Р.М.
доктор філософії в галузі права, докторант
Науково-дослідний інститут публічного права

СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Постановка питання. Національна безпека (далі – НБ) і публічно-правові механізми її забезпечення посідають чільне місце в систематичному (безперервному) процесі вирішенні фундаментальних соціально-економічних завдань, подолання проблем захищеності державного суверенітету й територіальної цілісності України, а також проблематики посилення міжнародного статусу України (зокрема в контексті поточних інтеграційних перспектив подальшого державотворення нашої країни). Таким чином, ця забезпечувальна діяльність формує базові передумови для забезпечення стабільного людиноцентричного розвитку держави, зміцнення соціального партнерства, гармонізації суспільних відносин і досягнення національної злагоди в державі. Причому слід зауважити, що належний рівень НБ не досягається самостійно чи випадковим чином, оскільки такий стан функціонування держави та суспільного буття загалом є результатом узгодженого функціонування широкого кола суб'єктів публічного адміністрування (в окремих випадках – й інститутів громадянського суспільства), що характеризуються наявністю в них особливого «надстатусу» – адміністративно-правового статусу (далі – АПС) суб'єктів забезпечення НБ, що є питанням, яке необхідно розкрити в процесі комплексного дослідження достатності (адекватності) відповідного статусу означеного кола суб'єктів поточним та потенційним безпековим ризикам і загрозам, що спостерігаються в сучасній Україні та світі. Зазначене актуалізує потребу в розв'язанні проблеми комплексного розуміння структури АПС суб'єктів забезпечення НБ, що визначає належне функціонування кожного з таких суб'єктів, а також їхню ефективну взаємодію.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Аналіз наявної наукової літератури засвідчує відсутність комплексних наукових досліджень (розвідок), у яких розкривалась би сучасна, цілісна структура АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні. Водночас юристи-адміністративісти (серед яких Г. А. Гончаренко, О. М. Дручек, Д. О. Іщук, Ю. М. Комарова, А. М. Куліш, В. І. Мельник, В. Й. Пашинський, В. М. Плахтій, В. В. Сазонов, Д. О. Чібісов та інші науковці) вже провели значну дослідницьку роботу щодо з'ясування сутнісного змісту й основних складових АПС загалом та АПС суб'єктів, уповноважених забезпечувати НБ.

Отже, **метою** статті є з'ясування актуальної структури АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні. Досягнення цієї мети можливе шляхом виконання таких *завдань*: 1) окреслити підходи науковців до тлумачення структури АПС; 2) з'ясувати структуру складових АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні; 3) проаналізувати сутнісний зміст виокремлених елементів.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наявну наукову літературу, у якій розкрито підходи до тлумачення сутнісного змісту АПС [див., напр.: 1, с. 144, 146; 2, с. 16;

© Труба Р.М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

3, с. 150; 4, с. 8], можемо помітити, що серед науковців відсутня методологічно узгоджена позиція з приводу теоретико-практичного розуміння структури такого статусу. Зокрема, Д. О. Іщук зауважує, що такий галузевий статус складається з повноважень, юридичних гарантій, а також відповідальності [5, с. 25]. В. М. Плахтій розкриває елементи статусу як похідні від цілей і завдань суб'єкта елементи [6, с. 768]. Натомість Д. О. Чібісов вважає, що структуру АПС слід розглядати як групи елементів (блоків), пропонуючи розуміти структуру такого статусу як суму організаційного та компетенційного блоку елементів [7, с. 136]. Своєю чергою А. М. Куліш стверджує, що цей галузевий статус становлять функціонально-цільовий блок, структурно-організаційний блок, компетенційний блок, блок піднаглядності та відповідальності, блок гарантій діяльності [8, с. 107–115]. Учена О. М. Дручек пропонує розуміти АПС як комплекс складових елементів, об'єднаних у цільовий, організаційний, а також компетенційний блоки [9, с. 69]. Ю. М. Комарова переконує, що елементи АПС об'єктивуються у двох блоках складових – операційному та організаційному [10, с. 187]. Критично аналізуючи окреслені підходи, зазначимо, що структуру АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні слід розкривати шляхом виокремлення відповідних блоків складових. Причому слід зауважити, що поділ статусу на п'ять блоків (як і інші «дробові» підходи до окреслення блокової структури статусу) невиправдано ускладнює комплексне розуміння юридичної суті статусу, тоді як розподіл елементів статусу на два блоки є найбільш лаконічним, хоча й зумовлює досить широке дроблення складових статусу. Розв'язати вказану проблему можливо шляхом окреслення організаційного, операційного, а також гарантійного блоку елементів.

Аналізуючи *організаційний* блок розглядуваного статусу, зазначимо, що він окреслює юридичну та управлінську форму функціонування суб'єкта у сфері забезпечення НБ (передусім інституційну визначеність, внутрішню організованість і потенціал адаптації такого суб'єкта до дії спеціальних публічно-правових режимів). Отже, виокремлений блок складових охоплює такі групи елементів:

1) концептуально-цільова група елементів, яка за своєю суттю утворює телеологічну основу організаційного блоку, включаючи складові елементи, які опосередковують зміст компетенції суб'єкта та концептуально визначають межі її здійснення. Тобто цією групою елементів охоплюється мета створення та діяльності суб'єкта, що узгоджується із потребою в охороні певного блага, яке відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» є суверенітет, територіальна цілісність, конституційний лад тощо. Також цією групою елементів охоплено принципи створення та діяльності суб'єкта, які становлять керівні засади, що виражають базові цінності правового порядку та визначають імперативні правила й закономірності діяльності відповідного органу та його посадових осіб (перелік таких засадничих ідей міститься в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», а спеціальні принципи – в спеціальному законодавстві, зокрема в ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України»). Окресленою групою елементів також охоплено завдання створення та діяльності суб'єкта (стратегічні та функціональні), якими є нормативно сформульований результат діяльності суб'єктів забезпечення НБ, досягнення якого опосередковує реалізацію мети в певних часових і предметних межах. Додатково цією групою елементів охоплено також напрями діяльності суб'єкта забезпечення НБ (наприклад, збереження й розвиток людського потенціалу Українського народу, захист конституційного ладу, незалежності, суверенітету та територіальної цілісності, захист навколишнього середовища, захист кіберпростору, забезпечення економічної безпеки тощо);

2) установча група елементів, якою охоплено порядок створення, реорганізації та ліквідації відповідного суб'єкта, що фактично є процесуально-процедурними умовами набуття, зміни та припинення АПС суб'єкта забезпечення НБ. Причому слід мати на увазі, що для суб'єктів забезпечення НБ, створених на підставі норм закону, зміна їх статусу (як і припинення такого статусу) можлива лише шляхом внесення змін до відповідного законодавчого акту з дотриманням правотворчої процедури;

3) інституційно-організаційна група, яка окреслює формально-структурні властивості такого суб'єкта, а саме його місце в системі забезпечення НБ, внутрішню організацію та кількісні обсяги кадрового потенціалу. Тобто ключовими елементами цієї групи складових є структура, що є елементом, який широкому контексті характеризує структуру системи суб'єктів забезпечення НБ, а у вузькому – місце конкретного суб'єкта забезпечення НБ в означеній системі, а також структуру такого суб'єкта. Також цією групою елементів статусу охоплена така статусна властивість, як чисельність кадрів, що є кількісною характеристикою таких суб'єктів, яка визначається на рівні законодавства, окреслюючи таким чином кадровий потенціал відповідного суб'єкта забезпечення НБ, що має уможливлювати належну реалізацію функцій таких суб'єктів владних повноважень;

4) режимно-адаптаційна група, що є властивістю суб'єкта, яка відображає здатність тимчасово трансформувати власну організаційно-функціональну модель діяльності *ex ante*, а саме – відповідно до спеціально-правових режимів, передбачених Конституцією України та галузевим законодавством (наприклад, режим державної таємниці, воєнний стан, надзвичайний стан, контртерористична операція тощо), тобто в межах сфери дії таких публічно-правових режимів.

Також важливе значення в дослідженні юридичної характеристики АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні набуває й *операційний* блок такого статусу, що характеризує *компетенційну природу* суб'єкта публічного адміністрування у сфері НБ, а саме: окреслює нормативно-правовим чином визначені й узгоджені з принципами права та засадами публічного адміністрування можливості діяти (права) і юридичні приписи діяти певним чином (обов'язки), юридично визначаючи предметну сферу здійснення цих можливостей обов'язків, а також функції відповідного кола суб'єктів. Щонайперше в операційному блоці елементів розглядуваного статусу слід виокремити таку групу елементів, як повноваження суб'єктів забезпечення НБ, а тобто комплекс юридично закріплених (визначених) можливостей і обов'язків, наданих державою відповідному колу суб'єктів для вирішення визначеного кола питань у сфері забезпечення НБ. Тобто повноваження суб'єктів забезпечення НБ дозволяють чітко розмежувати публічно-владні можливості здійснення управлінських дій (прийняття управлінських рішень) в означеній сфері, попереджаючи дублювання цих дій (рішень), а отже, управлінські конфлікти, що підвищують ризики в безпековій обстановці у сфері забезпечення НБ. Слід зауважити, що окрім прав та обов'язків (повноважень), важливим елементом компетенційного блоку статусу суб'єктів забезпечення НБ є їх предмет відання, яким окреслюються межі фактичного втручання органу публічної служби у сфері забезпечення НБ. Предмети відання розглядуваного кола суб'єктів можна класифікувати, зокрема, за об'єктною характеристикою, а саме: предмет, пов'язаний із безпекою людини (захист життя, здоров'я, прав і свобод людини); предмет, пов'язаний із захистом території (охорона державного кордону, територій, на яких розташовані посольства, критична інфраструктура); предмет, пов'язаний із безпекою інформації (кібербезпека, державна таємниця); предмет, пов'язаний із системними умовами безпеки (захист конституційного ладу, суверенітету). Додатково операційним блоком складових елементів розглядуваного

галузевого статусу охоплено групу функцій суб'єктів забезпечення НБ, а тобто властивостей суб'єкта, що відображають напрями та результати владного впливу суб'єкта на предмет його відання й об'єктивують мету статусу в практичній діяльності. Серед таких функцій можемо виокремити, зокрема, регулятивну, охоронну, контрольну, координаційну та аналітичну.

Розглянувши операційний та організаційний блоки елементів АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні, слід також виокремити й *гарантійний* блок такого статусу, який становить чітко структуровану систему елементів (властивостей), що змістовно пронизують інші складові елементи цього статусу, пов'язуючи між собою організаційний та операційний блоки зазначеного статусу. Основне призначення цього блоку правового статусу виявляється в забезпеченні вимог законності діяльності суб'єктів забезпечення НБ, визначенні юридичних меж здійснення ними повноважень, а також створенні умов для ефективної реалізації їх управлінських функцій. Серед ключових елементів гарантійного блоку статусу слід звернути особливу увагу на таку статусну властивість, як піднаглядність вказаних суб'єктів. Піднаглядність загалом характеризується передбаченою нормами адміністративного права властивістю перебувати в стані об'єкту в контексті здійснення зовнішньої контрольно-наглядової діяльності за їх діяльністю з боку уповноважених органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, а також здійснювати внутрішній контроль. Правова природа піднаглядності обумовлена тим, що суб'єкт забезпечення НБ не функціонує автономно і не може діяти поза межами правопорядку, а отже, правового контролю, й тому підлягає систематичному нагляду та контролю правомірності своїх рішень і дій. Також гарантійним блоком охоплюється така властивість, як юридична відповідальність, що являє собою визначену законом здатність і обов'язок суб'єкта відповідати за порушення норм законодавства та норм законодавства, що регламентують сферу забезпечення НБ, а також за негативні наслідки неправомірних дій, рішень чи бездіяльності, допущених посадовими особами цього суб'єкта. Сутність юридичної відповідальності в цьому контексті полягає в тому, що суб'єкт забезпечення НБ і його посадові особи є не лише суб'єктами, наділеними публічно-владними повноваженнями, а суб'єктами, які повинні відповідальним чином виконувати такі повноваження та нести за них відповідальність згідно із законом. Додатково слід виокремити й таку групу елементів, як забезпечувальні гарантії діяльності, що являють собою встановлену нормами адміністративного законодавства України систему обставин (умов) і засобів, що забезпечують належне виконання покладених на цих суб'єктів функцій та завдань у сфері забезпечення НБ. Сутність цих гарантій полягає в тому, що держава з огляду на статус вказаних суб'єктів повинна створювати для них необхідні (з урахуванням принципів розумності, адекватності, пропорційності, достатності тощо) правові, організаційні, кадрові, матеріально-технічні та інші умови, завдяки яким суб'єкти забезпечення НБ можуть реалізовувати свої повноваження без невиправданих перешкод і ризиків у їх діяльності. Зокрема, до цих гарантій належать нормативно-правові, установчі, кадрові, матеріально-технічні, соціальні, процедурно-процесуальні гарантії.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що всі суб'єкти забезпечення НБ характеризуються наявністю особливого спільного для них «надстатусу» – АПС суб'єкта забезпечення НБ, який складається з трьох блоків. Перший блок цього галузевого статусу – організаційний, який становить не лише сукупність елементів, а багаторівневу конструкцію, на основі якої вибудовуються інші блоки складових цього галузевого статусу. До основних таких груп складових слід віднести: концептуально-цільову (визначає базові координати управлінської діяльності

в досліджуваній сфері); установчу (забезпечує визначеність виникнення, зміни та припинення такого правового статусу); інституційно-організаційну (визначає внутрішню структуру системи суб'єктів забезпечення НБ, їх кадровий потенціал тощо); режимно-адаптаційну (окреслює логіку реалізації особливих повноважень у межах дії певних публічно-правових режимів). Другий блок цього галузевого статусу – операційний, який об'єднує статусні характеристики відповідного кола суб'єктів, що окреслюють нормативно регламентовані повноваження (можливості (права) та обов'язки), а також предмети відання та функції цих суб'єктів, утворюючи у своїй сукупності компетенційну модель, яка: забезпечує правову законність публічно-владної діяльності, юридично визначаючи детальний перелік дозволеного й обов'язкового; унеможливлює конфлікт компетенцій різних суб'єктів, які володіють АПС суб'єктів забезпечення НБ, через прив'язку функцій до конкретних прав та обов'язків такого суб'єкта, які своєю чергою узгоджуються з предметом відання. Саме тому системне та збалансоване нормативне закріплення елементів операційного блоку є передумовою ефективної й правомірної діяльності суб'єктів забезпечення НБ в умовах сучасних гібридних викликів. Водночас третій блок цього галузевого статусу – гарантійний, який поєднує в собі такі статусні властивості суб'єкта, піднаглядність, юридична відповідальність і забезпечувальні гарантії діяльності, що в сукупності дозволяють належним чином (правомірно, ефективно, раціонально та розумно) реалізувати цей АПС у практичній дійсності.

Анотація

Стаття присвячена розкриттю актуальної структури адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні. На підставі виявлених переваг і недоліків наявних підходів до тлумачення структури складових адміністративно-правового статусу встановлено, що методологічно виправданим є розкриття структурних елементів такого статусу шляхом виокремлення їх у певні блоки. У зв'язку з цим обґрунтовано наявність організаційного, операційного та гарантійного блоків адміністративно-правового статусу відповідного кола суб'єктів. Організаційний блок адміністративно-правового статусу окреслює юридичну та управлінську форми функціонування суб'єкта у сфері забезпечення національної безпеки, охоплюючи: по-перше, концептуально-цільову групу елементів (мета, принципи та завдання створення й діяльності суб'єкта, а також напрями діяльності суб'єкта); по-друге, установчу групу елементів, якою охоплено порядок створення, реорганізації та ліквідації відповідного суб'єкта, що фактично є процесуально-процедурними умовами набуття, зміни та припинення адміністративно-правового статусу суб'єкта забезпечення національної безпеки; по-третє, інституційно-організаційну групу елементів, яка окреслює формально-структурні властивості такого суб'єкта, а саме його місце в системі забезпечення національної безпеки, внутрішню організацію та кількісні обсяги кадрового потенціалу такого суб'єкта; по-четверте, режимно-адаптаційну групу, що відображає здатність суб'єкта трансформувати на певний час власну організаційно-функціональну модель діяльності ex ante. Операційний блок такого статусу характеризує компетенційну природу суб'єктів забезпечення національної безпеки, а саме: по-перше, окреслює повноваження – можливості діяти (права) і юридичні приписи діяти певним чином (обов'язки); по-друге, юридично визначаючи предметну сферу здійснення цих можливостей обов'язків (предмет відання); по-третє, окреслюючи функції відповідного кола суб'єктів. Гарантійний блок елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки охоплює: по-перше, спроможність підпадати під зовнішній контроль і нагляд; по-друге,

здатність нести юридичну відповідальність; по-третє, забезпечувальні гарантії діяльності таких суб'єктів.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, відповідальність, забезпечувальні гарантії діяльності, мета діяльності, національна безпека, піднаглядність, повноваження, предмет відання, функції діяльності.

Truba R.M. The structure of the administrative law status of national security entities in Ukraine

Summary

The article clarifies the contemporary structure of the administrative and legal status of national security entities in Ukraine. Following an assessment of the strengths and weaknesses inherent in existing scholarly approaches to defining the structure of elements constituting administrative and legal status, it is determined that methodological clarity is best served by categorising these structural elements into distinct conceptual blocks. Accordingly, the study distinguishes between organisational, operational, and guarantee blocks as integral components of the administrative and legal status of the relevant entities. The organisational block delineates the legal and managerial framework governing the functioning of national security entities and encompasses four groups of elements: (i) the conceptual-teleological group, comprising the entity's purpose, foundational principles, operational objectives, and key activities; (ii) the constitutive group, incorporating procedural norms governing the creation, reorganisation, and dissolution of these entities – effectively outlining procedural preconditions for acquiring, modifying, and terminating administrative and legal status; (iii) the institutional-organisational group, which specifies formal and structural attributes, such as the entity's position within the broader national security system, its internal organisational arrangements, and quantitative staffing capacities; and (iv) the regime-adaptive group, reflecting the entity's capacity to proactively alter its organisational and functional framework for defined periods under specific legal regimes. The operational block characterises the competence-based nature of national security entities, comprising three primary aspects: (i) legal powers, defined as both abilities (rights) and legally mandated obligations (duties); (ii) the legally delineated subject matter within which these rights and duties are exercised; and (iii) the functions performed by these entities. The guarantee block addresses elements relating to oversight and accountability of national security entities, including: (i) susceptibility to external control and supervision; (ii) the capacity to bear legal liability; and (iii) institutional security guarantees ensuring their functional integrity.

Key words: administrative and legal status, authority, functions, liability, national security, purpose of activity, security guarantees, subject matter, supervised entity.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко Г. А. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України як суб'єкта управління сектору безпеки. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 141–147. doi: 10.32850/LB2414-4207.2020.17.17.
2. Мельник В. І. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.
3. Пашинський В. Й. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення оборони України: поняття та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Т. 2. Вип. 47. С. 148–151.

4. Сазонов В. В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення державної безпеки України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. 20 с.
5. Іщук Д. О. Адміністративно-правовий статус спеціалізованих суб'єктів протидії корупції України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2021. 36 с.
6. Плахтій В. М. Зміст та особливості адміністративно-правового статусу військової служби правопорядку у Збройних Силах України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 767–775. doi: 10.32631/vca.2024.2.57.
7. Чібісов Д. О. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 167 с.
8. Куліш А. М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 435 с.
9. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.
10. Комарова Ю. М. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України : дис. … канд.юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 229 с.

Дата надходження статті: 26.08.2025
Дата прийняття статті: 01.09.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.15

Шумейко І.П.
доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
докторант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет

РОЗГЛЯД ПО СУТІ СПРАВ ПРО ФІНАНСОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Фінансова відповідальність, як окремий вид юридичної відповідальності, який фактично сформувався в Україні – є найменш дослідженим видом юридичної відповідальності. Разом з тим, він має відчутний вплив на суб'єктів господарювання та інших осіб, до яких застосовуються фінансові санкції. Суворість значної кількості фінансових санкцій поряд із проблемою поєднання в одній особі сторони обвинувачення та органу, який накладає санкцію – зумовлюють нагальну потребу в наявності гарантій захисту від необґрунтованого застосування таких санкцій. Однією з таких гарантій є дотримання принципів адміністративної процедури. Попри те, що прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало суттєвим кроком в напрямку підвищення дієвості таких гарантій, норми законодавства про фінансову відповідальність містять велику кількість особливостей адміністративного провадження, які по-різному гарантують дотримання прав учасників провадження у справах про фінансову відповідальність. І на сьогодні процедура притягнення до фінансової відповідальності залишається поза увагою наукових досліджень. Центральною і найбільш важливою стадією такої процедури є розгляд справи про фінансову відповідальність по суті. Існує необхідність в наданні детальної характеристики цій стадії в рамках дослідження інституту фінансової відповідальності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як до, так і після прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», адміністративна процедура як інститут адміністративного права та її окремі стадії були предметом наукових досліджень. Зокрема, у 2020 році Я. Михайлюк наголошував на необхідності кодифікації адміністративно-процедурних відносин [1, с. 61], а вже у 2025 році М. Вавринчук та О. Когут відзначали, що встановлення на законодавчому рівні єдиних прозорих правил взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування та фізичними і юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ стало досить знаковою та довгоочікуваною подією [2, с. 311]. Разом з тим, наразі бракує правових досліджень окремих різновидів адміністративних процедур, в яких можна було б порівняти загальні приписи наведеного вище Закону зі спеціальними положеннями законодавства, які врегульовують ту чи іншу процедуру. Зокрема таке дослідження відсутнє у сфері фінансової відповідальності.

Процедура розгляду справ про фінансову відповідальність частково досліджувалася в наукових працях, що були присвячені правовим явищам, які перетинаються з поняттям «фінансова відповідальність», але не тотожні цьому поняттю. Зокрема, досліджуючи фінансову відповідальність у вузькому (фінансово-правовому) її розумінні, А. Манукян у висновку до своєї статті наводить перелік

© Шумейко І.П., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

стадій процедури притягнення до фінансової відповідальності [3, с. 338]. Досліджуючи ту частину фінансової відповідальності, яка стосується виключно юридичних осіб та вживаючи на позначення цього поняття достатньо поширений термін «адміністративна відповідальність юридичних осіб», В. Шморгун наголошує на необхідності встановлення «загальних правил притягнення юридичних осіб до адміністративної відповідальності» [4, с. 372]. В свою чергу, Н. Кантор, досліджуючи, зокрема, ту частину фінансової відповідальності, яка одночасно належить до адміністративно-господарських санкцій, вважає за доцільне прийняти окремий закон, який би містив перелік суб'єктів, що мають право застосовувати адміністративно-господарські санкції (окрім суду), перелік цих санкцій, підстави і процедуру їх застосування [5, с. 90]. Разом з тим, комплексного дослідження стадій провадження у справах про фінансову відповідальність, як самостійний вид юридичної відповідальності, та зокрема – такої важливої стадії як розгляд справи по суті – на сьогодні немає, що підкреслює актуальність обраної теми наукового дослідження.

Мета статті – з'ясувати порядок вибору форми провадження (усної чи письмової) та особливості кожної з форм провадження на стадії розгляду по суті справ про фінансову відповідальність, визначити етапи проведення слухань та охарактеризувати кожен з таких етапів, окреслити коло процедурних рішень, які можуть бути прийняті на стадії розгляду по суті справи про фінансову відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Завданням розгляду справи про фінансову відповідальність по суті є з'ясування обставин, які входять до предмету доказування, надання цим обставинам правової оцінки та вирішення справи шляхом прийняття адміністративного акта, яким особа притягується до фінансової відповідальності або яким припиняється розгляд справи без притягнення особи до фінансової відповідальності. З метою виконання наведеного вище завдання на цій стадії проводяться процедурні дії, а в передбачених законодавством випадках також можуть прийматися певні процедурні рішення.

Зміст процедурних дій, які проводяться на стадії розгляду справи про фінансову відповідальність по суті, залежить від форми провадження, визначеної законом або визначеної за рішенням суб'єкта владних повноважень на стадії підготовки справи до розгляду – усної, яка передбачає проведення слухання, чи письмової, коли рішення по суті справи приймається без проведення слухань. Перш ніж перейти до аналізу спеціальних законодавчих положень, звернімо увагу на загальні приписи ч. 2 ст. 63, ч. 2 і 3 ст. 66 Закону України «Про адміністративну процедуру», які визначають випадки, коли проводяться і коли не проводяться слухання. Перш за все слід констатувати, що чотири винятки, встановлені ч. 2 ст. 63 цього Закону, не можуть бути застосовані до правовідносин з притягнення до фінансової відповідальності, оскільки: 1) відсутня потреба в негайному розгляді справи, оскільки притягнення особи до фінансової відповідальності не здатне запобігти заподіянню будь-якої шкоди; 2) законодавство не містить випадків, коли рішення у справі про фінансову відповідальність повинно бути прийняте негайно; 3) у цих правовідносинах прийняття адміністративного акта в автоматичному режимі є неможливим; 4) така підстава як «очевидна безпідставність прохання заявника» незастосовна у випадках, коли справа про фінансову відповідальність розпочата з ініціативи адміністративного органу, а в тих випадках, коли провадження ініційоване фізичною чи юридичною особою і було виявлено очевидну безпідставність поданої заяви – провадження може бути закрито ще на стадії підготовки справи до розгляду. Ще один випадок, коли слухання не проводиться – передбачений п. 2 ч. 3 ст. 66 цього Закону: йдеться про відмову всіх учасників провадження від участі у слуханні. Така відмова може мати місце

у двох формах: 1) письмова заява (клопотання) учасника про розгляд справи за його відсутності; 2) неявка учасника, належним чином повідомленого про час та місце розгляду справи, для участі в слуханні, якщо при цьому він не повідомив причини неявки або якщо повідомлені ним причини неявки не є поважними. Існує ще один випадок, коли допускається непроведення слухань – а саме, передбачений п. 3 ч. 3 ст. 66 цього Закону – якщо проведення слухання може бути замінено іншими процедурними діями у справі, що передбачають належне заслуховування учасників адміністративного провадження [6]. Можливість заміни слухання іншими процедурними діями у справах про фінансову відповідальність визначається залежно від того, чи передбачена обов'язковість проведення слухань законодавством, чи ні. Якщо певний законодавчий акт про фінансову відповідальність чітко не визначає форму провадження, вона має бути обрана на основі дискреційних повноважень за критеріями, визначеними ч. 2 і п. 3 ч. 3 ст. 66 Закону України «Про адміністративну процедуру», а саме: 1) слухання є обов'язковим, якщо в провадженні беруть участь особи з протилежними інтересами, тобто окрім особи, яка притягається до фінансової відповідальності, у справі бере участь також заявник або потерпілий; 2) якщо будь-який учасник провадження наполягає на проведенні слухань, вони є обов'язковими, крім випадку, якщо на основі положень п. 3 ч. 3 ст. 66 цього Закону адміністративний орган наведе достатні аргументи на користь можливості реалізації права особи бути заслуханою і без проведення слухань [6]. Оскільки в кожній справі про фінансову відповідальність, на стадії її розгляду по суті, ставиться питання про прийняття обтяжуючого адміністративного акта, вважаємо, що у всіх законодавчих актах про фінансову відповідальність повинно бути передбачено обов'язковість проведення слухання, тобто слід запровадити усну форму провадження як безальтернативну в таких справах.

Разом з тим, сучасний стан законодавства дозволяє, в описаних вище випадках, розгляд по суті справ про фінансову відповідальність у ***письмовому провадженні***. Як правило, в тих сферах, в яких дозволено письмове провадження, законодавчі акти прямо не вказують на те, що справа розглядається без повідомлення учасників, але натомість містять вкрай лаконічне регулювання розгляду справи, не зазначаючи при цьому про необхідність проведення слухань. Прикладом є норма ч. 6 ст. 6 Закону України «Про обмеження обігу пластикових пакетів на території України», згідно з якою, справа про правопорушення розглядається посадовою особою, уповноваженою керівником центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, у п'ятнадцятиденний строк з дня одержання акта перевірки [7]. Як бачимо, ця норма містить лише визначення посадової особи, яка розглядає справу, і строк розгляду такої справи, жодним чином не конкретизуючи, чи є проведення слухання у справі обов'язковим. Проте в деяких випадках законодавство прямо вказує на письмову форму як на основну форму провадження: так, нормою п. 14 Порядку притягнення до відповідальності та порядку визначення розмірів штрафів за порушення у сфері державної реєстрації юридичних осіб, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 13 вересня 2023 року № 3258/5, визначено, що основною формою розгляду справи є письмове провадження; розгляд справи у формі усного провадження проводиться виключно за клопотанням особи, щодо якої складено протокол, для забезпечення їй можливості надання усних пояснень [8].

З огляду на особливості письмового провадження, законодавство, як правило, не визначає детального переліку процедурних дій, які повинен вчинити суб'єкт владних повноважень в разі застосування саме такої форми провадження. Однак незалежно від обраної форми провадження, суб'єкт владних повно-

важень повинен неупереджено з'ясувати всі обставини, які мають значення для справи про фінансову відповідальність. Наприклад, відповідно до п. 21 Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 року № 244, посадова особа органу державного архітектурно-будівельного контролю, до повноважень якої належить розгляд справ, під час розгляду справи зобов'язана з'ясувати, чи було вчинено правопорушення у сфері містобудівної діяльності, чи винний відповідний суб'єкт містобудування в його вчиненні, чи підлягає він притягненню до відповідальності, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [9].

На відміну від письмового провадження, ***усна форма*** є значно більш регламентована та передбачає певні етапи, на яких вчиняються процедурні дії. Доцільно виділити такі етапи розгляду справи про фінансову відповідальність по суті в усному провадженні: 1) підготовчий етап; 2) основний етап; 3) прийняття рішення та доведення його до відома. Останній етап характерний також і для письмового провадження.

Загальні вимоги до ***підготовчого етапу*** розгляду справи визначені ч. 4 ст. 67 Закону України «Про адміністративну процедуру», якою передбачено необхідність: 1) перевірки явки і встановлення осіб тих, хто з'явився; 2) перевірки повноважень представників; 3) роз'яснення прав та обов'язків; 4) розгляду клопотань [6]. Також на цьому етапі можуть з'ясовуватися питання, чи повідомлені всі учасники провадження про дату, час та місце слухань, а в разі неявки повідомленого учасника – також з'ясовуватися причини неявки такої особи.

Послідовність та перелік процедурних дій на ***основному етапі*** розгляду справи по суті – визначені, перш за все, положеннями ч. 5–7 ст. 67 Закону України «Про адміністративну процедуру». Ці норми забезпечують достатню гнучкість у виборі послідовності вчинення процедурних дій задля виконання завдання адміністративного провадження. Як правило, у справах про фінансову відповідальність основний етап розгляду справи по суті починається з оголошення змісту документу, який став підставою початку провадження у справі або є джерелом виявлення ознак правопорушення. Так, відповідно до п. 13 Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства та застосування санкцій до суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, затвердженого наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 28 грудня 2012 року № 256, під час розгляду справи ***оголошується протокол*** про порушення вимог Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи, досліджуються докази і вирішуються клопотання [10].

Після оголошення цього документа суб'єкт владних повноважень повинен у визначеній ним послідовності вчинити інші процедурні дії, при цьому в обов'язковому порядку особі, яка притягається до фінансової відповідальності, що з'явилася для участі в слуханнях, повинна бути надана можливість надати усні пояснення по суті обставин, які входять до предмета доказування. Наприклад, відповідно до п. 12 Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 року № 693, під час розгляду справи ***заслуховуються пояснення*** та зауваження учасників (у разі наявності таких пояснень та зауважень), досліджуються матеріали та обставини справи і вирішується питання щодо наявності підстав для накладення штрафу [11]. При цьому нормативними актами не передбачено можливість обмеження часу надання усних пояснень, отже учасник справи про притягнення до фінансової відповідальності може наводити свої усні пояснення без обмеження часовим проміжком, однак дотримуючись при цьому порядку

та не виходячи за межі обставин, які підлягають з'ясуванню у справі.

Ще однією обов'язковою процедурною дією в межах основного етапу розгляду справи по суті є ***дослідження доказів***. На початку цієї дії адміністративний орган визначає способи та обсяг встановлення обставин справи, що передбачено ч. 2 ст. 52 Закону України «Про адміністративну процедуру» [6]. Процедурні норми, які визначають порядок дослідження доказів у справах про фінансову відповідальність, як правило, є вкрай лаконічними. Однак виходячи з обов'язку дослідити всі обставини справи, суб'єкт владних повноважень під час розгляду справи про фінансову відповідальність має дослідити всі докази, які зібрані у справі. Способами такого дослідження можуть бути: оголошення повного чи скороченого змісту письмових доказів і даних з електронних ресурсів, огляд оригіналів письмових доказів і електронних ресурсів, оголошення повного чи скороченого змісту висновків експертиз, заслуховування експертів та спеціалістів, отримання пояснень свідків в усній формі або оголошення письмових пояснень свідків, пред'явлення певних доказів свідкам, експертам, спеціалістам, відтворення аудіозаписів, огляд речових доказів, фотографій, відеозаписів, оголошення результатів автоматичного оброблення даних та будь-які інші способи дослідження доказів. Під час дослідження доказів мають дотримуватися принципи адміністративного провадження. Особі, яка притягається до фінансової відповідальності, має бути гарантована участь у дослідженні доказів, включаючи: можливість ставити питання потерпілому, заявнику, свідку, експерту, спеціалісту; вимагати зняття певних запитань, поставлених іншими учасниками справи; вимагати подання оригіналу доказу в разі наявності його копії; вимагати пред'явлення доказу певній особі; вимагати повного, а не скороченого дослідження того чи іншого доказу; доповнювати результати дослідження доказів. Особливою формою дослідження доказів, яка може мати місце як у письмовому, так і в усному провадженні, є ***виїзд на місце*** стверджуваного правопорушення для перевірки обставин, викладених у зверненні. Така процедурна дія передбачена абзацом третім п. 3 Порядку накладення Державним комітетом телебачення і радіомовлення України адміністративно-господарських штрафів, затвердженого наказом Держкомтелерадіо України від 17 жовтня 2017 року № 384 [12].

Законодавство також може містити особливості проведення слухань в окремих категоріях справ про фінансову відповідальність. Так, особливою формою слухань є та, що передбачена п. 2 ч. 2 ст. 127 Закону України «Про електронні комунікації», згідно з яким, до застосування адміністративно-господарських санкцій регуляторний орган повинен ***провести нараду*** з уповноваженими представниками постачальника електронних комунікаційних мереж та/або послуг з метою з'ясування всіх обставин справи, в якій можуть брати участь інші заінтересовані особи, права та законні інтереси яких порушені [13]. Ще однією особливою формою слухань є та, що передбачена п. 4.12 Правил розгляду звернень споживачів щодо рішень, дій суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, або суб'єктів, що належать до особливої групи споживачів, затверджених постановою НКРЕКП від 02 липня 2019 року № 1333 (далі – Правила № 1333), згідно з яким, попередні слухання проводяться у вигляді ***робочої зустрічі***, на якій розглядається позиція заявника та суб'єкта господарювання або споживача особливої групи з урахуванням документів, пояснень та іншої інформації, що стосуються питання, порушеного у скарзі [14].

На стадії розгляду по суті, до моменту переходу до етапу прийняття рішення та доведення його до відома, можливим є прийняття процедурних рішень. До ***процедурних рішень***, які приймаються на стадії розгляду справи про фінансову відповідальність по суті, належать такі:

1) ***про відкладення (перенесення) розгляду справи***. Таке рішення може бути прийняте як за власною ініціативою суб'єкта владних повноважень, так і за клопотанням учасника провадження, але при цьому має бути дотриманий строк розгляду справи. Наприклад, згідно з ч. 9 ст. 66 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», за письмовим клопотанням особи, щодо якої складено протокол, розгляд справи відкладається, але не більше ніж на десять робочих днів, для подання нею додаткових матеріалів або з інших поважних причин [15];

2) ***про продовження строку розгляду справи***. Можливість прийняття такого рішення передбачена, зокрема, ч. 2 ст. 37-1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», згідно з якою, за наявності обґрунтованих підстав, що перешкоджають розгляду справи у строк, визначений частиною першою цієї статті, органи Антимонопольного комітету України можуть продовжити цей строк, але не більше ніж на два роки, про що письмово повідомляються особи, які беруть участь у справі [16];

3) ***рішення за результатами розгляду заяв і клопотань.*** У випадку якщо для вирішення заяви чи клопотання, що надійшли вже на стадії розгляду по суті, відсутня необхідність повертатися на стадію підготовки справи до розгляду, така заява чи клопотання можуть бути вирішені на стадії розгляду справи по суті. Наприклад, відповідно до п. 5.5 Порядку розгляду справ про порушення юридичними особами вимог законодавства в галузі державного експортного контролю, затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16 грудня 2013 року № 1490, розгляд справи починається з представлення керівника, який розглядає цю справу. Після цього керівник, зокрема, розглядає клопотання [17];

4) ***про повернення на стадію підготовки справи до розгляду***. Законодавство про фінансову відповідальність прямо не передбачає можливості прийняття такого рішення; водночас, прийняття такого рішення повинно бути можливим задля повного і всебічного розгляду справи;

5) ***про закінчення розгляду справи без прийняття рішення***. Для справ про фінансову відповідальність таке процедурне рішення має винятковий характер і може бути прийняте лише якщо справа ініційована не суб'єктом владних повноважень, а заявником та розглядається за правилами, подібними до правил розгляду справ приватного обвинувачення в кримінальному провадженні. Наприклад, відповідно до п. 4.27 Правил № 1333, заявник має право відмовитися від розгляду своєї скарги (відкликати подану скаргу) на будь-якому етапі її розгляду шляхом письмового повідомлення Регулятора або особисто під час проведення попередніх слухань. У такому випадку скарга залишається без розгляду, а рішення Регулятором не приймається [14].

Завершальним етапом розгляду справи про фінансову відповідальність по суті, незалежно від форми провадження, є ***прийняття рішення та доведення його до відома***. Законодавство про фінансову відповідальність не встановлює конкретної процедури прийняття рішення. Узагальнюючи досліджене законодавство слід дійти висновку, що під час прийняття рішення у справі про фінансову відповідальність суб'єкт владних повноважень: 1) надає оцінку кожному доказу, який був досліджений під час розгляду справи, на предмет його належності, допустимості та достовірності; 2) надає оцінку сукупності досліджених доказів на предмет їхньої достатності для встановлення обставин справи; 3) визначає обставини, які є встановленими; 4) надає правову оцінку встановленим обставинам; 5) встановлює наявність чи відсутність підстав для притягнення особи до фінансової відповідальності; 6) визначає розмір стягнення, якщо існують підстави для його накладення та санкція не є фіксованою абсолютно-визна-

ченою; 7) складає текст рішення в письмовій формі; 8) підписує рішення.

Загальний перелік форм доведення адміністративних актів до відома особи визначено ст. 75 Закону України «Про адміністративну процедуру». У сфері захисту економічної конкуренції, на яку дія вищенаведеного Закону не поширюється, доведення рішення до відома особи здійснюється шляхом надсилання або вручення під розписку чи доведення до відома в інший спосіб, а якщо вручити рішення немає можливості – то шляхом оприлюднення інформації про прийняте рішення в офіційному друкованому органі (ч. 1 ст. 56 Закону України «Про захист економічної конкуренції») [16]. В окремих випадках передбачено оголошення прийнятого рішення: наприклад, відповідно до п. 5 розділу VII Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та застосування заходів впливу, затверджених рішенням НКЦПФР від 06 квітня 2021 року № 227, постанова у справі про правопорушення оголошується негайно після закінчення розгляду справи про правопорушення [18]. Разом з тим, оголошення прийнятого рішення не звільняє суб'єкта владних повноважень від обов'язку вручити примірник чи копію рішення учасникам провадження у справі про фінансову відповідальність.

Висновки та рекомендації. Розгляд справ про фінансову відповідальність по суті здійснюється в одній з форм: усній чи письмовій. Усне провадження є обов'язковим в разі, якщо це передбачено спеціальною нормою, а також в разі участі потерпілого чи заявника у справі. Якщо форма провадження в спеціальному акті законодавства не визначена, суб'єкт владних повноважень самостійно обирає форму провадження з урахуванням наявності клопотання особи, яка притягається до фінансової відповідальності, про проведення слухань. Рекомендується запровадити обов'язкову усну форму провадження в усіх справах про фінансову відповідальність.

Усна форма провадження передбачає наявність слухань, які складаються з підготовчого, основного етапів та етапу прийняття рішення та доведення його до відома. Особливими формами слухань в окремих категоріях справ про фінансову відповідальність є нарада і робоча зустріч. Під час письмової форми провадження суб'єкт владних повноважень досліджує докази та письмові пояснення, після чого приймає рішення.

Основний етап слухань починається з оголошення документа, який став підставою для початку провадження або джерелом виявлення ознак правопорушення. Після цього, у визначеній суб'єктом владних повноважень послідовності, обов'язково мають бути заслухані пояснення учасників провадження, які з'явилися, та досліджені всі зібрані у справі докази. До моменту переходу до прийняття рішення у справі, суб'єкт владних повноважень на стадії розгляду справи по суті може приймати такі процедурні рішення: про відкладення (перенесення) розгляду справи, про продовження строку розгляду справи, про повернення на стадію підготовки справи до розгляду, а також рішення за результатами розгляду заяв і клопотань. В окремих категоріях справ, які ініціюються заявниками, можливе також закінчення розгляду справи без прийняття рішення.

Прийняття рішення та доведення його до відома, за загальним правилом, є обов'язковим і завершальним етапом розгляду справи по суті незалежно від форми провадження. Під час прийняття рішення, зокрема, здійснюється оцінка доказів, визначаються обставини, які є встановленими, надається правова оцінка цим обставинам, вирішуються питання про наявність чи відсутність підстав для притягнення до фінансової відповідальності та про розмір стягнення. Доведення рішення до відома особи може здійснюватися з оголошенням рішення або без такого оголошення, але в будь-якому випадку мають бути вжиті заходи для вручення рішення учасникам провадження.

Анотація

Стаття присвячена адміністративному провадженню з притягнення до фінансової відповідальності в Україні, а саме – такій стадії провадженння як розгляд справи по суті. З'ясовано, що розгляд справ про фінансову відповідальність по суті здійснюється в одній з форм: усній чи письмовій. Рекомендовано запровадити обов'язкову усну форму провадження в усіх справах про фінансову відповідальність. Встановлено, що усна форма провадження передбачає наявність слухань, які складаються з підготовчого, основного етапів та етапу прийняття рішення та доведення його до відома. Визначено, що під час письмової форми провадження суб'єкт владних повноважень досліджує докази та письмові пояснення, після чого приймає рішення. Обґрунтовано, що основний етап слухань починається з оголошення документа, який став підставою для початку провадження або джерелом виявлення ознак правопорушення. Визначено, що у справах про фінансову відповідальність обов'язково мають бути заслухані пояснення учасників провадження, які з'явилися, та досліджені всі зібрані у справі докази. З'ясовано, що суб'єкт владних повноважень на стадії розгляду справи по суті може приймати такі процедурні рішення: про відкладення (перенесення) розгляду справи, про продовження строку розгляду справи, про повернення на стадію підготовки справи до розгляду, а також рішення за результатами розгляду заяв і клопотань; в окремих категоріях справ, які ініціюються заявниками, можливе також закінчення розгляду справи без прийняття рішення. Визначено, що прийняття рішення та доведення його до відома, за загальним правилом, є обов'язковим і завершальним етапом розгляду справи по суті незалежно від форми провадження. Встановлено, що під час прийняття рішення, зокрема, здійснюється оцінка доказів, визначаються обставини, які є встановленими, надається правова оцінка цим обставинам, вирішуються питання про наявність чи відсутність підстав для притягнення до фінансової відповідальності та про розмір стягнення. Визначено, що доведення рішення до відома особи може здійснюватися з оголошенням рішення або без такого оголошення, але в будь-якому випадку мають бути вжиті заходи для вручення рішення учасникам провадження.

Ключові слова: адміністративна процедура, дослідження доказів, заслуховування пояснень, письмове провадження, прийняття рішення, розгляд по суті, слухання, фінансова відповідальність.

Shumeiko I.P. Consideration of the merits of cases concerning financial responsibility

Summary

The article is devoted to administrative proceedings for financial responsibility in Ukraine, namely, the stage of proceedings known as consideration of the merits of the case. It has been established that the examination of cases of financial responsibility on the merits is carried out in one of two forms: oral or written. It is recommended to introduce a mandatory oral form of proceedings in all cases of financial responsibility. It has been established that the oral form of proceedings involves hearings, which consist of preparatory, main and decision-making stages, followed by notification of the decision. It has been determined that in the written form of proceedings, the authority examines the evidence and written explanations, after which it makes a decision. It is justified that the main stage of the hearings begins with the announcement of the document that became the basis for initiating the proceedings or the source of identifying signs of a violation. It is determined that in cases of financial responsibility, the explanations of the participants in the proceedings who appeared must be heard and all the evidence collected in the case must be examined. It has been established that the authority at the stage of consideration of the case on its merits may take the following procedural decisions: to postpone (transfer) the consideration of the case, to extend the term of consideration

of the case, to return to the stage of preparation of the case for consideration, as well as decisions based on the results of consideration of applications and petitions; in certain categories of cases initiated by applicants, it is also possible to terminate the consideration of the case without making a decision. It has been determined that, as a general rule, the adoption of a decision and its notification are mandatory and constitute the final stage of consideration of the case on its merits, regardless of the form of proceedings. It has been established that when making a decision, in particular, evidence is assessed, the circumstances that have been established are determined, a legal assessment of these circumstances is provided, and issues regarding the presence or absence of grounds for financial responsibility and the amount of the penalty are resolved. It has been determined that the decision may be brought to the attention of the person with or without the announcement of the decision, but in any case, measures must be taken to deliver the decision to the participants in the proceedings.

Key words: administrative procedure, consideration on the merits, decision-making, examination of evidence, financial responsibility, hearing of explanations, hearing, written proceedings.

Список використаних джерел:

1. Михайлюк Я.Б. Правове регулювання адміністративних процедур: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право і суспільство*. 2020. № 1. Частина 2. С. 56–61. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.1-2.10. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_2/12.pdf.
2. Вавринчук М.П., Когут О.В. Адміністративна процедура через призму Конституції України та законодавства ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Випуск 88. Частина 2. С. 307–312. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.2.41. URL: https://surl.lt/dcraqy
3. Манукян А.А. Процедурні аспекти притягнення до відповідальності за порушення норм податкового законодавства. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 332–340. DOI: 10.32782/1813-338X-2023.4.52. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/54.pdf.
4. Шморгун В. Нормативно-правове регулювання адміністративної відповідальності у сфері незаконного використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 370–375. DOI: 10.32837/yuv.v0i1.1650. URL: http://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2020/52.pdf
5. Кантор Н.Ю. Адміністративно-господарські санкції як гарантії реалізації та захисту економічних інтересів держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2015. Випуск 34. Том 2. С. 87–90. URL: https://surl.li/bbksyr.
6. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#n475.
7. Про обмеження обігу пластикових пакетів на території України: Закон України від 1 червня 2021 року № 1489-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-IX#Text.
8. Про затвердження Порядку притягнення до відповідальності та порядку визначення розмірів штрафів за порушення у сфері державної реєстрації юридичних осіб: наказ Міністерства юстиції України від 13 вересня 2023 року № 3258/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-23#Text.
9. Про затвердження Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 року № 244. URL: https://surl.li/gowbgp

10. Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства та застосування санкцій до суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 28 грудня 2012 року № 256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0170-13#n31.
11. Про затвердження Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 року № 693. URL: https://surl.li/ojvmaq
12. Про затвердження Порядку накладення Державним комітетом телебачення і радіомовлення України адміністративно-господарських штрафів: наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 17 жовтня 2017 року № 384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1367-17#Text.
13. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#n1159.
14. Про затвердження Правил розгляду звернень споживачів щодо дій суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, або суб'єктів, що належать до особливої групи споживачів: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 02 липня 2019 року № 1333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1333874-19#Text.
15. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text.
16. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#n338.
17. Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення юридичними особами вимог законодавства в галузі державного експортного контролю: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16 грудня 2013 року № 1490. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0101-14#Text.
18. Про затвердження Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та застосування заходів впливу: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 06 квітня 2021 року № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-21#Text.

Дата надходження статті: 28.07.2025
Дата прийняття статті: 08.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9:35.07(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.16

Юрченко Т.П.
аспірант
ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Надання адміністративних послуг є важливою функцією публічної адміністрації, що безпосередньо впливає на реалізацію прав і законних інтересів громадян та суб'єктів господарювання. Ефективність правового регулювання у цій сфері визначає якість взаємодії між державою та суспільством, рівень довіри до органів влади, розвиток цифровізації та спрощення процедур.

З початком широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України та запровадженням воєнного стану система надання адміністративних послуг опинилася у складних умовах. Бойові дії, тимчасова окупація територій, масове переміщення населення, обмеженість ресурсів і руйнування інфраструктури створили безпрецедентні виклики для організації публічного сервісу. Це вимагає перегляду традиційних підходів до правового регулювання, оперативного прийняття спеціальних актів, гнучкості процедур, розвитку дистанційних та електронних форматів взаємодії.

Водночас забезпечення ефективності правового регулювання у сфері адміністративних послуг під час воєнного стану має враховувати баланс між спрощенням процедур, швидкістю ухвалення рішень і дотриманням принципів верховенства права, правової визначеності та захисту прав людини. Підвищення стійкості системи адміністративних послуг до кризових ситуацій, мінімізація корупційних ризиків, адаптація законодавства до умов війни та планування відновлення у післявоєнний період є актуальними завданнями сучасної правової науки та державної політики.

Тому дослідження питань оцінки ефективності правового регулювання у сфері надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним і має не лише теоретичне, а й значне практичне значення для формування дієздатної, прозорої та людиноцентричної системи публічного управління в Україні.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз ефективності правового регулювання у сфері надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану в Україні, виявлення проблем і викликів, що постають у кризових умовах, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики надання адміністративних послуг з урахуванням принципів верховенства права, правової визначеності, захисту прав людини та стійкості системи публічного управління.

Аналіз наукових публікацій. Питання правового регулювання адміністративних послуг є важливою темою в українській адміністративно-правовій науці. Значну увагу дослідженню теоретико-правових основ адміністративних послуг приділяли такі науковці, як В. Бевзенко, О. Бандурка, Н. Біленчук, Ю. Кольцов, С. Серьогін, які обґрунтовували поняття, ознаки та принципи надання адміністративних послуг, їх місце у системі публічного управління. Проблеми адміністративної

© Юрченко Т.П., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

процедури, що є фундаментом надання якісних адміністративних послуг, висвітлювали у своїх працях В. Бевзенко, О. Костюк, С. Ківалов, Т. Рабінович. Ці дослідження підкреслювали значення правової визначеності, чіткості процедур, гарантій прав суб'єктів звернення, необхідності уніфікації процесуальних норм.

Окремі аспекти електронізації адміністративних послуг і цифрової трансформації публічного управління досліджували Ю. Волошина, І. Петрова, Д. Лук'яненко, Н. Біленчук. Їх роботи стосуються розвитку електронної ідентифікації, електронного документообігу, проблем захисту персональних даних, доступності та безпеки цифрових послуг.

Також важливий внесок зробили О. Грищук, Н. Пархоменко, А. Стахів, І. Голосніченко, які аналізували адміністративно-правові засади публічного управління в Україні, взаємодію влади і громадян, адміністративний договір як форму врегулювання публічно-правових відносин.

У сфері оцінки ефективності правового регулювання адміністративних послуг дослідники, зокрема С. Серьогін, О. Бандурка, Н. Біленчук, порушували питання критеріїв якості послуг, доступності, прозорості процедур, зниження адміністративного навантаження на громадян та бізнес. Вони наголошували на важливості дотримання принципів верховенства права, правової визначеності, людиноцентричності.

У зарубіжних дослідженнях (J. H. Jans, C. Hood, F. Franch, документи OECD, Ради Європи, Європейської Комісії) значна увага приділяється питанням «good governance», цифровізації адміністративних процедур, ризик-орієнтованого контролю, захисту прав користувачів публічних послуг в умовах кризових ситуацій.

Водночас в українській науці ще недостатньо комплексних досліджень, що спеціально розглядають вплив воєнного стану на правове регулювання сфери адміністративних послуг, проблеми адаптації процедур до надзвичайних умов, забезпечення правової визначеності та захисту прав громадян під час війни. Це підкреслює актуальність і новизну дослідження, спрямованого на виявлення проблем і формулювання пропозицій для удосконалення правового регулювання у цій критично важливій сфері.

Виклад основного матеріалу. Оцінка ефективності правового регулювання у сфері надання адміністративних послуг є важливою складовою адміністративно-правової науки, що визначає якість публічного управління, ступінь реалізації прав і свобод громадян, довіру до держави та легітимність її діяльності [1; 2]. Ефективне правове регулювання має забезпечувати досягнення публічних цілей із мінімальними витратами ресурсів та максимальним соціальним результатом. Це особливо актуально у сфері адміністративних послуг, яка безпосередньо впливає на задоволення повсякденних потреб громадян і бізнесу, розвиток економіки та соціальної стабільності [3, с. 45–47].

Класичні підходи до оцінки ефективності правового регулювання передбачають аналіз таких критеріїв, як правова визначеність, прозорість процедур, доступність, оперативність ухвалення рішень, відсутність надмірного бюрократизму, мінімізація корупційних ризиків і відповідність нормативних актів потребам суспільства [3]. Ці критерії тісно пов'язані з принципами верховенства права, пропорційності, недискримінації, підзвітності та людиноцентричності, які мають лежати в основі регулювання надання адміністративних послуг [4].

Ефективність правового регулювання адміністративних послуг неможливо розглядати ізольовано від адміністративної процедури як універсального механізму прийняття публічно-владних рішень. Дотримання єдиних процедурних стандартів, передбачуваність і зрозумілість норм, доступність інформації про порядок надання послуг, обов'язковість мотивування рішень і можливість їх оскарження – ключові елементи ефективності регулювання,

що знижують можливості для зловживань і свавілля з боку органів влади [1; 5].

В умовах воєнного стану в Україні особливої ваги набуває спроможність правового регулювання швидко адаптуватися до кризових обставин, забезпечуючи одночасно безперервність надання послуг та дотримання основоположних правових гарантій. Спрощення процедур має поєднуватися з мінімальними, але обов'язковими стандартами прозорості, інформування заявників, фіксації рішень та збереження їх оскаржуваності [2; 6]. Саме тому розробка критеріїв оцінки ефективності в умовах надзвичайних ситуацій повинна враховувати не лише швидкість і зручність, а й забезпечення рівності доступу для всіх громадян, недискримінаційність підходів, захист персональних даних та інформаційну безпеку.

Крім того, ефективність регулювання має оцінюватися через призму цифровізації адміністративних послуг. Перехід до електронних форматів взаємодії є важливим інструментом забезпечення доступності та зниження витрат часу і ресурсів. Проте для цього потрібні зрозумілі й стабільні правові механізми електронної ідентифікації, взаємодії державних реєстрів, обміну даними між відомствами, а також захисту прав користувачів електронних сервісів [2; 5].

Важливим завданням адміністративно-правової науки є вироблення чітких і вимірюваних критеріїв оцінки ефективності регулювання у сфері надання адміністративних послуг. До них можуть належати показники часу надання послуг, рівень відмов або повернень документів через помилки, кількість скарг та їх результати, рівень задоволеності користувачів, а також фінансові витрати на адміністрування процедур [3; 4]. Розробка таких критеріїв дозволяє здійснювати обґрунтовану оцінку діючого законодавства, виявляти прогалини і недоліки регулювання, планувати подальше реформування з урахуванням потреб суспільства і досвіду кризових ситуацій.

Таким чином, теоретичні засади оцінки ефективності правового регулювання адміністративних послуг повинні спиратися на поєднання загальних принципів правової держави та спеціальних критеріїв, що враховують особливості воєнного стану і надзвичайних ситуацій. Це забезпечить формування стійкої, передбачуваної та людиноцентричної системи публічного управління, здатної забезпечувати права громадян навіть у найскладніших умовах.

Нормативно-правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні має комплексний характер і формується на основі Конституції України, законів України «Про адміністративні послуги» від 6.09.2012 № 5203-VI, «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2022 № 2073-IX, спеціальних законів та підзаконних актів. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6.09.2012 № 5203-VI закріплює правові засади організації надання послуг, права та обов'язки суб'єктів звернення і органів влади, принципи відкритості та доступності [7].

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» у 2022 році стало важливим кроком до уніфікації процедурних правил у сфері публічного управління, створення більш передбачуваного та справедливого процесу прийняття рішень [8]. До початку повномасштабної війни розвивалися також електронні сервіси, зокрема портал «Дія», що забезпечував доступ до великої кількості адміністративних послуг у цифровій формі [9].

В умовах воєнного стану законодавство зазнало суттєвих змін: ухвалювалися спеціальні постанови Кабінету Міністрів України щодо спрощеного порядку надання послуг, перенесення строків, забезпечення безперервності обслуговування внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців. Наприклад, змінювався порядок реєстрації місця проживання ВПО, оформлення документів, надання соціальних послуг [10].

Окремо врегульовано питання електронної взаємодії між реєстрами, обмін даними

з метою спрощення процедур в умовах обмеженого доступу до документів або фізичних центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) [11]. Законодавство також передбачало гнучкість у роботі органів влади – можливість зміни режиму роботи ЦНАПів, використання дистанційних засобів комунікації, делегування повноважень для надання послуг у безпечніших регіонах.

Проте така нормативно-правова база формувалася фрагментарно, часто у режимі надзвичайного реагування без системної оцінки ефективності або уніфікації підходів. Це створює потребу у подальшому аналізі та вдосконаленні законодавства з урахуванням воєнних і післявоєнних викликів [12].

Оцінюючи вплив воєнного стану на правове регулювання та організацію надання адміністративних послуг, слід зазначити, що запровадження воєнного стану в Україні створило безпрецедентні виклики для системи надання адміністративних послуг. Воєнні дії, окупація частини територій, масове переміщення населення та руйнування інфраструктури вимагали швидкої адаптації правового регулювання і практики роботи органів публічної адміністрації [13; 14].

Органи державної влади змушені були розробляти нові механізми для забезпечення доступу громадян до адміністративних послуг у безпечних регіонах, організовувати роботу центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) в умовах постійних загроз та обмежень. Кабінет Міністрів України ухвалював постанови про спрощення процедур для внутрішньо переміщених осіб, скорочення строків розгляду заяв, застосування електронних сервісів для мінімізації фізичних контактів і підвищення безпеки [15].

В умовах воєнного стану важливого значення набули цифрові сервіси та електронні реєстри, що дозволили продовжувати надання послуг навіть у разі фізичного закриття ЦНАПів. Портал «Дія» та інші державні інформаційні системи зазнали оновлень для врахування потреб військовослужбовців, переселенців, людей із втраченими документами [16]. Проте швидке прийняття спеціальних норм і зміни процедур часто здійснювалися у кризовому режимі, без системної оцінки наслідків для правової визначеності та передбачуваності регулювання.

Також спостерігалося посилення дискреційних повноважень органів виконавчої влади – можливість оперативно змінювати правила надання послуг, делегувати повноваження іншим органам, обмежувати доступ до окремих послуг з міркувань безпеки. Це створює ризики порушення принципів правової визначеності та рівності прав громадян [17].

Водночас такі зміни стали необхідними для збереження мінімального рівня доступності адміністративних послуг у воєнних умовах. Це актуалізувало питання пошуку оптимального балансу між оперативністю державного реагування і дотриманням основоположних правових гарантій, що має стати ключовою темою для подальшого вдосконалення правового регулювання у цій сфері [18].

Переходячи до аналізу проблем та викликів забезпечення ефективності адміністративних послуг під час воєнного стану в Україні, варто наголосити, що запровадження воєнного стану в Україні оголило численні проблеми у сфері надання адміністративних послуг, які стали особливо гострими через безпрецедентний масштаб викликів. По-перше, значна частина територій опинилася під загрозою бойових дій або тимчасовою окупацією, що призвело до фізичного знищення або зупинки роботи центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), втрати доступу до державних реєстрів, паперових архівів та інших інфраструктурних елементів [19]. Це створило необхідність терміново розробляти альтернативні формати обслуговування, у тому числі через мобільні ЦНАПи або електронні сервіси.

Другою важливою проблемою є масове переміщення населення в межах країни, що зумовило суттєве перевантаження ЦНАПів у відносно безпечних регіонах. Органи місцевого самоврядування не завжди були готові до різкого збільшення кількості заяв, що призвело

до черг, затримок у розгляді справ, браку кваліфікованих кадрів та технічних потужностей [20]. Особливо гостро постали питання ідентифікації та обліку внутрішньо переміщених осіб, видачі довідок, реєстрації місця проживання, отримання соціальних послуг.

Третім викликом є фрагментарність нормативно-правового регулювання в умовах воєнного стану. Уряд ухвалював численні постанови для спрощення процедур, зменшення бюрократичних бар'єрів, скорочення строків розгляду звернень [21]. Проте такі акти часто готувалися у режимі надзвичайного реагування, без попередньої оцінки регуляторного впливу чи узгодження з іншими нормативними актами. Це призвело до дублювання норм, суперечностей між окремими положеннями, правової невизначеності для органів влади та користувачів послуг.

Окрему проблему становить розширення дискреційних повноважень виконавчих органів. З метою швидкого реагування на безпекові загрози уряд і органи місцевого самоврядування отримали широкі можливості змінювати правила надання послуг, делегувати повноваження іншим структурам, обмежувати доступ до певних сервісів [22]. Хоча це виправдано з точки зору безпеки, така практика створює ризики свавільного або вибіркового застосування норм, порушення принципів правової визначеності, рівності перед законом, а також корупційні загрози.

Четвертий важливий виклик пов'язаний із цифровим розривом. Хоча держава активно розвивала електронні сервіси (зокрема портал «Дія»), частина населення залишалася без доступу до інтернету через руйнування інфраструктури, брак фінансових можливостей, відсутність пристроїв або цифрових навичок [20]. Це особливо стосується людей похилого віку, мешканців сільської місцевості, осіб із інвалідністю та ВПО. Як наслідок – ризик дискримінації та обмеження доступу до базових адміністративних послуг.

П'ятим суттєвим викликом є гарантування інформаційної безпеки та захисту персональних даних. В умовах воєнного стану, коли зростають ризики кібератак, особливо з боку держави-агресора, питання безпеки електронних реєстрів та каналів обміну даними набуло критичного значення [23]. Недостатній рівень кіберзахисту може призвести до витоку конфіденційної інформації, саботажу державних сервісів, порушення прав громадян на приватність. Це вимагає не лише технічних рішень, а й чітких правових механізмів регулювання доступу та обробки даних.

Шостим викликом є складність і багаторівневість чинного законодавства у сфері адміністративних послуг. Норми містяться у Конституції, законах, підзаконних актах уряду та міністерств, рішеннях місцевих рад. В умовах воєнного стану це ускладнює швидке узгодження змін, створює правову плутанину та різні підходи до правозастосування в різних регіонах [24]. Недостатня координація між центральними і місцевими органами влади поглиблює ці проблеми, ускладнюючи ефективну реалізацію спрощених процедур на практиці.

Зрештою, усі перелічені проблеми свідчать про необхідність системного підходу до реформування правового регулювання у сфері адміністративних послуг з урахуванням досвіду воєнного стану. Це має передбачати не лише оперативне реагування на безпекові виклики, а й забезпечення стабільності, передбачуваності, доступності та захисту прав громадян навіть у кризових умовах.

Визначивши основні виклики, цілком виправдано перейти до вироблення напрямів удосконалення правового регулювання адміністративних послуг в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення в Україні.

Так, удосконалення правового регулювання надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови має стати пріоритетом державної політики й правотворчої діяльності. Одним із головних напрямів є підвищення правової визначеності та узгодженості законодавства. Необхідно провести ревізію нормативно-правових актів, усунути дублювання та суперечн-

ності, гармонізувати положення законів і підзаконних актів, щоб створити єдині, зрозумілі та передбачувані правила надання послуг навіть у кризових умовах [25; 26].

Важливим завданням є розвиток ризик-орієнтованого підходу до врегулювання процедур і контролю. Це передбачає диференціацію правил залежно від безпекових загроз, соціальних потреб та ресурсних можливостей громад. Такі підходи дозволять ефективно реагувати на локальні проблеми без надмірного ускладнення процедур чи обмеження доступу до послуг для найбільш вразливих категорій громадян [27].

Пріоритетним напрямом є цифровізація адміністративних процедур. Воєнний досвід показав значення електронних сервісів для забезпечення безперервності послуг за умов фізичної недоступності ЦНАПів. Потрібно не лише розширювати функціонал порталів на кшталт «Дія», а й забезпечувати кібербезпеку, надійність електронних реєстрів, стандарти обміну даними між відомствами, захист персональних даних [28].

Особливої уваги потребує подолання цифрового розриву. Законодавство має передбачати спеціальні заходи для забезпечення доступності електронних послуг людям похилого віку, мешканцям сільських територій, особам з інвалідністю. Це може включати розвиток офлайн-точок доступу до електронних сервісів, навчальні програми з цифрової грамотності, субсидування необхідного обладнання [29].

Ще одним напрямом є зміцнення процесуальних гарантій для заявників. В умовах надзвичайного регулювання та посиленої дискреції органів влади особливо важливо зберегти прозорість процедур, обов'язковість інформування заявників про зміни правил, можливість оскарження рішень у адміністративному або судовому порядку. Це забезпечить довіру громадян до публічної адміністрації навіть у складних безпекових умовах [30].

Важливо також інтегрувати досвід воєнного стану у стратегічне планування розвитку сфери адміністративних послуг. Післявоєнне відновлення має передбачати створення гнучкої та стійкої системи надання послуг, здатної адаптуватися до надзвичайних ситуацій без втрати якості та доступності для населення. Законодавство має бути підготовлене до потенційних кризових сценаріїв, щоб запобігти хаотичному та несистемному реагуванню у майбутньому.

Таким чином, удосконалення правового регулювання у сфері надання адміністративних послуг має базуватися на системному аналізі воєнного досвіду, дотриманні принципів верховенства права, правової визначеності, недискримінації та людиноцентричності, а також на розвитку цифрових рішень і процесуальних гарантій для всіх громадян.

Висновки. Аналіз правового регулювання сфери надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану в Україні свідчить про значні виклики, які виникли унаслідок бойових дій, переміщення населення, руйнування інфраструктури та загроз інформаційній безпеці. Водночас система публічної адміністрації змушена була оперативно адаптуватися, впроваджуючи спрощені процедури, цифрові сервіси та нові організаційні формати. Це дозволило зберегти мінімально необхідний рівень доступності послуг для населення навіть у надзвичайних умовах.

Разом із тим досвід воєнного стану виявив низку проблем – фрагментарність і непослідовність нормативно-правового регулювання, надмірну дискрецію органів влади, нерівність цифрового доступу, ризики порушення правової визначеності та принципу недискримінації. Для удосконалення правового регулювання необхідно забезпечити його системність і узгодженість, розвивати ризик-орієнтовані та людиноцентричні підходи, підвищувати цифрову доступність, зміцнювати процесуальні гарантії заявників і кібербезпеку. У післявоєнному відновленні критично важливим є формування гнучкої та стійкої системи надання адміністративних послуг, здатної ефективно реагувати на будь-

які кризові виклики при збереженні прав людини та верховенства права.

В умовах сучасних безпекових викликів Україна має унікальний шанс не лише зберегти функціональність системи адміністративних послуг, але й зробити її більш стійкою, гнучкою та орієнтованою на потреби громадян. Необхідно не просто відновлювати довоєнні практики, а закладати нові стандарти, які враховуватимуть уроки воєнного стану та здатність системи адаптуватися до кризових ситуацій. Це передбачає не лише зміни в законодавстві, а й реформу управлінських процесів, розвиток цифрових сервісів, підготовку кадрів та зміцнення інституційної спроможності органів публічної адміністрації.

Важливо використати накопичений під час війни досвід для створення правових механізмів, здатних ефективно працювати як у мирний час, так і в умовах надзвичайних ситуацій. Законодавець має врахувати потреби найбільш вразливих категорій населення, забезпечити рівність доступу до послуг незалежно від місця проживання чи соціального статусу, а також гарантувати прозорість і підзвітність органів влади. Такий підхід дозволить посилити довіру до держави, підвищити якість врядування та створити сучасну, людиноцентричну систему адміністративних послуг, що стане важливою основою демократичного розвитку та зміцнення правової держави навіть у найскладніших обставинах.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблеми оцінки ефективності правового регулювання у сфері надання адміністративних послуг в Україні в умовах воєнного стану. Наголошено на актуальності теми через безпрецедентні виклики, спричинені широкомасштабною збройною агресією, масовим переміщенням населення, руйнуванням інфраструктури, зростанням інформаційних загроз. Відзначено, що забезпечення належного рівня доступності, безперервності та якості адміністративних послуг у таких умовах є ключовим завданням державної політики та публічного управління.

У статті визначено теоретичні засади оцінки ефективності правового регулювання адміністративних послуг, зокрема критерії правової визначеності, доступності, прозорості процедур, мінімізації корупційних ризиків, швидкості ухвалення рішень, відповідності суспільним потребам. Проаналізовано чинне законодавство України, що регулює надання адміністративних послуг: Конституцію України, Закони «Про адміністративні послуги», «Про адміністративну процедуру», спеціальні підзаконні акти, а також зміни, запроваджені у зв'язку з воєнним станом.

Особливу увагу приділено впливу воєнного стану на правове регулювання та організацію надання адміністративних послуг. Виявлено основні проблеми та виклики: руйнування інфраструктури ЦНАПів, перевантаженість системи через масове переміщення населення, фрагментарність і суперечливість нормативно-правових актів, посилення дискреційних повноважень органів влади, цифровий розрив між різними категоріями населення, ризики кіберзагроз і порушень захисту персональних даних.

Запропоновано напрями удосконалення правового регулювання: підвищення правової визначеності й узгодженості законодавства, запровадження ризик-орієнтованого та людиноцентричного підходів, розвиток цифрових сервісів із урахуванням доступності для всіх груп населення, зміцнення процесуальних гарантій для заявників, посилення кібербезпеки. Значення дослідження полягає у формулюванні науково обґрунтованих рекомендацій щодо реформування системи адміністративних послуг з урахуванням досвіду воєнного стану та потреб післявоєнного відновлення для забезпечення прав людини, верховенства права та стійкості публічного управління в Україні.

Ключові слова: ефективність правового регулювання, адміністративні послуги, воєнний стан, правова визначеність, публічне управління, цифровізація, доступність, ризик-орієнтований підхід, захист прав людини.

Yurchenko T.P. Assessment of the effectiveness of legal regulation in the provision of administrative services under martial law in Ukraine

Summary

The article is devoted to a comprehensive study of assessing the effectiveness of legal regulation in the provision of administrative services in Ukraine under martial law. The relevance of the topic is highlighted in the context of unprecedented challenges caused by large-scale armed aggression, mass population displacement, destruction of infrastructure, and growing security threats. It is emphasized that ensuring an adequate level of accessibility, continuity, and quality of administrative services under such conditions is a key task of state policy and public administration.

The paper defines the theoretical foundations for assessing the effectiveness of legal regulation of administrative services, including criteria such as legal certainty, accessibility, procedural transparency, minimization of corruption risks, speed of decision-making, and alignment with societal needs. The study analyzes current Ukrainian legislation governing the provision of administrative services: the Constitution of Ukraine, the Laws "On Administrative Services" and "On Administrative Procedure," special by-laws, as well as changes introduced in connection with martial law.

Special attention is paid to the impact of martial law on legal regulation and the organization of administrative service delivery. The main problems and challenges are identified: destruction of CNAP infrastructure, system overload due to mass internal displacement, fragmentation and inconsistency of regulatory acts, expansion of discretionary powers of executive authorities, digital divide among different population groups, risks of cyber threats, and breaches of personal data protection.

The paper proposes directions for improving legal regulation: enhancing legal certainty and coherence of legislation, introducing risk-based and human-centered approaches, developing digital services with accessibility for all population groups in mind, strengthening procedural guarantees for applicants, and improving cybersecurity. The significance of the study lies in formulating scientifically grounded recommendations for reforming the system of administrative services, taking into account the experience of martial law and the needs of post-war recovery to ensure human rights, the rule of law, and the resilience of public administration in Ukraine.

Key words: effectiveness of legal regulation, administrative services, martial law, legal certainty, public administration, digitalization, accessibility, risk-based approach, human rights protection.

Список використаних джерел:

1. Бевзенко В. М. Теорія адміністративної процедури: монографія. Харків: Право, 2020. 312 с.
2. Бандурка О. М. Електронне урядування в системі публічного управління: монографія. Харків: ХНУВС, 2020. 256 с.
3. Біленчук Н. П. Адміністративно-правові основи електронного врядування в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 192 с.
4. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
5. OECD. Recommendation on Digital Government Strategies. Paris: OECD Publishing, 2014. 20 p.
6. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2017)2 on the legal regulation of administrative procedures. Strasbourg: Council of Europe, 2017.
7. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.

8. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.11.2022 № 2073-IX. Голос України. 2022. № 234.
9. Міністерство цифрової трансформації України. Звіт про розвиток порталу «Дія». Київ, 2022.
10. Кабінет Міністрів України. Постанова від 7.03.2022 № 214 «Деякі питання спрощення доступу до адміністративних послуг в умовах воєнного стану». *Офіційний вісник України.* 2022. № 23.
11. Кабінет Міністрів України. Національна програма інтероперабельності державних інформаційних систем на 2022–2025 рр. Затверджено розпорядженням КМУ від 19.05.2022 № 514-р.
12. Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про адміністративну процедуру». URL: https://itd.rada.gov.ua. (дата звернення: 15.05.2025 р.)
13. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
14. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250.
15. Кабінет Міністрів України. Постанова від 07.03.2022 № 214 «Деякі питання спрощення доступу до адміністративних послуг в умовах воєнного стану». *Офіційний вісник України.* 2022. № 23.
16. Міністерство цифрової трансформації України. Звіт про розвиток порталу «Дія». Київ, 2022.
17. Бевзенко В. М. Теорія адміністративної процедури: монографія. Харків: Право, 2020. 312 с.
18. Біленчук Н. П. Адміністративно-правові основи електронного врядування в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 192 с.
19. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250.
20. Державна служба статистики України. Використання інформаційно-комунікаційних технологій домогосподарствами України у 2022 році. Київ, 2023.
21. Кабінет Міністрів України. Постанова від 07.03.2022 № 214 «Деякі питання спрощення доступу до адміністративних послуг в умовах воєнного стану». *Офіційний вісник України.* 2022. № 23.
22. CERT-UA. Звіт про кіберзагрози в Україні 2023. Київ: Держспецзв'язку, 2023.
23. OECD. Digital Government Review of Sweden. Paris: OECD Publishing, 2019. 148 p.
24. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2017)2 on the legal regulation of administrative procedures. Strasbourg: Council of Europe, 2017.
25. OECD. Recommendation on Digital Government Strategies. Paris: OECD Publishing, 2014. 20 p.
26. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2017)2 on the legal regulation of administrative procedures. Strasbourg: Council of Europe, 2017.
27. European Commission. Better Regulation Guidelines. Brussels, 2017. 64 p.
28. CERT-UA. Звіт про кіберзагрози в Україні 2023. Київ: Держспецзв'язку, 2023.
29. Міністерство цифрової трансформації України. Концепція розвитку системи електронної ідентифікації в Україні. Київ, 2021.
30. Кабінет Міністрів України. Національна програма інтероперабельності державних інформаційних систем на 2022–2025 рр. Затверджено розпорядженням КМУ від 19.05.2022 № 514-р.

Дата надходження статті: 14.07.2025
Дата прийняття статті: 30.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

UDC 343.13:347.963(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.17

Andriiev I.P.
Postgraduate Student at the Department of Criminal Law Disciplines
Institute of Law and Security
Odesa State University of Internal Affairs, Attorney-at-Law

THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF INDEPENDENT EVIDENCE GATHERING BY THE DEFENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Problem Statement. In the context of the dynamic development of criminal procedural legislation and the strengthening of human rights guarantees, the independent gathering of evidence by the defense acquires crucial importance as an integral element of the adversarial principle and in ensuring equality of arms in criminal proceedings. Despite this right being enshrined at the legislative level and recognized in international standards, Ukrainian law enforcement practice faces a series of systemic challenges and unresolved issues that hinder its effective implementation.

The existing legal framework, while granting the defense certain powers, exhibits fragmentation and gaps in detailing the mechanisms for gathering, verifying, and using evidence obtained outside the scope of official pre-trial investigations. Specifically, the lack of clear procedures for the defense to interact with state bodies, economic entities, and individuals to obtain necessary information and documents often leads to artificial restrictions on access to potentially vital defense data. This creates an imbalance in the procedural capabilities of the parties, as the prosecution possesses a wide arsenal of tools for compulsory evidence gathering, whereas the defense largely depends on the goodwill of other entities.

Moreover, the issue of admissibility and relevance of evidence collected by the defense becomes particularly acute in the absence of uniform judicial practice and criteria for its evaluation. This creates legal uncertainty and the risk of the court unjustifiably rejecting important defense evidence merely due to procedural shortcomings or subjective interpretation of norms. Thus, a paradoxical situation arises where the right to independent evidence gathering exists de jure, but its effectiveness de facto remains questionable.

Insufficient attention to the theoretical conceptualization of parity in evidence gathering and the lack of a comprehensive analysis of international experience in this area also complicate the development of effective reforms. This necessitates an urgent need for in-depth scientific research aimed at identifying the roots of existing problems, developing practical recommendations, and substantiating legislative initiatives that would ensure a real, and not merely declarative, right for the defense to independently gather evidence in criminal proceedings. Without resolving these issues, there is a risk of nullifying the adversarial principle and limiting an individual's fundamental right to effective defense against accusations.

Analysis of Recent Research and Publications. In contemporary scholarly discourse, the issue of independent evidence gathering by the defense in criminal proceedings is a subject of constant and intense research. Recent years have seen a significant increase in publications reflecting both theoretical developments and practical aspects of realizing this fundamental right. A substantial portion of scholars focus on the conceptual foundations of adversarialism and equality

© Andriiev I.P., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of arms, viewing independent evidence gathering as a key mechanism to neutralize the asymmetry in procedural capabilities between the prosecution and the defense. In this context, the doctrine of equality of arms, which is fundamental to a fair trial, particularly in light of the practice of the European Court of Human Rights, is actively discussed. Researchers emphasize that an effective defense is impossible without the active role of the defense counsel in forming the evidentiary basis that counters the prosecution's position.

At the same time, despite significant progress in research, many aspects remain debatable and require further scholarly substantiation. These include: the necessity for clear procedures for documenting evidence collected by the defense to ensure its reliability and admissibility; the development of mechanisms for accountability for obstructing defense counsel in evidence gathering; further study of the psychological and ethical aspects of defense counsel's interaction with individuals providing information.

Thus, the analysis of recent research indicates a deep interest in the issue of independent evidence gathering by the defense. However, despite significant achievements, there remains a need for comprehensive, interdisciplinary research that will allow for the development of effective recommendations to improve both legislation and law enforcement practice. These works include, but are not limited to, those by Y.P. Alenina, O.R. Balalatska, Yu.M. Hroshevoy, I.V. Hloviuk, Ye.H. Kovalenko, O.P. Kuchynska, L.M. Loboyko, V.P. Shybilko, and others.

Aim of the Article. The aim of this article is a comprehensive scientific analysis and systematization of the theoretical and legal foundations of independent evidence gathering by the defense in criminal proceedings, as well as the development of concrete recommendations based on these foundations for improving the current legislation and law enforcement practices in Ukraine.

Presentation of the Main Material. The implementation of the adversarial principle in criminal proceedings is a key condition for ensuring the right to a fair trial and the effective defense of an individual accused of a criminal offense. One of the most important elements of this principle is providing the defense with a real opportunity to gather, present, and examine evidence on par with state prosecution bodies. However, in practice, there is an observed asymmetry in the procedural capabilities of the parties, which calls into question not only equality in access to evidentiary information but also the overall effectiveness of the defense function.

The issue of independent evidence gathering by defense counsel gains particular relevance in the context of modern law enforcement practice, where a significant portion of the evidentiary mass is formed by the prosecution. The defense's limited tools for initiating procedural actions through an investigating judge, as well as the absence of a clear procedural mechanism for independently collecting evidence, leads to significant difficulties in practically ensuring the principle of equality of arms. Furthermore, domestic legislation lacks sufficient detail regarding the legal status of the defense counsel as a subject of proof, which results in ambiguous interpretations of their powers.

In this context, particular attention should be paid to the analysis of the current procedural legislation of Ukraine regarding the powers of the defence to initiate and independently carry out actions related to evidence collection. Specifically, Part 3 of Article 93 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [1] provides the defence with the ability to request the conduct of certain procedural actions through an investigating judge. However, this model does not ensure the actual autonomy of the defence in gathering evidentiary information. The absence of adequate guarantees for access to sources of evidence, as well as the lack of legislative regulation of methods for documenting the results of such activities, significantly limits the possibility of fully exercising the right to defence. The issue of judicial evaluation of evidence collected by the defence also requires in-depth examination, particularly in light of the criteria of admissibility, reliability, relevance, and sufficiency. Case law demon-

strates a tendency toward a formalistic approach, whereby evidence obtained by the defence without the involvement of investigative authorities is often deemed to be procedurally deficient. This results in legal uncertainty and hinders the development of a full-fledged adversarial model of criminal proceedings in which both parties have equal opportunities to build their evidentiary positions.

All of the above indicates the necessity of formulating a new, more balanced concept of proof in criminal proceedings – one that incorporates both international standards and the needs of national law enforcement practice. In particular, it is appropriate to consider the legislative recognition of the defence counsel's right to independently collect evidence, provided that such activities comply with specific guarantees of authenticity, respect for the rights of others, and adherence to ethical and procedural safeguards.

Fundamental principles of criminal justice, such as adversariality, equality of arms, and the presumption of innocence, constitute the theoretical foundation of the right of the defence to gather evidence. The principle of adversariality and equality of the parties is enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine, particularly in Article 22, and provides for the independent advocacy by each party of its legal position [1]. This principle is vital for ensuring fairness and democracy within the judicial system, as it facilitates the establishment of truth and the adoption of well-founded decisions based on the arguments presented by all parties [2].

T.V. Lukashkina expresses the view that independent evidence gathering by the defence may also include filing a motion with the investigating judge requesting the interrogation of a witness or a victim in a court hearing already at the stage of pre-trial investigation [3, p. 263].

According to D.B. Serhiieva, the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine that grant the defence the right to independently gather evidence – particularly through obtaining temporary access to items and documents or engaging an expert on a contractual basis-serve as a tool for acquiring evidentiary information within a procedurally regulated framework [4, p. 703]. While this position rightly highlights the legal instruments formally available to the defence, it may risk overstating their practical efficacy. In reality, the exercise of these rights is often limited by procedural barriers, delayed judicial responses, or the reluctance of third parties to cooperate without formal compulsion. Moreover, the need to operate strictly within the procedural framework established for investigative authorities places the defence at a structural disadvantage compared to the prosecution, which possesses broader investigatory powers and institutional resources. In our view, although these mechanisms represent an important legal foundation for defence-led evidence gathering, their effectiveness depends not only on the letter of the law but also on its practical implementation. Therefore, we argue that true equality of arms requires not just declarative procedural rights, but also the removal of structural and institutional constraints that hinder the defence's ability to realise them in practice.

T.M. Miroshnychenko takes a critical stance regarding the empowerment of the defence to gather evidence, asserting that such activity cannot be equated with evidence collection by the prosecution. She argues that the prosecuting authority not only discovers, seizes, records, and stores factual data, but also carries out its procedural formalisation, legal evaluation, and incorporation into the case file. In contrast, according to her position, the defence and the victim are not vested with the legal authority to make procedural decisions on the legal status of the collected information. Therefore, from her perspective, no evidence gathering in the legal sense is conducted by the defence [5, pp. 135–136]. While this viewpoint reflects a traditional and formalistic understanding of evidentiary powers, it arguably underestimates the evolving role of the defence in adversarial proceedings. The essence of adversarial justice lies precisely in enabling each party to independently develop and substantiate their

legal position. The absence of procedural powers to officially "recognise" evidence should not invalidate the defence's role in discovering, documenting, and presenting information relevant to the case. Indeed, modern comparative practice acknowledges that evidence obtained by the defence – if verified, reliable, and submitted in accordance with procedural safeguards – may possess full evidentiary value and be duly assessed by the court. In our view, the assertion that only the prosecution performs "legal" evidence gathering reinforces a hierarchical and accusatory bias inconsistent with the principles of equality of arms and fair trial. The defence may not have the same coercive tools, but this does not preclude it from engaging in lawful and meaningful evidence-building. Therefore, the legal doctrine should recognise the functional equivalence of defence-collected materials when they meet criteria of admissibility, relevance, and credibility.

As D.V. Davydova rightly points out, the modern model of criminal procedure in Ukraine entails not only the formal expansion of the defence's powers to initiate and collect evidence but also fundamentally transforms the logic of procedural balance, wherein the court – acting as an impartial arbiter – assumes a central role in the evaluation of evidence [6, p. 55]. This observation underscores a pivotal shift from an investigative model dominated by prosecutorial discretion toward a more balanced adversarial system, where the legitimacy and value of evidence are determined not by its source but by its compliance with procedural standards and substantive credibility. In such a system, the emphasis moves from the monopoly of state investigative bodies toward the principle of procedural parity, allowing the defence to contribute meaningfully to the formation of the evidentiary base. In our view, this approach should be further reinforced in both doctrine and practice, as it strengthens judicial impartiality and protects the accused from potential abuses of investigatory power. Recognising the court as the primary evaluator of evidence – regardless of which party collected it – enhances the integrity of the criminal process and promotes adherence to the principles of fairness and the rule of law.

Despite the valuable contributions of certain scholars to the study of evidence in criminal proceedings, their approaches predominantly reflect a traditional conception of the state's dominant role in the formation of the evidentiary base. Specifically, the reduction of the defence's activity to merely initiating procedural actions through the investigating judge – rather than engaging in autonomous evidence gathering or the denial of the legal nature of defence-obtained materials due to the absence of official procedural authority, exemplifies a formalistic and legalistic paradigm. In our view, such interpretations require doctrinal reconsideration. The modern adversarial model of criminal justice is grounded in the principle of procedural equality, which necessitates recognition of the defence as a full-fledged evidentiary actor. The defence's evidentiary activity should not depend on requests to state authorities for permission, but rather on professional autonomy and the effective use of legal and factual tools available in a democratic justice system.

Importantly, the evidentiary value of information should not derive from the status of the party that obtained it, but from its compliance with the criteria of admissibility, relevance, credibility, and sufficiency as evaluated by an impartial court. In this context, it is essential to establish a normative framework that affirms the procedural standing of the defence counsel as an active and independent participant in the evidentiary process.

It should be emphasized that the right to defence, within the context of the 1950 European Convention on Human Rights [7], constitutes an integral part of the right to a fair trial. Subparagraph (c) of paragraph 3 of Article 6 of the Convention states that everyone charged with a criminal offence has the right to defend themselves in person and/or through legal assistance of their own choosing. This right can be meaningfully exercised only if there is

an effective mechanism in place to ensure the proper functioning of all necessary components. The right to defence encompasses, among other things, the freedom to choose legal counsel, timely access to legal aid, the effectiveness of representation, proper notification of the right to legal assistance, restrictions on waiving legal counsel, attorney-client privilege, and the ability to communicate privately with one's lawyer [8, pp. 9–11]. Adherence to these guarantees is critically important for ensuring fair trial standards and safeguarding the rights of the accused. The existence of an effective legal defence mechanism helps to prevent abuses by law enforcement and judicial authorities and ensures equality of arms between the parties. The right to defence covers multiple dimensions, including access to a lawyer, equality of procedural rights, and guarantees for a fair adjudicative process. One of its key components is access to professional legal assistance. In many countries, including Ukraine, a system of free legal aid exists for those unable to afford private counsel. However, in practice, this system frequently encounters financial and organizational difficulties, which diminish its effectiveness. A shortage of qualified defence attorneys, delays in legal appointments, and limited access to consultations pose substantial obstacles to the realisation of the right to defence [9].

Failure to acknowledge this trend within procedural theory and practice perpetuates an imbalance between the parties, in direct contradiction to both the Constitution of Ukraine and international standards of fair trial. Moreover, it creates conditions for procedural discrimination against the defence, significantly limiting its ability to influence the outcome of the case through active evidentiary engagement.

Accordingly, the issue lies not only in expanding the formal procedural rights of the defence but also in rethinking the very concept of proof as a comprehensive process in which each party enjoys equal opportunities to construct, submit, and substantiate evidence. The legislature must recognise that the defence's role is not auxiliary but equal in the pursuit of truth, including the capacity to gather evidence independently of state prosecutorial institutions. Equally important is the creation of institutional and technical conditions to realise this right such as access to public registers, the ability to commission independent expert assessments, the use of OSINT technologies, and judicial safeguards for defence-led initiatives. Only under these conditions can the adversarial model of criminal justice function not merely as a declarative framework but as a living mechanism for the protection of individual rights.

Conclusions. This study confirms that the right of the defence to independently gather evidence is a fundamental component of the adversarial model of criminal justice and a necessary condition for ensuring fairness, equality of arms, and the effective protection of human rights in criminal proceedings. While the Criminal Procedure Code of Ukraine provides formal mechanisms for the defence to initiate procedural actions, it does not ensure sufficient autonomy or practical effectiveness in collecting evidence independently. The research highlights a significant discrepancy between the declarative procedural rights of the defence and their real-world implementation. The current legal framework imposes structural limitations that prevent the defence from functioning as a fully empowered evidentiary actor. These constraints are compounded by ambiguous legislation, institutional dependency on state authorities, and limited access to practical tools of evidence gathering.

Doctrinal positions that downplay the evidentiary role of the defence by equating its function to passive participation or excluding it from legal qualification of materials fail to reflect modern standards of adversarial justice. Such views contradict the European Convention on Human Rights, comparative jurisprudence, and the principles of fairness and procedural parity. In practice, evidence obtained by the defence if collected lawfully, verified, and submitted with due procedural safeguards should be treated with equal probative value to that of the prosecution.

The role of the court as an impartial evaluator must be further emphasized. The evidentiary process should not be monopolized by the prosecution; rather, it must be a balanced system in which both parties are equally capable of influencing the outcome through their own initiative, argumentation, and proof. Therefore, the reform of the Ukrainian criminal procedure system should be directed toward: legislatively affirming the defence counsel's status as an autonomous evidentiary subject; expanding the practical tools for defence-led investigations (including digital methods, open-source intelligence (OSINT), and independent expert assessments); ensuring access to institutional and informational infrastructure, including public registries and expert databases; safeguarding the admissibility and credibility of defence-collected evidence in judicial practice. Only through such a transformation can the adversarial model become a fully functioning mechanism of justice one that guarantees the real, not merely formal, equality of parties and upholds the right to defence in accordance with European and constitutional standards.

Summary

In contemporary criminal proceedings, the defense's role in ensuring a fair trial is crucial. One key aspect of effective defense is the independent gathering of evidence, which helps balance the procedural capabilities of the prosecution and the defense. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of such evidence gathering, highlighting its significance, mechanisms, and the challenges encountered in practical implementation.

The research begins by examining the concepts underlying the right to defense, particularly the principles of adversarialism, equality of arms, and the presumption of innocence. It analyzes the evolution of perspectives on the defense attorney's role in criminal proceedings, from a passive observer to an active participant endowed with broad powers. Special attention is given to the concept of parity in evidence gathering, which entails providing the defense with tools commensurate with those available to the prosecution, ensuring the completeness and objectivity of the investigation into the case's circumstances.

The legal regulation of independent evidence gathering by the defense is central to this article. A detailed analysis is conducted on national legislative norms that enshrine the defense attorney's rights to gather and present evidence, specifically through interviewing individuals, requesting documents, conducting their own investigations, and engaging specialists. The forms and methods of evidence gathering available to the defense are identified and systematized, taking into account their admissibility and relevance from the perspective of criminal procedural law.

Significant attention is paid to the problematic aspects of exercising the right to independent evidence gathering. Issues related to limitations on access to information, the difficulty of obtaining data from state bodies and private individuals, and the uncertainty of the legal status of certain types of information collected by the defense are discussed. The article analyzes conflicts of norms that may arise when the defense's interests clash with those of other participants in the process, particularly concerning the non-disclosure of investigative secrets or private life. It also explores the evaluation of evidence collected by the defense by the court and pre-trial investigation bodies, as well as the mechanisms for their legitimization and use in judicial proceedings.

Key words: criminal proceedings, defense side, evidence gathering, theoretical foundations, legal bases, adversarial principle, equality of arms, right to defense, admissibility of evidence, procedural powers, implementation challenges, comparative legal analysis, legislative improvement, criminal procedural law.

Андрєєв І.П. Теоретико-правові засади самостійного збирання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні

Анотація

У сучасному кримінальному процесі роль сторони захисту в забезпеченні справедливого судового розгляду є визначальною. Одним із ключових аспектів ефективного здійснення захисту є самостійне збирання доказів, що дозволяє зрівноважити процесуальні можливості сторін обвинувачення та захисту. Ця стаття присвячена комплексному аналізу теоретичних і правових засад такого збирання доказів, висвітлюючи його значення, механізми та проблеми, що виникають у практичній реалізації.

Дослідження починається з розгляду концепцій, що лежать в основі права на захист, зокрема принципів змагальності, рівності сторін та презумпції невинуватості. Аналізується еволюція поглядів на роль захисника в кримінальному провадженні, від пасивного спостерігача до активного учасника, наділеного широкими повноваженнями. Особлива увага приділяється концепції паритетного збирання доказів, яка передбачає надання стороні захисту інструментів, що є співмірними з тими, що доступні стороні обвинувачення, для забезпечення повноти та об'єктивності дослідження обставин справи.

Центральне місце в статті займає правова регламентація самостійного збирання доказів стороною захисту. Проводиться детальний аналіз норм національного законодавства, які закріплюють права захисника на збирання та подання доказів, зокрема шляхом опитування осіб, витребування документів, проведення власного розслідування та залучення спеціалістів. Виокремлюються та систематизуються форми та методи збирання доказів, доступні стороні захисту, з урахуванням їх допустимості та належності з точки зору кримінального процесуального права.

Значна увага приділяється проблемним аспектам реалізації права на самостійне збирання доказів. Розглядаються питання, пов'язані з обмеженнями доступу до інформації, складністю отримання даних від державних органів та приватних осіб, а також невизначеністю правового статусу деяких видів інформації, зібраної захистом. Аналізуються колізії норм, що можуть виникати при зіткненні інтересів захисту та інших учасників процесу, зокрема щодо нерозголошення таємниці слідства або приватного життя. Досліджуються питання оцінки доказів, зібраних стороною захисту, судом та органами досудового розслідування, а також механізми їх легітимізації та використання в судовому провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, сторона захисту, збирання доказів, теоретичні засади, правові основи, принцип змагальності, рівність сторін, право на захист, допустимість доказів, процесуальні повноваження, проблеми реалізації, порівняльно-правовий аналіз, вдосконалення законодавства, кримінально-процесуальне право.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
2. Стратій О.В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. Юридичний науковий електронний журнал. № 1/2024. С. 218–220. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/47
3. Лукашкіна Т.В. Сторона захисту як суб'єкт доказування на досудовому розслідуванні: Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 4 груд. 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 262–265.

4. Сергєєва Д.Б. Щодо удосконалення процесуальної форми отримання доказів .Право доктрина – основа формування правової системи держави: матер. Міжнар. наук.-прак. конфер. присвяченої 20-річчю Наук. акад. укр та обговоренню пятитом. монограф. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 лист. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 702–705.
5. Мирошниченко Т.М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право.* Ужгород: Гельветика, 2015. Вип. 32, т. 3. С. 132–137.
6. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 /Давидова Дар'я Вікторівна. Кривий Ріг, 2015. 225 с.
7. Європейська конвенція з прав людини. Міжнародний договір від 04.11.1950 року. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/995_004#Text
8. Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. Проблеми кримінального процесу. *Вісник* кримінального судочинства № 1/2018. С. 8–15. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Balatska.pdf
9. Krykun V., Hanenko I., Bykov I. Criminal Procedural Protection of Human Rights in Conditions of an Armed Conflict [Proteção Processual Penal dos Direitos Humanos em Condições de Conflito Armado]. Law of Justice Journal, 2023. 37(3). pp. 142–156. DOI: https://doi.org/10.5335/rjd.v37i3.15361

Дата надходження статті: 07.08.2025
Дата прийняття статті: 20.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.18

Демедюк С.В.
кандидат юридичних наук,
заступник секретаря Ради національної
безпеки і оборони України
Національна академія Служби безпеки України

ТЕМНА СТОРОНА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ: ЗЛОЧИНИ ТА НЕЗАКОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОНЛАЙН

Постановка проблеми. Використання комп'ютерних систем та мереж злочинцями є однією з ключових загроз сучасного суспільства, яка має глобальний характер і постійно еволюціонує. Основною проблемою є те, що інформаційні технології, які створювалися для спрощення життя та підвищення ефективності в різних сферах, стали зручним інструментом для реалізації злочинних намірів. Кіберзлочинці використовують ці технології для крадіжок даних, шахрайства, вимагання, атак на критичну інфраструктуру, а також для дезінформації та маніпуляції громадською думкою.

Глобальні тенденції свідчать про зростання кількості та складності кібератак. Однією з ключових загроз є поширення програм-вимагачів, які шифрують дані користувачів із метою вимагання викупу. Активно розвивається також діяльність хакерських угруповань, які часто діють у складі організованих злочинних мереж або за підтримки державних структур. Злочинці постійно удосконалюють свої методи, використовуючи штучний інтелект, технології анонімізації та криптовалюти для ускладнення їхнього відстеження.

В Україні, з огляду на тривалу війну, кіберзлочинність набуває ще більшого значення. Атаки на державні установи, енергетичну інфраструктуру, банки та медіа-системи стали елементом гібридної війни, яку веде Російська Федерація. Кіберзлочинці також використовують війну для фінансових шахрайств, спрямованих на пересічних громадян, зокрема через фейкові збори коштів або фішингові атаки. В умовах війни особливу небезпеку становлять дезінформаційні кампанії, що мають на меті підірвати довіру до уряду та суспільної єдності.

Таким чином, сучасна кіберзлочинність є не лише технологічним викликом, а й соціальним і політичним феноменом. Україна, як країна, що перебуває у стані війни, стикається з підвищеними ризиками в цій сфері. Це вимагає посилення кіберзахисту, розвитку міжнародного співробітництва та адаптації національних стратегій до умов глобальної кіберзагрози.

Загалом, проблеми протидії кіберзлочинності не одне десятиріччя є предметом наукових досліджень. Значну увагу цим питанням приділяли у своїх роботах відомі науковці та фахівці: Азаров Д. [3], Беляков К. [2], Бутузов В. [4; 5], Гавловський В. [6; 7; 17; 19], Гавриленко І. [8], Гриненко І. [9], Гуцалюк М. [10; 11], Золотар О. [2], Кудінов В. [12], Рижков Е. [15], Сліпченко Т. [16], Тітуніна К. [5, 7], Хахановський В. [1; 18; 19], Шеломенцев В. [13; 20; 21], зокрема і в зарубіжних виданнях [22–25].

Водночас, у низці публікацій надається глибокий аналіз проблематики кіберзлочинності в сучасних умовах та пропонуються шляхи протидії цим загрозам. Так, дослідження [26] присвячене питанням кіберзлочинності в Україні під час воєнного стану. Автор аналізує активність кіберзлочинців, спрямовану на

© Демедюк С.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

злам урядових серверів та інших критичних об'єктів, та обговорює заходи протидії таким діям. **У** статті [27] досліджуються сучасні тенденції кіберзлочинності, зокрема організовані її форми. Автор пропонує заходи щодо посилення протидії кіберзлочинності та підвищення ефективності боротьби з нею. Поряд з тим, такі публікації базуються на зовнішніх джерелах, сторонніх дослідженнях і емпірична база є певним чином застаріла. Але, враховуючи стрімкий технологічний розвиток інформаційного простору та цифрового контенту, окремі напрями кіберзлочинів набувають особливого розвитку та поширення і є загрозою не лише сучасного світу, а й майбутніх процесів та суспільних відносин.

Метою цієї статті є дослідження проблематики щодо використання злочинцями комп'ютерних систем та мереж, враховуючи окремі характеристики та ознаки.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж є найбільш поширеними і безпосереднім віддзеркаленням змісту та рівня кіберзлочинності. До цього переліку відносяться кримінальні правопорушення передбачені такими статтями ККУ:

Стаття 361. *Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж.*

Стаття 361[1]. *Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут.*

Стаття 361[2]. *Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.*

Стаття 362. *Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї.*

Стаття 363. *Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється.*

Стаття 363[1]. *Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку.*

Найбільш поширеними, за даними опитування [28], у зазначеному переліку є к/п, передбачені статтею 361 ККУ (53,02%) (табл. 1). Така тенденція корелюється і з даними ЄРДР (червона зона). Водночас, на відміну від опитування (6,67% – жовта зона), за даними ЄРДР значною поширеністю додатково характеризується і злочин передбачений ст. 362 ККУ (червона зона 35–48% за відповідними роками), що пояснюється врахуванням діяльності і інших правоохоронних органів.

Таким чином, за даними експертного опитування найбільшими збитками матеріального та нематеріального характеру характеризується також к/п передбачене ст. 361 ККУ (табл. 2). І хоча питома вага збитків до 5 млн. грн. у кож-

Таблиця 1

Співвідношення кількості злочинів за даними опитування та ЄРДР

Стаття ККУ	361	361-1	361-2	362	363	363-1
За даними опитування, %	53,02	6,35	4,76	6,67	2,86	1,11
ЄРДР 2021, %	50,73	1,06	4,26	43,50	0,36	0,09
ЄРДР 2022, %	41,08	8,20	1,76	48,73	0,09	0,15
ЄРДР 2023, %	59,18	0,91	4,30	35,28	0,29	0,05

Таблиця 2

Співвідношення злочинів за наслідками їх вчинення та сумою збитків

	Менше 100 тис.	100 тис - 500 тис	500 тис - 1 млн	1 млн - 5 млн	5 млн - 50 млн	50 млн - 500 млн	500 млн - 1 млрд	більше 1 млрд	Нематеріальні збитки
361									
361-1									
361-2									
362									
363									

ному конкретному випадку є переважаючою, лише ці к/п вказують і на великі збитки, що значно перевищують зазначену суму, а в окремих випадках більше 1 млрд. грн.

Водночас, інші к/п цієї групи характеризуються як у сукупному врахуванні, так і у кожному конкретному випадку, меншими сумами матеріальних збитків, переважно до 5 млн. грн. Хоча за ст. 362 ККУ наслідки вчинення к/п в окремих випадках характеризуються збитками і до 1 млрд. грн.

Крім того, за даними експертного опитування, при розгляді наслідків вчинення к/п цієї групи, із врахуванням суб'єкта посягання (табл. 3), найбільшими збитками характеризується також протиправна діяльність, передбачена статтями ККУ 361 та 362, а серед суб'єктів переважно їх зазнають фізичні особи та держава.

При вчиненні цієї групи злочинів, злочинці використовують різноманітні специфічні інструменти (послуги).

Серед операційних систем найчастіше використовується злочинцями Kali Linux – 33%, що значно частіше у порівнянні з BlackArch Linux (11%), BackBox Linux (10%) та Parrot Security OS (9%) (табл. 4, рис. 1).

Водночас, з метою несанкціонованого втручання в роботу інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, значно зростає питома вага використання злочинцями операційної системи Kali Linux – 41% (рис. 2)

Серед спеціального програмного забезпечення експерти виділяють DoS-атаки (22%), спамінг (21%), брутфорс (24%) та пентестинг (9%) (табл. 5, рис. 3).

Водночас, з метою несанкціонованого втручання в роботу інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, значно зростає питома вага використання злочинцями спеціального програмного забезпечення Брутфорс та DoS-атак, а спамінг є більш характерним для розповсюдження шкідливих програмних чи технічних засобів та несанкціонованих дій з інформацією (табл. 5).

Таблиця 3

Співвідношення злочинів за наслідками їх вчинення та за суб'єктом посягання

	361	361-1	361-2	362	363
Державі					
Державному органу					
Державному підприємству (установі)					
Комерційному підприємству					
Фізичній особі					

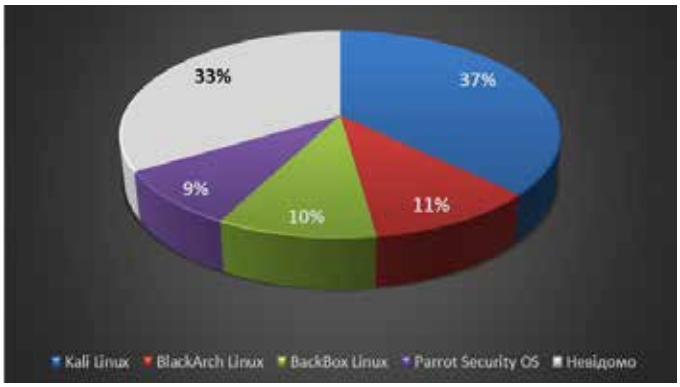

Рис. 1. Питома вага видів операційних систем, що використовуються злочинцями

Таблиця 4

Види операційних систем, що використовуються злочинцями

Операційні системи	361 ККУ	361-1 ККУ	362 ККУ
Kali Linux			
BlackArch Linux			
BackBox Linux			
Parrot Security OS			
Невідомо			

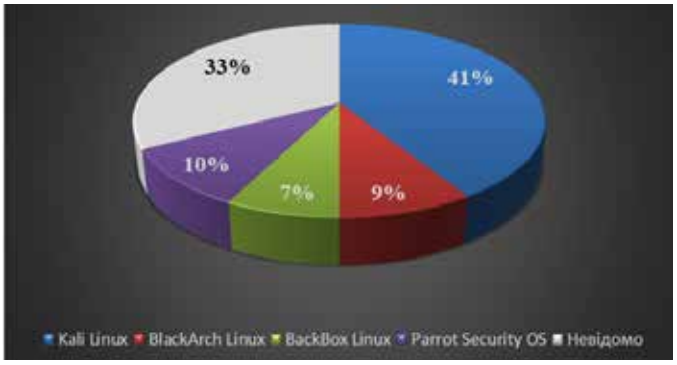

Рис. 2. Питома вага видів операційних систем, що використовуються при вчинення к/п, передбаченого ст. 361 ККУ

Таблиця 5

Використання злочинцями спеціального програмного забезпечення

Використання спеціального програмного забезпечення	361 ККУ	361-1 ККУ	362 ККУ
DoS-атака			
Спамінг			
Брутфорс			
Пентестинг			
Невідомо			

Рис. 3. Питома вага видів операційних систем, що використовуються злочинцями

Такого роду спеціальне програмне забезпечення злочинці можуть рівнозначно отримувати, використовуючи ресурси соціальних мереж, форумів та Darknet (табл. 6).

Досліджуючи зазначену групу злочинів, важливо також з'ясувати основні способи їх вчинення.

Експертною групою кіберполіції було виділено чотири ключові групи, що об'єднували основні способи вчинення таких злочинів (табл. 7).

За способом отримання доступу до телекомунікаційних каналів та комп'ютерних мереж найчастіше злочинці використовують перехоплення інформації при її передачі, а також відкритий доступ до ПК. Значно рідше використовується проникнення до приміщень. При цьому, перехоплення трафіку переважно здійснюється за допомогою шкідливого ПЗ, яке отримує авторизаційні дані з браузера (Stiller). Хоча значною питомою вагою серед способів перехоплення трафіку залишається фактор «людина посередині», а також «паралельна сесія» та «отруйний DNS».

За способом віддаленого отримання доступу, рівнозначним є використання злочинцями реальних паролів користувачів, як отриманих в мережі, так і шляхом перебору за допомогою спеціальних програм.

Шкідливе програмне забезпечення злочинці розповсюджують, використовуючи широкий перелік засобів: месенджери, соціальні мережі, електронну пошту, sms-повідомлення та різноманітні сайти.

Водночас месенджери та соціальні мережі є найбільш поширеним засобом отримання потерпілими посилання на шкідливе програмне забезпечення.

Мотивація злочинців, перш за все, пов'язана з їх матеріальним збагаченням, на що вказує більше 60% експертів за матеріалами проваджень (табл. 8). Поряд з цим, важливим є зазначити, що в межах 10% оцінюється можливість вчинення цієї групи злочинів як складової гібридної війни проти України. Водночас, трохи більший відсоток злочинів (до 13%) характеризується співпрацею з російським агресором.

Таблиця 6

Джерела отримання злочинцями спеціального програмного забезпечення

Джерело отримання програмного забезпечення злочинцями	361 ККУ	361-1 ККУ	362 ККУ
Даркнет			
Форуми			
Соціальні мережі			
Невідомо			

Таблиця 7

Способи вчинення злочинів

	361 ККУ	361-1 ККУ	362 ККУ
За способом отримання доступу:			
Шляхом перехоплення інформ при її передачі телекомунікацій каналами і комп'ют мережами			
Шляхом проникнення до приміщення, в якому знаходиться ПК			
Шляхом відкритого доступу до ПК			
Невідомо			
За способом віддаленого отримання доступу:			
Використання зловмисниками реальних паролів користувачів, отриман в мережі			
Отримання паролів, ключів шляхом перебору за допомогою спеціальних програм			
Невідомо			
За способом отримання потерпілими посилання на шкідливе програмне забезпечення			
Месенджери			
Соціальні мережі			
Електронна пошта			
Sms-повідомлення			
Сайт			
Невідомо			
За способом перехоплення трафіку			
Людина посередині (man in the middle)			
Отруйний DNS (poison DNS)			
Паралельна сесія			
За допомогою шкідливого ПЗ, яке отримує авторизаційні дані з браузера (Stiller)			
Невідомо			

Таблиця 8

Мотивація злочинців

Мотивація злочинців	361 ККУ %	361-1 ККУ %	362 ККУ %
матеріальне збагачення	61	67	66
складова гібридної війни	10	11	9
співпраця з агресором	13	5	9
хуліганські дії	10	17	9
соціальний протест	2	0	5
невідомо	4	0	2

Експертним середовищем акцентовано увагу на вчиненні певної частини злочинів у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж організованими злочинними угрупованнями (далі – ОЗУ) (табл. 9).

За наявними ознаками кваліфікації злочинів, передбачених ст. 361 ККУ більше 50 від-

Таблиця 9

Питома вага вчинених злочинів ОЗУ

Стаття ККУ	361 ККУ	361-1 ККУ	362 ККУ
ОЗУ, %	51,20	35,00	73,81
ОЗУ укр, %	14,70	17,50	35,70

сотків вчиняється у складі ОЗУ і майже три чверті – за ст. 362 ККУ. Водночас, експерти зазначають щодо загрози діяльності ОЗУ безпосередньо на території України: за ст. 361 ККУ – 14,7%; за ст. 361[1] ККУ – 17,5%; за ст. 362 ККУ – 35,7%.

Висновки. Дослідження кіберзлочинності висвітлює загрози, пов'язані з використанням комп'ютерних систем у злочинних цілях, особливо в умовах сучасних гібридних конфліктів. Встановлено, що найбільш поширеними злочинами є несанкціоноване втручання в роботу інформаційних систем, розповсюдження шкідливих програм та незаконне використання інформації. Значну частину правопорушень здійснюють організовані угруповання, часто використовуючи спеціалізовані операційні системи та програмне забезпечення. Особливу загрозу становлять атаки, спрямовані на критичну інфраструктуру, державні установи та фінансові структури.

Важливим аспектом дослідження є мотивація злочинців, яка переважно зводиться до фінансової вигоди, хоча частина атак має політичний підтекст. Аналіз також свідчить про необхідність посилення міжнародного співробітництва у сфері кіберзахисту, удосконалення механізмів моніторингу та розробки ефективних методів протидії кіберзлочинності. Робота підкреслює критичну важливість адаптації законодавства до нових викликів у сфері інформаційної безпеки та розширення заходів превентивного характеру.

Анотація

Кіберзлочинність у сучасному цифровому світі стала однією з ключових загроз для державних установ, бізнесу та приватних осіб. Дослідження висвітлює основні аспекти нелегальної діяльності в комп'ютерних мережах, аналізуючи її соціальні, економічні та технологічні чинники. Основними видами злочинів є несанкціоноване втручання в роботу інформаційних систем, незаконне використання даних та розповсюдження шкідливого програмного забезпечення. Показано співвідношення поширення цієї групи злочинів за рівнем ризику на основі експертної думки та статистичними даними ЄРДР. Зазначено про певну кореляцію між обома підходами щодо незаконного втручання (ст. 361 ККУ) та розбіжність щодо несанкціонованих дій з інформацією (ст. 362 ККУ). Значна частина правопорушень має організований характер, а злочинці використовують сучасні інструменти, зокрема спеціалізовані операційні системи та методи анонімізації.

Окрему увагу приділено проблемам кіберзлочинності в Україні, особливо в контексті гібридної війни та атак на критичну інфраструктуру. Аналіз показує, що значна частина кіберзлочинів спрямована на державні структури та фінансові установи, а мотивація злочинців часто має політичний чи військовий характер. У роботі представлено статистичний аналіз злочинних методів, використаного програмного забезпечення та каналів поширення незаконної діяльності, що дозволяє виокремити ключові тенденції.

Наукова стаття наголошує на необхідності адаптації законодавства до нових викликів, посилення міжнародної співпраці та вдосконалення механізмів моніторингу. Запропоновано шляхи підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю, включаючи покращення кіберзахисту, розробку превентивних заходів та оптимізацію державних стратегій.

Ключові слова: кіберзлочинність, гібридна війна, критична інфраструктура, несанкціоноване втручання, шкідливе програмне забезпечення, організовані злочинні угруповання.

Demediuk S.V. The dark side of computer networks: crimes and illegal activities online
Summary

Cybercrime has become one of the most significant threats in the modern digital world, impacting government institutions, businesses, and individuals. This study examines the key aspects of illegal activities within computer networks, analyzing their social, economic, and technological dimensions. The most common types of cybercrime include unauthorized interference in information systems, illegal use of data, and the distribution of malicious software. The correlation between the prevalence of this group of crimes by risk level based on expert opinion and statistical data from the Unified Register of Pre-trial Investigations is shown. A certain correlation between the two approaches to illegal interference (Article 361 of the Criminal Code) and a discrepancy regarding unauthorized actions with information (Article 362 of the Criminal Code) are noted. A considerable portion of these offenses is carried out by organized criminal groups that employ specialized operating systems and anonymization techniques.

Special attention is given to cybercrime issues in Ukraine, particularly in the context of hybrid warfare and attacks on critical infrastructure. The analysis reveals that a significant number of cybercrimes target governmental and financial institutions, with perpetrators often driven by political or military motives. The study presents statistical analyses of criminal methods, software tools used, and channels for illegal activities, identifying key trends in the field.

This scientific article emphasizes the need to adapt legislation to emerging threats, strengthen international cooperation, and improve monitoring mechanisms. Proposed measures to enhance cybersecurity include developing preventive strategies, optimizing government responses, and refining methods to combat cybercrime effectively.

Key words: cybercrime, hybrid warfare, critical infrastructure, unauthorized interference, malicious software, organized criminal groups.

Список використаних джерел:

1. Khakhanovskyi, V., & Hrebenkova, M. Identification, collection, and investigation of electronic imagery as sources of evidence. Law Journal of the National Academy of Internal Affairs, 12(4), 28–39. 2022. DOI: 10.56215/04221204.28
2. Zolotar, O. O., Zaitsev, M. M., Topolnitskyi, V. V., Bieliakov, K. I., & Koropatnik, I. M. (2021). Prospects and current status of defence information security in Ukraine. Linguistics and Culture Review, 5(S3), 513–524. DOI:10.37028/Lingcure.V5ns3.1545
3. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): монографія. Київ: Атіка, 2007. 304 с.
4. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. 408 с.
5. Бутузов В.М., Тітуніна К.В. Сучасні загрози: комп'ютерний тероризм. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією, 2007. № 17. С. 316–324.
6. Гавловський В.Д. Захист інформації шляхом посилення ефективності протидії кібератакам. Інформація і право. 2019. № 2(30). С. 105–110.
7. Гавловський В.Д., Тітуніна К.В. Деякі сучасні проблеми протидії комп'ютерні злочинності та комп'ютерному тероризму. Науково-практичний журнал Міжвідомчого науково-дослідного центру з питань організованої злочинності та корупції. 2008. № 19. С. 247–251.
8. Гавриленко І. Комп'ютерна злочинність. *Юридичний вісник* України. 1997. № 28. С. 3.

9. Гриненко І., Прокоф'єва-Янчиленко Д., Прокофьєв М. Структура кримінальних відносин у кіберпросторі. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. 2013. Вип. 1. С. 27–33.
10. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. Інформація і право. 2019. № 1(28). С. 118–128.
11. Гуцалюк М.В., Хахановський В.Г. (Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. Криміналістичний вісник. 2020. № 31(1). С. 13–19. https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13.
12. Кудінов В.А., Орлов Ю.Ю. Підготовка фахівців з протидії кіберзлочинності. Бюлетень з обміну досвідом роботи. 2011. № 138. С. 23–34.
13. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Комп'ютерна система як знаряддя вчинення злочину. *Вісник* Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. Серія «Право». 2009. № 872. Вип. 6. С. 117–121.
14. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Поняття кіберпростору як середовища вчинення злочину. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2009. № 2 (2). С. 77–81.
15. Рижков Е.В., Хараберюш І.Ф. Правовий, кадровий та технічний аспект в боротьбі зі злочинністю у сфері інформаційних технологій. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2002. № 1. С. 185–191.
16. Сліпченко Т. Кібербезпека як складова системи захисту національної безпеки: європейський досвід. Актуальні проблеми правознавства. 2020. № 1 (21). С. 128–133.
17. Таран О.В., Гавловський В.Д. Організована кіберзлочинність в Україні: проблеми формування офіційної статистики та її аналізу. Інформація і право. 2021. № 4(39). С. 193–201.
18. Хахановський В.Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики: монографія. Київ: Вид. Дім «Аванпост-Прим», 2010. 382 с.
19. Хахановський В.Г., Гавловський В.Д. Тлумачення та класифікація кримінальних правопорушень як кіберзлочинів. Інформація і право. 2020. № 2(33). С. 99–110.
20. Шеломенцев В.П. Кібернетичний аспект комп'ютерних злочинів. Правова інформатика. 2009. № 4 (24). С. 62–66.
21. Шеломенцев В.П. Організована кіберзлочинність: до визначення поняття. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. Вип. 21. С. 314–322.
22. Halvin, S., Kenett, D.Y., Ben-Jacob, E., Bunde, A., Choen, R., Hermann, H., Kantelhardt, J.W., Kertesz, J., Kirkpatrick, S., Kurths, J., Portugali, J. & Solomon, S. (2012). Challenges in network science: applications to infrastructures, climate, social systems, and economics. *European Physical Journal: Special Topics,* 214, 273–293.
23. Jansen, W. (2009). Directions in security metrics research. *The National Institute of Standards and Technology* (NISTIR), 7564. URL: https://surl.li/ejzgwk
24. Bartol, N., Bates, B., Goertzel, K. & Winograd, T. (2009). Measuring cyber security and information assurance: a state of the art report. Retrieved from https://www.thecsiac.com/sites/default/files/cybersecurity.pdf
25. Bodeau, D. & Graubart, R. (2011). Cyber resiliency engineering framework. MTR110237.URL: https://surl.li/fxpgux
26. Салманов, О. В. Кіберзлочинність і протидія їй в умовах воєнного стану в Україні. Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 313–318.

27. Гуцалюк м.в. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. Інформація і право. № 1(28)/2019. С. 118–128.
28. Користін О.Є., Демедюк С.В., Панченко Є.В., Користін О.О. Національні реалії аналізу кіберзлочинності за методологією Європолу ІОСТА. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2023. С. 44–46. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.10

Дата надходження статті: 11.08.2025
Дата прийняття статті: 21.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.19

Козаченко В.В.
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінально правових дисциплін
Криворізький факультет Національного університету
«Одеська юридична академія»

«ТЕСТ РУКИ» ЕДВІНА Е. ВАГНЕРА ЯК ЗАСІБ ДІАГНОСТИКИ АГРЕСИВНОСТІ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО НАСИЛЬСТВА У ОСІБ ГРУПИ КРИМІНОГЕННОГО РИЗИКУ

У сучасних умовах глобальної соціальної нестабільності, поширення агресивної поведінки серед молоді та зростання рівня насильницьких злочинів особливого значення набуває питання ранньої ідентифікації осіб із підвищеною схильністю до девіантної та делінквентної поведінки. Дослідження в галузі кримінології, психології та соціології підтверджують, що схильність до насильства часто формується ще в підлітковому або юнацькому віці, маючи витоки у внутрішньоособистісних конфліктах, психоемоційній нестабільності, фрустрації та дефіциті соціальної підтримки. Прогнозування майбутньої злочинної поведінки потребує використання комплексних інструментів, які дозволяють не лише зафіксувати фактичні порушення поведінки, але й виявити латентні тенденції до агресії, контролю, домінування або ізоляції.

У цьому контексті особливо цінними є проєктивні методики, які, на відміну від раціональних тестів і анкет, дозволяють проникнути у глибинні шари психіки, зокрема в неусвідомлені імпульси та афективні реакції. Однією з найбільш валідних та адаптованих методик такого типу є «Тест Руки», створений американським психологом Едвіном Е. Вагнером у середині XX століття. Згідно з авторською концепцією, ця методика дозволяє виявити тенденції поведінки суб'єкта у взаємодії з оточенням, а також його внутрішню готовність до агресії, уникнення, маніпуляції, домінування чи соціальної інтеграції [1, с. 31].

Особливу цінність цей тест набуває у кримінологічній практиці, оскільки дозволяє ідентифікувати індивідуальні профілі ризику, виявити агресивні патерни у поведінці осіб без явної девіації, здійснювати психологічну експертизу осіб, що вже скоїли правопорушення, проводити превентивний скринінг серед груп ризику (наприклад, підлітків, молоді в кризових регіонах, осіб з проблемним соціальним середовищем тощо).

На тлі загального зростання рівня латентної агресії в суспільстві, потреба у таких методиках є особливо актуальною в Україні, зокрема в індустріальних містах, де високий рівень соціального напруження, економічна нестабільність та маргіналізація частини молоді можуть виступати тригерами девіантної поведінки. У зв'язку з цим дослідження ефективності «Тесту Руки» як кримінологічного інструмента є не лише науково обґрунтованим, а й соціально значущим.

Метою даного дослідження є аналіз можливості використання «Тесту Руки» Едвіна Е. Вагнера як інструменту для виявлення потенційної агресивності та схильності до насильства серед молоді, а також емпіричне вивчення проєктивних тенденцій на прикладі тестування студентів міста Кривий Ріг та окремого індивідуального кейсу.

© Козаченко В.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

«Тест Руки» Вагнера є проєктивним тестом, що базується на психоаналітичному припущенні про те, що суб'єкти проектують власні імпульси, переживання та установки на неоднозначні стимули. Методика включає 10 зображень рук у різних позиціях (9 стандартних + 1 пуста картка) і передбачає, що респондент має описати, що, на його думку, робить або збирається робити зображена рука.

Стимули є нейтральними, проте відповіді часто містять агресивний, комунікативний, деструктивний або соціально дезадаптивний зміст. Сам Вагнер виділив основні категорії реакцій: A (Aggression) – агресивні дії; F (Fear) – захисні дії або пов'язані з відчуттям страху; P (Passive) – пасивні дії; C (Communication) – комунікативні або соціальні дії; O (Object manipulation) – маніпуляції з об'єктами; M (Movement) – моторні, рухові дії; I (Inappropriate) – нестандартні, девіантні, абсурдні відповіді; S (Sexual) – сексуальні дії або натяки [2, с. 26].

Загальна структура відповідей дозволяє обчислити Aggression Score (AS), Active Score, Withdrawal Score, а також виявити реактивну агресивність або латентну тривожність.

Методика дослідження. Дослідження проводилось у рамках роботи над темою «Роль латентної агресії у криміногенній поведінці осіб молодіжного віку». Для вивчення проєктивних тенденцій було обрано «Тест Руки» Вагнера. У дослідженні було використано два рівні аналізу:

1. Індивідуальний рівень. Досліджуваним був чоловік, 22 роки (Респондент № 1), рівень освіти – середньо-спеціальний, раніше до кримінальної відповідальності не притягувався. Проводилося глибинне проєктивне дослідження для вивчення схильності до агресивної поведінки. Тестування проводилося індивідуально, у спокійній атмосфері, зі стандартною інструкцією. Усі 10 карток пред'являлися в строгій послідовності.

2. Груповий рівень. Було організовано тестування серед студентської молоді м. Кривий Ріг, у якому взяли участь 126 осіб віком від 15 до 18 років. З них 73 дівчини та 53 хлопця. Метою було дослідження проєктивних тенденцій у поведінці осіб підлітково-юнацького віку, які становлять групу потенційного криміногенного ризику (враховуючи підвищену імпульсивність, нестабільну самооцінку та соціальну вразливість). Тестування проводилося у навчальних закладах за участі психологів. Інструкція відповідала авторській методиці Вагнера. Всі учасники надали усвідомлену згоду.

Кількісна характеристика відповідей на індивідуальному рівні опитування засвідчила п'ять відповідей із категоії A (агресивні дії) – «рука б'є», «замахується», «душить», «тягне за горло», «тримає ніж». Три відповіді із категорії O (маніпуляції з об'єктами) «відкриває двері», «знімає рукавичку», «піднімає чашку». Одна відповідь із категорії C (комунікативні або соціальні дії) – «вітається з кимось». Одна відповідь із категорії I (нестандартні) – «рука інваліда» (додаток 1).

Аналіз відповідей дозволяє зазначити, що якісна характеристика свідчить про домінування агресивних імпульсів, які часто виникають навіть у нейтральних або невизначених ситуаціях. Наприклад, на 6-й картці (рука з долонею вгору) респондент відповів: «Ця рука хапає когось за шию». Така відповідь свідчить про несвідоме зміщення нейтрального стимулу в зону конфліктної взаємодії.

Групові результати (126 осіб, Кривий Ріг). Аналіз масиву відповідей показав, що домі-

Додаток 1

Категорія реакції	Кількість відповідей	Приклади реакцій
A (Aggression)	5	«рука б'є», «замахується», «душить», «тягне за горло», «тримають ніж»
O (Object manipulation)	3	«відкриває двері», «знімає рукавичку», «піднімає чашку»
C (Communication)	1	«вітається з кимось»
I (Inappropriate)	1	«рука інваліда»

нуючими реакціями були: P (Пасивність, нейтральні дії) – 38% усіх відповідей; M (Моторика, загальні рухи) – 26%; C (Соціальні дії, комунікація) – 21% A (Агресивні дії) – лише 9%; інші типи (O, F, I інше) – 6%.

Отримані дані вказують на низький рівень проєктивної агресії в цій віковій вибірці, проте привертає увагу незначна частка комунікативних реакцій у деяких групах, що може свідчити про внутрішню соціальну ізоляцію, знижену довіру або емоційну дистанційованість.

Отримані в ході дослідження дані дозволяють сформулювати низку важливих висновків як з позиції психологічної інтерпретації результатів «Тесту Руки», так і в контексті їх кримінологічного значення.

По-перше, результати індивідуального кейсу демонструють наявність значної проєктивної агресивності – половина відповідей (50%) відображала дії, що мають агресивний або насильницький характер. У поєднанні з низькою часткою комунікативних та соціально-орієнтованих реакцій (лише одна відповідь категорії C), така конфігурація свідчить про потенційну афективну нестабільність, знижену здатність до емпатії та імпульсивну поведінку, що у певних ситуаціях може реалізовуватись у вигляді насильства або асоціальної поведінки. Подібні ознаки є характерними для осіб із підвищеним ризиком скоєння правопорушень у стані афекту або при фрустрації соціальних потреб.

По-друге, масове дослідження серед молоді міста Кривий Ріг надало змішані, але цілком репрезентативні результати для загальної оцінки емоційного стану та поведінкових тенденцій у підлітково-юнацькому середовищі. Зокрема, виявлено, що нейтральні або пасивні реакції (N) становили найбільшу частку (38%), що можна інтерпретувати як переважання емоційного контролю, уникнення конфліктів або прагнення до безпечної соціальної взаємодії. Моторні дії (M) (26%) свідчать про прагнення до активності, рухової самореалізації або контролю над оточенням, не обов'язково з агресивним забарвленням. Соціальні дії (C) (21%) вказують на позитивну соціальну адаптацію, прагнення до взаємодії, комунікації, що розглядається як позитивний прогностичний чинник. Агресивні відповіді (A) становили лише 9%, що свідчить про відносно низький рівень експресивної агресії серед респондентів, хоча сама наявність таких реакцій у частини підлітків потребує індивідуального розгляду.

Таким чином, загальний профіль вибірки демонструє переважання конструктивних та адаптивних форм поведінки, хоча наявність незначної, але стійкої частки агресивних відповідей свідчить про необхідність цілеспрямованої профілактичної роботи з групами ризику – зокрема, з тими, хто виявляє емоційну ізоляцію, знижену комунікативність або постійну пасивну реактивність.

З позиції кримінологічного аналізу, «Тест Руки» Вагнера може виконувати функцію індикатора латентного насильства – в тих випадках, коли зовнішні поведінкові прояви ще не перейшли межу правопорушення, але проєктивні відповіді вже вказують на наявність внутрішньої готовності до домінування, підпорядкування чи агресії. Це особливо важливо в умовах роботи з підлітками, що зростають у дисфункційних сім'ях, особами, які пережили травматичний досвід (булінг, домашнє насильство) та молоддю, яка демонструє ознаки соціального відчуження, девіантної субкультурної належності [3, с. 96].

Не менш важливим є гендерний аспект. Попередній аналіз свідчить про певні відмінності між хлопцями та дівчатами у вираженні моторних та соціальних реакцій (M та C), що може бути основою для подальших досліджень з урахуванням статевих, вікових, соціальних чинників. Відтак, «Тест Руки» може стати не лише психодіагностичним, але й системно-аналітичним інструментом для виявлення потенційних ризиків криміногенності в окремих категоріях молоді.

Загалом, використання тесту Руки в системі ювенальної превенції, пенітенціарної

психології та шкільної психодіагностики відкриває нові перспективи для профілактики первинної та вторинної девіантної поведінки, що робить його цінним елементом міждисциплінарної роботи на перетині кримінології, психології та соціальної роботи [4, с. 59].

У психокримінологічній практиці такі індикатори слугують сигналом для фахівців, адже особи з пригніченою активністю можуть виступати як потенційні жертви, так і неочікувані суб'єкти девіацій у разі раптового зниження внутрішнього контролю (наприклад, під дією психоактивних речовин або в межах групового впливу).

Проєктивна методика тесту Руки Едвіна Е. Вагнера дозволяє не лише виявити афективну або агресивну налаштованість особи, але й розкрити глибинні тенденції пасивної поведінки, які в кримінологічному аспекті мають не менш важливе значення, ніж безпосередні прояви агресії [2, с. 115].

Аналіз отриманих емпіричних результатів, зокрема переважання реакцій типу P (пасивність/нейтральність) серед більшості студентів віком 15–18 років у місті Кривий Ріг, свідчить про поширення психологічної інерції, зниження поведінкової ініціативи та стримування емоційного самовираження у молодіжному середовищі. З кримінологічної точки зору, така поведінка не є однозначно позитивною або такою, що виключає девіантність. Навпаки, сучасна кримінологія розглядає пасивність як форму латентної девіантності, яка може реалізовуватися опосередковано або через вторинні канали (наприклад, шляхом приєднання до деструктивних субкультур, втечі в ізоляцію, віртуальні світи, саморуйнівну поведінку).

Особливу загрозу становить конформістська пасивність – стан, коли індивід не чинить активного спротиву негативним впливам, але й не має внутрішніх механізмів критичного мислення чи етичного самоконтролю. Така особа, навіть за відсутності агресивних нахилів, може стати учасником групового правопорушення (злочинності натовпу, шкільного булінгу, вандалізму), інструментом маніпуляції з боку більш активних та домінантних девіантних лідерів чи жертвою або співучасником правопорушень, не усвідомлюючи до кінця їх кримінального змісту [4, с. 60].

Класичні теорії соціального контролю наголошують, що відсутність прив'язаності до соціально значущих інституцій (родина, освіта, колектив) у поєднанні з байдужістю до наслідків своїх дій є одним із факторів втрати соціального контролю. У цьому контексті високий рівень пасивних відповідей під час проходження «Тесту Руки» може розглядатись як сигнал втрати суб'єктності, що, за умов зовнішнього тиску або соціальних викликів, призводить до девіантної чи навіть делінквентної поведінки [5, с. 309].

Також варто враховувати, що пасивність у поведінці підлітків може бути наслідком соціальних травм, хронічного стресу або сімейної дисфункції. Згідно з результатами досліджень Інституту кримінально-виконавчої служби України, значна частина правопорушників-підлітків у минулому виявляли соціальну апатію, навчальну дезадаптацію та відсутність емоційної включеності в комунікативні процеси.

У цьому зв'язку, кримінологічна цінність «Тесту Руки» полягає в можливості раннього виявлення осіб не лише з відкритими ознаками агресії, а й з «приглушеним», латентним девіантним потенціалом, який не проявляється у поведінці прямо, але фіксується у проєктивному матеріалі.

Таким чином, для профілактики правопорушень серед молоді доцільно використовувати «Тест Руки» як скринінговий інструмент у закладах освіти та молодіжних центрах, інтегрувати результати тесту в індивідуальні профілі ризику та розробляти програми соціально-психологічної активізації пасивних підлітків, зокрема через інклюзивні практики, залучення до волонтерства, молодіжного лідерства, мистецьких або спортивних ініціатив.

З урахуванням специфіки міста Кривий Ріг як індустріального центру з високим рівнем соціального навантаження, демографічного тиску та урбаністичної ізоляції, пасивність молоді слід розглядати як потенційний соціальний ризик, що потребує мультидисциплінарного реагування – психологічного, кримінологічного та педагогічного.

Проведене дослідження із застосуванням проєктивної методики «Тест Руки» Едвіна Е. Вагнера дозволило отримати цінну інформацію про психологічні та поведінкові характеристики підлітків віком 15–18 років, які проживають у місті Кривий Ріг. Участь у тестуванні взяли 126 осіб (73 дівчини та 53 хлопці), що забезпечило репрезентативну вибірку для попередньої кримінологічної інтерпретації даних.

Найважливішим емпіричним результатом стала перевага реакцій типу Р (нейтральність/пасивність), які свідчать про відсутність чітко вираженої мотивації до дії, стриманість, уникнення афективного включення та знижену соціальну ініціативу. Такий поведінковий профіль, хоча і не є агресивним, має кримінологічне значення як потенційний чинник латентної девіації, що може проявитися за несприятливих умов – соціального тиску, втрати контролю, кризових станів тощо.

Поряд із реакціями Р, значну частку відповідей склали моторні (М) та соціальні (С) реакції, що дає підстави говорити про наявність у частини молоді прагнення до взаємодії з навколишнім середовищем, хоча й недостатньо вираженого на рівні домінуючої моделі поведінки. Саме поєднання пасивності та фрагментарної соціальної активності може бути індикатором адаптаційної нестабільності у підлітковому віці.

Кримінологічна інтерпретація отриманих результатів засвідчує необхідність перегляду традиційного фокусу профілактичної роботи. Наголос повинен зміщуватися не лише на осіб з агресивно-імпульсивним профілем, а й на пасивних підлітків, які можуть виявитися вразливими до зовнішнього девіантного впливу, групового тиску, соціальної ізоляції або навіть саморуйнівної поведінки.

«Тест Руки» Едвіна Вагнера є ефективним діагностичним інструментом для виявлення не лише схильності до агресії, а й пригніченої активності, емоційної стриманості та соціального відчуження. Домінування пасивних реакцій у молоді міста Кривий Ріг свідчить про поширення адаптивних стратегій уникнення, що можуть слугувати захистом, але також – латентним ризиком у кримінологічному сенсі. Профілактична діяльність має бути багатовекторною, включати раннє виявлення осіб з «ризиком пасивності», розвиток комунікативних навичок, зміцнення емоційної саморегуляції, підтримку психоемоційної активності. Необхідно впроваджувати інтеграцію психологічних інструментів у практику роботи освітніх установ, ювенальних служб, соціальних центрів, зокрема у формі психологічного моніторингу, індивідуального супроводу та групових тренінгів. Урахування фактору пасивності в кримінологічному аналізі відкриває нові перспективи у формуванні стратегії вторинної профілактики правопорушень серед підлітків, з особливим акцентом на соціальне середовище, емоційну включеність та рівень суб'єктності.

Таким чином, застосування «Тесту Руки» Вагнера в ювенальній кримінології може суттєво підвищити ефективність раннього виявлення потенційно девіантної поведінки, особливо у випадках, коли зовнішні прояви порушень відсутні або мінімальні. Подальші дослідження в цьому напрямі повинні охоплювати більші вибірки, враховувати гендерні, регіональні та соціокультурні особливості, а також поглиблювати зв'язок між результатами тестування та фактичними моделями поведінки в ризикових групах молоді.

Анотація

У статті висвітлено теоретичні та практичні аспекти застосування проєктивної методики Едвіна Е. Вагнера «Тест Руки» як ефективного засобу діагностики агресивності та схильності до насильницької поведінки серед осіб, що належать до групи криміногенного ризику. Автор аналізує особливості тесту як психодіагностичного інструменту, що дозволяє виявляти приховані форми агресії, фрустрації, тривожності, внутрішнього конфлікту та домінантних мотивацій, які можуть передувати вчиненню правопорушень.

У центрі дослідження – результати якісного та кількісного аналізу індивідуальних та групових тестових протоколів, зібраних під час емпіричного дослідження серед молоді м. Кривий Ріг віком 16–22 років, яка характеризується високим рівнем соціальної взаємодії (особи, які навчаються на різних рівнях освіти).

Метою цього дослідження є вивчення доцільності застосування проєктивної методики «Тест Руки» Едвіна Е. Вагнера для виявлення латентної агресивності та схильності до насильницької поведінки серед молоді. У роботі також розглядаються емпіричні аспекти проєктивного аналізу на основі результатів тестування студентів міста Кривий Ріг та аналізу окремого індивідуального випадку.

«Тест Руки» Вагнера – це проєктивна психодіагностична методика, що ґрунтується на психоаналітичному принципі проекції, згідно з яким особа несвідомо приписує власні емоції, мотиви й установки зовнішнім об'єктам. Завдання респондента полягає в інтерпретації дії, яку, на його думку, виконує або збирається виконати зображена рука.

Отримані результати свідчать про виявлення специфічних патернів відповідей, що корелюють з ознаками латентної агресивності та потенційної насильницької поведінки. Наводяться типові інтерпретації відповідей за методикою Вагнера, що дозволяють зробити прогностичні висновки щодо можливості участі респондентів у насильницьких правопорушеннях у майбутньому.

У статті обґрунтовується доцільність використання тесту у практиці кримінологічної профілактики, соціально-психологічного супроводу осіб групи ризику, а також у рамках діяльності правоохоронних і пенітенціарних установ. Зроблено висновки щодо ефективності методики у виявленні агресивних настанов, що мають кримінологічне значення, та надано рекомендації щодо її подальшого використання в міждисциплінарних дослідженнях.

Ключові слова: Тест Руки, Вагнер, агресивність, насильство, кримінологія, проєктивна методика, девіантна поведінка, молодь.

Kozachenko V.V. Edwin E. Wagner's "Hand Test" as a tool for diagnosing aggressiveness and propensity for violence in individuals from criminogenic risk groups

Summary

The article explores both theoretical and practical dimensions of applying Edwin E. Wagner's projective technique, the «Hand Test», as an effective tool for assessing aggression and propensity for violent behaviour among individuals identified as being at criminogenic risk. The author examines the distinctive features of the test as a psychodiagnostic instrument capable of revealing latent forms of aggression, frustration, anxiety, internal conflict, and dominant motivational patterns that may precede the commission of criminal acts.

At the core of the study lies the qualitative and quantitative analysis of both individual and group test protocols collected during an empirical investigation conducted among young people aged 16 to 22 in the city of Kryvyi Rih. The participants were characterised by a high level of social interaction and included individuals enrolled in various levels of educational institutions.

The aim of this study is to explore the applicability of Edwin E. Wagner's projective technique, the «Hand Test», for identifying latent aggression and tendencies toward violent behaviour among youth. The paper also examines the empirical dimensions of projective analysis based on the testing results of students in the city of Kryvyi Rih, as well as the examination of an individual case.

Wagner's «Hand Test» is a projective psychodiagnostic technique based on the psychoanalytic principle of projection, according to which individuals unconsciously attribute their own emotions, motives, and attitudes to external objects. The respondent's task is to interpret the action they believe the depicted hand is performing or about to perform.

The results obtained indicate the presence of specific response patterns that correlate with signs of latent aggression and potential violent behaviour. Typical interpretations of responses based on Wagner's methodology are presented, allowing for prognostic conclusions regarding the likelihood of respondents' involvement in violent offences in the future.

The article substantiates the relevance of using the test in the practice of criminological prevention, socio-psychological support for at-risk individuals, as well as within the activities of law enforcement and penitentiary institutions. Conclusions are drawn regarding the effectiveness of the methodology in identifying aggression-related attitudes of criminological significance, and recommendations are provided for its further application in interdisciplinary research.

Key words: Hand Test, Wagner, aggressiveness, violence, criminology, projective technique, deviant behaviour, youth.

Список використаних джерел:

1. Wagner E. E. The Hand Test: Manual. – Los Angeles : Western Psychological Services, 1983. – 160 p.
2. Ємельянова О. Ю. Проективні методики в психологічній діагностиці. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.
3. Андреєва Г. М. Соціальна психологія. – К. : Академія, 2012. – 368 с.
4. Гаврилюк А. О. Психологічні чинники агресивної поведінки в осіб молодіжного віку. *Вісник* Національної академії внутрішніх справ. – 2020. – № 1. – С. 55–62.
5. Andreassi J. L. Psychophysiology: Human Behavior & Physiological Response. – Mahwah, NJ : Psychology Press, 2000. – 512 p.

Дата надходження статті: 09.07.2025
Дата прийняття статті: 14.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.20

Користін О.Є.
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Інституту дослідження кібервійни
ПВНЗ «Буковинський університет»

Кардашевський Ю.Р.
доктор філософії у галузі права
керівник відділу внутрішнього контролю
Національне агенство з питань запобігання корупції

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕТОДІВ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ У КІБЕРПРОСТОРІ

Постановка проблеми. Сучасні розвинені безпекові системи, зокрема й у сфері кібербезпеки, характеризуються новаціями загальнонаукового та спеціального змісту, які створюють можливості передбачення із врахуванням взаємопов'язаних елементів, серед яких одним із основних інструментів є управління ризиками. Наразі, із врахуванням Резолюції генеральної асамблеї ООН та у межах розвитку глобальної культури кібербезпеки, упроваджуються механізми, серед яких одне з ключових місць займає ризик-орієнтований підхід – учасники повинні здійснювати періодичну оцінку ризиків з метою виявлення загроз та факторів уразливості, мати належні технології та інструменти контролю для цього з урахуванням значущості інформації і її захисту [1].

Тож, очевидно, реалізуючи державну політику із врахуванням міжнародних стандартів, Україна активно розвивається і в цьому напрямі. Зокрема, у Стратегії національної безпеки України, введеної в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [2], зазначено, що Україна запровадить національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачатиме оцінку ризиків, своєчасну ідентифікацію загроз і визначення вразливостей, а також поширення необхідних знань і навичок у цій сфері. Про ризик-орієнтований підхід щодо забезпечення кібербезпеки зазначається і в Стратегії кібербезпеки України на період 2021–2025 років [3], а у Плані реалізації Стратегії кібербезпеки [4] (далі План реалізації Стратегії) чітко визначено завдання: «Впровадити ризик-орієнтований підхід у частині заходів забезпечення кібербезпеки … розробити методики ідентифікації та оцінки кіберризиків …, забезпечити нормативне врегулювання питань щодо впровадження обов'язковості здійснення періодичної оцінки кіберризиків на підставі розроблених методик».

Вочевидь, упровадження сучасних методологій потребує відповідного наукового супроводження, більше того, аналіз стратегічного характеру, що базується на емпіричній базі, сформованій широкою експертною думкою, реалізується безпосередньо в межах не лише кримінології, а й соціології, статистики та науки про дані (Data Science), що вимагає дотримання методологічних вимог. Саме тому, на нашу думку, є усі підстави стверджувати, що такі завдання вирішуються переважно в межах прикладного наукового

© Користін О.Є., Кардашевський Ю.Р., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

дослідження, із врахуванням дослідницького досвіду та напрацюванням відповідної методології й інструментарію обробки та аналізу великих даних (Big Data).

Науковці ДНДІ МВС України вже не один рік використовують ризик-орієнтований підхід щодо аналізу проблем у сфері безпеки [5-8]. Науковий інтерес завжди викликають зарубіжні новації, упровадження яких в Україні є не лише можливим, а й необхідним процесом. Зокрема, фахівці з кібербезпеки, особливо у сфері правоохоронної діяльності, неодноразово висказувалися щодо методології Європолу IOCTA [9], яка є головним стратегічним продуктом Європолу, що забезпечує орієнтовану на правоохоронні органи оцінку нових загроз і ключових подій у сфері кіберзлочинності. В аналітичних висновках, окрім загальних характеристик кіберзлочинів, висвітлюються тенденції щодо її поширення, нові форми та напрями, про що свідчать кібератаки. Також зазначається про зростаюче зближення кіберпростору та організованої злочинності тощо.

У дослідженнях багатьох відомих вітчизняних дослідників, значна увага приділяється різним проблемам, пов'язаним з розробкою напрямів щодо кібербезпеки, зокрема протидії кіберзлочинності: Бєлякова К.І. [10], Бутузова В.М. [11], Веселової Л.Ю. [12], Гуцалюка М.В. [13; 14], Довганя О.Д. [15], Казмірчук С. [16], Корченка О.Г. [16], Марущака А.І. [17], Гавловського В.Д. [19; 20], Хахановського В.Г. [20], Шеломенцева В.П. [21] та інших.

Водночас, враховуючи стрімкий технологічний розвиток інформаційного простору та цифрового контенту, окремі напрями кіберзлочинів набувають особливого розвитку та поширення і є загрозою не лише сучасного світу, а й майбутніх процесів та суспільних відносин, зокрема це стосується і відмивання коштів у кіберпросторі.

Проблематика сучасних тенденцій відмивання коштів у кіберпросторі є надзвичайно актуальною в умовах цифрової трансформації фінансових та економічних систем. Використання новітніх технологій і інструментів для незаконних фінансових операцій ставить під загрозу стабільність економік, безпеку міжнародних фінансових ринків та ефективність правозахисних органів.

Однією з основних проблем є глобалізація та анонімність операцій у кіберпросторі, що значно ускладнює виявлення та відслідковування злочинних схем відмивання коштів. Використання криптовалют, анонімних платіжних систем, смарт-контрактів і так званих «міксингових» сервісів для замаскованих трансакцій дозволяє зловмисникам ефективно приховувати джерела незаконно отриманих коштів. Ці технології створюють сприятливі умови для відмивання через численні посередницькі етапи, які важко відслідковувати.

Іншою серйозною проблемою є розвиток фінансових інструментів, таких як фінансові технології (FinTech) і децентралізовані фінансові платформи (DeFi), які часто не мають достатнього рівня регуляції та контролю. Це відкриває нові можливості для фінансових злочинців, адже на таких платформах можна здійснювати транзакції без належної перевірки ідентичності або безпосереднього втручання державних органів.

Зростає також проблема міжнародної співпраці у боротьбі з відмиванням коштів у кіберпросторі. Різні країни мають різні рівні розвитку нормативної бази та протидії фінансовим злочинам, що ускладнює ефективне співробітництво у розслідуванні та викритті злочинних схем. Крім того, зловмисники використовують юридичні прогалини та різницю в законодавствах для переміщення коштів через юрисдикції з менш жорстким контролем.

Нарешті, ще однією проблемою є недостатній рівень обізнаності та технічної підготовки фахівців у сфері кібербезпеки та фінансових інститутів. Багато банків і фінансових установ не мають належних засобів для моніторингу та виявлення підозрілих операцій у реальному часі, що дозволяє злочинцям

здійснювати відмивання коштів без серйозних перешкод.

Усе це створює сприятливе середовище для розширення практик відмивання коштів у кіберпросторі, що вимагає не лише вдосконалення технологій, але й зміцнення міжнародної співпраці та адаптації законодавчих ініціатив для ефективної боротьби з цією загрозою.

Метою статті є дослідження проблематики кіберзлочинності з відмивання коштів та специфіка їх прояву в Україні, враховуючи окремі характеристики та ознаки вчинення цього злочину.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 2023–2024 років, у співпраці з Департаментом кіберполіції НПУ реалізується НДР щодо аналізу кіберзлочинності в Україні [22]. Серед різних аспектів окремо виділяється проблема відмивання коштів.

Високим рівнем характеризується загроза використання злочинцями механізмів відмивання коштів, із застосуванням ІТ технологій та використанням кіберпростору (48,0%) (табл. 1). Тренд, використання злочинцями у кіберпросторі та застосування при цьому інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою відмивання коштів, за останні роки (зокрема у період воєнного стану) є стабільним без зменшення, а в окремих випадках характеризується підвищенням.

Серед фінансових інструментів, що використовуються для відмивання коштів, найбільшим поширенням характеризуються як традиційні – банківські перекази (63,1%) та використання платіжних карток – 62,0%),

Таблиця 1

Фінансова активність кіберзлочинців

ВИДИ ФІНАНСОВОЇ АКТИВНОСТІ КІБЕРЗЛОЧИНЦІВ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшились	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшились	Ризик після війни, %
Шахрайство з платежами		67,10				45,37
Фінансова активність пов'язана з платежами між злочинцями		47,10				40,78
Фінансова активність пов'язана з платежами від жертв до злочинців		60,90				44,42
Відмиванням коштів		48,00				41,61
Фінансування тероризму		32,30				36,45

Таблиця 2

Використання злочинцями механізмів відмивання коштів у кіберпросторі

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшились	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшились	Ризик після війни, %
8.1. Банківські перекази		63,10				42,33
8.2. Платіжні картки		62,00				42,59
8.3. Рахунки мобільних телефонів		40,86				37,31
8.4. Шляхом купівлі якогось предмету, речі, послуги		48,90				39,50
8.5. Система оплати ваучерами		26,60				32,95
8.6. Електронні гроші		44,60				39,34
8.7. Криптовалюти		50,30				41,07

тренд високого рівня за якими, зберігається упродовж останніх років та характеризується найвищим рівнем ризику у післявоєнний період (табл. 2), так і більш сучасні – криптовалюти (50,3%), купівля якогось предмету, речі, послуги (48,9%) та електронні гроші (44,6%).

Інші фінансові інструменти також використовуються для відмивання коштів, але відносно зазначених вище видів, активність є дещо нижчою: система оплати ваучерами (26,6%) та рахунки мобільних телефонів (40,86%).

Такий же тренд за видами фінансових інструментів, що використовуються для відмивання коштів, зберігався упродовж останніх років. Водночас, співвідношення рівнів ризиків, використання різних фінансових інструментів для відмивання коштів, залишається сталим і у післявоєнний період.

Здійснюючи платежі з метою відмивання коштів злочинці переважно використовують грошових мулів (84,50%) та традиційні банківські послуги – банківські карти (83,9%) та банківські перекази (79,8%). Оплата ваучерами використовується порівняно рідше, але все ж достатньо активно (54,8%) (табл. 3).

Такий же тренд зберігався упродовж останніх років. Водночас, співвідношення рівнів ризиків, використання різних фінансових інструментів при розрахунках між злочинцями з метою відмивання коштів, залишається сталим і у післявоєнний період. Експертами передбачається що найвищим рівнем ризику характеризуватиметься використання грошових мулів (дропів) (54,54%). Високим ризиком у майбутньому також оцінюється використання традиційних банківських інструментів: банківських карт (51,5%) та банківських переказів (50,06%).

У характеристиці платежів між злочинцями, з метою відмивання коштів, експерти зазначають про високу фінансову активність використання електронних грошей. Усі системи активно використовуються злочинцями, водночас, найчастіше використовуються: EasyPay (84,0%), PayPal (80,1%), а також Webmoney (65,4%), PerfectMoney (64,1%) та Qiwi (62,8%) (табл. 4).

Інші системи електронних грошей також використовуються для платежів між злочинцями, але відносно зазначених вище систем цей рівень є дещо нижчим (52,6%–58,3%).

Такий же тренд за видами систем електронних грошей, що використовуються для здійснення платежів між злочинцями з метою відмивання коштів, з перевагою EasyPay, PayPal та PerfectMoney зберігався упродовж останніх років. Водночас, характерним є певне збільшення масштабів використання електронних грошей з метою відмивання коштів навіть у період воєнного стану.

У післявоєнний період щодо використання електронних грошей для здійснення платежів між злочинцями з метою відмивання коштів, експертним середовищем також передбачається висока фінансова активність з перевагою використання: EasyPay (48,92%), PayPal (46,56%) (табл. 4).

Значною активність у схемах по відмиванню коштів характеризується також використання

Таблиця 3

Використання в платежах між злочинцями фінансових механізмів для відмивання коштів

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ: платежі між злочинцями	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшились	Масштаби не змінились	Масштаби зменшились	Ризик після війни, %
Банківські перекази		79,80				50,06
Банківська картка		83,90				51,50
Грошові мули (дропи)		84,50				54,54
Система оплати ваучерами		54,80				42,57

Таблиця 4

Використання електронних грошей у розрахунках між злочинцями з метою відмивання коштів

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ: електронні гроші	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшились	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшились	Ризик після війни, %
4.5. Webmoney		65,40				43,62
4.6. PerfectMoney		64,10				43,12
4.7. ЮMoney		58,30				40,55
4.8. Qiwi		62,80				43,79
4.9. PayPal		80,10				46,56
4.10. Advanced Cash		52,60				40,96
4.11. Payeer		56,90				42,14
4.12. Skrill		53,20				40,42
4.13. EasyPay		84,00				48,92

Таблиця 5

Використання криптовалют у розрахунках між злочинцями з метою відмивання коштів

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ: криптовалюти	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшились	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшились	Ризик після війни, %
4.14. Bitcoin		91,50				51,29
4.15. Ethereum		76,10				47,31
4.16. Ripple		54,50				40,67
4.17. Monero		57,40				42,76
4.18. BNB		60,80				40,70
4.19. USDT		82,40				49,46
4.20. USDC		62,50				42,64
4.21. Zcash		52,80				39,80
4.22. Dash		50,60				39,35
4.23. Litecoin		59,10				40,61

криптовалюти у якості платежів між злочинцями. Найчастіше використовуються: Bitcoin (91,5%), USDT (82,4%) та Ethereum (76,10%) (табл. 5).

Інші види криптовалют також використовуються, але відносно зазначених вище видів цей рівень є дещо нижчим (50,6%–62,5%).

Такий же тренд за видами криптовалют, що використовуються для здійснення платежів між злочинцями у схемах з відмивання коштів, зберігався упродовж останніх років. Водночас, характерним є певне збільшення масштабів використання криптовалют з метою відмивання коштів навіть у період воєнного стану.

У післявоєнний період щодо використання криптовалют для здійснення платежів між злочинцями з метою відмивання коштів, експертним середовищем також передбачається високий рівень ризику з перевагою використання Bitcoin (51,29%), USDT (49,46%) та Ethereum (47,31%).

Таким чином, відмивання коштів є розповсюдженим явищем, яке активно використовується злочинцями у кіберпросторі. Традиційні фінансові інструменти, такі як банківські перекази (63,1%) і платіжні картки (62,0%), а також сучасні інструменти, такі як крипто-

валюти (50,3%) і електронні гроші (44,6%), часто використовуються для цієї мети.

Висновки. Відмивання коштів у кіберпросторі є серйозною проблемою, яка активно розвивається у сучасних умовах цифрових трансформацій. Зловмисники використовують як традиційні інструменти, такі як банківські перекази та платіжні картки, так і новітні технології, зокрема криптовалюти та електронні гроші, для здійснення незаконних фінансових операцій. Однією з головних проблем є анонімність і глобалізація цих операцій, що значно ускладнює їх виявлення і відслідковування. Крім того, виникає необхідність у зміцненні міжнародної співпраці та вдосконаленні нормативно-правового регулювання для боротьби з відмиванням коштів.

У статті також аналізуються сучасні тенденції, зокрема стабільне збільшення фінансової активності кіберзлочинців в умовах воєнного стану, коли використовуються як традиційні механізми (банківські карти, перекази), так і новітні фінансові інструменти (криптовалюти, електронні гроші). Прогнозується, що у післявоєнний період найбільшими ризиками будуть характеризуватися саме криптовалюти, зокрема Bitcoin, USDT і Ethereum.

Загалом, відмивання коштів у кіберпросторі є постійно зростаючою загрозою, що вимагає не лише вдосконалення технологій моніторингу та контролю, але й адаптації законодавчих ініціатив, щоб забезпечити ефективну боротьбу з цими злочинами.

Анотація

Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій у сфері відмивання коштів у кіберпросторі, що є значною проблемою для фінансової стабільності та безпеки на міжнародному рівні. У статті наголошується на зростанні використання нових технологій та фінансових інструментів для здійснення незаконних фінансових операцій, зокрема криптовалют, електронних грошей, а також традиційних механізмів, таких як банківські перекази та платіжні картки. Ці інструменти дозволяють злочинцям маскувати джерела незаконно отриманих коштів, що створює значні труднощі для виявлення та відстеження злочинних схем. Анонімність таких операцій та глобалізація фінансових потоків сприяють збільшенню масштабів відмивання коштів, що становить серйозну загрозу стабільності фінансових систем та міжнародних ринків.

У статті також приділяється увага розвитку фінансових технологій та децентралізованих фінансових платформ, які в значній мірі не регулюються, створюючи додаткові можливості для незаконних фінансових операцій. Злочинці використовують ці платформи для анонімних операцій, ускладнюючи боротьбу з відмиванням коштів правоохоронним органам та фінансовим установам. Крім того, у статті обговорюється необхідність посилення міжнародного співробітництва та вдосконалення законодавства для ефективної протидії кіберзлочинності та фінансовим злочинам.

У дослідженні також підкреслюється важливість вдосконалення технологій моніторингу та впровадження ефективних методів виявлення підозрілих операцій у режимі реального часу. У статті зазначається, що однією з головних проблем є недостатня обізнаність та технічна підготовка фахівців з кібербезпеки та фінансових установ, що дозволяє злочинцям здійснювати відмивання коштів без значних перешкод. Прогнозується, що в післявоєнний період найбільші ризики будуть пов'язані з криптовалютами, зокрема Bitcoin, USDT та Ethereum, які стали популярними серед злочинців для відмивання коштів.

Стаття також підкреслює важливість посилення міжнародної співпраці, вдосконалення законодавства та технологій моніторингу для боротьби з цією загрозою, що зростає, зокрема у післявоєнний період.

Ключові слова: кіберзлочинність, відмиванням коштів, банківський рахунок, криптовалюта, платіжна картка, банківський переказ.

Korystin O.Ye., Kardashevskyy Yu.R. The transformation of money laundering methods in cyberspace

Summary

The article is dedicated to examining the current trends in money laundering in cyberspace, which is a significant problem for financial stability and security at the international level. The article emphasizes the growing use of new technologies and financial instruments to carry out illegal financial transactions, particularly cryptocurrencies, electronic money, as well as traditional mechanisms such as bank transfers and payment cards. These instruments allow criminals to disguise the sources of illegally obtained funds, creating significant challenges for detecting and tracking criminal schemes. The anonymity of such operations and the globalization of financial flows contribute to the increasing scale of money laundering, posing a serious threat to the stability of financial systems and international markets.

The article also focuses on the development of financial technologies (FinTech) and decentralized financial platforms (DeFi), which are largely unregulated, creating additional opportunities for illegal financial transactions. Criminals use these platforms for anonymous transactions, making it more difficult for law enforcement agencies and financial institutions to combat money laundering. Furthermore, the article discusses the need to strengthen international cooperation and improve legislation for effective counteraction against cybercrime and financial crimes.

The study also emphasizes the importance of improving monitoring technologies and implementing effective methods for detecting suspicious transactions in real-time. The article notes that one of the main challenges is the insufficient awareness and technical training of cybersecurity professionals and financial institutions, which allows criminals to carry out money laundering without significant obstacles. It is forecasted that in the post-war period, the greatest risks will be associated with cryptocurrencies, particularly Bitcoin, USDT, and Ethereum, which have become popular among criminals for money laundering.

The article also emphasizes the importance of strengthening international cooperation, improving legislation and monitoring technologies to combat this growing threat, particularly in the post-war period.

Key words: cybercrime, money laundering, bank account, cryptocurrency, payment card, bank transfer.

Список використаних джерел:

1. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 57/329, принятая на 78 пленарном заседании 57-й сессии. 20 декабря 2002 года. URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/555/24/PDF/N0255524.pdf?OpenElement.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України»»: Указ Президента України від 01 лютого 2022 року № 37/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2022#Text.
5. Kovalchuk T.I., Korystin O. Y., Sviridyuk N. P. Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. Problems of Legality. 2019. № 147. 163–175. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.180550

6. Oleksandr Korystin, Nataliia Svyrydiuk, Volodymyr Tkachenko. Fiscal Security of the State Considering Threats of Macroeconomic Nature. Proceedings of the International Conference on Business, Accounting, Management, Banking, Economic Security and Legal Regulation Research (BAMBEL2021). Series: Advances in Economics, Business and Management Research. 27 August 2021. Vol. 188. Pp. 65–69. DOI: 10.2991/AEBMR.K.210826.012
7. Користін О.Є., Цюприк І.В., Свиридюк Н.П., Прокоф'єфа-Янчиленко Д.М. Оцінювання ризиків розвитку системи кримінальної юстиції України. Наука і правоохорона. 2021. № 2. С. 108–116. DOI: https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52)
8. Користін О.Є., Свиридюк Н.П. Оцінювання загроз у сфері лісового господарства України. Наука і правоохорона. 2023. № 1. С. 145–153. DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2023.1(59)
9. Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2021. Publications Office of the European Union. Luxembourg. 2021.
10. Бєляков К.І. Інформація в праві: теорія і практика: монографія. Київ: Видавництво «КВІЦ», 2006. 116 с.
11. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. 408 с.
12. Користін О.Є., Веселова Л.Ю. Ризикорієнтованість кібербезпеки. Наука і правоохоронна. 2021. № 3. С. 16–23.
13. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. Інформація і право. 2019. № 1(28). С. 118–128.
14. Гуцалюк М.В., Хахановський В.Г. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. Криміналістичний вісник. 2020. № 31(1). С. 13–19. https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13.
15. Довгань О.Д., Доронін І.М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. 107 с.
16. Корченко О., Казмірчук С., Ахметов Б. Прикладні системи оцінювання ризиків інформаційної безпеки: монографія, Київ: ЦП Компринт, 2017. 435 с.
17. Марущак А.І. Інформаційні ресурси держави: зміст та проблема захисту. Правова інформатика. 2009. № 1(21). С. 65–71.
18. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Комп'ютерна система як знаряддя вчинення злочину. *Вісник* Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. Серія «Право». 2009. № 872. Вип. 6. С. 117–121.
19. Таран О.В., Гавловський В.Д. Організована кіберзлочинність в Україні: проблеми формування офіційної статистики та її аналізу. Інформація і право. 2021. № 4(39). С. 193–201.
20. Хахановський В.Г., Гавловський В.Д. Тлумачення та класифікація кримінальних правопорушень як кіберзлочинів. Інформація і право. 2020. № 2(33). С. 99–110.
21. Шеломенцев В.П. Організована кіберзлочинність: до визначення поняття. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. Вип. 21. С. 314–322.
22. Користін О.Є., Демедюк С.В., Панченко Є.В., Користін О.О. Національні реалії аналізу кіберзлочинності за методологією Європолу IOCTA. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2023. С. 44–46. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.10

Дата надходження статті: 29.07.2025
Дата прийняття статті: 11.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 351.74-049.5(477)»364»
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.21

Мельковський О.В.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
Запорізький національний університет

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

На даний час правоохоронні органи української держави продовжують виконувати свої функції в складних умовах дії воєнного стану. Як відомо, згідно Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року в Україні продовжено дію режиму воєнного стану.

Зазначені умови дії воєнного стану є нестандартними для функціонування будь яких правоохоронних структур, діяльність яких при їх започаткуванні та формуванні основних принципів передбачала умови мирного часу.

Воєнний стан визначають як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Військовому командуванню разом з військовими адміністраціями, органами виконавчої влади, правоохоронними органами та за участю органів місцевого самоврядування поставлено завдання запроваджувати і здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи правового режиму воєнного стану, реалізовувати повноваження, необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [1].

Таким чином, на правоохоронні органи країни, і перед усім на працівників Національної поліції, продовжують покладатися додаткові завдання щодо забезпечення безпеки держави та всього суспільства в умовах триваючих бойових дій. При цьому, правоохоронці продовжують виконувати передбачені Законом України «Про Національну поліції» основні функції щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю.

У зазначений, особливий за своїм правовим змістом період, працівники правоохоронних органів вимушені виконувати деякі функції які відсутні в мирний час. Відповідно, в наявності присутні загрози як фізичній безпеці кожного співробітника правоохоронного органу так і всій діючій системі в цілому. У зв'язку з чим під час виконання службових завдань питання забезпечення особистої безпеки співробітників, та безпеки всієї правоохоронної системи (у широкому сенсі) набувають особливу актуальність.

© Мельковський О.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

На нашу думку, на сучасному етапі історичного розвитку правоохоронної системи існує необхідність визначити можливі шляхи вирішення питань щодо забезпечення безпечної службової діяльності працівників правоохоронних органів. Проблема безпечної діяльності в умовах дії воєнного стану є достатньо актуальною та потребує особливої уваги як з боку держави так і в сенсі проведення наукового дослідження.

Слід зазначити, що у теоретичному плані безпека являє собою комплексну соціально-правову категорію, що розуміється як стан певної захищеності об'єкта від різноманітних загроз, як внутрішнього так і зовнішнього характеру. Безпека як одна з головних функцій державної правоохоронної системи як правило розглядається як напрямок діяльності її службовців із забезпечення безпеки різних об'єктів правового захисту, насамперед від загроз кримінального та адміністративно-деліктного характеру. Серед об'єктів, що підлягають захисту від такого виду загроз, можуть виступати як зовнішні по відношенню до державної правоохоронної служби об'єкти (інтереси особистості, суспільства, держави), так і інтереси забезпечення внутрішньої безпеки самої правоохоронної системи.

Зовнішнє функціональне середовище забезпечення безпеки є достатньо широким і охоплює значне коло суспільних відносин у різних напрямках, у тому числі діючій в теперішній час воєнній загрозі. Окремо слід назвати і галузеві напрями забезпечення безпеки, які належать до компетенції Національної поліції, тобто системи діяльності державного органу який забезпечує громадський порядку, громадську безпеку та протидіє злочинності.

До найбільш розповсюджених функцій поліцейських структур відносяться профілактика та розкриття кримінальних та інших правопорушень, охорона різних об'єктів, підтримка порядку в громадських місцях, регулювання дорожнього руху, здійснення адміністративного контролю та нагляду в різних сферах діяльності, виконання рішень державних органів діючих в умовах воєнного стану. Зокрема у сучасний період Національна поліція забезпечує стабілізаційні заходи на деокупованих територіях, а також здійснює взаємодію з військовими адміністраціями та іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони на всій території держави.

Як відомо, у системі правоохоронних органів функції забезпечення безпеки системи, працівників та членів їх сімей покладаються на підрозділи внутрішньої (або особистої) безпеки.

Зазначені структури здійснюють прогнозування, виявлення, аналіз та оцінку реальних та потенційних загроз внутрішній безпеці будь якої системи правоохоронних органів України.

Крім того їм надається право проводити відповідні оперативно-розшукові заходів щодо попередження, виявлення та усунення наявних загроз безпеці та нейтралізації наслідків їх прояву. На даному етапі важливою функцією залишається координація дій та участь у заходах щодо виявлення, попередження, документування та припинення протиправних посягань на життя та здоров'я співробітників правоохоронних органів при виконанні ними службових обов'язків.

У додаток до зазначених функцій підрозділами внутрішньої безпеки також здійснюється забезпечення інформаційної безпеки, здійснення заходів щодо забезпечення режиму секретності та захисту державної таємниці.

Слід також звернути увагу на питання забезпечення безпеки діяльності самих підрозділів внутрішньої безпеки та її працівників, оскільки протидія щодо них також має місце у реаліях сьогодення.

Таким чином роль підрозділів внутрішньої безпеки у забезпеченні загальної безпеки правоохоронних структур в період дії воєнного стану не втрачає своєї актуальності та вочевидь набуває нових особливостей, характерних для стану війни.

У зв'язку з продовженням дії воєнного стану до діючого законодавства внесено значну кількість змін, які регулюють функ-

ціонування правоохоронних органів в період воєнного стану.

Слід зазначити що більшість змін направлені на підвищення безпеки діяльності співробітників Національної поліції. Зокрема до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» додано найбільше змін, як результат – коло повноважень поліцейських значно розширилося. Поліцейські отримали наступні повноваження:

– здійснювати прийом екстрених викликів за скороченим телефонним номером 102;

– за письмовим запитом в установленому законом порядку безоплатно отримувати від органів держави та територіальних громад, юридичних осіб державної форми власності, інформацію необхідну для виконання повноважень та завдань поліції, у тому числі стосовно військовополонених, у тому вигляді та тій формі, яка зазначена в запиті. Суб'єкти, яким адресовано такий запит, зобов'язані протягом 3 днів, або в разі неможливості – протягом 10 днів, надати відповідь на запит або повідомити про причини, що перешкоджають надати таку відповідь;

– здійснювати конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охороняти їх у залі суду. Перелік установ, до яких здійснюється конвоювання, визначається МВС;

– утримувати в передбачених законом випадках в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних чи адміністративних правопорушень; осіб, стосовно яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою; осіб, підданих адміністративному арешту; обвинувачених та засуджених;

– у межах компетенції здійснювати розмінування, що має оперативний характер (виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень);

– організовувати роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт;

– здійснювати техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху;

– здійснювати представництво та забезпечувати виконання зобов'язань України в Інтерполі та виступати як Національне центральне бюро Інтерполу;

– здійснювати співробітництво з Європолом та діяти як Національний контактний пункт між компетентними органами України та Європолом;

– організовувати взаємодію правоохоронних органів та інших державних органів України з Інтерполом та Європолом, а також компетентними органами інших держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу;

– здійснювати збирання біометричних даних осіб;

– здійснювати адміністративний нагляд.

Окрім цього, допускається відмова від залучення поліції для проведення виконавчих дій з підстав залучення особового складу територіального органу поліції до припинення групового порушення громадської безпеки та порядку чи масових заворушень під час дії воєнного стану, а також подолання наслідків надзвичайних ситуацій, небезпечних подій, у тому числі аварій, епідемій.

Крім того до статті 42 Закону також внесено відповідні зміни. Так під час дії воєнного стану, у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення

та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати підручні засоби. Під час дії воєнного стану поліцейський має право застосовувати заходи примусу, передбачені Законом стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без врахування вимог та заборон, передбачених статтею 43, частинами четвертою та п'ятою статті 45, а також частиною дев'ятою статті 46 цього Закону.

Під час дії воєнного стану у разі застосування поліцейським заходу примусу передбаченого статтею 42 цього Закону стосовно осіб, які здійснюють агресію проти України, та завдання зазначеним особам тілесних ушкоджень, каліцтва, застосування вогнепальної зброї, за наявності можливості, з урахуванням подій на відповідній території, поліцейський усно або за допомогою засобів комунікаційного зв'язку повідомляє свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності за можливості повідомляє центральний орган управління поліції та відповідного прокурора [2].

Одним з напрямків безпечної діяльності правоохоронних органів є інформаційна безпека. Цей вид безпеки у діяльності правоохоронців ґрунтується на заходах психологічного впливу та підтримки кожного працівника системи шляхом активного впливу підрозділів психологічної підтримки та позитивного висвітлення їх діяльності в засобах масової інформації.

На наш погляд, у даний період часу на сферу правоохоронної діяльності і зокрема на працівників поліції покладаються додаткові перспективні завдання, пов'язані з ускладненням умов професійної діяльності в післявоєнний період. Як свідчить історичний досвід, закінчення бойових дій пов'язано з припиненням активної діяльності контингенту осіб, які за період дії військового стану звикли до вирішення проблемних питань шляхом застосування зброї та фізичного впливу. Про це свідчить історичний досвід як нашої держави так і приклади багатьох держав світу які переживали так званий «після воєнний синдром».

Тому очікування в суспільстві повернення значної кількості колишніх військових до мирних умов існування є актуальним питанням як для держави, так і для керівництва правоохоронних органів. Оскільки забезпечення безпеки кожного окремого громадянина та правоохоронця буде головною метою діяльності правоохоронної системи.

У зв'язку з чим питання забезпечення майбутньої стабільності життя та дотримання правових норм в суспільстві є, та на наш погляд будуть в подальшому, основним завданням правоохоронних органів. Тому забезпечення передусім безпеки кожного правоохоронця, вважаємо є головним перспективним завданням як для керівництва правоохоронних органів так і всього цивілізованого та свідомого суспільства.

Враховуючи зазначені питання, вважаємо що на даний період часу правоохоронні органи та такий їх структурний елемент як Національна поліція потребують підтримки з боку держави шляхом кадрового та матеріально-технічного посилення. Також є актуальним перегляд деяких нормативно-правових актів на підставі яких здійснюється службова діяльність правоохоронців з обов'язковим врахуванням питань особистої безпеки особового складу територіальних підрозділів. Щодо кадрового забезпечення підрозділів МВС України, то на нашу думку є доцільним використання досвіду правоохоронців-учасників бойових дій та демобілізованих військових які за своїми психологічними та професійними якостями відповідають вимогам служби в правоохоронних органах.

Можливе ускладнення умов несення служби працівниками правоохоронних органів є приводом та життєво необхідною потребою для проведення подальших наукових досліджень цих проблем та проведення дискусій з цих питань у суспільстві.

У зв'язку з чим існуючий проект Закону України «Про внесення змін до статті 25

Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» який обмежує до 50 відсотків кількість військовозабов'язаних співробітників правоохоронних органів що підлягають бронюванню є досить дискусійним, оскільки наявні пропозиції можуть завдати певних загроз забезпеченню безперебійної роботи всіх зазначених правоохоронних органів, судів та прокуратури [3].

Висновки. Таким чином, користуючись власним практичним досвідом тривалої служби в системі правоохоронних органів та враховуючи наявний сучасний стан діяльності правоохоронної системи, вважаємо що в діючий період воєнного стану питанням підвищеної уваги до забезпечення безпеки як всього суспільства України, так і безпечній діяльності правоохоронців повинно приділятися системна увага.

При цьому, обов'язково слід використовувати сучасні наукові підходи, у тому числі враховувати вітчизняний історичний та міжнародний досвід та загальноприйняті цивілізовані цінності світового співтовариства.

Анотація

У статі досліджено вплив на діяльність правоохоронних органів воєнного стану, як особливого правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Воєнний стан визначають як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Визначається, що на правоохоронні органи продовжує покладатися додаткові завдання щодо забезпечення безпеки держави та всього суспільства в умовах триваючих бойових дій. В умовах дії воєнного стану працівники правоохоронних органів вимушені виконувати деякі функції які відсутні в мирний час. Відповідно в наявності присутні загрози як фізичній безпеці кожного співробітника правоохоронного органу та відповідно і всій діючій системі. У зв'язку з чим питання забезпечення особистої безпеки співробітників та безпеки у широкому сенсі, під час виконання службових завдань, для правоохоронних органів набувають особливу актуальність.

Безпека як функція державної правоохоронної служби як правило розглядається як напрям діяльності службовців державної правоохоронної системи із забезпечення безпеки різних об'єктів правової охорони насамперед від загроз кримінального та адміністративно-деліктного характеру. Серед об'єктів, що підлягає захисту від такого роду загроз, можуть виступати як зовнішні по відношенню до державної правоохоронної службі об'єкти (інтереси особистості, суспільства, держави), так і інтереси забезпечення внутрішньої безпеки самої правоохоронної системи. Зовнішнє функціональне середовище забезпечення безпеки є достатньо широкою і охоплює значне коло суспільних відносин у різних напрямках, у тому числі діючій в теперішній час воєнній загрозі.

Ключові слова: воєнний стан, безпека, збройна агресія, правоохоронні органи, правоохоронці. забезпечення громадського порядку, загрози безпеці, територіальна цілісність.

Melkovsky O.V. Current issues of security of law enforcement agencies under martial law
Summary

The article examines the impact on the activities of law enforcement agencies of martial law, as a special legal regime introduced in Ukraine or in its individual localities in the event of armed aggression or a threat of attack, a danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity.

Martial law is defined as a special legal regime introduced in Ukraine or in certain localities in the event of armed aggression or a threat of attack, a danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, and provides for the granting of the relevant state authorities, military command, military administrations and local self-government bodies the powers necessary to avert the threat, repel armed aggression and ensure national security, elimination of the threat to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, as well as temporary, due to the threat, restrictions on the constitutional rights and freedoms of man and citizen and the rights and legitimate interests of legal entities, indicating the term of validity of these restrictions.

It is determined that law enforcement agencies continue to be entrusted with additional tasks to ensure the security of the state and the entire society in conditions of ongoing hostilities. Under martial law, law enforcement officers are forced to perform some functions that are absent in peacetime. Accordingly, there are threats to the physical safety of each law enforcement officer and, accordingly, to the entire operating system. In this regard, the issues of ensuring the personal safety of employees and security in a broad sense, while performing official tasks, are becoming particularly relevant for law enforcement agencies.

Security as a function of the state law enforcement service is usually considered as a direction of activity of state law enforcement officials to ensure the security of various objects of legal protection, primarily from threats of a criminal and administrative-delict nature. Among the objects subject to protection from such threats, there may be both external objects to the state law enforcement service (interests of the individual, society, state), and the interests of ensuring the internal security of the law enforcement system itself. The external functional environment of security is quite broad and covers a significant range of social relations in various directions, including the currently active military threat.

Key words: martial law, security, armed aggression, law enforcement agencies, law enforcement officers. ensuring public order, security threats, territorial integrity.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року.
2. Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» № 2118-IX від 15.03.2022 року.
3. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 13429 від 26.06.2025 року.

Дата надходження статті: 29.07.2025
Дата прийняття статті: 08.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК [343.131:340.114](477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.22

Скідан Н.В.
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СУДОВА ПРАКТИКА У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ УЯВЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Вступ. У сучасній українській правовій доктрині джерела кримінального процесуального права традиційно розглядаються крізь призму формально-юридичного підходу, відповідно до якого джерелом права визнається «офіційна форма (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилання на яку підтверджують їхнє існування» [1, с. 107; 2, с. 104]. Така редукція поняття «джерело» до законодавчих і підзаконних актів відповідає нормативістській традиції, яка, хоч і трансформувалася після здобуття Україною незалежності, все ще зберігає значний вплив на національну правову систему.

Проте ця модель стикається з дедалі очевиднішими викликами. До прикладу, вона не враховує зростаючого значення судової практики у правовому регулюванні, зокрема в галузі кримінального процесу. Унаслідок цього з правового дискурсу часто виключається судова практика Верховного суду (далі – ВС), яка вже стала орієнтиром правозастосовної діяльності. Особливого значення ця проблема набуває у сфері кримінального судочинства, яка найбільше пов'язана з обмеження людських прав. За таких умов судова практика є не лише засобом тлумачення, а також виконує роль у стабілізації правової системи.

Ця трансформація не є випадковою – вона тісно пов'язана з переосмисленням засади верховенства права як одного з фундаментальних орієнтирів сучасного правопорядку. На нашу думку, верховенство права слід розглядати як концептуальну координату, у межах якої функціонують і взаємодіють усі складові правової системи: від правосвідомості й правової культури до правотворчості, правозастосування й джерел права. Адже у сучасній інтерпретації ця засада вимагає не лише дотримання закону, а й відповідності правового регулювання ціннісним критеріям: справедливості, гуманізму, захисту людських прав.

Відтак, перед правовою наукою постає необхідність перегляду звичних уявлень про джерела кримінального процесуального права та осмислення ролі судової практики не як допоміжного елементу, а як повноцінного інструменту правового регулювання. Особливої актуальності це набуває у зв'язку з євроінтеграційним вектором розвитку України та практичною необхідністю імплементації рішень міжнародних судових інституцій у національну систему.

Метою статті є обґрунтування необхідності визначення місця судової практики в системі джерел кримінального процесуального права України як джерела, що відіграє самостійну роль у розвитку правового регулювання та відображає ціннісні орієнтири правозастосування.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Питання визначення сутності та змісту категорії «джерело права» залишається

© Скідан Н.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

предметом тривалої наукової дискусії, яка ведеться як у межах загальної теорії права, так і в галузевих дослідженнях. У сучасній юридичній літературі джерело права трактується багатозначно: 1) як ідейні витоки права; 2) змістовні джерела (фактори, що впливають на зміст права: моральні, релігійні, філософські, політичні, соціальні, економічні, ідеологічні тощо); 3) джерела походження додержавного і державного права; 4) джерела пізнання права, зокрема, історичні пам'ятки права; 5) як уповноважені суб'єкти, які ухвалюють обов'язкові до виконання правила поведінки; 6) як матеріали, за допомогою яких можна тлумачити право та встановлювати дійсний зміст правових норм; а також 7) як зовнішні форми вираження права та його існування (тобто те, що також називають «формами права») [2, с. 103–104; 3, с. 152; 4, с. 37].

Подібна багатошаровість відображена у дихотомії між широким і вузьким розумінням джерела права. У широкому сенсі – це соціальні чинники та смислові джерела формування права; у вузькому – це зовнішня форма, з якої суб'єкти черпають норми права [5, с. 7–8; 6, с. 44]. Таке подвійне бачення підтримує, зокрема, М.В. Новікова, яка наголошує, що поняття «джерело» дозволяє характеризувати право як із внутрішнього, так і зовнішнього боку [7, с. 71, 73].

Особливу увагу в науковому дискурсі привертає питання співвідношення понять «джерело права» та «форма права». Представники класичної теорії, зокрема С. Дністрянський і С. Перепьолкін, виступали проти їх ототожнення, наголошуючи на відмінностях змісту цих понять і підкреслюючи генетичний характер терміна «джерело» як походження, а не лише спосіб вираження [8, с. 116; 9, с. 83]. Водночас у радянській правовій традиції (а згодом і в пострадянських підходах) утвердилося уявлення про «джерело» як форму вираження норми, що зумовило формально-юридичну інтерпретацію цього поняття, яка лишається домінантною в українському правознавстві [10, с. 264].

Сучасна доктрина, однак, пропонує більш гнучкі підходи. Дослідники М. Мазур і Н. Чубоха стверджують, щ охоча формальне джерело і може збігатися з поняттям форми, воно має ширше інформаційне та смислове навантаження і повинно охоплювати як зміст, так і форму норми [10, с. 265; 11, с. 107]. Цю думку поділяє й Н. Пархоменко, яка розглядає форму права як інструмент вираження державної волі, а джерело – як більш складну категорію, що пов'язана з функціонуванням системи правотворчих суб'єктів і механізмів [12, с. 138–139].

Філософський аспект проблеми також знайшов своє відображення в сучасній науці. Категорії «форма» і «зміст» розглядаються як діалектично взаємозалежні, де форма надає організації, а зміст – сенс і динаміку нормі права. Саме завдяки цій єдності можлива адаптації правових конструкцій до змінних умов соціальної реальності. Розмежування, водночас, дозволяє уникнути ототожнення техніко-юридичного та ціннісного рівня у праві, що особливо важливо для сфери кримінального процесуального регулювання [13, с. 239–241, 246–247].

Таким чином, огляд наукової літератури свідчить, що існує достатнє підґрунтя для перегляду усталеного формального розуміння джерел права та для включення до цієї категорії елементів правозастосовної практики, зокрема судової. Такий підхід відповідає сучасним викликам правової системи та орієнтується на її ціннісну та функціональну ефективність.

Виклад основного матеріалу. У межах сучасної науки кримінального процесу дедалі актуальнішим стає питання переосмислення поняття джерел кримінального процесуального права, особливо з урахуванням практичних викликів, пов'язаних із динамікою правозастосування. Незважаючи на те, що нормативістська традиція досі зберігає значний вплив, спостерігається поступова трансформація уявлень про структуру системи джерел кримінального процесуального права,

що пов'язана з розширенням переліку визнаних джерел та зміною підходів до їх легітимації.

Першу спробу фундаментального осмислення цієї проблематики після проголошення незалежності здійснив О. Дроздов, який під джерелами кримінального процесуального права розумів «самодостатні форми вираження норм, що регулюють кримінально-процесуальні правовідносини, закріплені органами державної влади України при здійсненні покладених на них функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також містяться в міжнародних договорах України та практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [14, с. 19].

Інші дослідники розвивали та уточнювали цю концепцію. Зокрема, Д. Кухнюк наголошує на динамічному характері джерела кримінального процесуального права, визначаючи його як «форму об'єктивізації (закріплення) кримінально-процесуальних норм, яка має визначений порядок встановлення, використання та припинення дії, зміст та прояви якої перебувають у динамічному розвитку, обумовленому потребами суспільства та особливостями правової системи» [15, с. 7]. О.І. Коровайко зазначав про те, що «у кримінальному процесуальному праві форми (джерела) права, безвідносно до їх виду (кримінальні процесуальні звичаї, судовий прецедент, акти законодавчої влади, рішення Конституційних судів, вищих органів судової влади тощо), є засобом фіксації, формального вираження, об'єктивації правових норм, які визначають: правовий статус людини (права і свободи) у цій сфері, їх гарантії, засади функціонування суду, органів прокуратури, слідства, адвокатури» [16, с. 11]. У свою чергу, О.В. Узунова підсумувала, що під джерелом кримінально-процесуального права більшість вчених розуміють «зовнішні форми вираження кримінально-процесуальних норм, вироблених у сфері здійснення кримінального судочинства і закріплених державними органами влади» [17, с. 183].

Особливий внесок у дослідження природи процесуальних джерел зробив А. Мельник, який виділив їхні ключові риси, які є справедливими і для галузі кримінального процесу. По-перше, вони містять лише процесуальні норми, що мають процедурний характер, тобто визначають не лише дії суб'єктів юридичного процесу, а й спосіб, порядок, послідовність, тривалість їх виконання, а також форму закріплення результатів. По-друге, вони є основою правозастосовної діяльності, оскільки містять норми, що вказують, яким чином можна реалізувати норми матеріального права. По-третє, вони мають публічний характер, адже в процесі реалізації процесуальних норм обов'язковим суб'єктом виступає держава. По-четверте, вони містять приписи, адресовані суб'єктам, наділеним владними повноваженнями, тобто вони розраховані не на будь-яких осіб, а лише на визначене коло суб'єктів, що можуть брати участь у юридичному процесі. По-п'яте, вони регулюють особливий тип відносин – ті, що виникають між судом та учасниками судочинства під час здійснення правосуддя. Вони діють постійно, безперервно й застосовуються багаторазово для впорядкування та належного здійснення правосуддя. По-шосте, вони мають різноманітну форму вираження – переважно існують у формі нормативно-правових актів, але також можуть виражатися через судові прецеденти та нормативно-правові договори [18, с. 368–373].

На нашу думку, ці ознаки дозволяють розглядати джерела кримінального процесуального права не лише як форми закріплення норм, а також як елементи цілісного механізму правового регулювання. З огляду на вищезазначене, актуальним постає питання не лише визначення джерел, а й структури їх системи, яка у кримінальному процесі вирізняється складністю, багаторівневістю та взаємозалежністю з правовим середовищем.

У науці сформувалося уявлення про систему джерел кримінального процесуального права України як «єдиної, цілісної, доцільно та ієрархічно організованої, структурно упорядкованої і цілеспрямованої, орга-

нічно відмежованої сукупності чинних правових актів» [19, с. 29; 20, с. 49]. Загальні характеристики цієї системи джерел можна умовно поділити на дві групи: 1) загальні (структурна впорядкованість, неаддитивність, взаємозв'язок із середовищем) та 2) ті, що визначаються правовою природою цієї системи (цілісність і автономність, ієрархічність і багаторівневість, публічно-правовий характер, функціональна спрямованість, пріоритет закону, множинність та динамічність, орієнтація на права людини) [14, с. 25–28; 21, с. 120].

На нашу думку, з урахуванням специфіки кримінальних процесуальних відносин, що не є спірними, як у приватноправових галузях, а передбачають публічний інтерес і можливість втручання в основоположні права особи, принцип верховенства набуває особливого значення. Тому систему джерел кримінального процесуального права доцільно розглядати не абстрактно, а крізь призму функцій і процесуального статусу конкретних суб'єктів процесу.

Так, для сторони обвинувачення (§ 2 Глави 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [22]) ключовими є не лише загальні нормативні акти, а й численні відомчі акти, що регламентують порядок проведення слідчих та інших процесуальних дій (зокрема, С(Р)Д і НС(Р)Д, витребування доказів, одержання експертних висновків, актів перевірок тощо (ч. 2 ст. 93 КПК України [22])). Разом із тим функціонал сторони захисту (§ 3 Глави 3 КПК України [22]) є більш обмеженим і не пов'язаний з примусовими засобами, однак передбачає як ініціювання процесуальних дій через подання клопотань до суду чи сторони обвинувачення, так і самостійне збирання доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України [22])). Окрему категорію складають потерпілий, його представник (§ 4 Глави 3 КПК України [22]) та інші учасники кримінального провадження (§ 5 Глави 3 КПК України [22]), для яких система джерел права ще більш фрагментована і залежить від конкретної функції у процесі: наприклад, для цивільного відповідача особливу роль матимуть положення Цивільного кодексу України, а для експертів – спеціальні закони й підзаконні акти у сфері судової експертизи. Натомість саме суд як орган правосуддя володіє повним інструментарієм доступу та звернення до всієї системи джерел – від Конституції України до доктрини.

Такий судоцентричний підхід узгоджується з логікою конституційної реформи 2016 року, коли прокуратура та адвокатура були включені до розділу VIII «Правосуддя» Конституції України [23]. Попри автономність їхньої процесуальної діяльності, обидві сторони мають діяти в межах логіки правосуддя, сприяючи ухваленню справедливого, обґрунтованого та легітимного рішення. Тому в умовах можливого обмеження прав особи під час здійснення кримінального провадження вимагається ефективна взаємодія сторін з судом та узгодженість застосування джерел у межах єдиної правової рамки.

Полінормативність регулювання кримінальних процесуальних відносин відображена у тому, що наразі до джерел кримінального процесуального права відносять: Конституцію України; чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; КПК України; інші закони, що регламентують окремі питання кримінального провадження; підзаконні нормативно-правові акти; судову практику або, як уточнюють деякі вчені, окремі форми вираження судової практики вищих судових інстанцій [19, с. 28–29; 14, с. 43; 21, с. 120–121]. Отже, сучасне розуміння системи джерел кримінального процесуального права відходить від радянської моделі, яка визнавала виключно закон. Натомість дедалі більше утверджується комплексний підхід, що охоплює також інші акти та судову практику. Тому важливо визначити актуальне місце останньої у системі джерел цієї галузі.

Варто зазначити, що уявлення про місце судової практики в системі джерел кримі-

нального процесу України зазнало суттєвих змін – від повного заперечення до поступового визнання її значення для врегулювання кримінальних процесуальних відносин.

У радянській і пострадянській періоди суди розглядалися виключно як правозастосовні органи, а судова практика – як ненормативне явище. Поступовий злам цієї парадигми розпочався з конституційної реформи 1996 р., ратифікації Європейської конвенції з прав людини та прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що надали практиці цього суду статус обов'язкового джерела [24, с. 527–528; 25, с. 568; 26]. Водночас питання визнання національної судової практики джерелом права залишалося тривалий час дискусійним.

Суттєві зміни відбулися після 2010 р., коли було закріплено обов'язковість правових позицій Верховного Суду України у визначених законом випадках, а з 2017 р. – з утвердженням нових механізмів забезпечення єдності судової практики. У результаті відбулося фактичне переосмислення ролі суду: з інтерпретатора норми він став активним елементом правового регулювання.

Сьогодні судова практика виконує не лише функцію конкретизації норми, а й відіграє стабілізаційну роль у системі кримінального процесуального права. Особливого значення цей аспект набуває з огляду на динамічність судової практики порівняно із законодавством, адже правозастосовча практика розвивається швидше, ніж статичне законодавство, з відносно складним і тривалим методом внесення змін до нього [27, с. 63]. Таким чином, саме судді, аналізуючи конкретні справи, першими ідентифікують проблемні аспекти правового регулювання та привертають увагу законодавця й правничої спільноти до них, одночасно надаючи шляхи їх вирішення [28, с. 98]. Вважаємо, що це набуває особливого значення в умовах дії принципу верховенства права, який передбачає забезпечення передбачуваності та узгодженості правозастосування. Стабільна та єдина судова практика слугує не тільки орієнтиром для сторін та учасників процесу, а також засобом реалізації правової визначеності. Тому вона розглядається як складова механізму правового регулювання, що має як практичне, так і концептуальне значення для сучасної моделі джерел кримінального процесуального права.

Авторкою судова практика розглядається як концепт національної правової системи, що виконує особливу функцію в структурі джерел кримінального процесуального права. Її зміст має принаймні два виміри: з одного боку – це сукупність судових рішень, ухвалених у конкретних справах; з іншого – форми, які набувають статусу джерел права. Ці підходи не слід ототожнювати: не кожне рішення автоматично є джерелом права, однак певні з них набувають цього статусу. При цьому незалежно від рівня формалізації, судова практика вже сьогодні виконує істотну функцію в системі джерел кримінального процесуального права, зокрема – як засіб забезпечення стабільності, передбачуваності та ціннісного наповнення правозастосування.

Висновки. Ураховуючи вищезазначене, доходимо висновку, що є необхідність у перегляді і розширенні системи джерел кримінального процесуального права України з урахуванням трансформації правової системи та еволюції функцій судової влади. Нами наведено аргументи, чому судова практика має визнаватися джерелом кримінального процесуального права, тому перспективою подальших досліджень є більш детальне вивчення судової практики ВС. Процеси євроінтеграції та майбутнє членство України в Європейському Союзі підкреслює важливість вивчення питань застосування практики Суду Справедливості Європейського Союзу в національному правопорядку. У контексті міжнародно-правових викликів, пов'язаних зі збройною агресією рф проти України актуальним є також застосування практики Міжнародного кримінального суду в кримінальному процесі.

Анотація

У статті проаналізовано місце судової практики в системі джерел кримінального процесуального права України в контексті трансформації правової системи та переосмислення засади верховенства права. Авторка обґрунтовує, що сформоване у межах нормативістської традиції вузьке тлумачення джерел права – як виключно законодавчих і підзаконних актів – не дозволяє повною мірою охопити реальні механізми праворегулювання та правозастосування у сучасних умовах. Такий підхід виявляється обмеженим у забезпеченні ціннісно-орієнтованого правосуддя та реалізації засади верховенства права. У цьому контексті особливого значення набуває судова практика, зокрема судова практика ВС як державного органу, інституційно наділеного функцією забезпечення єдності правозастосування.

У статті розглянуто еволюцію наукових підходів до визначення поняття «джерело права» як у межах загальної теорії, так і в науці кримінального процесу. Авторкою також приділено увагу дихотомії «форма-зміст», яка дозволяє розмежувати техніко-юридичну та ціннісну складові права, а також розширити уявлення про джерела права. Аналізується структура системи джерел кримінального процесуального права України з урахуванням її обумовленості особливостями процесуального статусу суб'єктів кримінального провадження; підкреслюється її полінормативність, динамічність та ціннісна спрямованість.

Підкреслено, що судова практика виконує стабілізаційну функцію в правовій системі, забезпечує передбачуваність і правову визначеність шляхом послідовного правозастосування, а у виняткових випадках – через виконання компенсаторної ролі в умовах нормативних прогалин чи колізій. На підставі аналізу сучасних тенденцій сформульовано висновок про необхідність закріплення статусу джерела права за судовою практикою. Окремо порушено питання про актуальність застосування практики Суду Справедливості Європейського Союзу, зважаючи на євроінтеграційний курс України, а також Міжнародного кримінального суду в умовах міжнародно-правових викликів, пов'язаних із збройною агресією рф проти України.

Ключові слова: судова практика, джерела кримінального процесуального права, джерела права, кримінальний процес, верховенство права, правозастосування, правове регулювання.

Skidan N.V. Case law in the system of sources of criminal procedure law of Ukraine: transformation of approaches in the context of the rule of law as a conceptual foundation of the legal system

Summary

The article analyses the role of case law in the system of sources of criminal procedure law of Ukraine in the context of legal system transformation and the rethinking of the rule of law as a fundamental legal value. The author argues that the narrow interpretation of sources of law – limited to legislative and subordinate acts – which has been shaped within the tradition of legal positivism, fails to fully reflect the actual mechanisms of legal regulation and law enforcement in contemporary conditions. Such an approach proves inadequate in enduring value-oriented justice and in realising the principle of the rule of law. In this context, case law – particularly that developed by the Supreme Court as the body institutionally entrusted with the function of ensuring consistency in legal application – acquires particular significance.

The article traces the evolution of scholarly approaches to the concept of 'source of law' in both general legal theory and the field of criminal procedure. Special attention is given to the 'form-content' dichotomy, which allows for distinguishing between the theoretical framework for understanding legal sources. The structure of the system of sources of Ukrainian criminal procedure law is analysed

with regard to its dependence on the procedural status of the participants in criminal proceedings. The system's multi-normative nature, dynamism, and value orientation are also emphasised.

It is argued that case law performs a stabilising function within the legal system, ensuring predictability and legal certainty through consistent legal application, and in exceptional cases – by playing a compensatory role in addressing legislative gaps or normative conflicts. Based on the analysis of current developments, the author concludes that case law should be formally recognised as a source of criminal procedure law. The article also raises the issues of applying the case law of the Court of Justice of the European Union, given Ukraine's European integration course, as well as the relevance of the International Criminal Court's case law amid international legal challenges caused by the armed aggression of russia against Ukraine.

Key words: case law, sources of criminal procedure law, sources of law, criminal procedure, rule of law, law enforcement, legal regulation.

Список використаних джерел:

1. Христова Г. О. Джерело права. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) [та ін.]. С. 107–108.
2. Загальна теорія права: підручник / за ред. О. В. Петришина; [наук. ред.: Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський]. Вид. 2-ге, виправ. й перероб. Харків: Право, 2025. 576 с.
3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Качур В. О. До розуміння та визначення поняття «джерела права». *Науковий вісник Міжнародного гуманітраного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Т. 1. С. 36–39.
5. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
6. Бондаренко Є. І. Правовий прецедент у сучасних правових системах світу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2021. 164 с.
7. Новікова М. В. Загальнотеоретичні підходи до визначення поняття «джерела права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (111). С. 71–75.
8. Возьний В. Правова концепція С. Дністрянського. *Право України*. 1999. № 6. С. 116–118.
9. Перепьолкін С. М. Джерела та форми міжнародного митного права. *Правова позиція*. 2017. № 2 (19). С. 79–84.
10. Мазур М. В. Про співвідношення понять «джерело права» та «форма права». *Демократія та право: проблеми взаємовпливу і взаємозалежності*: матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 26.10.2007). Харків: Право, 2008. С. 263–265.
11. Чубоха Н. Співвідношення категорій «форма» та «джерело» права. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 105–110.
12. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 442 с.
13. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія: підручник. Харків: Право, 2020. 432 с.
14. Дроздов О. М. Джерела кримінального процесуального права України: навч. посіб. Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. 208 с.
15. Кухнюк Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 164 с.

16. Коровайко О. І. Міжнародні стандарти кримінального судочинства в судовому провадженні України: монографія. Харків, 2016. с. 494 с.
17. Узунова О. В. Значення міжнародно-правових актів, як джерела права, для кримінально-процесуального законодавства України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 181–188.
18. Мельник А. С. Поняття та особливості джерел процесуального права. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 364–375.
19. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2019. 584 с.
20. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.
21. Тимошенко М. О. Джерела кримінального процесуального права України у контексті системного підходу до їх розуміння. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Вип. 4. Т. 3. С. 119–122.
22. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 09.05.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top (дата звернення: 05.07.2025).
23. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text (дата звернення: 05.07.2025).
24. Грошевий Ю. М. Судово-правова реформа: стан та перспективи. *Вибрані праці* / упоряд. О. В. Капліна, В. І. Маринів. Харків: Право, 2011. С. 527–535.
25. Грошевий Ю. М. Внесок М. М. Михеєнка у розвиток теорії процесуальних принципів. *Вибрані праці* / упоряд. О. В. Капліна, В. І. Маринів. Харків: Право, 2011. С. 566–572.
26. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: https://surl.li/pjxabl (дата звернення: 06.07.2025).
27. Skidan N. V. The Role of the Supreme Court in Ensuring the Observance and Respect for the Rule of Law. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Political Science. Sociology. Law.* 2024. Vol. 1(61). P. 58–69.
28. Skidan N. V. Judicial practice VS Common law precedent. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XVI Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Тампере, 07 грудня 2021 р.). Київ, Тампере, 2021. С. 98–103.

Дата надходження статті: 07.07.2025
Дата прийняття статті: 14.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 341.33. 355/359
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.23

Боровик А.В.
доктор юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідний інститут публічного права

Шира О.В.
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідний інститут публічного права

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Постановка проблеми. В ході російсько-української війни відзначається значне руйнування виробничого капіталу та інфраструктури України, негативний вплив на її економічний розвиток. Зокрема, військові дії призводить до зниження транспортної, енергетичної, житлової та промислової інфраструктури, що ускладнює логістику виробництва та забезпечення базових потреб населення, а руйнування підприємств і переривання постачання сировини призводить до зниження обсягів виробництва, зменшення обсягів міжнародної торгівлі, зниження рівня надходження до державного бюджету та зумовлює додаткове фінансування воєнних витрат. Дефіцит товарів та послуг, викликаний руйнуванням і перебої у постачанні, призводить до інфляції і девальвації національної валюти, зниження довіри до неї та економічної нестабільності, відтоку капіталу та інвестицій (оскільки інвестори уникають ризикових ринків), що призводить до зменшення обсягів внутрішнього і зовнішнього інвестування. Також, війна ускладнює міжнародні економічні відносини та знижує рівень співпраці, призводить до скорочення доходів, купівельної спроможності, обсягів накопичення активів та скорочення робочих місць. Дослідження також є актуальним у контексті міжнародного гуманітарного права яке регулює поведінку сторін під час збройних конфліктів, з метою обмеження наслідків війни з гуманітарних міркувань, а захист цивільних об'єктів, включаючи критичну інфраструктуру, є ключовим аспектом МГП.

Зважаючи на серйозність наслідків збройних конфліктів для цивільної інфраструктури та економіки, дослідження міжнародно-правових зобов'язань щодо її захисту є вкрай важливим для забезпечення відповідальності за порушення та відновлення справедливості.

Метою статті є аналіз впливу російсько-української війни на економіку України, зокрема на руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, а також розгляд міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту цивільної інфраструктури під час збройних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз політико-правового контексту війни в Україні ґрунтується на огляді міжнародних договорів (Женевські конвенції, Статут ООН), що визначають правові рамки війни, та аналізі наслідків війни на економіку України, включаючи

© Боровик А.В., Шира О.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

руйнування інфраструктури (дані ООН, Київської школи економіки) і вплив на людський капітал. Дослідження також охоплює наукові публікації з правових аспектів збройних конфліктів та практику міжнародних слідчих комісій, звертаючись до прецедентів міжнародного кримінального права для всебічного вивчення політичних і правових аспектів російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. У 2022 р. українська економіка втратила 29,2% реального ВВП, більше 7 млн. українців опинилися за межею бідності, що склало 24% населення. Станом на травень 2023 р. ООН визначила, що сума на відновлення інфраструктури України, яка була зруйновано в результаті російсько-української війни складає понад 411 млрд. доларів [1]. У доповіді ООН зауважується, що «економіка України втратила значну частину своїх промислових потужностей та енергетичної інфраструктури через війну і скоротилася на 29,1% у 2022 році. Незважаючи на зовнішню фінансову допомогу, включаючи кредит МВФ і підтримку бюджету з Європейського Союзу і США, економіка, ймовірно, буде стагнувати в 2023» [2].

Слід зауважити, що за методологією «Rapid Damage and Needs Assessments» (RDNA2) Світового банку розрізняють пошкодження та потреби у відновленні в ході російсько-української війни: «пошкодження (damage) – це прямі втрати від знищення чи ушкодження фізичних активів та інфраструктури, що виражені в грошовій формі, на основі вартості заміни чи ремонту втрачених активів за цінами, діючими до початку війни» [3]; «потреби (needs) – це вартість відновлення довоєнної нормальності через проведення таких робіт як ремонт, відбудова й реалізація зусиль щодо модернізації, підвищення енергоефективності, з урахуванням інфляції, підвищення страхових премій, ін. Потреби обраховуються за поточними ринковими цінами на момент проведення оцінки» [3].

За даними експертів, а саме, аналітичної команди Київської школи економіки разом з Міністерством розвитку громад, території та інфраструктури, Міністерством економіки, Міністерством охорони здоров'я, Національним банком України та іншими державними органами в межах Проєкту «росія заплатить», сума прямих збитків завданих інфраструктурі України через війну станом на січень 2024 року складає майже 155 млрд. доларів (в дану суму також включення збитки завданих Україні в результаті підриву Каховської ГЕС російськими військовими 06.06.2023 р.). До формування проєкту «росія заплатить» також долучаються такі організації, як волонтери з Центру економічної стратегії, Антикорупційного штабу, Dragon Capital, Інституту аналітики та адвокації, Прозорро.Продажі, Трансперенсі Інтернешнл Україна, Prozorro, Української ради торгових центрів, CoST Ukraine, TVIS Ukraine, Culver Aviation, Вкурсі Агро, Асоціація ритейлерів України, Центр розвитку інновацій [4].

Структуру завданих збитків складають: 58,9 млрд доларів збитків житловому фонду, зокрема пошкоджено та зруйновано 250 000 будівель, з них 222 000 приватних будинків, 27000 багатоквартирних будинків та 526 гуртожитків. Найбільшої шкоди житловому фонду завдано в Київській Донецькій Луганській Чернігівській Харківській та Херсонських областях; інфраструктурні збитки 36,8 млрд. доларів, з них: 13,1 млрд. доларів збитків завдано промисловості та підприємствам, зокрема було пошкоджено або зруйновано 78 малих, середніх та великих приватних підприємств та 348 державних підприємств; 9 млрд доларів збитків завдано інфраструктурі енергетичної галузі; 8,7 млрд доларів збитків завдано агропромисловому комплексу; 4,5 млн доларів збитків завдано сфері житлово-комунального господарства; 3,1 млрд. доларів збитків сфері охорони здоров'я, загалом збитків зазнали 4 497 закладів соціальної сфери, охорон здоров'я та освіти [5]. Загалом, було захоплено, зруйновано або пошкоджено 16 тис. одиниць комунального транспорту, 160 тис. сільгосптехніки, 3,8 тис. закладів освіти, 1,8 тис. закладів

культури, 426 лікарень, 50 ЦНАПів, 348 релігійних установ, 48 соціальних центрів, 31 торговий центр, 580 адмінбудівль державного та місцевого управління [4].

Загальна оцінка збитків інфраструктури за галузями у грошовому вимірі, станом на січень 2024 р. за даними аналітичної команди Київської школи відображено на рис. 1.

Загалом, економічні збитки від війни включають в себе не тільки руйнування та пошкодження інфраструктури, але й втрати людського капіталу («людський капітал держави – це сукупність знань, навичок та досвіду людей, їх економічна цінність, перспективність та відповідність як нинішнім потребам суспільства, так і майбутнім» [6]) та витрати на військове протистояння агресії.

Слід зауважити, що російсько-українська війна – це не тільки регіональна криза, але і явище яке впливає на різні регіони світу, оскільки задає серйозного удару світовій економіці та провокує швидкий ріст інфляції. Серед багатосторонніх економічних наслідків російсько-української війни визначають наступні: зростання цін на біржові товари. Україна та росія – це великі постачальники біржових товарів, які через війну не працюють на тому рівні який був раніше, тому світові ціни на газ, нафту та пшеницю різко підвищились, що спровокувало зростання цін на

Загальна оцінка збитків інфраструктури за галузями у грошовому вимірі, станом на січень 2024 року

Тип майна	Оцінка прямих втрат, $ млрд
Житлові будівлі	58,9
Інфраструктура	36,8
Активи підприємств, промисловість	13,1
Енергетика	9,0
АПК та земельні ресурси	8,7
Освіта	6,8
ЖКГ	4,5
Лісовий фонд	4,5
Транспортні засоби	3,1
Охорона здоров'я	3,1
Торгівля	2,6
Культура, туризм, спорт	2,4
Адміністративні будівлі	0,5
Цифрова інфраструктура	0,5
Соціальна сфера	0,2
Фінансова сфера	0,04
Разом	**154,9**
Екологія*	16,4

*Екологічні збитки розраховані як збитки від викидів в повітря та не є прямими втратами нерухомості чи інших активів України

Рис. 1. Загальна оцінка збитків інфраструктури за галузями у грошовому вимірі, станом на січень 2024 р. за даними аналітичної команди Київської школи (за матеріалами сайту Kyiv School of Economics)

продовольство до рекордних рівнів, зниження рівня доходів, збільшення попиту, торговий дефіцит та зростання інфляції; порушення торгівлі, ланцюгів постачання та ремітуванні-боргових операціях в країнах Східної Європи та країнах які в сфері туризму, фінансів і торгівлі залежать від України і росії та змушені вкладати значні кошти в підтримку економіки (наприклад в енергетичну безпеку та військову оборону); погіршення фінансових умов на фоні невпевненості бізнесу та інвесторів щодо цін та активів [7].

Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) – це система правових норм, що регулюють поведінку сторін під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів з метою обмеження наслідків війни з гуманітарних міркувань. Захист цивільних об'єктів, включаючи критичну інфраструктуру, є одним з ключових аспектів МГП, що ґрунтується на низці основоположних принципів та конкретних положеннях міжнародних договорів. Зокрема, захист цивільних об'єктів під час збройних конфліктів забезпечується насамперед трьома взаємопов'язаними принципами: 1) принцип розрізнення/distinction зобов'язує сторони конфлікту постійно проводити розрізнення між комбатантами та цивільними особами, а також між військовими об'єктами і цивільними об'єктами, оскільки напади мають бути спрямовані виключно проти військових об'єктів, виняток становлять випадки, коли цивільні об'єкти використовуються у військових цілях і стають таким чином законними цілями нападу, але лише доти, доки триває таке використання; 2) принцип пропорційності/proportionality забороняє напади, які, як очікується, спричинять випадкову загибель або поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів, які були б надмірними у порівнянні з конкретною та безпосередньою військовою перевагою, яку передбачається отримати); 3) принцип запобіжних заходів/precautions in attack вимагає від сторін конфлікту вживати постійних заходів для забезпечення захисту цивільного населення та цивільних об'єктів, що знаходяться під їхнім контролем, від наслідків бойових дій. Як зауважує М.К. Зубанський заборона застосування деяких засобів ведення війни ґрунтується на таких положеннях, як: «вимоги людинолюбства стоять вище за потреби сторін у процесі ведення війни; державам у період воєнних дій необхідно ставити єдину мету, що полягає у послабленні сил противника; для досягнення мети у війні достатньо виводити найбільше людей з ладу (ранити), а не обов'язково знищувати; суперечить законній меті ведення війни визнається використання зброї, що завдає невиправданих страждань ворогові або робить смерть неминучою; застосування вищезгаданої зброї перебуває у протиріччі з вимогами людинолюбства» [8, с. 183].

Основні положення щодо захисту цивільних осіб та об'єктів містяться у Четвертій Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. та Додаткових протоколах до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р. [9], що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р. та жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II) від 08.06.1977 р., Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14.09.1954 р., звичаєві норми МГП, які формуються внаслідок державної практики та opinio juris (переконання держав у юридичній обов'язковості певної практики), також відіграють важливу роль у захисті цивільних об'єктів в ході збройних конфліктів. Крім того, окремі міжнародні договори можуть містити положення, що опосередковано стосуються захисту певної інфраструктури, зокрема, конвенції у сфері екологічного права, які можуть мати значення при оцінці наслідків руйнування промислових об'єктів (наприклад, Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище). Так, Четверта Женевська конвенція встановлює загальний режим захисту цивільних об'єк-

тів (ст. 52 «цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій. Цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не є воєнними об'єктами» [10]).

Норми МГП визначають категорії об'єктів, які відносять до цивільних об'єктів – не воєнні об'єкти, історичні пам'ятки, твори мистецтва, місця відправлення культів, які є культурною або духовною спадщиною народів, об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення («запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування» [10]), критична інфраструктура (енергетичні об'єкти, транспортні вузли, комунікаційні системи).

Механізм притягнення до відповідальності за умисне знищення цивільної інфраструктури під час збройних конфліктів є складним і включає кілька взаємопов'язаних елементів на міжнародному та національному рівнях, а саме, нормативно-правову базу, міжнародні принципи та інституційну складову правосуддя, механізми розслідування і збору доказів [12, с. 186].

Враховуючи обмежений обсяг даного дослідження більш детально зупинимося на такій складовій механізму притягнення до відповідальності за умисне знищення цивільної інфраструктури під час збройних конфліктів як міжнародні слідчі комісії та місії на прикладі незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, яка була створена Резолюцією 49/1 Ради ООН з прав людини від 04.03.2022 р. у відповідь на російську агресію проти України. Основні повноваження Комісії включають: 1) розслідування всіх ймовірних порушень та зловживань у сфері прав людини, порушень міжнародного гуманітарного права та пов'язаних з ними злочинів у контексті агресії рф проти України; 2) збір та збереження доказів таких порушень та зловживань, включаючи свідчення жертв та свідків, документальні матеріали, фото- та відеодокази, а також результати експертиз; 3) встановлення фактів, обставин та першопричин зазначених порушень та зловживань; 4) ідентифікація осіб і установ, які можуть нести відповідальність за ці порушення та зловживання, з метою забезпечення притягнення їх до відповідальності; 5) надання рекомендацій, зокрема щодо заходів правосуддя та відшкодування збитків жертвам; 6) звітування про свої висновки та рекомендації Раді ООН з прав людини та Генеральній Асамблеї ООН. Комісія регулярно представляє усні та письмові звіти про свою роботу; 7) взаємодія з іншими міжнародними і національними органами, включаючи Міжнародний кримінальний суд та національні правоохоронні органи України та інших держав, з метою сприяння правосуддю; 8) здійснення виїздів на місця для проведення розслідувань та зустрічей з потерпілими та іншими зацікавленими сторонами (за умови безпеки і можливості доступу) [11]. Також, Комісія активно документує випадки руйнування цивільної інфраструктури в Україні, аналізуючи їх на предмет порушень міжнародного гуманітарного права та можливих воєнних злочинів, що включає: фіксацію фактів руйнування енергетичних об'єктів, транспортної інфраструктури, медичних закладів, шкіл, житлових будинків і інших цивільних об'єктів; збір свідчень про обставини нанесення ударів, їхню цілеспрямованість та потенційну військову необхідність; проведення аналізу застосованої зброї і її вибірковості; оцінку пропорційності завданої шкоди цивільним об'єктам та цивільному населенню у порівнянні з отриманою військовою перевагою; встановлення відповідальних за віддання наказів і здійснення атак на цивільну інфраструктуру. Зібрані Комісією докази та аналітичні висновки можуть бути використані Міжнародним кримінальним судом, національними судами, а також у майбутніх механізмах правосуддя для притягнення винних до відповідальності за умисне знищення цивільної інфраструктури, що є серйозним порушенням

міжнародного гуманітарного права та може кваліфікуватися як воєнний злочин [13, с. 112].

Реалізація міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту цивільної інфраструктури під час російсько-української війни стикається з численними та серйозними складнощами, зумовленими характером конфлікту, діями агресора та особливостями правозастосування в умовах активних бойових дій. Зокрема, до таких складнощів можна віднести: недотримання рф основоположних принципів МГП; умисний характер атак на цивільну інфраструктуру; складність доведення умислу та відповідальності; використанні рф пропаганди і дезінформації для виправдання своїх дій, заперечення фактів атак на цивільну інфраструктуру або перекладання відповідальності на українську сторону; обмежений доступ міжнародних спостерігачів та слідчих; міжнародне право має малоефективні механізми примусу для забезпечення його дотримання та виконання рішень міжнародних судів щодо держав, які порушують свої зобов'язання, питання відповідальності за воєнні злочини і порушення МГП часто стають предметом політичних дискусій та використовуються у політичних цілях, що може ускладнювати об'єктивне правосуддя; тривалий та інтенсивний характер російсько-української війни призводить до постійного накопичення фактів руйнування цивільної інфраструктури, що створює величезний обсяг роботи для слідчих органів та судової системи; використання подвійного призначення об'єктів та ін.

Отже, реалізація міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту цивільної інфраструктури під час російсько-української війни вимагає консолідованих зусиль міжнародної спільноти, національних органів України та міжнародних судових інституцій для забезпечення ефективного розслідування, документування та притягнення до відповідальності за умисне знищення цивільної інфраструктури під час російсько-української війни. Подолання цих складнощів є ключовим для відновлення справедливості, запобігання майбутнім злочинам та зміцнення міжнародного правопорядку.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що російсько-українська війна спричинила значні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури України, має серйозний негативний вплив на її економічний розвиток. Військові дії призвели до зниження транспортної, енергетичної, житлової та промислової інфраструктури, що ускладнило логістику виробництва та забезпечення базових потреб населення, а руйнування підприємств і переривання постачання сировини призвели до зниження обсягів виробництва, зменшення обсягів міжнародної торгівлі, зниження рівня надходження до державного бюджету та зумовили додаткове фінансування воєнних витрат. Також, дефіцит товарів і послуг, викликаний руйнуванням та перебоями у постачанні, спричинив інфляцію і девальвацію національної валюти, зниження довіри до неї і економічну нестабільність, відтік капіталу та інвестицій, а найбільших збитків зазнав житловий фонд, інфраструктура, промисловість, енергетична галузь та агропромисловий комплекс. Крім того, війна ускладнила міжнародні економічні відносини та знизила рівень співпраці, призвівши до скорочення доходів, купівельної спроможності, обсягів накопичення активів та скорочення робочих місць.

Міжнародне гуманітарне право є системою правових норм, що регулюють поведінку сторін під час збройних конфліктів, з метою обмеження наслідків війни з гуманітарних міркувань. Захист цивільних об'єктів, включаючи критичну інфраструктуру, є одним з ключових аспектів МГП, що ґрунтується на принципах розрізнення, пропорційності та запобіжних заходів. Реалізація міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту цивільної інфраструктури під час російсько-української війни стикається з численними складнощами, включаючи недотримання рф основоположних принципів МГП, умисний характер атак на цивільну інфраструктуру,

складність доведення умислу та відповідальності, використання пропаганди та дезінформації, обмежений доступ міжнародних спостерігачів та слідчих. Ефективне розслідування, документування та притягнення до відповідальності за умисне знищення цивільної інфраструктури під час російсько-української війни вимагає консолідованих зусиль міжнародної спільноти, національних органів України та міжнародних судових інституцій, подолання цих складнощів є ключовим для відновлення справедливості, запобігання майбутнім злочинам та зміцнення міжнародного правопорядку.

Анотація

У статті проаналізовано вплив російсько-української війни на економіку України та розглянуто міжнародно-правові зобов'язання щодо захисту цивільної інфраструктури під час збройних конфліктів. Зауважено, що російсько-українська війна призвела до значних руйнувань інфраструктури України та негативно вплинула на її економічний розвиток. Підкреслено, що військові дії спричинили зниження транспортної, енергетичної, житлової та промислової інфраструктури, що ускладнює логістику виробництва і забезпечення базових потреб населення. Визначено, що руйнування підприємств і переривання постачання сировини призводить до зниження обсягів виробництва, зменшення обсягів міжнародної торгівлі, зниження рівня надходження до державного бюджету та зумовлює додаткове фінансування воєнних витрат. Проаналізовано, що дефіцит товарів та послуг, викликаний руйнуванням та перебоями у постачанні, призводить до інфляції і девальвації національної валюти, зниження довіри до неї та економічної нестабільності, відтоку капіталу і інвестицій. Зауважено також, що війна ускладнює міжнародні економічні відносини та знижує рівень співпраці, призводить до скорочення доходів, купівельної спроможності, обсягів накопичення активів і скорочення робочих місць. Наголошено, що за період повномасштабного вторгнення рф на територію України році українська економіка втратила значну частину реального ВВП, а значна кількість українців опинилася за межею бідності, зазначено, що економіка України зазнала значних втрат промислових потужностей та енергетичної інфраструктури. Проаналізовано дані експертів щодо суми прямих збитків, завданих інфраструктурі України, та визначено структуру цих збитків, включаючи збитки житловому фонду, інфраструктурі, промисловості, енергетичній галузі, агропромисловому комплексу, сфері житлово-комунального господарства, охороні здоров'я та іншим сферам. Розглянуто міжнародне гуманітарне право (МГП) як систему правових норм, що регулюють поведінку сторін під час збройних конфліктів, та підкреслено важливість захисту цивільних об'єктів, включаючи критичну інфраструктуру. Визначено, що захист цивільних об'єктів забезпечується принципами розрізнення, пропорційності та запобіжних заходів, а також, зауважено положення щодо заборони застосування деяких засобів ведення війни. Проаналізовано основні положення щодо захисту цивільних осіб та об'єктів, що містяться у міжнародних конвенціях та протоколах, а також звичаєві норми МГП. Розглянуто механізм притягнення до відповідальності за умисне знищення цивільної інфраструктури під час збройних конфліктів, включаючи міжнародні слідчі комісії та місії, на прикладі незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. Визначено, що реалізація міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту цивільної інфраструктури під час російсько-української війни стикається з численними складнощами, зумовленими характером конфлікту, діями агресора та особливостями правозастосування в умовах активних бойових дій. Підкреслено, що ефективне розслідування, документування та притягнення до відповідальності за умисне знищення цивільної інфраструктури вимагає консолідова-

них зусиль міжнародної спільноти, національних органів України та міжнародних судових інституцій.

Ключові слова: російсько-українська війна, цивільна інфраструктура, міжнародне гуманітарне право, економічні збитки, збройні конфлікти, міжнародно-правові зобов'язання, принципи МГП, відповідальність, розслідування, відновлення.

Borovyk A.V., Shyra O.V. International legal obligations regarding the protection of civilian infrastructure during armed conflicts

Summary

The article analyzes the impact of the Russian-Ukrainian war on the economy of Ukraine and examines international legal obligations regarding the protection of civilian infrastructure during armed conflicts. It is noted that the Russian-Ukrainian war has led to significant destruction of Ukraine's infrastructure and has negatively affected its economic development. It is emphasized that military actions have caused a decline in transport, energy, residential, and industrial infrastructure, which complicates production logistics and the provision of basic necessities to the population. It is determined that the destruction of enterprises and disruption of raw material supplies leads to a decrease in production volumes, a reduction in international trade, a decrease in the level of state budget revenues, and necessitates additional financing of military expenditures. It is analyzed that the shortage of goods and services caused by destruction and supply disruptions leads to inflation and devaluation of the national currency, a decrease in confidence in it, and economic instability, capital and investment outflows. It is also noted that the war complicates international economic relations and reduces the level of cooperation, leading to a reduction in income, purchasing power, asset accumulation, and job losses. It is emphasized that during the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine, the Ukrainian economy lost a significant part of its real GDP, and a significant number of Ukrainians found themselves below the poverty line. It is noted that the Ukrainian economy suffered significant losses in industrial capacity and energy infrastructure. The data of experts on the amount of direct damage caused to Ukraine's infrastructure is analyzed, and the structure of these damages is determined, including damage to the housing stock, infrastructure, industry, energy sector, agro-industrial complex, housing and communal services, healthcare, and other spheres. International humanitarian law (IHL) is considered as a system of legal norms governing the behavior of parties during armed conflicts, and the importance of protecting civilian objects, including critical infrastructure, is emphasized. It is determined that the protection of civilian objects is ensured by the principles of distinction, proportionality, and precautionary measures, and the provisions on the prohibition of the use of certain means of warfare are also noted. The main provisions on the protection of civilians and objects contained in international conventions and protocols, as well as customary norms of IHL, are analyzed. The mechanism of bringing to justice for the deliberate destruction of civilian infrastructure during armed conflicts, including international investigative commissions and missions, using the example of the independent international commission to investigate violations in Ukraine, is considered. It is determined that the implementation of international legal obligations to protect civilian infrastructure during the Russian-Ukrainian war faces numerous challenges due to the nature of the conflict, the actions of the aggressor, and the specifics of law enforcement in active combat conditions. It is emphasized that effective investigation, documentation, and bringing to justice for the deliberate destruction

of civilian infrastructure requires the consolidated efforts of the international community, national authorities of Ukraine, and international judicial institutions.

Key words: Russian-Ukrainian war, civilian infrastructure, international humanitarian law, economic losses, armed conflicts, international legal obligations, IHL principles, responsibility, investigation, reconstruction.

Список використаних джерел:

1. World Economic Situation and Prospects as of mid-2023. Department of Economic and Social Affairs Economic Analysis. 2024. URL: https://surl.li/gxhxno (дата звернення: 11.04.2025)
2. Черновол К. В ООН оцінили вартість відновлення України після війни. УНІАН. 2023. URL: https://surl.li/eroywx
3. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. *LB.ua.: Дорослий погляд на світ*. 2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html (дата звернення: 10.04.2025)
4. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже $155 млрд – оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. Kyiv School of Economics. 2024. URL: https://surl.lu/oerkif (дата звернення: 12.04.2025)
5. Петровський Д. Перевалила за $150 мільярдів: названо суму збитків української інфраструктури через війну. УНІАН. 2024. URL: https://surl.lu/doxauk (дата звернення: 15.04.2025)
6. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. 2021. Український інститут майбутнього. URL: https://surl.li/rnbvhy (дата звернення: 17.04.2025)
7. Ґаліані С. Як війна в Україні змінює економічний і бізнесовий ландшафти країн, регіонів та світу. Журнал Forbes Ukraine. 2023. URL: https://forbes.ua/money/velika-ekonomichna-perebudova-25082023-15642 (дата звернення: 14.04.2025)
8. Зубанський М.К. Правові обмеження у виборі методів і засобів ведення війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023.* Серія Право. Випуск 78: частина 2. URL: https://surli.cc/kttwqz (дата звернення: 15.04.2025)
9. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 27.03.2025)
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): ООН від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.04.2025)
11. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL. URL: https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicihr-ukraine/index (дата звернення: 19.04.2025)
12. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185–190 http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946
13. Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. Al-Ahkam, 34(1), 99–120 https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413

Дата надходження статті: 03.07.2025
Дата прийняття статті: 10.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.24

Дроздов О.М.
доктор юридичних наук, професор, адвокат,
Заслужений юрист України
кафедра кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Басиста І.В.
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»

Глинська Н.В.
доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник
завідувачка відділом дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

КОЛЕГІАЛЬНИЙ РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ПРОЦЕДУРОЮ IN ABSENTIA В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ НА ПІДСТАВІ КЛОПОТАННЯ ЗАХИСНИКА

Постановка проблеми. Запропонована до розгляду дилема встановлена у перебігу розгляду колегією суддів другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі ККС ВС) кримінального провадження за касаційною скаргою захисника на вирок районного суду та ухвалу апеляційного суду, який залишив без змін вирок. Важливою у розглядуваній ситуації є та обставина, що розгляд справи проведено в порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia). Судді колегії другої судової палати ККС ВС задалися питанням щодо можливості реалізації захисником процесуальних прав обвинуваченого, захист якого він здійснює, реалізація яких за законом здійснюється безпосередньо обвинуваченим, а саме: права обвинуваченого подати клопотання про розгляд справи колегіально судом у складі трьох суддів, яке передбачене ч. 2 ст. 31 КПК України. Із зазначеним запитанням судді звернулися до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді. У запиті судді значиться, що у підготовчому судовому засіданні суду першої інстанції захисник заявив відповідне клопотання, водночас пояснив, що не мав можливості погодити свою позицію з обвинуваченою щодо цього клопотання, проте вважав, що він на підставі ч. 4 ст. 46 КПК України може скористатися вказаним процесуальним правом обвинуваченої. Суд відмовив у задоволенні заявленого захисником клопотання, мотивувавши своє рішення тим, що право на розгляд кримінального провадження судом колегіально є виключним процесуальним правом обвинуваченого, яке реалізується безпосередньо ним і не може бути дорученим захиснику.

© Дроздов О.М., Басиста І.В., Глинська Н.В. 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Суд апеляційної інстанції, переглянувши вирок за апеляційною скаргою захисника, погодився з таким висновком місцевого суду і визнав необґрунтованими доводи про те, що вирок ухвалено незаконним складом суду. У касаційній скарзі захисник оспорює наведені висновки судів попередніх інстанцій[1].

Відповідно до звернення судді Верховного Суду нами, як членами Науково-консультативної ради при Верховному Суді, був підготовлений спільний науковий висновок у справі № 753/11042/22 (провадження № 51-5551 км 24)[2]. У цій публікації спробуємо поділитися його основними аргументами та будемо вдячні за дискусію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процесуальний статус захисника вже був предметом наукових дискусій таких знаних дослідників, як С.Є. Абламський, О.Р. Балацька, І.В. Гловюк, Я. П. Зейкан, В.Т. Нор, В.О. Попелюшко та інших. Не зважаючи на якісний науковий приріст у кримінальній процесуальній доктрині від праць згаданих авторів, все ж залишаються проблеми у перебігу практичної діяльності, зокрема судової.

Мета цієї наукової розвідки полягає у формулюванні аргументів, які на наше переконання переважають, та контраргументів щодо тези про те, що у порядку ч. 4 ст. 46 КПК України захисник **може** скористатися процесуальним правом обвинуваченого, захист якого він здійснює, ініціювати колегіальний розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції відповідно до ч. 2 ст. 31 КПК України, якщо це кримінальне провадження проводиться за відсутності обвинуваченого (in absentia)[1].

Виклад основного матеріалу.

Слушно констатує І. В. Гловюк, що правова природа конституційного права кожного на професійну правничу допомогу має бути розглянута, виходячи з такого: 1) воно є суб'єктивним правом, тобто мірою можливої поведінки суб'єкта (хоча у кримінальному провадженні є випадки, коли участь захисника є обов'язковою, а саме ст. 52 КПК України; 2) наскільки широко слід тлумачити поняття «кожен»; 3) яким є зміст та форми професійної правничої допомоги[3, с. 434].

У доктрині усталеним є підхід, що захисник не вправі використовувати свої повноваження на шкоду особі в інтересах якої він здійснює захист. Він також повинен дотримуватися встановленого порядку судового розгляду справи[4, с. 252]. Означений підхід знайшов своє втілення в ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме адвокату забороняється використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта[5]. Водночас, для забезпечення ефективного надання правничої допомоги, законодавство надає захиснику широке коло процесуальних можливостей, за умови дотримання відповідних правових і етичних меж. Так, згідно з ч. 1 ст. 20 зазначеного Закону, адвокат під час здійснення адвокатської діяльності має право вчиняти будь-які дії, які не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правничої допомоги, необхідні для належного виконання цього договору. Ця норма, у поєднанні з вищезазначеними обмеженнями, визначає нормативну межу свободи адвокатської професії, яка ґрунтується на принципі добросовісності та пріоритету інтересів клієнта.

Узагальнюючи положення статей 20 і 21 Закону, а також враховуючи доктринальні підходи, можна сформулювати правило участі захисника у кримінальному провадженні, що дозволяє поєднати професійну автономію адвоката з обов'язком діяти в інтересах клієнта. Згідно з цим правилом, захисник у кримінальному провадженні має право вчиняти будь-які дії, які одночасно:

– не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правничої допомоги;

– є необхідними для належного виконання договору про надання правничої допомоги;

– спрямовані на користь підзахисного;

– не суперечать правам, свободам чи законним інтересам підзахисного.

Таким чином, захисник не лише володіє автономією у виборі процесуальної тактики, а й зобов'язаний реалізовувати її у визначених законодавством межах та з урахуванням пріоритету інтересів підзахисного.

Загальновідомим є законодавче положення про те, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК України, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду (ч. 4 ст. 46 КПК України) [3, с. 434]. При цьому закон лише у нечисельних ситуаціях прямо «кваліфікує» певні права обвинуваченого як особисті (наприклад, право укладати угоду про примирення з потерпілим (ч. 1 ст. 469 КПК)), втім не містить перелік таких прав, що видається цілком логічним як з огляду на невичерпаний каталог прав підозрюваного, так і гарантійну обумовленість процесуального статусу захисника. Вочевидь сутнісне тлумачення положення частини 4 ст. 46 КПК свідчить про те, що критерієм віднесення прав обвинуваченого до «особисто здійснюваних», котрі реалізуються виключно ними особисто й не можуть бути нікому делеговані, у тому числі захиснику або представнику, належать «нерозривна пов'язаність із його особою»[4, с. 2524; 6], а тож особистий, суто індивідуальний характер; сутнісний характер змісту відповідного права, що ґрунтується на внутрішньому переконанні, особистому волевиявленні, моральній оцінці; прямо або за змістом вимагає особистої участі особи в акті реалізації права. Так, зокрема, навряд чи захисник може замість підозрюваного відмовитись від права давати показання, змінити його показання чи надати до них пояснення.

Водночас проблемність питання, що стало предметом даної публікації, пов'язана із оцінкою того, чи належить право клопотати про колегіальну форму судового розгляду у провадженні in absentia до виключно «особистих» прав обвинуваченого виходячи з буквального тлумачення положення ч. 2 ст. 31 КПК. Відразу ж зазначимо, що словосполучення «лише за клопотанням обвинуваченого» незважаючи на імперативний характер формулювання у контексті обрання форми судочинства, на наш погляд, функціонально застосовано як правило надання пріоритету колегіальній формі судочинства, що є підвищеною гарантією справедливого судочинства, лише за ініціативою представника однієї з сторін провадження – обвинуваченого. Тож за ідеологією змагальної побудови кримінального провадження відповідне рішення не може бути прийняте із власної ініціативи суду чи за клопотанням сторони обвинувачення. Але ж чи підпадає це під ті випадки, що окреслені у ч. 4 ст. 46 КПК, а тож чи позбавляє захисника реалізувати зазначене право замість обвинуваченого у провадженні in absentia? Для всебічного дослідження поставленого питання вважаємо за необхідне вдатися до питань процесуального статусу захисника та специфіки реалізації ним функції захисту під час кримінального провадження in absentia паралельно із аналізом природи нормативного права обвинуваченого, передбаченого ч. 2 ст. 31 КПК, та механізмом його реалізації в зазначеному спеціальному порядку кримінальної процедури.

Якщо більш детальніше вдатися до тематики процесуального статусу захисника, то слід помітити, що О.Р. Балацька підготувала цілу серію наукових публікацій з цього приводу. Цією дослідницею у 2016 році вже було констатовано, що не лише КПК України регулює правовий статус захисника [7, с. 168]. Маємо зважати й на правило про те, що поняття «кримінальне процесуальне законодавство України» слід трактувати так, як це зазначено у ч. 2 ст. 1 КПК України [8] і це далеко не лише про Кримінальний процесуальний кодекс.

У 2018 році свої роздуми для наукової спільноти та практикуючих юристів пропону-

вав С.Є. Абламський. Цим науковцем підкреслювалося, що правовий статус адвоката, який є захисником у кримінальному провадженні, є колізійним, оскільки жодним із двох законів, а саме «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та КПК України не вирішується проблема визнання належними та допустимими доказів, які він отримав під час правозастосування Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Своєю чергою, КПК України не містить чітких його прав [9, с. 51], що вчергове ускладнює наявну ситуацію із їх реалізацією адвокатом-захисником.

Р. Сибірна та С. Гап'як вже ведуть мову про «декілька схожих статусів». На їх переконання, так виходить, що по-перше, захисник наділений правами підозрюваного (про що вже згадувалося у вище цитованій ч. 4 ст. 46 КПК України), а по-друге, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», – правовим статусом адвоката [10, с. 210]. Якщо проаналізуємо крайній згаданий закон, то п. 2 ч. 1 статті 20 серед переліку професійних прав адвоката містить і таке із них, як «представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади….» [5].

Практично аналогічними аргументами оперують й інші автори [11]. Але окремі із них, як от І. Гловюк та О. Дроздов дещо глибше розгледіли «процесуальні підводні камені». Ними вже описана дуалістична природа процесуального статусу захисника. Наголошено, що з одного боку, наявна залежність захисника від волі підзахисного, а з іншого –наявні широкі процесуальні права, що дозволяють вважати його самостійним учасником кримінального процесу. Своєю чергою «ефективний захист» не можливий при обмеженнях процесуальних можливостей захисника. А якщо встановити обмеження щодо ініціювання захисником колегіального розгляду у провадженні in absentia, то це призведе до ілюзорності, а не реальності права на захист. Більше того, у провадженнях in absentia обвинувачений є особливо вразливим через свою фізичну відсутність у процесі. Тому захисник має використовувати всі законні засоби захисту, включаючи ініціювання колегіального розгляду справи [12].

Також наявні рішення Верховного Суду щодо окремих аспектів процесуального статусу захисника та щодо права на захист у процедурі «in absentia». Так, Великою Палатою Верховного Суду вже підтверджено, що захисник не може змінювати апеляційну скаргу обвинуваченого (справа №304/1035/20) [6], не дивлячись на те, що переважна більшість процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого й захисника є аналогічними (крім тих, які захисник не може здійснювати самостійно), і їх зміст дублюється законодавцем у відповідних положеннях КПК [7]. В унісон до цього правового висновку, у зверненні до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді також значилося, що «хоча захисник і діє в інтересах підзахисного, однак він є самостійним учасником кримінального провадження із власною правосуб'єктністю, і його юридичне становище не є тотожним становищу особи, захист якої він здійснює. У випадку, коли певним правом обвинуваченого (підозрюваного, засудженого) одночасно наділений і його захисник, законодавець прямо зазначив про це у КПК» [1].

Дотичним до проблематики, що аналізується, є критерій, що був застосований суддями Великої Палати Верховного Суду при вирішенні питання щодо наявності у захисника права змінювати апеляційну скаргу обвинуваченого, а саме: *чи створюватиме відсутність у захисника конкретного права перешкоди у реалізації права особи на захист*. Так, у вже цитованій постанові ВП ВС прийшла до висновку, що відсутність у захисника процесуальних повноважень змінити та/або доповнити апеляційну скаргу, подану обвинуваченим, не створюватиме перешкод у реалізації права особи на захист. Адже навіть за умови наявності суттєвих недоліків

апеляційної скарги, раніше поданої обвинуваченим чи іншим захисником, процесуальні інструменти здійснення адвокатом ефективного захисту на відповідній стадії процесу не вичерпуються особистим внесенням до такої скарги змін та/або доповнень. Наприклад, захисник не позбавлений можливості надати кваліфіковану юридичну допомогу в підготовці змін чи доповнень до скарги підзахисного, які останній вправі внести особисто; звернутися до апеляційного суду із власною скаргою; висловити в судовому засіданні позицію щодо раніше поданої скарги, навести додаткові доводи й аргументи, які суд має перевірити в межах повноважень, наданих законом[6]. Якщо з цієї точки зору проаналізувати питання щодо потенційного впливу позбавлення захисника права клопотати про колегіальний розгляд за відсутності обвинуваченого, то наші міркування підкріплюються наступною аргументацією.

Колегіальність розгляду в суді першої інстанції обумовлена у ч. 2 ст. 31 КПК України і у ній значиться, що судовий розгляд у такому складі суду реалізується «…лише за клопотанням обвинуваченого» [8]. Водночас спеціальне судове провадження здійснюється за відсутності обвинуваченого, однак за обов'язкової участі захисника, який діє в інтересах обвинуваченого. У зверненні до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді також міститься абзац про те, що «перешкоджання захиснику здійснювати ефективну правову допомогу, зокрема заявляти клопотання процесуального характеру на покращення становища обвинуваченого, є недопустимим і може призвести до порушення права на справедливий суд» [1], гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [14]. Слід підкреслити, що законним є склад суду, який утворений відповідно до ст. 31 КПК України щодо кількості суддів, з додержанням процедури визначення судді (колегії суддів) у конкретному судовому провадженні. Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема установлено право кожного на розгляд його справи незалежним та безстороннім судом, який визначено законом і який повинен встановити обґрунтованість будь-якого висунутого проти особи кримінального обвинувачення. Зазначену норму імплементовано в національне законодавство України, зокрема у ст. 21 КПК України, про що вже йшлося більш розлоге [2]. Відповідно до вимог ст. 7 КПК України кримінальне провадження за формою та змістом має відповідати його загальним засадам, у тому числі такій, як забезпечення права на захист, що належить до загальновизнаних принципів міжнародного права й розглядається як необхідна умова забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Відповідні гарантії в окреслених вище випадках полягають у праві обвинуваченого заявити клопотання про розгляд його справи колегією професійних суддів, або ж не подавати такого клопотання, у результаті чого кримінальне провадження в суді першої інстанції буде здійснюється суддею одноособово. Можливість вибору між різними процесуальними формами відправлення правосуддя передбачає обов'язок держави в особі її уповноважених органів та службових осіб забезпечити свободу цього вибору та його практичну реалізацію [2].

Загалом у систему кримінальних процесуальних гарантій прав і свобод людини, яка має особливе значення включаються, серед іншого, й такі елементи, як: *недопустимість звуження існуючих прав і свобод як за обсягом, так і за змістом* та *надання реальної можливості для їх реалізації* [4, с. 59–60]. Отож, кримінальні процесуальні гарантії покликані забезпечувати не лише формальну, а й реальну можливість реалізації наданих процесуальних прав, що є ключовим чинником дотримання права на справедливий судовий розгляд. У разі здійснення провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia), єдиним суб'єктом, здатним ефективно реалізувати права обвинуваченого, є його захисник, який зобов'язаний діяти виключно в інтере-

сах свого підзахисного. Реалізація процесуальних прав через інших учасників провадження, зокрема через захисника, визнається невід'ємним елементом системи кримінальних процесуальних гарантій, спрямованих на охорону прав і свобод особи. Надання реальної можливості для реалізації процесуальних прав у провадженні *in absentia* передбачає, що захисник повинен мати змогу здійснювати такі дії замість обвинуваченого, інакше відповідні права, зокрема право на колегіальний розгляд, втрачають практичну дієвість і стають суто декларативними.

Вочевидь, колегіальний розгляд кримінального провадження є посиленням процесуальних гарантій для обвинуваченого порівняно з розглядом справи суддею одноособово, оскільки передбачає ухвалення рішення колегією з трьох професійних суддів, що знижує ризик упередженості, забезпечує всебічний аналіз доказів і підвищує легітимність судового рішення. Позбавлення особи можливості ініціювати такий розгляд унеможливлює користування цими додатковими гарантіями. Своєю чергою, недопустимість звуження змісту й обсягу процесуальних прав, визнана як у національній доктрині, так і в міжнародному праві, вимагає тлумачити положення частини другої статті 31 КПК України у системному зв'язку з частиною четвертою статті 46 КПК України – з урахуванням необхідності забезпечити захиснику можливість ініціювати колегіальний розгляд справи в інтересах обвинуваченого. Отже, обмеження права захисника на подання відповідного клопотання в умовах відсутності обвинуваченого не лише суперечить природі кримінальних процесуальних гарантій, а й фактично нівелює зміст частини другої статті 31 КПК України, оскільки її реалізація за таких обставин стає об'єктивно неможливою. Обмеження права захисника на подання відповідного клопотання також відбуватиметься всупереч вимогам частини другої статті 7 КПК України, згідно з якою зміст і форма кримінального провадження *in absentia* мають відповідати загальним засадам кримінального провадження, визначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням передбачених законом особливостей.

І.В. Гловюк та О.М. Дроздов солідаризуються із позицією про особливе процесуальне становище захисника, яке дає підставу твердити, що він є самостійним учасником кримінального процесу [12]. З огляду на таку правову природу процесуального статусу захисника, логічним є висновок, що право на ініціювання колегіального розгляду кримінального провадження не належить до «особистих» прав обвинуваченого, оскільки не потребує його особистої присутності; не пов'язане з індивідуальними характеристиками чи переконаннями; стосується організаційного аспекту судового розгляду, а не волевиявлення з питань, що безпосередньо впливають на його долю. Також згадане право не змінює процесуальну позицію обвинуваченого; не звужує його права; не трансформує предмет оскарження; стосується виключно організаційного аспекту судового розгляду *та* спрямоване на забезпечення всебічного та об'єктивного розгляду справи. Якщо коротко узагальнити, то зміст і характер права на колегіальний розгляд не стосується особистої оцінки вини; не потребує виключно особистого рішення на підставі внутрішнього переконання (як, наприклад, визнання винуватості); має процедурно-забезпечувальний характер, так ***як стосується форми судочинства, яка покликана посилити гарантії обвинуваченого; має об'єктивні критерії застосування – строк позбавлення волі більше 10 років. Отже, це право не належить до виключно особистих прав обвинуваченого, реалізація яких є юридично і фактично неможливою без волевиявлення обвинуваченого***.

Враховуючи такі особливості провадження in absentia, як те, що обвинувачений відсутній об'єктивно; реалізація ним наведеного права особисто неможлива; єдиний суб'єкт, що реалізує права обвинуваченого у судовому процесі – захисник, участь якого є обов'язковою

(п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК), то і якщо за таких умов заборонити захиснику ініціювати колегіальний розгляд у провадженні за відсутності обвинуваченого, то право, гарантоване частиною другою статті 31 КПК України, фактично стає нереалізованим, а отже – формальним та ілюзорним. Такий підхід прямо суперечить вимогам справедливого суду, гарантованого статтею 6 Конвенції, і цілком здатен обернутися для України черговою «червоною карткою» з боку Європейського суду з прав людини.

Що ж до права на захист в процедурі in absentia, то Верховний Суд вже кілька разів висловлював свої підходи, а О. Яновська їх фахово коментувала. Так, було констатовано, що суд першої інстанції повинен уживати всіх необхідних заходів для реалізації захисником своїх процесуальних прав, забезпечувати сторонам рівні умови для реалізації їхніх прав та надавати кожній стороні розумну можливість представляти справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону в суттєво невигідне становище щодо іншої сторони [15] (див. постанова ВС від 19.07.2022 у справі № 727/13085/18 (провадження № 51-10250км18). https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359481). Йшлося й про заміну слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування одного захисника на іншого за рахунок державного бюджету (постанова ВС від 08.05.2019 у справі № 757/56487/17-к (провадження № 51-2899км18). https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81691767) [15]. Констатовано й що «пасивна участь захисника у кримінальному провадженні за процедурою «in absentia» є істотним порушенням кримінального процесуального закону, порушенням права на захист, що перешкоджає суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення. Пасивною участю захисника, зокрема, може вважатися незаявлення ним жодних заяв чи клопотань, спрямованих на захист обвинуваченого, згода з усіма клопотаннями сторони обвинувачення, відсутність інформації про зустрічі з обвинуваченим, неузгодження з ним лінії захисту від обвинувачення (постанова ВС від 13.06.2019 у справі № 607/9498/16-к (провадження № 51-2422км18). http://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181) [15].

Отож, суд першої інстанції повинен уживати необхідних заходів для реалізації захисником своїх процесуальних прав та забезпечувати сторонам рівні умови для реалізації їхніх прав, уникаючи суттєво невигідного становища котроїсь зі сторін. А захисник, у свою чергу, повинен уникати пасивності, яка за процедурою «in absentia» є істотним порушенням кримінального процесуального закону, права на захист, що перешкоджає ухваленню законного рішення судом.

Якщо вдамося до особливостей кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), то за своєю правовою природою воно являє собою полістадійну ускладнену форму кримінального провадження, яка обумовлена специфічними фактичними та юридичним підставами його здійснення, містить додаткові гарантії дотримання прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні та відрізняється особливостями реалізації окремих засад кримінального провадження [16, с. 176–178]. Метою виокремлення заочного кримінального провадження є необхідність виконання завдань кримінального провадження за умови обов'язкового дотримання прав та законних інтересів осіб щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, їх права на справедливий суд (ст. 6 КЗПЛ). Наведене й обумовлює створення в межах цього особливого порядку системи додаткових кримінальних процесуальних та конвенційних гарантій дотримання прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні – з одного боку, а з іншого – забезпечення інтересів держави та потерпілого.

Гарантії дотримання прав особи, у процедурах in absentia встановлюється також низкою міжнародних нормативних актів, включаючи КЗПЛ [14], МПГПП [17], Євро-

пейську Конвенцію про міжнародну дійсність кримінальних вироків [18], Рекомендацію № 6 R(87)18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя [19], Резолюцію Комітету Міністрів Ради Європи (75) 11 від 19 січня 1973 року «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться у відсутність обвинуваченого» [20], а також іншими документами, які підтверджують визнання міжнародним співтовариством можливості і доцільності такої процедури. Національний підхід щодо унормування заочного кримінального провадження безумовно має бути узгодженим з положеннями цих міжнародних документів, адже через невдале унормування цієї диференційованої кримінальної процесуальної форми й так маємо чималу кількість не вирішених ситуацій у правозастосуванні, про що вже неодноразово велася мова та пропонувалися окремі шляхи задля мінімізації наявних ризиків порушення процесуальних та конвенційних прав учасників кримінального провадження in absentia [21].

Згідно з міжнародними рекомендаціями, включеними у Резолюції № 75 (11) Комітету міністрів Ради Європи про критерії, що регламентують розгляд, який проводиться за відсутності обвинуваченого, від 19.01.1973 р., державам-членам Ради Європи, серед інших правил, пропонується що справа обвинуваченого не повинна розглядатися у його відсутність, якщо можливо і бажано перенести розгляд на територію іншої держави чи звернутися із запитом про видачу; коли справа обвинуваченого розглядається у його відсутність, докази повинні збиратися звичайними способами, а захист повинен мати право втручатися у цей процес [20]. Важливе значення в аспекті здійснення провадження in absentia має положення п. 9 розд. 3 Рекомендації № 6R(87)18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17.09.1987 р., в якому зазначено, що держави-члени повинні розглянути і дозволити судам першої інстанції заслуховувати справи та приймати в них рішення за відсутності обвинуваченого, принаймні щодо дрібних правопорушень, та враховувати покарання, яке може бути накладено, за умови, що обвинувачений був поінформований належним чином про дату слухань та про своє право на законне або інше представництво [19].

Застосування вказаної форми кримінального провадження багаторазово було предметом розгляду в ЄСПЛ, який зазначив, що процедура судового розгляду кримінального провадження in absentia сама по собі не порушує право особи на справедливий суд, гарантоване ст. 6 КЗПЛ та інші положеннями КЗПЛ. Разом з тим, ЄСПЛ сформулював низку умов, які мають бути дотримані національним законодавцем при унормуванні процедури досудового розслідування та судового розгляду in absentia, щоб забезпечити її відповідність конвенційним гарантіям [16, с. 176][1].

ЄСПЛ наголошував, що існування процедури заочного кримінального провадження не викликає заперечень лише за умови, що при цьому *дотримуються гарантії, що забезпечують права людини*, закріплені Конвенцією (рішення по справі «Меденіца проти Швейцарії» від 14.04.2001 р. [22]). Так рішенням у справі «Стоічков проти Болгарії» від 24.03.2005 р., ЄСПЛ визнав порушення ст. 5 КЗПЛ – тримання особи під вартою, як частину заходів, спрямованих на реалізацію покарання, призначеного вироком, ухваленим in absentia, після спливу строку давності пред'явлення обвинувального вироку до виконання[23].

[1] Див., наприклад, рішення ЄСПЛ у справах «Атанасова проти Болгарії» від 26.01.2017 р., «Боярченко проти України» від 25.11.2008 р., «Ван Гейсегем проти Бельгії» від 21.1.1999 р., «Гоккелінг проти Нідерландів» від 14.02.2017 р., «Демебуков проти Болгарії» від 28.02.2008 р., «Джонс проти Сполученого Королівства» від 09.09.2003 р., «Ейнгорн проти Франції» від 16.10.2001 р., «Ермі проти Італії» від 18.10.2006 р., «Жуніч проти Італії» від 21.12.2006 р., «Колоцца проти Італії» від 12.02.1985 р., «Кромбах проти Франції» від 13.02.2001 р., «Лала проти Нідерландів» від 22.09.1994 р., «Лобжанідзе та Перадзе проти Грузії» від 27.02.2020 р., «Меденіца проти Швейцарії» від 14.04.2001 р., «Пуатримоль проти Франції» від 23.11.1993 р., «Санадер проти Хорватії» від 12.02.2015 р., «Сейдович проти Італії» від 01.03.2006 р., «Стоічков проти Болгарії» від 24.03.2005 р., «Сулеймані проти Албанії» від 19.06.2012 р., «Шкалла проти Албанії» від 10.05.2011 р., «Шомоді проти Італії» від 18.05.2004 р. та ін.

Аналіз прецедентної практики ЄСПЛ дозволяє виокремити такі гарантії, що мають бути забезпечені при проведенні заочного кримінального провадження: належне повідомлення обвинуваченого про судовий розгляд, який здійснюється щодо нього (у тому числі й характер обвинувачень); явно виражена свідома відмова обвинуваченого брати участь у судовому розгляді; забезпечення права на захист у частині представлення захисником; право на повторний розгляд справи [16, с. 174–177].

Крім того, вимоги частини 3 статті 6 Конвенції є особливими аспектами права на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції («Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany) [ВП], 2010, § 169 [24]; «Сахновський проти росії» (Sakhnovskiy v. russia) [ВП], 2010, § 94 [25]).

Закріплені у пункті 3 статті 6 Конвенції гарантії є ілюстраціями до поняття справедливого судового розгляду у деяких типових процесуальних випадках, що трапляються у кримінальному провадженні, але їх головна мета – гарантувати або допомогти гарантувати справедливий характер кримінального провадження в цілому. Тому гарантії, закріплені у пункті 3 статті 6 Конвенції, не є самоціллю, а отже мають тлумачитись у світлі власних функцій і в загальному контексті провадження («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom), [ВП], 2016, § 251[26]; «Майзіт проти росії» (Mayzit v. russia), 2005, § 77[27]; «Кен проти Австрії» (Can v. Austria), звіт Комісії від 12 липня 1984 року, § 48[28]).

Пункт 3 (c) статті 6 Конвенції є особливим аспектом права на справедливий судовий розгляд, гарантованого частиною 1 («Дворскі проти Хорватії» (Dvorski v. Croatia) [ВП], 2015, § 76 [29]; «Коррейя де Матос проти Португалії» (Correia de Matos v. Portugal) (ухв.), 2001[30]; «Фуше проти Франції» (Foucher v. France), 1997, § 30[31]). Він гарантує, аби провадження проти обвинуваченого не здійснювалось без його належного представництва з метою захисту («Пакеллі проти Німеччини» (Pakelli v. Germany), звіт Комісії від 12 грудня 1981 року, § 84 [32]). Цей пункт передбачає три окремі права: право захищати себе особисто, право використовувати допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, і, за певних умов, право одержувати допомогу захисника безоплатно («Пакеллі проти Німеччини» (Pakelli v. Germany), 1983, § 31 [33]).

Кожен обвинувачений є захищеним пунктом 3 (c) статті 6 на будь-якій стадії провадження («Імбріошіа проти Швейцарії» (Imbrioscia v. Switzerland), 1993, § 37 [34]). Тому такий захист може стати необхідним навіть до передання справи до суду і як тільки з'являється ризик серйозного порушення справедливості провадження через недотримання цього положення («Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey) [ВП], 2005, § 131 [35]; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom) [ВП], 2016, § 253 [26]; «Маггі проти Сполученого Королівства» (Magee v. the United Kingdom), 2000, § 41 [36]).

У той час як пункт 3 (b) статті 6 Конвенції пов'язаний із міркуваннями стосовно підготовки до судового розгляду, пункт 3 (c) статті 6 надає обвинуваченому більш загальне право на допомогу і підтримку захисника протягом усього провадження («Кен проти Австрії» (Can v. Austria), звіт Комісії від 12 липня 1984 року, § 54 [28]). Тим не менш, умови застосування пункту 3 (c) статті 6 протягом стадії досудового розслідування залежать від особливостей провадження й обставин справи («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom) [ВП], 2016, § 253 [26]; «Бреннан проти Сполученого Королівства» (Brennan v. the United Kingdom), 2001, § 45 [37]; «Берлінскі проти Польщі» (Berliński v. Poland), 2002, § 75 [38][2]).

Право на допомогу захисника не залежить від присутності самого обвинуваченого («Ван Гей-

[2] European Court of Human Rights, Berliński v. Poland, judgment of 20 June 2002, applications Nos 27715/95, 30209/96. [Electronic source] – HUDOC: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60521.

зегем проти Бельгії» (Van Geyseghem v. Belgium) [ВП], 1999, § 34 [39]; «Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom), 1984, § 99 [40]; «Поітрімол проти Франції» (Poitrimol v. France), 1993, § 34 [41]). Неявка належно викликаного у суд обвинуваченого не може, навіть за відсутності виправдання, обґрунтовувати позбавлення його права на захист адвоката («Ван Гейзегем проти Бельгії» (Van Geyseghem v. Belgium) [ВП], 1999, § 34 [39]; «Пелладоа проти Нідерландів» (Pelladoah v. the Netherlands), 1994, § 40 [42]; «Кромбах проти Франції» (Krombach v. France), 2001, § 89 [43]; «Галстян проти Вірменії» (Galstyan v. Armenia), 2007, § 89 [44]). Навіть якщо законодавчий орган повинен мати можливість перешкодити невиправданій відсутності обвинуваченого, він не може покарати останнього, створюючи винятки з права на юридичну допомогу. Законна вимога про те, що обвинувачені повинні бути присутніми на судових слуханнях, може бути дотримана за допомогою інших засобів, окрім позбавлення права на захист («Толмачев проти Естонії» (Tolmachev v. Estonia), 2015, § 48[45]). Так, виникає питання, передбачене пунктом 3 (с) статті 6 Конвенції, якщо захисник заявника не в змозі провести захист за відсутності заявника на слуханні у відповідному суді, включаючи апеляційний суд («Лала проти Нідерландів» (Lala v. the Netherlands), 1994, §§ 30–35 [46] «Толмачев проти Естонії» (Tolmachev v. Estonia), 2015, §§ 51–57 [45]).

Аби право на допомогу захисника стало практичним і дієвим, а не лишалось теоретичним, його реалізація не повинна ставитись у залежність від виконання надмірно формальних умов: судові органи повинні забезпечити справедливий характер процесу і, відповідно, стежити за тим, аби адвокат, який бере в ньому участь вочевидь для захисту свого клієнта за його відсутності, отримав можливість робити це («Ван Гейзегем проти Бельгії» (Van Geyseghem v. Belgium) [ВП], 1999, § 33 [39]; «Пелладоа проти Нідерландів» (Pelladoah v. the Netherlands), 1994, § 41 [42]).

Узагальнюючи, слід констатувати, що ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці неодноразово наголошував, що захисник має діяти незалежно, і саме держава зобов'язана створити умови для ефективного захисту, навіть за відсутності самого обвинуваченого. Наведена вище практика ЄСПЛ підтверджує: право на допомогу адвоката не може бути поставлено у залежність від присутності обвинуваченого або формальних умов. ЄСПЛ зазначає, що юридична допомога має бути не лише формально надана, а й бути практичною, ефективною.

У підсумку можна констатувати, що висловлена авторами позиція щодо допустимості реалізації захисником права на колегіальний розгляд справи в умовах спеціального судового провадження in absentia не залишилася лише на рівні доктринальних переконань авторського колективу цієї наукової розвідки. Вона також отримала своє чітке підтвердження у практиці Верховного Суду. Так, у постанові від 5 червня 2025 року у справі № 753/11042/22 (провадження № 51-5551км24) Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, як своєму остаточному, підсумковому рішенні, визнав, що в умовах відсутності обвинуваченого та неможливості реалізації ним особисто права, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 31 КПК України, його захисник має повноваження на подання відповідного клопотання про колегіальний розгляд, керуючись ч. 4 ст. 46 КПК України. Суд підкреслив, що буквальне тлумачення норми, без урахування особливостей провадження in absentia, призводить до обмеження гарантій ефективного захисту, суперечить засадам змагальності та міжнародним стандартам справедливого судового розгляду.

Право на колегіальний склад суду, як зазначено в постанові, не є таким, що пов'язане з особистою участю обвинуваченого або зміною його процесуальної позиції. Воно має організаційно-процедурний характер і є спрямованим на підвищення гарантій неупередженості та об'єктивності розгляду. Тому обмеження захисника

у можливості заявити таке клопотання у провадженні in absentia є неприпустимим, оскільки зводить нанівець зміст відповідної процесуальної гарантії. Таким чином, ключові міркування, обґрунтовані авторами у науковому висновку[2] та розгорнуті в цій статті, були схвалені Верховним Судом як такі, що відповідають Конституції України, КПК та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і, очевидно, враховані при аргументуванні постанови про скасування вироку, ухваленого одноособовим складом суду першої інстанції у провадженні in absentia [47].

Висновки. Отже, виходячи зі всього вище викладеного, право захисника реалізовувати процесуальне право обвинуваченого на подання клопотання про колегіальний розгляд справи відповідно до ч. 2 ст. 31 КПК України в умовах провадження in absentia ґрунтується не лише на положеннях національного законодавства, а й на конституційних гарантіях та правових позиціях ЄСПЛ.

У контексті провадження in absentia обвинувачений фізично не здатен реалізувати своє право на подання клопотання про колегіальний розгляд справи. Водночас відмова захиснику у можливості скористатися цим правом на підставі ч. 4 ст. 46 КПК означає, що гарантія, передбачена ч. 2 ст. 31 КПК, стане недієвою. Це суперечить як принципу практичності (ефективності) правничої допомоги, так і загальній меті кримінального процесу – забезпечити ефективний захист.

Підводячи загальні підсумки, слідує, що у контексті положень Конституції України, КПК України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також практики ЄСПЛ та Верховного Суду, право захисника реалізувати в інтересах обвинуваченого право на колегіальний розгляд справи у провадженні in absentia є не лише допустимим, але й необхідним. В іншому ж випадку, порушується не лише зміст частини 2 статті 31 КПК, а й основоположне право – на ефективний захист і справедливий суд.

Анотація

У статті досліджено питання допустимості реалізації захисником права обвинуваченого на подання клопотання про колегіальний розгляд кримінального провадження у суді першої інстанції відповідно до ч. 2 ст. 31 КПК України в умовах спеціального судового провадження in absentia.

Проаналізовано положення національного законодавства, практику Верховного Суду та стандарти Європейського суду з прав людини щодо забезпечення ефективного права на захист за відсутності обвинуваченого. Звернено увагу на дуалістичну природу процесуального статусу захисника, співвідношення ч. 2 ст. 31 та ч. 4 ст. 46 КПК України, а також на особливості застосування конвенційних гарантій у заочному кримінальному провадженні.

Обґрунтовано, що право на колегіальний розгляд має організаційно-процедурний характер і не належить до категорії виключно «особистих» прав обвинуваченого, реалізація яких можлива лише ним самим.

Доведено, що заборона захиснику ініціювати колегіальний розгляд у провадженні in absentia зводить нанівець зміст відповідної процесуальної гарантії та суперечить принципу ефективності правничої допомоги, а також міжнародним стандартам справедливого судового розгляду. Викладені авторами аргументи отримали підтвердження у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 червня 2025 року у справі № 753/11042/22, якою скасовано вирок, ухвалений одноособовим складом суду першої інстанції у провадженні in absentia.

Ключові слова: право на захист, ефективна правнича допомога, правовий висновок, остаточне судове рішення, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, європейські стандарти у сфері прав людини, право на справедливий суд.

Drozdov O.M., Basysta I.V., Hlynska N.V. Collegial adjudication of criminal proceedings under the in absentia procedure in the court of first instance upon motion by defense counsel

Summary

The article examines the admissibility of a defence counsel exercising the accused's right to submit a motion for the trial of a criminal case in the court of first instance by a panel of judges pursuant to Part 2 of Article 31 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in the context of special criminal proceedings *in absentia*.

The provisions of national legislation, the case law of the Supreme Court, and the standards of the European Court of Human Rights regarding the effective right to defence in the absence of the accused are analysed. Particular attention is paid to the dual nature of the procedural status of defence counsel, the correlation between Part 2 of Article 31 and Part 4 of Article 46 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as the specific application of Convention safeguards in *in absentia* proceedings.

It is argued that the right to a panel trial is organisational and procedural in nature and does not belong to the category of strictly "personal" rights of the accused, the exercise of which is possible only by the accused personally.

It is demonstrated that prohibiting defence counsel from initiating a panel trial in *in absentia* proceedings nullifies the content of the relevant procedural guarantee and is contrary to the principle of effective legal assistance, as well as to international standards of a fair trial. The arguments presented by the authors were confirmed in the ruling of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court of 5 June 2025 in case No. 753/11042/22, which annulled the judgment rendered by a single judge of the court of first instance in *in absentia* proceedings.

Key words: right to defence, effective legal assistance, legal opinion, final court decision, Supreme Court, European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, European human rights standards, right to fair trial.

Список використаних джерел:

1. Звернення судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду до НКР у справі № 753/11042/22 (провадження № 51-5551 км 24).
2. Спільний науковий висновок членів НКР при Верховному Суді д.ю.н., професорів Олександра Дроздова, Ірини Басистої та Наталії Глинської «Щодо визначення меж судового розгляду (на виконання звернення судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду С. Яковлєвої у справі № 718/2919/21, провадження № 51 – 4198 км 23). 6.01.2024. 26 с.
3. Головюк І. В. Стаття 59. Конституція України. Науково-практичний коментар / за ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Харків: Право, 2024. 1176 с.
4. Кримінальний процес України: підручник / за ред. С.В. Ківалова та М.С. Цуцкіридзе. Одеса: НУ «Одеська юридична академія». Видавництво «Юридика», 2023. 1104 с.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 304/1035/20 від 24.04.2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119045334
7. Балацька О. Р. Природа і зміст правового статусу захисника в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 167–170.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Документ 4651-VI, редакція від 01.01.2024, підстава – 3509-IX, 3513-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
9. Абламський С. Є. Процесуальний статус захисника за КПК України: проблеми регламентації та шляхи їх удосконалення. ScienceRise: Juridical Science. 2018. № 1(3). С. 49–54.
10. Сибірна Р., Гап'як С. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2021. № 2(30). С. 207–215.
11. Декайло П., Шумський С., Канюка В. Захисник: його правовий статус. *Актуальні проблеми правознавства.* 2022. № 3(31). С. 165–170. DOI: 10.35774/app2022.03.165. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/48681/1/Декайло.PDF
12. Главюк І. В., Дроздов О. М. Відмова засудженого від касаційної скарги захисника: КПК проти Закону про адвокатуру. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3962/1/Noblesse%20oblige.pdf
13. Захисник не може змінювати апеляційну скаргу обвинуваченого, – ВП ВС. 30.05.2024. Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/news/9178-zahisnik-ne-mozhe-zminyuvati-apelyacijnu-skargu-obvinuvachenogo-vp-vs.html
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
15. Олександра Яновська. Право на захист в судовій практиці Верховного Суду. НШСУ. 10.06.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Pravo_na_zahist_Yanovska.pdf
16. Особливі порядки кримінального провадження: підручник / за ред. О. В. Капліної. Харків: Право, 2024. 366 с.
17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
18. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341#Text
19. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (87)18 від 17 вересня 1987 р. «Щодо спрощення кримінального правосуддя». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf
20. Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи (75) 11 від 19 січня 1973 р. «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого». URL: https://www.coe.int/en/web/cdpc/resolutions-recommendations.
21. Використання електронних доказів під час досудового розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Протокол Берклі): наук.-практ. порадник / Л. В. Гаврилюк, І. В. Басиста, Д. С. Афонін, А. В. Шевчишен та ін. Київ: ДНДІ МВС України; Вид-во «Політехніка», 2024. 196 с.
22. European Court of Human Rights. *Medenica v. Switzerland*. Judgment of 14 June 2001, application No 20491/92. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59518.
23. European Court of Human Rights. *Stoichkov v. Bulgaria*. Judgment of 24 March 2005, application No 9808/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-68625.
24. European Court of Human Rights. *Gäfgen v. Germany*. Grand Chamber judgment of 1 June 2010, application No 22978/05. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99015.

25. European Court of Human Rights. *Sakhnovskiy v. Russia*. Grand Chamber judgment of 2 November 2010, application No 21272/03. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101568.
26. European Court of Human Rights. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom*. Grand Chamber judgment of 13 September 2016, applications Nos 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-166680.
27. European Court of Human Rights. *Mayzit v. Russi*a. Judgment of 20 January 2005, application No 63378/00. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68067/.
28. European Commission of Human Rights. *Can v. Austria*. Commission report of 12 July 1984, application No 9300/81. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57457/
29. European Court of Human Rights. *Dvorski v. Croatia*. Grand Chamber judgment of 20 October 2015, application No 25703/11. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-158266.
30. European Court of Human Rights. *Correia de Matos v. Portugal*. Decision of 4 April 2018, application No 56402/12. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182243.
31. European Court of Human Rights. *Foucher v. France*. Judgment of 18 March 1997, application No 22209/93. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58017.
32. European Commission of Human Rights. *Pakelli v. Germany*. Commission report of 12 December 1981, application No 8398/78. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73415.
33. European Court of Human Rights. *Pakelli v. Germany*. Judgment of 25 April 1983, application No 8398/78. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57554.
34. European Court of Human Rights. *Imbrioscia v. Switzerland*. Judgment of 24 November 1993, application No 13972/88. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57852.
35. European Court of Human Rights. *Öcalan v. Turkey*. Grand Chamber judgment of 12 May 2005, application No 46221/99. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022.
36. European Court of Human Rights. *Magee v. the United Kingdom*. Judgment of 6 June 2000, application No 28135/95. URL: https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58837.
37. European Court of Human Rights. *Brennan v. the United Kingdom*. Judgment of 16 October 2001, application No 39846/98. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59722.
38. European Court of Human Rights. *Berliński v. Poland*. Judgment of 20 June 2002, applications Nos 27715/95, 30209/96. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60521.
39. European Court of Human Rights. *Van Geyseghem v. Belgium*. Grand Chamber judgment of 21 January 1999, application No 26103/95. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58908.
40. European Court of Human Rights. *Campbell and Fell v. the United Kingdom*. Judgment of 28 June 1984, applications Nos 7819/77, 7878/77. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456.
41. European Court of Human Rights. *Poitrimol v. France*. Judgment of 23 November 1993, application No 14032/88. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57858.
42. European Court of Human Rights. *Pelladoah v. the Netherlands*. Judgment of 22 September 1994, application No 16737/90. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57902.
43. European Court of Human Rights. *Krombach v. France.* Judgment of 13 February 2001, application No 29731/96. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59211.
44. European Court of Human Rights. *Galstyan v. Armenia*. Judgment of 15 November 2007, application No 26986/03. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83297.
45. European Court of Human Rights. *Tolmachev v. Estonia*. Judgment of 9 July 2015, application No 73748/13. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155827.

46. European Court of Human Rights. *Lala v. the Netherlands*. Judgment of 22 September 1994, application No 14861/89. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57900.
47. Постанова ККС ВС від 5.06.2025 у справі № 753/11042/22 (провадження № 51-5551 км 24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129138356

Дата надходження статті: 19.07.2025
Дата прийняття статті: 28.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 34:347.463:656.07(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.25

Курило І.В.
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут публічного права
ORCID ID: 0000-0001-7018-3883

Овчарук С.С.
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут публічного права
ORCID ID: 0009-0007-8337-5076

Шкарупа К.В.
доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут публічного права
ORCID ID: 0000-0002-1816-3559

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В ЄС

Вступ. Правове регулювання у сфері вантажних перевезень у Європейському Союзі становлять багатокомпонентне явище, що охоплює політичні, правові, соціальні та економічні аспекти. Починаючи від початку 2000-х років, відбулася істотна трансформація транспортної політики, яка з національного рівня перейшла на наднаціональний, що зумовило появу нових підходів до регулювання перевізного процесу. Цей перехід відображає інтеграційні тенденції в межах ЄС, спрямовані на створення єдиного транспортного простору. У результаті змінилася не лише структура правових механізмів, а й сама природа політики у сфері транспорту.

Особливістю сучасного підходу стало відходження від директивного втручання та орієнтація на концепти «розумного», «зеленого» та «інтегрованого» транспорту. Це спрямувало правове регулювання на підтримку інноваційних технологій, цифровізації процесів та декарбонізації перевезень. Ключовим завданням стало забезпечення балансу між мобільністю населення й товарів та мінімізацією негативних соціально-екологічних наслідків. У системі транспортної політики дедалі більшої ваги набувають інновації, що підсилюють сталий розвиток та конкурентоспроможність ЄС на світовому ринку.

У центрі уваги дослідження перебувають також правові вимоги до організації праці у сфері вантажних перевезень. Установлені норми робочого часу, відпочинку та нічної роботи водіїв створюють підґрунтя для підвищення безпеки та зниження ризику аварій. Разом із цим впроваджуються спеціальні методики контролю дотримання цих норм, що сприяє правовій визначеності й передбачуваності перевізного процесу. Такий підхід

© Курило І.В., Овчарук С.С., Шкарупа К.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

водночас формує додаткові фінансові й організаційні виклики для перевізників.

Окреме місце посідає проблема зв'язку між розвитком транспортної інфраструктури та продуктивністю перевезень. Дослідження вказують на значні регіональні відмінності: якщо у країнах Центральної та Східної Європи простежується пряма залежність між довжиною автошляхів та обсягом перевезень, то у країнах Західної Європи, де інфраструктура є розвиненою, спостерігається помірна чи навіть зворотна залежність. Цей факт свідчить про багатофакторний характер впливу інфраструктури на ефективність перевезень і демонструє зростання ролі цифрових технологій, логістичних рішень та інновацій.

Проблематика правового регулювання вантажних перевезень у ЄС полягає в потребі поєднання різних підходів і пріоритетів у межах єдиного транспортного простору. Виникають труднощі узгодження інтересів між державами-членами, гармонізації технічних і правових стандартів, а також інтеграції новітніх технологій у правову систему. З одного боку, існує потреба в уніфікації правил задля забезпечення ефективності й конкурентоспроможності, з іншого – потрібно зберегти національні особливості та правові традиції. Такі суперечності вимагають комплексного підходу, здатного збалансувати політичні, соціальні й економічні інтереси.

Актуальність дослідження визначається тим, що сучасна модель транспортної політики Європейського Союзу є не лише інструментом економічного розвитку, а й важливим елементом забезпечення сталого розвитку, екологічної безпеки та соціальної стабільності. У контексті зростальних глобальних проблем, як-от кліматичні зміни, енергетична безпека й інтеграція до міжнародних ринків, саме правове регулювання у сфері вантажних перевезень формує основу для створення ефективної, безпечної та конкурентоспроможної транспортної системи. Це зумовлює потребу поглибленого аналізу чинних механізмів та пошуку нових підходів до регулювання перевізних процесів у межах ЄС.

Огляд останніх досліджень. До окремих аспектів аналізованої проблематики у своїх працях звертали увагу такі вчені: О. Балобанов, В. Галунько, А. Гагарін, В. Допілка, Ю. Легеза, Р. Лідовець, І. Лісакевич-Крутник, С. Павлюк, О. Петришин, Р. Сірко, С. Семенов, А. Волкова, Р. Шишка, а також зарубіжні дослідники А. Алам, Б. Бесселінк, Л. Дабланк, Д. Дізіан, П. Дюрана, Ю. Йоансон, П. Колларова, М. Костшевський, П. Кубасакова, Й. Кубаньова, Х. Левіфве, К.-Ю. Лян, Я. Мартенссон, Н. Турат'є-Мюллер, В. Туррі, Ш. ван де Хьоф, П. Варжан, Ж. Жоссо та інші. Проте наведені науковці питання правового регулювання вантажних перевезень в Україні безпосередньо не досліджували, зосереджуючи наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних соціально-правових, економічних і безпекових аспектах адміністративно-правового регулювання транспортної сфери. З урахуванням зазначених чинників доцільним є формування огляду сучасних наукових досліджень і нормативних актів Європейського Союзу для розкриття теми статті «Особливості правового регулювання вантажних перевезень в ЄС».

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права, законодавчих актів Європейського Союзу та сучасних праць у сфері вантажних перевезень розкрити особливості правового регулювання вантажних перевезень в ЄС.

Виклад основних положень. Британський учений П. Адітьяндра, старший науковий співробітник Британської бізнес-школи Ньюкаслського університету, у своїй роботі розглянув трансформацію політики Європейського Союзу у сфері вантажних перевезень, починаючи від 2000 року. Наголошено, що відбувся перехід від національного до наднаціонального рівня регулювання, а також зміна самої природи транспортної політики. Якщо раніше акцентувалося на директивному втручанні та модальному зсуві, то нині домі-

нують концепти «розумного», «зеленого» та «інтегрованого» транспорту. Учений також підкреслив, що сучасна політика орієнтується на інноваційні технології та декарбонізацію автоперевезень, а її ключовою метою стало відділення мобільності від негативних наслідків. Аналіз включає як приклади успішної реалізації політики, так і її прорахунків, спираючись на систематизований літературний огляд офіційних документів та аналітичних досліджень [1].

Німецький учений А. Ґоеля акцентував увагу на юридичних вимогах до планування маршрутів вантажного автотранспорту в межах Європейського Союзу. Зокрема ним було досліджено положення Регламенту (ЄС) № 561/2006 та Директиви 2002/15/ЄС, які визначають правила робочого часу водіїв. Запропоновано спеціальну методику оцінювання відповідності графіків перевезень цим нормам, що дозволяє автоматизувати процес контролю. У ході дослідження виявлено, що більшість традиційних підходів до маршрутизації ігнорували нічну працю, що могло робити графіки юридично недійсними. Водночас урахування нічних норм позитивно впливає на безпеку перевезень, скорочуючи ризики аварій у середньому на 3–10 % залежно від країни, хоча й впливає на витрати та довжину маршруту [2].

Праця П. Варжана, Й. Гнапа і П. Дюрани зі Словацького університету Жиліни та М. Костжевського з Варшавської політехніки було присвячено аналізу впливу розвитку автомобільної інфраструктури на ефективність вантажних перевезень у країнах ЄС. Для цього було застосовано методи кореляційного та регресійного аналізу, де транспортна продуктивність, виражена в мільйонах тонно-кілометрів, була залежною змінною, а довжина автомагістралей – незалежною. Отримані результати виявили сильну позитивну кореляцію в країнах Східної Європи, зокрема Болгарії, Польщі та Словаччині. Натомість у частині західноєвропейських держав, як-от Франція, Нідерланди та Швейцарія, простежувалася навіть обернена залежність між довжиною автошляхів і транспортною продуктивністю [3].

Б. Бесселінк, В. Туррі, С. ван де Хьоф та їх колеги з Королівського технологічного інституту КТН у Швеції та компанії Scania CV AB (Седертельє, Швеція) розробили кіберфізичний підхід до координації вантажних автоперевезень на основі технології формування автоколон (platooning). Доведено, що рух важких вантажівок на малій дистанції одна від одної дозволяє зменшити аеродинамічний опір і зекономити до 10% пального. Запропонована тришарова архітектура включає автоматичне управління окремими транспортними засобами, координацію маневрів і формування колон на середньому рівні та загальносистемне управління флотом на верхньому. Використання комунікаційних технологій і хмарних обчислень забезпечує інтеграцію всіх рівнів. Ефективність концепції підтверджена результатами симуляцій із залученням 200 вантажівок у транспортній мережі Швеції [4].

П. Варжан, Й. Гнап, П. Дюрана (Університет Жиліни, Словаччина) та М. Костжевський (Варшавська політехніка, Польща) проаналізували взаємозв’язок між розвитком автомобільної інфраструктури та обсягами вантажоперевезень у країнах ЄС, застосувавши кореляційний і регресійний аналіз для виявлення залежності між довжиною автомагістралей та продуктивністю автотранспорту. Результати показали, що у країнах Центральної та Східної Європи (Польща, Румунія, Словаччина) простежується сильна позитивна залежність, тоді як у державах Західної Європи спостерігається помірна або зворотна кореляція, зумовлена високим рівнем насиченості доріг та модернізацією без фізичного розширення мережі. Динаміка періоду 2010–2016 років продемонструвала поступове зниження сили взаємозв’язку, що свідчить про зростальну роль інших чинників у визначенні ефективності вантажних перевезень [5].

Регламент (ЄС) 2020/1056 Європейського парламенту і Ради від 15 липня 2020 року «Про електронну інформацію щодо вантажних перевезень» закладає правові засади використання електронних даних у транспортній сфері в межах ЄС, поширюючись на автомобільні, залізничні, внутрішні водні та повітряні перевезення. Він дозволяє передавати обов'язкову транспортну інформацію в електронному форматі через сертифіковані eFTI-платформи, які прирівнюються до паперових документів. Хоча застосування електронного формату є добровільним, його використання супроводжується дотриманням визначених технічних і правових вимог, включно з гарантіями конфіденційності, безпеки даних і захисту персональної інформації. Для деталізації положень Регламентом передбачено ухвалення Єврокомісією актів щодо стандартів функціонування eFTI, сертифікації платформ та доступу до інформації [6].

Регламент Комісії (ЄС) № 1305/2014 від 11 грудня 2014 року «Про технічну специфікацію інтероперабельності щодо телематичних застосунків для підсистеми вантажних перевезень залізничною системою в Європейському Союзі» визначає актуальні вимоги до функціонування підсистеми TAF. Він регламентує обмін інформацією між усіма учасниками залізничних вантажних перевезень, зокрема операторами, власниками вагонів, управителями інфраструктури та клієнтами, забезпечуючи єдність стандартів. У документі встановлено правила щодо електронних накладних, прогнозування прибуття, управління рухом поїздів, повідомлення про затримки та супровідну документацію. Значна увага приділяється інтеграції залізничних перевезень з іншими видами транспорту та створенню централізованих систем моніторингу, що впроваджуються поступово через майстерплан і систему технічних документів за участі національних контактних пунктів [7].

Директива (ЄС) 2016/798 Європейського парламенту та Ради від 11 травня 2016 року «Про безпеку залізничного транспорту (переглянута редакція)» встановлює єдину систему правил для забезпечення безпеки у межах Європейського Союзу з метою формування Єдиного європейського залізничного простору. Вона визначає обов'язки залізничних компаній, операторів інфраструктури, технічних підрозділів та органів безпеки, передбачає обов'язкову наявність єдиного сертифіката безпеки й авторизацій для керівників інфраструктури. Документ регламентує функціонування систем управління безпекою, єдині методи оцінки ризиків та спільні показники й цілі безпеки. Також установлюються вимоги до розслідування аварій, незалежності відповідних органів та прозорості результатів. Важливе місце займає співпраця Європейського агентства залізничного транспорту з національними органами у сфері нагляду, сертифікація технічних підрозділів та забезпечення культури безпеки й захисту працівників[8].

Регламент (ЄС) № 913/2010 Європейського парламенту та Ради від 22 вересня 2010 року визначає засади формування європейської залізничної мережі для конкурентоспроможних вантажних перевезень. Документ установлює правила створення міжнародних залізничних вантажних коридорів, спрямованих на підвищення ефективності, швидкості та надійності перевезень. Він передбачає узгоджене інвестування, спільне управління пропускною спроможністю, технічне оснащення, зокрема впровадження ERTMS, а також координацію між державами-членами, управителями інфраструктури й операторами терміналів для безперервності руху вантажів. Регламент зобов'язує створювати органи управління коридорами, упроваджувати «єдине вікно» для доступу до маршрутів та забезпечувати недискримінаційний доступ до інфраструктури, що сприяє конкуренції серед операторів. Також документ закріплює систему моніторингу ефективності й звітування та принцип пропорційності, відповідно до якого завдання створення спільної мережі найкраще реалізується на рівні ЄС [9].

Виконавчий регламент Комісії (ЄС) 2016/545 від 7 квітня 2016 року деталізує процедури та критерії, що застосовуються до рамкових угод про розподіл пропускної спроможності залізничної інфраструктури. Він установлює вимогу публікації заяв управителями інфраструктури із зазначенням розподіленої та залишкової пропускної спроможності, що забезпечує прозорість і доступність інформації для користувачів. Угоди мають визначати часові інтервали замість конкретних маршрутів, що створює більшу гнучкість у плануванні до затвердження розкладу. Документ уводить принцип «використовуй або втрачай» щодо невикористаної спроможності та передбачає можливість застосування недискримінаційних штрафів для стимулювання реалістичних заявок. Також він зобов'язує оновлювати заяви про рамкову спроможність у тримісячний строк після істотних змін і передбачає координацію між національними мережами для ефективного функціонування багатонаціональних маршрутів [10].

Звертаючись до досвіду окремих держав ЄС, варто відзначити, що французькі вчені Н. Туратьє-Мюллер і Ж. Жоссо наголошують на потребі розроблення надійних індикаторів сталого розвитку для вантажних автоперевезень у межах програми FRET21, акцентуючи на складності кількісного вимірювання таких показників, як скорочення CO_2 чи відповідність стандартам Euro 5/6, та пропонуючи універсальні індикатори, перевірені у співпраці з десятьма пілотними компаніями, зокрема Carrefour, Renault і Coca-Cola [11]. І. Кубасакова, Я. Кубаньова та П. Колларова у своєму дослідженні аналізують кейс міжнародного перевезення у Франції, зокрема 89 рейсів маршрутом Данкерк – Резе, підкреслюючи значення сезонності, кваліфікації водіїв і особливостей транспортування охолоджених товарів, а також указують на залежність витрат експедитора від ефективності перевізників і потребу кооперації компаній задля оптимізації витрат та покращення інфраструктури [12]. У свою чергу, Л. Дабланк, Д. Дізієн та Г. Левіф розглядають досвід консультацій у сфері міської вантажної логістики в регіоні Іль-де-Франс, показуючи, що проблематика перевезень майже не обговорюється на місцевому рівні, тоді як муніципальний і регіональний рівні є більш результативними, а ефективність консультацій можлива лише за умови їхньої реальної імплементації в політику; при цьому досвід Парижа підтверджує важливість урахування регіонального контексту для формування сталих логістичних систем [13].

У французькому законодавстві, зокрема в положеннях Транспортного кодексу, закріплено спеціальні вимоги до організації та регулювання праці у сфері вантажних перевезень. У статтях R3311-1, R3312-1, R3312-2 визначено правила щодо робочого часу, відпочинку, змінності та компенсацій для працівників транспорту, включно з водіями вантажних автомобілів. Норми передбачають, що перерви на харчування чи технічні зупинки можуть зараховуватися до робочого часу за колективними угодами. Установлюється амплітуда робочого дня, що визначається інтервалом між відпочинками, а також чітко регламентується графік у разі ротацій чи чергувань. Особлива увага приділяється недопущенню надмірної тривалості праці без попереднього погодження з соціальним комітетом підприємства або інспекцією праці, якщо такий комітет відсутній [14].

Окреме місце займає правове регулювання транспортування небезпечних вантажів, яке базується на міжнародних угодах ADR, RID, ADN, IMDG, IATA та реалізується у Франції через наказ від 29 травня 2009 року («arrêté TMD»). Це законодавство охоплює автомобільний, залізничний, річковий, морський і повітряний транспорт, визначаючи правила класифікації небезпечних речовин, їх пакування, маркування, технічного стану транспорту та кваліфікації персоналу. Для автоперевезень діють додаткові норми щодо швидкісних обмежень, сигналізації та проходження тунелями. Контроль здійснюють відповідні органи (MTMD, DGAC, ASN),

залежно від транспорту й категорії вантажу. Передбачено обов'язкову наявність радника з безпеки та подання звітів у випадку аварій. Для морських перевезень Франція також застосовує міжнародні стандарти екологічної та транспортної безпеки (MARPOL, SOLAS) з урахуванням кодексів IMDG, IMSBC, IBC, IGC, що забезпечує уніфікованість і високий рівень захисту [15].

Висновки. Отже, трансформація транспортної політики Європейського Союзу засвідчує перехід від національних до наднаціональних механізмів регулювання, що відображає інтеграційний характер сучасних процесів у сфері вантажних перевезень. Від директивного втручання та модального зсуву акцент поступово змістився до концептів «розумного», «зеленого» та «інтегрованого» транспорту. Основна мета нової політики полягає у відокремленні мобільності від її негативних соціальних та екологічних наслідків. Це відповідає глобальним цілям сталого розвитку та кліматичним стратегіям. Значна увага приділяється інноваційним технологіям і процесам декарбонізації у сфері автоперевезень. Такий підхід забезпечує поєднання економічних, екологічних та соціальних чинників у єдиній системі транспортної політики.

Правові вимоги до планування маршрутів і організації праці у сфері вантажних перевезень відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки та правової визначеності. Європейське законодавство встановлює чіткі норми робочого часу та відпочинку водіїв, які необхідно враховувати при складанні графіків руху. Ігнорування нічних норм може призвести до юридичної недійсності маршрутів і підвищення ризику аварій. Використання спеціальних методик оцінювання дає можливість автоматизувати контроль за відповідністю нормативам. Дотримання таких вимог сприяє зменшенню рівня аварійності, хоча й потребує додаткових фінансових витрат і коригування маршрутів. Це підтверджує важливість поєднання соціального, правового та технічного регулювання.

Узаємозв'язок між розвитком автомобільної інфраструктури та ефективністю вантажних перевезень у країнах ЄС має диференційований характер. У державах Центральної та Східної Європи спостерігається сильна позитивна залежність між довжиною автошляхів та транспортною продуктивністю. Водночас у Західній Європі простежується помірна або навіть зворотна залежність, що пояснюється високим рівнем насиченості інфраструктури та модернізацією без значного фізичного розширення мережі. У динаміці останніх років сила кореляції поступово зменшується, що свідчить про посилення ролі додаткових факторів, таких як цифровізація, розвиток логістики чи інноваційні технології. Це підкреслює складність та багатофакторність впливу інфраструктури на продуктивність перевезень.

Інноваційні технології у сфері вантажних перевезень демонструють значний потенціал підвищення ефективності та екологічності. Технологія формування автоколон передбачає рух вантажівок на мінімальних дистанціях одна від одної, що дає змогу скоротити аеродинамічний опір і зменшити витрати пального до 10 %. Розроблена багаторівнева архітектура управління включає автоматичний контроль транспортних засобів, координацію маневрів та централізоване управління автопарком. Використання хмарних обчислень і систем комунікації забезпечує інтеграцію всіх рівнів управління. Ефективність концепції підтверджена симуляційними дослідженнями, що доводить її практичну значущість. Цей приклад демонструє важливість цифровізації та автоматизації у розвитку сучасної логістики.

Європейське законодавство у сфері транспорту формує комплексну систему правового регулювання, яка охоплює електронну інформацію, телематику, безпеку, управління пропускною спроможністю та створення міжнародних транспортних коридорів. Основними засадами є прозорість, інтеграція з іншими видами транспорту, безпека, уніфікація тех-

нічних стандартів та розвиток інновацій. Значна увага приділяється захисту персональних даних, конфіденційності та екологічним вимогам. Запровадження цих норм забезпечує конкурентоспроможність транспортного ринку ЄС та його інтегрованість у міжнародну систему. Водночас реалізація положень відбувається поступово та вимагає належної координації між державами-членами. Це формує основу для гармонізованого розвитку транспортної інфраструктури.

Отже, правове регулювання вантажних перевезень у Європейському Союзі є багатовимірним явищем, що охоплює політичні, правові, соціальні, інфраструктурні та технологічні складові. Ефективність системи визначається поєднанням інновацій, правових стандартів, безпеки, сталого розвитку та соціальних гарантій. Важливим чинником є гармонізація національних систем у межах єдиного правового простору, що забезпечує стабільність і передбачуваність ринку. Водночас кожна країна зберігає певну специфіку, яка враховується у спільній політиці. Загалом сучасна модель транспортної політики ЄС поєднує наукові підходи та правові інструменти, спрямовані на створення ефективної, безпечної та сталорозвиненої системи вантажних перевезень, що відповідає як внутрішнім потребам, так і глобальним викликам.

Анотація

У статті розкрито особливості правового регулювання вантажних перевезень у Європейському Союзі, акцентуючи увагу на трансформації транспортної політики, яка від початку 2000-х років набула наднаціонального характеру та змінила концептуальні засади регулювання. Відзначено перехід від директивного втручання та модального зсуву до концептів «розумного», «зеленого» та «інтегрованого» транспорту. Такий підхід орієнтується на інноваційні технології, цифровізацію та декарбонізацію, водночас забезпечуючи баланс між мобільністю та її екологічними і соціальними наслідками. Сучасна політика спрямована на інтеграцію економічних, екологічних та соціальних цілей, що відповідає європейським стратегіям сталого розвитку. Розглянуто правові вимоги до організації праці та планування маршрутів, зокрема встановлені норми робочого часу, відпочинку та нічної роботи, що забезпечують правову визначеність і підвищують рівень безпеки. Порушення цих вимог може робити маршрути юридично сумнівними та підвищувати ризик аварій, тоді як їх дотримання водночас скорочує рівень небезпеки, хоч і впливає на витрати перевізників. Це доводить важливість комплексного врахування соціальних, правових і технічних аспектів у сфері перевезень. Окремо розглядається взаємозв'язок між розвитком інфраструктури та ефективністю перевезень, який виявляє суттєві відмінності залежно від регіону. У країнах Центральної та Східної Європи простежується сильна позитивна залежність між довжиною автошляхів та транспортною продуктивністю, тоді як у державах Західної Європи наявна помірна або зворотна залежність, що зумовлено насиченістю інфраструктури та модернізацією без фізичного розширення мережі. Динаміка останніх років свідчить про зниження сили цього взаємозв'язку через зростання ролі цифрових технологій, логістичних рішень та інновацій. Значна увага приділяється впровадженню інноваційних технологій, серед яких особливе місце займає концепція формування автоколон. Такий підхід передбачає рух вантажівок на малій дистанції одна від одної, що зменшує аеродинамічний опір та дозволяє заощаджувати пальне.

Ключові слова: автономні технології, безпека, вантажні перевезення, декарбонізація, електронна інформація, залізничний транспорт, індикатори сталого розвитку, інновації, інфраструктура, інтеграція, логістика, правові відносини, соціальні стандарти, сталий розвиток, транспортна політика, управління пропускною спроможністю, цифровізація.

Kurylo I.V., Ovcharuk S.S., Shkarupa K.V. Features of legal regulation of freight transportation in the EU

Summary

The article analyzes legal relations in the field of freight transportation in the European Union, with particular attention to the transformation of transport policy, which since the early 2000s has acquired a supranational character and changed the conceptual foundations of regulation. It highlights the shift from directive intervention and modal shift to the concepts of "smart," "green," and "integrated" transport. This approach focuses on innovative technologies, digitalization, and decarbonization while ensuring a balance between mobility and its ecological and social consequences. Modern policy is aimed at integrating economic, environmental, and social objectives, which corresponds to European sustainable development strategies. The article examines legal requirements for labor organization and route planning, particularly the established norms of working hours, rest, and night work, which provide legal certainty and increase safety. Violations of these requirements may render routes legally questionable and increase accident risks, whereas compliance reduces hazards, although it affects transport costs. This demonstrates the importance of comprehensively considering social, legal, and technical aspects in the transport sector. The relationship between infrastructure development and transport efficiency is also explored, revealing significant regional differences. In Central and Eastern European countries, there is a strong positive correlation between road length and transport productivity, while in Western Europe there is a moderate or even inverse correlation due to infrastructure saturation and modernization without physical expansion. Recent trends indicate a decline in this correlation, reflecting the growing role of digital technologies, logistics solutions, and innovations. Particular attention is paid to the introduction of innovative technologies, especially the concept of truck platooning. This approach involves vehicles traveling at short distances from each other, which reduces aerodynamic drag and allows fuel savings.

Key words: autonomous technologies, decarbonization, digitalization, electronic information, freight transportation, indicators of sustainable development, infrastructure, innovation, integration, legal regulation, logistics, railway transport, safety, social standards, sustainable development, transport policy, traffic capacity management.

Список використаних джерел:

1. Aditjandra P. T. (2018). Europe's Freight Transport Policy: Analysis, Synthesis and Evaluation. *Preparing for the New Era of Transport Policies: Learning from Experience*. Chapter 8. P. 197–243. DOI: 10.1016/bs.atpp.2018.07.006
2. Goel A. Legal aspects in road transport optimization in Europe. Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review. 2018. Vol. 114. P. 144–162. DOI: 10.1016/j.tre.2018.02.011.
3. Varjan P., Gnap J., Ďurana P., Kostrzewski M. Research on Relationship Between Road Freight Transport and Infrastructure in European Countries. *Transport and Communications*, 2018, Vol. 6, No. 2, pp. 25–29. URL: https://www.researchgate.net/publication/347741829_Research_on_Relationship_Between_Road_Freight_Transport_and_Infrastructure_in_European_Countries
4. Besselink B., Turri V., van de Hoef S.H., Liang K.-Y., Alam A., Martensson J., Johansson K.H. (2015). Cyber-physical Control of Road Freight Transport. arXiv preprint, arXiv:1507.03466v1 [cs.SY]. URL: : https://arxiv.org/abs/1507.03466
5. Varjan P., Gnap J., Ďurana P., Kostrzewski M. (2018). Research on Relationship Between Road Freight Transport and Infrastructure in European Countries. *Transport and Communications*. Vol. 6, No. 2. Pp. 25–29. URL: https://arxiv.org/pdf/2011.06423

6. Regulation (EU) 2020/1056 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2020 on electronic freight transport information. OJ L 249, 31.7.2020, pp. 33–48. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020R1056
7. Commission Regulation (EU) No 1305/2014 of 11 December 2014 on the technical specification for interoperability relating to the telematics applications for freight subsystem of the rail system in the European Union and repealing the Regulation (EC) No 62/2006. OJ L 356, 12.12.2014, pp. 438–488. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2014/1305/oj
8. Directive (EU) 2016/798 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on railway safety (recast). OJ L 138, 26.5.2016, pp. 102–149. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2016/798/oj
9. Regulation (EU) No 913/2010 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 concerning a European rail network for competitive freight. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010R0913
10. Commission Implementing Regulation (EU) 2016/545 of 7 April 2016 on procedures and criteria concerning framework agreements for the allocation of rail infrastructure capacity. OJ L 94, 8.4.2016, pp. 1–11. ELI: http://data.europa.eu/eli/reg_impl/2016/545/oj
11. Touratier-Muller, N., & Jaussaud, J. (2021). Development of Road Freight Transport Indicators Focused on Sustainability to Assist Shippers: An Analysis Conducted in France through the FRET 21 Programme. Sustainability, 13(17), 9641. https://doi.org/10.3390/su13179641
12. Kubasáková I., Kubáňová J., Kollárová P. (2021)/ The Case Study of International Transport by the Freight Forwarder in France. Communications – Scientific Letters of the University of Zilina. Vol. 23, No. 4. P. A256–A263. URL:https://www.researchgate.net/publication/355000830_The_Case_Study_of_International_Transport_by_the_Freight_Forwarder_in_France
13. Dablanc L., Diziain D., Levifve H. (2011). Urban freight consultations in the Paris region // European Transport Research Review. Vol. 3. P. 47–57. URL: https://etrr.springeropen.com/articles/10.1007/s12544-011-0049-2
14. Code des transports. (2025). Partie réglementaire, Livre III : Réglementation du travail spécifique au transport routier, Articles R3311-1 à R3315-12. Version consolidée au 2 août. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000033450205
15. Ministère de la Transition écologique et de la Cohésion des territoires. La réglementation du transport de marchandises dangereuses (TMD) (2025). Publié le 5 février 2024. URL: https://www.ecologie.gouv.fr/reglementation-du-transport-marchandises-dangereuses-tmd

Дата надходження статті: 08.07.2025
Дата прийняття статті: 19.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.951:351.82:338.5:662.76(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.26

Іванищук А.А.
доктор юридичних наук професор,
директор,
Науково-дослідний інститут морського і космічного права
ORCID ID: 0000-0001-9664-3120

Підберезних І.Є.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри історії факультету політичних наук,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0001-9906-4327

Сердюк Є.В.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін,
Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
ORCID ID: 0000-0002-5467-7207

ПІДЗАКОННА ПРАВОТВОРЧІСТЬ У СФЕРІ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

Вступ. Сьогодні підзаконна правотворчість у сфері ринку природного газу в Україні є однією з найважливіших складових правового регулювання енергетичного сектору. Вона забезпечує деталізацію та конкретизацію положень законів, створює дієві механізми їх практичної реалізації та дозволяє швидко реагувати на динамічні виклики. Саме підзаконні нормативно-правові акти забезпечують баланс між загальними законодавчими приписами та конкретними управлінськими потребами. Такий підхід формує гнучку систему правового впливу, яка здатна враховувати як публічні, так і приватні інтереси.

Проблематика підзаконної правотворчості у газовій сфері полягає у відсутності єдиного системного підходу, що тривалий час зумовлювало прогалини у правовому полі. Регулювання часто здійснювалося через акти Кабінету Міністрів України, рішення Національної комісії чи накази підприємств без комплексної узгодженості та системності. Це призводило до зниження рівня прозорості та конкуренції на ринку природного газу, створювало правову невизначеність для учасників відносин. У результаті виникала потреба підвищення якості нормопроєктування та контролю за відповідністю підзаконних актів Конституції та законам.

Важливою проблемою також є співвідношення законів і підзаконних актів щодо визначення компетенції суб'єктів. У багатьох випадках саме підзаконні нормативно-правові акти регламентують порядок реалізації прав і обов'язків, що може створювати ризик перевищення повноважень органами виконавчої влади. Наявність таких ризиків поро-

© Іванищук А.А., Підберезних І.Є., Сердюк Є.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

джує потребу посиленого судового контролю та правового моніторингу. Судова практика підтверджує важливість забезпечення легітимності підзаконних актів, а також демонструє їхню ключову роль у практичній реалізації законодавчих норм.

Ще однією проблемною площиною є баланс між публічними і приватними інтересами у сфері газовидобутку та транспортування природного газу. Підзаконні акти не лише визначають межі державного контролю, а й створюють умови для діяльності суб'єктів господарювання, що потребує врахування принципів правової визначеності. Недостатня узгодженість нормативного забезпечення призводить до колізій і конфліктних ситуацій, які доводиться врегульовувати в судовому порядку. Це підтверджує важливість якісного та системного підходу у сфері підзаконної правотворчості.

Актуальність дослідження підзаконної правотворчості у сфері ринку природного газу зумовлена потребою створення цілісної та узгодженої системи нормативно-правового регулювання. Така система має гарантувати стабільність і передбачуваність правових відносин, забезпечувати прозорість та ефективність управлінських рішень. Вона має стати дієвим інструментом державної політики, спрямованої на розвиток енергетичного сектору та гарантування енергетичної безпеки України. Саме в цьому контексті підзаконна правотворчість розглядається як один із ключових механізмів зміцнення правопорядку і гармонізації взаємин між державою та учасниками ринку природного газу.

Огляд останніх досліджень. До проблематики інструментів публічного адміністрування в Україні зверталися вчені в галузі адміністративного права Л. Авраменко, І. Андрушков, А. Берлач, В. Бевзенко, П. Діхтієвський, І. Долуда, О. Жукова, М. Жуков, В. Галунько, О. Гулак, Т. Кравцова, А. Ліжевський, М.В. Лимар, О. Махмурова-Дишлюк, Р. Мельник, О. Мілієнко, Н. Петрова, О. Петришин, Ю. Ромашов, О. Сергійчук, О. Фелик, М. Цвік та ін. Проте комплексного аналізу розглядуваної нами проблематики в умовах сьогодення вони не здійснювали, а зосередили свої наукові зусилля на найбільш загальних чи спеціальних наукових питаннях.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії права, адміністративного права та чинного законодавства узагальнити підзаконну правотворчість у сфері ринку природного газу України.

Виклад основних положень. Згідно із тлумачним словником української мови поняття «акт» охоплює кілька взаємопов'язаних площин: це може бути дія чи подія як виявлення людської діяльності; завершена частина драматичного твору; писаний документ або офіційний запис, що має юридичне чи суспільне значення; а також урочистий захід у навчальному закладі. Спільною рисою для всіх значень є фіксованість певного результату у вигляді дії, тексту чи події, яка набуває завершеності та може бути відтворена чи засвідчена. Тобто «акт» є універсальною категорією, що відображає конкретизовану й завершену форму діяльності людини або організації [1]. Підзаконний акт, за визначенням Парламентського офісу радника з питань законодавства Нового Південного Уельсу, є формою нормативно-правового регулювання, що ухвалюється на підставі та в межах повноважень, делегованих законом, і має силу лише в тій частині, що узгоджується з актом парламенту. Його сутність полягає в деталізації та конкретизації положень закону, забезпеченні їх реалізації через установлення більш чітких правил чи процедур. Такі акти завжди вторинні щодо законів і підлягають контролю за відповідністю основному джерелу права [2].

У теорії вітчизняного права підзаконні нормативно-правові акти визначаються як акти, що ухвалюються уповноваженими суб'єктами нормотворчості на основі законів і не мають їм суперечити. Їх ухвалення зумовлюється потребою створення норм права для реалізації владних повноважень і конкретизації законодавчих приписів з метою опера-

тивного вирішення питань регулювання. Такі акти класифікуються за різними критеріями – суб'єктами ухвалення (президент, уряд, міністерства, органи місцевого самоврядування), зовнішньою формою (укази, постанови, накази, інструкції), сферою дії (загальні, місцеві, відомчі, локальні). Вони також розрізняються за характером нормотворчої компетенції – власної чи делегованої, порядком ухвалення (одноособові й колегіальні), а також за кількістю суб'єктів (одним чи кількома). Важливим є й поділ за характером відомостей: акти з відкритим або обмеженим доступом [3, с. 201–203].

В адміністративному праві підзаконний нормативно-правовий акт є офіційним документом, ухваленим суб'єктом правотворчої діяльності в порядку, визначеному Конституцією України та законами, що містить норми права і призначений для неодноразового застосування. Його видання здійснюється уповноваженими органами, серед яких – Президент України, Кабінет Міністрів, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій та органи місцевого самоврядування. Такі акти ухвалюються на основі Конституції, законів і міжнародних угод і є засобом конкретизації та деталізації законодавчих норм. Вони мають низку ознак – загальнообов'язковість, неперсоніфікований характер, підпорядкованість законам і Конституції, нормативність та багаторазове застосування. Класифікація актів здійснюється за юридичною силою, змістом, масштабом дії, сферою застосування та іншими критеріями. Обов'язковими вимогами до них є дотримання компетенції органу, процедури ухвалення та правил нормопроєктувальної техніки. Дія підзаконних актів визначається в часі, просторі та за колом осіб, охоплюючи громадян, іноземців, юридичних осіб та інших суб'єктів. Вони можуть бути припинені, зупинені чи скасовані в установленому порядку, а в разі порушення вимог – визнані нікчемними чи оспорюваними в адміністративному судочинстві [4, с. 210–224].

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2007 р. № 871-р «Про підвищення рівня безпеки газопостачання населення» є прикладом підзаконного нормативно-правового акта, спрямованого на вдосконалення державного нагляду у сфері використання природного газу в побуті. Документ уповноважує Державну службу з питань праці на здійснення технічного розслідування причин та обставин аварій, пов'язаних із газопостачанням, а також містить доручення іншим міністерствам щодо кадрового й фінансового забезпечення контролю та підготовки змін до нормативних актів. Розпорядження стало результатом посилення регуляторної політики у сфері безпеки газопостачання, визначивши координаційну роль Держпраці в аварійному контролі та створивши правові умови для запобігання техногенним ризикам для населення. Цей приклад демонструє, що підзаконні акти здатні делегувати конкретні управлінські функції, регулюючи оперативні питання публічного адміністрування [5].

Є. Гетьманом підзаконні нормативно-правові акти розглядаються як важливий елемент правової системи України, що забезпечує конкретизацію та реалізацію положень законів на практиці. Вони визначаються як офіційні письмові документи, ухвалені уповноваженими органами виконавчої влади на основі та для виконання Конституції й законів України. Ключовою рисою таких актів є їхня підпорядкованість законам, яка виявляється у змістовій відповідності, ієрархічній залежності та правовій підставі їх ухвалення. Науковець наголошує, що попри наявність значної кількості досліджень у чинному законодавстві України відсутнє чітке визначення поняття підзаконного акта, що створює колізії у сфері нормотворчої діяльності [6].

С. Кіцул підкреслює, що публічне адміністрування газовидобувної галузі України спирається на чітко визначене нормативне підґрунтя, яке формується спеціальними адміністративно-правовими нормами. Вони закріплені в нормативно-правових актах різ-

ної юридичної сили – від законів до підзаконних актів центральних органів виконавчої влади. Така система норм забезпечує упорядковане регулювання діяльності суб'єктів газовидобутку, окреслює їхню компетенцію та повноваження, а також гарантує реалізацію державної політики в цій стратегічній сфері. Водночас подвійна функція нормативного забезпечення полягає в тому, що воно одночасно є адміністративним інструментом управління ресурсами для державних органів і правовою основою для діяльності та розвитку надрокористувачів. Це дозволяє утримувати баланс між публічними інтересами держави (контроль, безпека, справедливий розподіл ресурсів) та приватними інтересами суб'єктів господарювання [7].

Показовим прикладом є постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 28 січня 2025 року у справі № 560/6300/24, де суд скасував рішення першої інстанції та наголосив на законності затвердження ліміту на використання природних ресурсів у межах природно-заповідного фонду навіть за відсутності локального підзаконного нормативного акта (Порядку). Суд установив, що Департамент природних ресурсів та екології Хмельницької ОВА діяв у межах ст. 9-1 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та положення про свій департамент, затвердженого розпорядженням голови ОДА. При цьому було роз'яснено, що відсутність внутрішньообласного Порядку не є підставою для визнання перевищення повноважень, оскільки ліміт має допоміжний характер і створює правові передумови для видачі дозволу. Суд наголосив, що легітимність процедури забезпечується прямою законодавчою нормою, яка визначає суб'єкта та його компетенцію, а не наявністю спеціального підзаконного акта [8].

М. Перерва, аналізуючи стан нормативно-правового регулювання ринку природного газу в Україні, звернув увагу на визначальну роль підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері. Довгий час регулювання відбувалося переважно на основі постанов Кабінету Міністрів України, рішень Національної комісії регулювання електроенергетики та наказів «Нафтогазу України». Відсутність єдиного системного підходу до підзаконного регулювання призводила до прогалин у правовому полі та не гарантувала належного рівня прозорості й конкуренції на газовому ринку. Окрему увагу автор приділяє проблемам доступу до газотранспортної системи, що залишається одним із ключових аспектів забезпечення справедливих умов для учасників ринку [9].

О. Беляневич проаналізувала правове регулювання діяльності оператора газотранспортної системи України, зокрема під час виконання функції балансування природного газу. Авторка доводить, що транспортування газу за своєю сутністю відповідає визначенню перевезення вантажів і тому має регулюватися нормами глави 32 Господарського кодексу України. Вона вказує, що до правовідносин, які виникають у межах угод транспортування, поряд із нормами Цивільного кодексу потрібно застосовувати положення законів України «Про транспорт», «Про трубопровідний транспорт» і «Про ринок природного газу». При цьому обґрунтовується, що балансування газотранспортної системи не можна розглядати крізь призму надання послуг відповідно до глави 63 Цивільного кодексу. Натомість використання механізмів купівлі-продажу дозволить забезпечити прозоре ціноутворення та уникнути необґрунтованого боргового навантаження на кінцевих споживачів [10].

У вирішенні суперечок щодо законності підзаконних нормативно-правових актів показовим є рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 11 серпня 2020 року у справі № 640/9828/20. Суд дослідив правомірність актів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, прийнятих на виконання Закону України «Про ринок природного газу» (№ 329-VIII). Було

підтверджено законність ухвалення Кодексу газорозподільних систем (постанова № 2494), Правил постачання природного газу (постанова № 2496), Типового договору постачання (№ 2500) та Типового договору розподілу (№ 2498). Ці акти, зареєстровані в Міністерстві юстиції України, пройшли правову експертизу та визнані юридично обов'язковими для реалізації реформи ринку газу, зокрема для врегулювання доступу споживачів до мереж і договірних відносин із постачальниками та операторами. Суд відхилив доводи позивача щодо невідповідності цих актів закону, наголосивши, що не було доведено жодного факту порушення його прав [11].

Відповідно до Закону України «Про правотворчу діяльність» підзаконний нормативно-правовий акт визначається як акт, ухвалений суб'єктом правотворчої діяльності на основі та для виконання Конституції України, законів або міжнародних угод, що діють для України. Такі акти мають узгоджуватися з нормами актів вищої юридичної сили та не суперечити їм, а також узгоджуватися між собою. Закон передбачає, що підзаконні акти видаються у формах, закріплених у Конституції чи законах, зокрема у вигляді положень, правил, порядків, інструкцій, які після затвердження компетентним органом набувають юридичної сили. Важливою особливістю їхнього правового статусу є визначене місце в ієрархії нормативно-правових актів (ст. 19 Закону), де вони займають рівень після законів, указів Президента та постанов Верховної Ради України [12].

Н. Атаманчук зосередила увагу на розкритті теоретико-правової природи підзаконних нормативно-правових актів у світлі положень нового Закону України «Про правотворчу діяльність». Авторка аналізує класифікацію цих актів, їх функційне призначення та процедурні етапи від підготовки до ухвалення та скасування. Значна увага приділена ролі правової ієрархії, у межах якої підзаконні акти займають проміжне місце між законами та внутрішніми актами органів влади, що забезпечує узгодженість системи нормативного регулювання. Окремо наголошується на значенні державної реєстрації та правового моніторингу як способів забезпечення легітимності й контролю якості підзаконної правотворчості [13].

Підкреслюється важливість підзаконних нормативно-правових актів як інструменту конкретизації положень Конституції та законів, що робить систему правового регулювання більш гнучкою та оперативною. За умови дотримання принципів правової визначеності та якісного нормопроєктування підзаконна правотворчість не суперечить ідеї верховенства права, а навпаки – є його практичним втіленням. Особливу увагу авторка приділяє потребі підвищення професійного рівня суб'єктів нормотворчої діяльності, а також розбудові ефективних механізмів планування, контролю й оцінювання впливу підзаконних нормативних актів [14].

Висновки. Отже, поняття «акт» у тлумачному значенні охоплює широкий спектр від дії чи події до юридично значущого документа. У правовій системі підзаконні акти займають особливе місце, оскільки вони завжди похідні від законів й ухвалюються на їх виконання. Їх головне призначення полягає в деталізації законодавчих приписів, закріпленні процедурних правил та забезпеченні механізмів реалізації права. При цьому такі акти контролюються на предмет відповідності основному джерелу права, що гарантує їхню законність. Водночас вони забезпечують необхідну гнучкість у правовому регулюванні суспільних відносин. Отже, підзаконні нормативно-правові акти є практичним інструментом реалізації законів.

У вітчизняній правовій доктрині підзаконні нормативно-правові акти визначаються як такі, що ухвалюються уповноваженими суб'єктами на основі закону і не мають йому суперечити. Вони мають похідний характер і мусять конкретизувати законодавчі положення, оперативно врегульовуючи управлінські питання. Система їх класифікації

є багаторівневою та враховує як суб'єктів ухвалення, так і форми вираження, сферу дії, компетенцію та процедуру ухвалення. Це дозволяє охопити широкий спектр правових ситуацій та забезпечити дієвість державного регулювання. Водночас така багатовимірність вимагає чіткого контролю за дотриманням меж повноважень. Завдяки цьому підзаконні акти зберігають баланс між ефективністю та правовою визначеністю.

В адміністративному праві підзаконні нормативно-правові акти розглядаються як обов'язкові документи, що містять норми загального характеру та розраховані на багаторазове застосування. Їх ухвалюють органи виконавчої влади різного рівня, а також місцеві органи влади. Для них характерна загальнообов'язковість, нормативність, підпорядкованість законам і Конституції, а також неперсоніфікований характер. Важливим є визначення меж їхньої дії в часі, просторі та за колом осіб. Такі акти можуть бути зупинені, скасовані або визнані недійсними через судові процедури. Це свідчить про їхню значну роль у системі публічного адміністрування та водночас – про високий рівень юридичного контролю.

Прикладом підзаконного акта у сфері ринку природного газу є урядове розпорядження, спрямоване на підвищення безпеки газопостачання. Воно передбачало передання функцій контролю уповноваженому органу та зобов'язувало інші міністерства забезпечити фінансування й кадрову підтримку. Такий документ посилив систему державного нагляду за використанням природного газу в побуті та визначив координаційну роль відповідного органу у сфері аварійного контролю. У результаті було створено правові умови для запобігання техногенним ризикам і підвищення рівня безпеки населення. Цей приклад демонструє здатність підзаконних актів регулювати оперативні аспекти публічного адміністрування. Водночас він підтверджує важливість їхньої координаційної та регуляторної функції.

У наукових працях підзаконні нормативно-правові акти розглядаються як ключовий елемент у регулюванні ринку природного газу. Звертається увага на відсутність чіткого законодавчого визначення цього поняття, що породжує колізії в нормотворчій діяльності. Підкреслюється, що такі акти формують нормативне підґрунтя для видобувної та транспортної діяльності, забезпечуючи баланс між публічними та приватними інтересами. Наголошується на проблемах відсутності системності в підзаконному регулюванні, а також на дискусійних питаннях щодо правового статусу оператора газотранспортної системи. Підкреслюється роль судової практики, яка підтверджує законність ухвалення підзаконних актів у межах визначених повноважень.

Отже, підзаконна правотворчість у сфері ринку природного газу є потрібним інструментом забезпечення стабільності та гнучкості правового регулювання. Вона конкретизує положення Конституції та законів, дозволяючи оперативно реагувати на потреби суспільства й ринку. Судова практика підтверджує легітимність підзаконних актів як невід'ємної частини реформи газового сектору. Водночас ефективність цього інструменту залежить від дотримання принципів правової визначеності, якісного нормопроєктування та належного контролю. Підзаконні нормативно-правові акти забезпечують баланс між стабільністю законодавчої системи та потребою в оперативному управлінні. Саме завдяки цьому вони є невід'ємною складовою сучасної правової системи України.

Анотація

У статті здійснено комплексний аналіз підзаконної правотворчості у сфері ринку природного газу в Україні, що є ключовим інструментом реалізації законодавчих приписів і забезпечення належного функціювання енергетичного сектору. Розкрито зміст поняття «акт» у тлумачному значенні, який охоплює як загальні прояви діяльності людини, так і юридично

значущі документи. Акцентовано на тому, що підзаконні нормативно-правові акти є похідними від законів й ухвалюються уповноваженими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування на основі Конституції, законів і міжнародних договорів. Вони мають деталізувати та конкретизувати законодавчі приписи, будучи універсальним інструментом правового регулювання. Значну увагу приділено класифікації підзаконних актів за суб'єктами ухвалення, формами вираження, сферою дії, процедурою прийняття та характером компетенції. В адміністративному праві ці акти визначаються як документи загальнообов'язкового характеру, розраховані на багаторазове застосування та здатні охоплювати як громадян, так і юридичних осіб. Окремо підкреслено, що підзаконні акти можуть бути скасовані чи визнані нікчемними в судовому порядку, що підтверджує їхній високий рівень юридичного контролю. Практичний аспект розкрито на прикладі розпорядження уряду про підвищення безпеки газопостачання, яке делегувало контрольні функції уповноваженому органу та визначило координаційні повноваження у сфері технічного нагляду. Це доводить, що підзаконні акти можуть регулювати оперативні питання публічного адміністрування, створюючи умови для запобігання техногенним ризикам. У роботі відображено роль підзаконних актів як у газовидобувній діяльності, так і в регулюванні транспортування природного газу, що потребує балансу між публічними та приватними інтересами. Проаналізовано відсутність системності в підзаконному регулюванні газового ринку, що призводило до правових прогалин і знижувало рівень конкуренції та прозорості. Відзначається, що ефективність підзаконної правотворчості залежить від дотримання принципів правової визначеності, належної якості нормопроєктування та контролю за їх реалізацією.

Ключові слова: адміністративне право, баланс, держава, енергетичний сектор, закон, компетенція, контроль, надрокористувачі, підзаконний акт, правотворчість, публічне адміністрування, ринок природного газу, судова практика.

Ivanyshchuk A.A., Pidbereznykh I.Ye., Serdiuk Ye.V. Legal regulation in the sphere of the natural gas market in Ukraine

Summary

The article provides a comprehensive analysis of subordinate law-making in the natural gas market of Ukraine, which serves as a key instrument for the implementation of legislative provisions and ensures the proper functioning of the energy sector. The concept of an «act» is revealed in its explanatory meaning, encompassing both general manifestations of human activity and legally significant documents. Emphasis is placed on the fact that subordinate normative legal acts are derived from laws and are adopted by authorized bodies of executive power and local self-government based on the Constitution, laws, and international treaties. They are intended to specify and concretize legislative provisions, serving as a universal tool of legal regulation. Considerable attention is devoted to the classification of subordinate acts according to the subjects of adoption, forms of expression, scope of application, procedure of adoption, and the nature of competence. In administrative law, these acts are defined as documents of a binding nature, intended for repeated application and capable of covering both citizens and legal entities. It is also stressed that subordinate acts may be annulled or declared void by a court, which confirms their high level of legal control. The practical aspect is illustrated by a government order on improving the safety of gas supply, which delegated control functions to the authorized body and defined coordination powers in the field of technical supervision. This proves that subordinate acts can regulate operational issues of public administration, creating conditions for preventing technological risks. The study highlights the role of subordinate acts both in gas production and in the regulation of natural gas transportation, which requires balancing public

and private interests. The lack of systemic regulation in the gas market is analyzed, which led to legal gaps and reduced the level of competition and transparency. It is noted that the effectiveness of subordinate law-making depends on adherence to the principles of legal certainty, the proper quality of law-drafting, and effective control over their implementation.

Key words: administrative law, balance, competence, control, energy sector, law, natural gas market, public administration, rulemaking, state, subordinate act, subsoil users, judicial practice.

Список використаних джерел:

1. Акт / Словник української мови: в 11 т. / ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=акт
2. Subordinate legislation // Парламентський офіс радника з питань законодавства Нового Південного Уельсу. 2023. URL: https://legislation.nsw.gov.au/information/subordinate-legislation
3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
4. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.
5. Про підвищення рівня безпеки газопостачання населення: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2007 р. № 871-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 80. Ст. 2978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871-2007-р#Text
6. Гетьман Є. А. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 92–98. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5138
7. Кіцул С. Ю. Нормативне забезпечення публічного адміністрування газовидобувної галузі України. *Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право*. 2018. Вип. 6(1). С. 59–63. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_1/59.pdf.
8. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 28 січня 2025 року у справі № 560/6300/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118346315
9. Перерва М. Нормативно-правове регулювання ринку природного газу в Україні. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 11, ч. 3. С. 343–346. ISSN 1993-0259, ISSN 2219-4649. URL: http://www.economics.kname.edu.ua/images/stories/11_3/343-346.pdf
10. Беляневич О. Питання правової кваліфікації відносин балансування газотранспортної системи. *Економічний аналіз*. 2022. Вип. 32. С. 343–346. Донецький національний університет імені Василя Стуса. orcid.org/0000-0002-2590-2807.
11. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 11 серпня 2020 року у справі № 640/9828/20. *Офіційний портал Єдиного державного реєстру судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91500555
12. Про правотворчу діяльність: Закон України від 19 квітня 2023 р. № 3354-IX (в редакції від 19 квітня 2025 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text.
13. Атаманчук Н. І. Місце та роль підзаконних нормативно-правових актів в системі чинного законодавства України. *Новий український закон*. 2024. № 3. С. 65–74. DOI: 10.51989/NUL.2024.3.8.

14. Атаманчук Н. В. Теоретико-правові засади підзаконної правотворчості в Україні в контексті реалізації Закону «Про правотворчу діяльність». *Юридичний вісник України*. 2023. № 4. С. 24–28.

Дата надходження статті: 08.07.2025
Дата прийняття статті: 19.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.25(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.27

Бойчук А.Ю.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного управління та цифрової економіки
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: 0009-0006-2272-7130

Кокорєв О.В.
доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики, соціальних комунікацій і ІТ-права
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: 0000-0001-7391-2498

Тарасов А.В.
доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри журналістики,
соціальних комунікацій і ІТ-права
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку,
адвокат, керівник
Адвокатське об'єднання «Перфекція»
ORCID ID: 0000-0002-1968-4858

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Місцеве самоврядування виступає одним з фундаментальних принципів конституційного ладу України і має безпосередній вплив на реалізацію принципів народного суверенітету. Саме тому вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування є особливо важливим в контексті сучасних змін в українському суспільстві. Водночас, сучасний стан регулювання у цій сфері виявляє низку питань, які потребують комплексного вирішення. Так, введення в Україні правового режиму воєнного стану потребує налагодження взаємозв'язку між органами місцевого самоврядування та органами державної влади, зокрема військовими адміністраціями. Все це потребує належного нормативного регулювання з боку держави.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї статті є аналіз актуальних питань вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування в Україні. Виходячи з означеної мети, ставляться наступні завдання: провести аналіз нормативного регулювання повноважень Генерального штабу Збройних Сил України та обласних військових адміністрацій; розглянути позитивні ініціативи щодо удосконалення законодавства про місцеве самоврядування.

Методологія дослідження. Методологічна основа дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонау-

© Бойчук А.Ю., Кокорєв О.В., Тарасов А.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

кових, міждисциплінарних і спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод дозволив дослідити місцеве самоврядування як динамічне соціально-правове явище. Цей метод сприяв виявленню закономірностей взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування в умовах дії правового режиму воєнного стану. Системний підхід дав змогу розглянути місцеве самоврядування як складову частину єдиної системи публічної влади. Аксіологічний метод був використаний для виявлення ціннісних засад місцевого самоврядування в умовах дії правового режиму воєнного стану. Герменевтичний метод застосовувався для інтерпретації положень Конституції України, законів «Про місцеве самоврядування в Україні» [1], «Про правовий режим воєнного стану» [2] та законопроєктів, спрямованих на удосконалення правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в період дії правового режиму воєнного стану. Формально-юридичний метод став основним для дослідження норм законодавства, що визначають порядок формування і функціонування військових адміністрацій, а також для оцінки правової визначеності положень про Єдиний державний реєстр актів місцевого самоврядування. Застосування цього методу дало змогу виявити прогалини у нормативному регулюванні та сформулювати пропозиції щодо їх усунення.

Огляд літератури. Питання місцевого самоврядування постійно перебуває у полі зору вітчизняних дослідників. Ряд дослідників порівнювали вітчизняну модель місцевого самоврядування з закордонними підходами. Так, С. Серьогіна [3] розглядала особливості правового регулювання місцевого самоврядування у розрізі євроінтеграційних рухів України. Т. Мурзіна [4] дослідила особливості законодавства стосовно місцевого самоврядування країн Європи. Ю. Бальцій [5] присвятив своє дослідження шляхам вдосконалення системи місцевого самоврядування в Україні, використовуючи передовий досвід Грузії. Інші дослідники, розглядали лише національну модель. Зокрема, К. Владовська, С. Мельник [6] дослідили взаємодію органів державної влади і місцевого самоврядування. С. Соха [7] здійснив аналіз правових аспектів організації та функціонування інституту місцевого самоврядування в Україні в контексті сучасних демократичних перетворень та децентралізаційних процесів. Ю. Мальчин [8] розглянув особливості розвитку місцевого самоврядування в Україні. О. Васильченко [9] приділив увагу інституту народного представництва в системі місцевого самоврядування в Україні. О. Гадзіковський [10] розглянув процеси реформування системи місцевого самоврядування в Україні в сучасних умовах. Проте, незважаючи на ряд різнобічних досліджень природи місцевого самоврядування в Україні і пропозицій щодо його вдосконалення, комплексного аналізу актуальних питань вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування в Україні не проводилося.

Результати дослідження та дискусія. Інститут місцевого самоврядування в Україні посідає ключове місце у структурі демократичної державності, оскільки гарантує децентралізацію публічної влади та надає територіальним громадам реальну можливість самостійно вирішувати питання, пов'язані з організацією та забезпеченням їхнього повсякденного буття [11, с. 8]. При цьому, чим ефективніше функціонує система місцевого самоврядування, тим менше з'являється на місцях гострих протиріч між інтересами держави і територіальних громад [12, с. 15]. Отже, належне його функціонування сприяє формуванню ефективної системи публічного управління, побудованої на принципах субсидіарності, відкритості та підзвітності, а також забезпечує інтеграцію інтересів населення у процеси прийняття владних рішень. Важливим елементом цього виступає вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування в Україні.

Розглядаючи проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим

воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану [13] і зауваження Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України до проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану [14] вбачається, що у другому абзаці нової редакції частини третьої статті 4 Закону «Про правовий режим воєнного стану» [2] передбачається, що «військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації» [14].

Разом з тим, у проекті не враховано, що окремі його положення фактично покладають на Генеральний штаб Збройних Сил України частину повноважень обласної військової адміністрації у випадках, коли на відповідній території остання не створена. Зокрема, йдеться про абзац перший частини п'ятої та абзац п'ятий частини сьомої статті 4 у запропонованій редакції. З огляду на це, для усунення суперечностей та забезпечення юридичної визначеності як елементу принципу верховенства права (стаття 8 Конституції України [15]) доцільно змінити формулювання абзацу другого частини третьої статті 4 у редакції проекту, замінивши слова «за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації» на «за пропозицією обласної військової адміністрації (у разі її утворення) або Генерального штабу Збройних Сил України (якщо у відповідній області обласна військова адміністрація не утворена)» [14].

Аналогічна проблема простежується і в абзаці першому нової частини четвертої статті 9 Закону, де не враховано можливості відсутності обласної військової адміністрації. У цьому зв'язку пропонується уточнити текст зазначеного абзацу, замінивши слова «з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації» на «з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації (у разі її утворення) або голови обласної державної адміністрації (якщо у відповідній області обласна військова адміністрація не створена)» [14].

Крім того, дискусійними є положення проекту, відповідно до яких «військові адміністрації населених пунктів, районні та обласні військові адміністрації здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування» (частина восьма статті 4 Закону у редакції проекту). Вказане формулювання потребує узгодження з положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1]. Зокрема, згідно з частиною п'ятою статті 78 цього Закону, повноваження місцевих рад можуть бути достроково припинені у випадках, визначених законами «Про військово-цивільні адміністрації» [16] та «Про правовий режим воєнного стану» [2], з дня набрання чинності актом Президента України про утворення відповідної адміністрації. Аналогічна норма міститься і щодо дострокового припинення повноважень сільського, селищного та міського голови. Натомість у запропонованих змінах дострокове припинення повноважень зазначених органів місцевого самоврядування не передбачене, що створює колізію між окремими нормами законодавства [14].

Також важливими щодо вдосконалення законодавства України про місцеве самоврядування виступають проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування [17] та зауваження Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України до проекту закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності актів органів та посадових осіб місцевого само-

врядування [18]. Положення законопроекту передбачають, що контрольні функції органу, відповідального за нагляд за законністю, та органів місцевого самоврядування повинні здійснюватися у встановлені терміни з використанням інформації, що міститься в єдиному державному реєстрі діяльності органів місцевого самоврядування (далі – «реєстр»). Впровадження цього інструменту регулюється новою статтею 59^2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1; 18].

Згідно зі змістом вищезазначеної статті, реєстр розраховано як централізовану інформаційну система для довгострокового збору, реєстрації, обробки та зберігання заходів, затверджених органами місцевого самоврядування та посадовими особами. Його функціональна мета полягає у забезпеченні прозорості діяльності цих органів, зберіганні та захисті публічної інформації, створенні єдиної практики правозастосування, підвищенні законності прийнятих рішень та оптимізації адміністративних процедур [18].

Однак ні чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1], ні положення законопроекту не містять жодних положень, які зобов'язували б місцеві органи влади та їхніх посадових осіб реєструвати затверджені заходи в реєстрі. Не існує також жодних положень щодо юридичної відповідальності за несвоєчасну, неповну або відсутню реєстрацію заходів. Поточна редакція § 59 пункту 11 закону лише встановлює обов'язок їх офіційного оприлюднення, не пов'язуючи цей процес із внесенням інформації до реєстру. За таких обставин існує ризик, що цілі прозорості, практичної послідовності та належного контролю законності залишаться лише деклараціями, без будь-якого обов'язку реєструвати всі дії в реєстрі [18].

Крім того, пропоновані положення не враховують положення ст. 26, абз. 2 та 3 Закону України «Про публічні електронні реєстри» [19], згідно з якими закон, що створює реєстр, повинен визначати параметри, що регулюють його функціонування. Законопроект не конкретизує низку ключових питань: типи даних та метаданих у реєстрі, вимоги до документів та порядок їх реєстрації, правила управління, умови інтеграції з іншими державними інформаційними системами та механізми управління ризиками та інформування користувачів про можливі порушення цілісності даних. Така фрагментація правових норм суперечить вимогам статті 19 Конституції України [15], згідно з якою повноваження державних органів визначаються виключно законом, а також суперечить принципу правової визначеності, закріпленому в статті 8 Конституції [18].

Слід також зазначити думку міжнародних експертів. У висновку Центру експертних знань Ради Європи з питань належного врядування від 27 листопада 2020 року (пункт 31) щодо законопроекту № 4298 підкреслює, що відсутність селективного або ризик-орієнтованого механізму контролю призводить до надмірного навантаження на органи місцевого самоврядування, що суперечить принципу пропорційності, закріпленому в Європейській хартії місцевого самоврядування [20]. У своєму додатковому висновку від 21 лютого 2024 року (пункт 47) той самий центр згадує про ризики корупції та небезпеку надмірного адміністративного втручання в індивідуальні рішення [18].

Положення законопроекту, що стосуються можливості тимчасового призупинення діяльності органів місцевого самоврядування у випадках, коли така діяльність виявляє ознаки загрози територіальній цілісності держави (ст. 76^1 п. 11–12, ст. 16^1 п. 12 і 13), заслуговують на окрему оцінку. Призупинення означає автоматичне припинення даної діяльності, заборону юридично значущих дій, зокрема передачі майна, та інші правові наслідки. Однак законопроект не встановлює обов'язку оприлюднювати інформацію про такі випадки, що порушує прозорість та правову визначеність. Цей недолік необхідно виправити, щоб забезпечити належний баланс між інтересами національної безпеки та принципами демократичного врядування [18].

Висновки. Аналіз положень проекту закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану виявляє певні невідповідності, які можуть спричинити правову невизначеність щодо функціонування військових адміністрацій. Це стосується, зокрема, того, що розподіл повноваженнями Генерального штабу Збройних Сил України та обласних військових адміністрацій у разі їх неутворення, а також до того, що умови здійснення повноважень військовими органами влади суперечать положенням Закону «Про місцеве самоврядування в Україні». Виявлені проблеми можна вирішити шляхом уточнення формулювань статей 4 та 9 закону, що дозволить уникнути дублювання повноважень та забезпечити належний баланс між правовим режимом воєнного стану та гарантіями місцевого самоврядування. Такий підхід був би узгоджений із принципом верховенства права, зокрема з елементом правової визначеності, закріпленим у статті 8 Конституції України.

Аналіз положень проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, виявляє низку позитивних ініціатив, зокрема створення єдиного державного реєстру актів місцевого самоврядування для забезпечення прозорості, єдиного застосування права та законності. Водночас, відсутність правового регулювання його функціонування, відсутність обов'язку реєстрації правових актів у реєстрі та недоліки у визначенні його структури та адміністративних процедур вимагають ретельного перегляду відповідних положень.

Особливої уваги потребують також норми щодо зупинення дії актів органів місцевого самоврядування у разі загрози територіальній цілісності України, які за відсутності вимог до публічного інформування можуть створити передумови для зниження рівня правової визначеності та підвищення корупційних ризиків.

Анотація

У статті розглянуто інститут місцевого самоврядування як ключовий елемент демократичної державності в Україні, що забезпечує децентралізацію публічної влади, створює умови для самостійності територіальних громад та інтеграції їхніх інтересів у процеси прийняття управлінських рішень. Особливу увагу приділено трансформації законодавства у сфері місцевого самоврядування в умовах дії правового режиму воєнного стану та розглянуто положення законопроєктів, спрямованих на вдосконалення правового регулювання діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування в період збройної агресії.

Окремий акцент зроблено на положеннях законопроєкту щодо внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», які стосуються формування та функціонування військових адміністрацій. Встановлено, що частина норм не враховує можливість відсутності обласної військової адміністрації, що породжує колізії у співвідношенні повноважень Генерального штабу Збройних Сил України та обласних військових адміністрацій.

Приділено увагу аналізу проєкту щодо запровадження Єдиного державного реєстру актів місцевого самоврядування, який позиціонується як інструмент прозорості, уніфікації правозастосування та підвищення законності актів органів місцевої влади. Разом з тим наголошено, що відсутність у законодавстві вимоги про обов'язкову реєстрацію актів у Реєстрі та норм про юридичну відповідальність за порушення цього порядку нівелює його потенціал. Вказано на невідповідність законопроєкту вимогам Закону України «Про публічні електронні реєстри» щодо визначення ключових параметрів функціонування таких систем, що створює ризики фрагментарності та суперечності правового регулювання.

У роботі також розглянуто положення, які передбачають можливість зупинення дії актів органів місцевого самоврядування у разі загрози територіальній цілісності держави. Підкреслено, що за відсутності обов'язку публічного інформування про такі випадки знижується рівень відкритості та передбачуваності у діяльності органів влади, що може створювати корупційні ризики та підривати принцип правової визначеності.

Зазначено, що забезпечення належного балансу між інтересами національної безпеки та гарантіями місцевого самоврядування можливе лише за умови чіткого нормативного врегулювання компетенцій військових адміністрацій і органів місцевої влади, удосконалення процедур функціонування Єдиного реєстру та запровадження механізмів прозорості й підзвітності.

Ключові слова: місцеве самоврядування, законодавство, конституційна реформа, децентралізація влади, територіальні громади, адміністративно-територіальний устрій, органи місцевого самоврядування, воєнний стан, військові адміністрації, правова визначеність.

Boichuk A.Yu., Kokoriev O.V., Tarasov A.V. Current issues in improving legislation on local self-government in Ukraine

Summary

The article examines the institution of local self-government as a key element of democratic statehood in Ukraine, which ensures the decentralisation of public power, creates conditions for the independence of territorial communities and the integration of their interests into management decision-making processes. Particular attention is paid to the transformation of legislation in the field of local self-government under the legal regime of martial law, and the provisions of draft laws aimed at improving the legal regulation of the activities of local self-government bodies and officials during the period of armed aggression are considered.

Particular emphasis is placed on the provisions of the draft law on amendments to the Law of Ukraine 'On the Legal Regime of Martial Law' concerning the formation and functioning of military administrations. It has been established that some of the provisions do not take into account the possibility of the absence of a regional military administration, which creates conflicts in the relationship between the powers of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine and regional military administrations.

Attention is paid to the analysis of the draft law on the introduction of a Unified State Register of Local Self-Government Acts, which is positioned as a tool for transparency, unification of law enforcement and improvement of the legality of local government acts. At the same time, it is emphasised that the absence in the legislation of a requirement for mandatory registration of acts in the Register and of provisions on legal liability for violation of this procedure negates its potential. It was pointed out that the draft law does not comply with the requirements of the Law of Ukraine 'On Public Electronic Registers' regarding the definition of key parameters for the functioning of such systems, which creates risks of fragmentation and inconsistency in legal regulation.

The paper also examines provisions that provide for the possibility of suspending the actions of local self-government bodies in the event of a threat to the territorial integrity of the state. It is emphasised that the absence of an obligation to publicly report such cases reduces the level of openness and predictability in the activities of public authorities, which may create corruption risks and undermine the principle of legal certainty.

It is noted that ensuring an appropriate balance between national security interests and local self-government guarantees is only possible if there is clear regulatory regulation of the competences of military administrations and local authorities, improvement of the procedures for the functioning of the Unified Register, and the introduction of transparency and accountability mechanisms.

Key words: local self-government, legislation, constitutional reform, decentralisation of power, territorial communities, administrative-territorial structure, local self-government bodies, martial law, military administrations, legal certainty.

Список використаних джерел:

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
3. Серьогіна С. Г. Напрями вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в аспекті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3(86). С. 43–48.
4. Мурзіна Т. А. Шляхи вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування в європейських країнах. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30(69). № 3. С. 168–173. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/29.
5. Бальцій Ю. Шляхи вдосконалення системи місцевого самоврядування в Україні: перспективи використання досвіду Грузії. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 19–22.
6. Владовська К. П., Мельник С. Р. Взаємодія державної влади і місцевого самоврядування в Україні: проблеми становлення та напрямки вдосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 1. С. 154–159. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.22.
7. Соха С. С. Правові аспекти організації інституту місцевого самоврядування в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 43–50.
8. Мальчин Ю. Проблеми розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2017. Т. 28(67). № 1. С. 25–31.
9. Васильченко О. Ю. Поблеми та перспективи вдосконалення системи місцевого народного представництва в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2016. № 4(56). С. 107–113.
10. Гадзіковський О. Ю. Особливості реформування системи місцевого самоврядування в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 6. С. 216–220. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.36.
11. Мішина Н. В., Волкова Д. Є. Ефективне місцеве самоврядування: конспект лекцій. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. 89 с.
12. Клімова Г. П. Інститут місцевого самоврядування в сучасній Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 15–23.
13. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Проект Закону від 09.04.2022 р. № 7269. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39399
14. Зауваження Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України до проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/8acbf917-546a-462c-98e1-304f04fe8339
15. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

16. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text
17. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування : Проект Закону від 03.04.2025 р. № 13150. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56140
18. Зауваження Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України до проекту закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2986763
19. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text
20. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

Дата надходження статті: 09.07.2025
Дата прийняття статті: 19.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.28

Колпаков В.К.
доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет

Курінний Є.В.
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет

Євтушенко Д.С.
доктор філософії зі спеціальності Право,
старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ

Вступ. **Актуальність теми.** Проблематика забезпечення прав людини в Україні в умовах дії особливого режиму існування держави, правового режиму воєнного стану, все більше привертає увагу з огляду на те, що як суспільство в цілому, так і окремі категорії осіб потребують вдосконалення механізму захисту власних прав, свобод та законних інтересів з появою нових викликів, що зумовлює перегляд вже діючих в країні механізмів та державної політики у визначеній сфері. Так, посилення тиску з боку країни-агресора стало фактором збільшення кількісних показників в Україні такої категорії осіб як внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які тимчасово знаходяться за кордоном, які, як наслідок, потребують соціального захисту та забезпечення рівних можливостей без будь-якого прояву дискримінації, що обумовлює мету дослідження. **Мета дослідження** полягає у визначенні міжнародних стандартів захисту та забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном, в т.ч. шляхом укладання, дотримання та реалізації міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. **Об'єктом дослідження** є суспільні відносини у сфері пенсійного забезпечення. **Предмет складають** міжнародні стандарти захисту та забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном. **Методологічну базу дослідження сформували** як загальні методи (аналіз, синтез, системний метод, метод узагальнення), так і спеціальні методи, серед яких: порівняльно-правовий, логічний, догматичний, системного аналізу тощо, які надали можливість реалізувати мету дослідження та досягти його результатів. **Стан дослідження проблематики** характеризується наявністю наукових робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, безпосередньо пов'язаних із проблемами пенсійного забез-

© Колпаков В.К., Курінний Є.В., Євтушенко Д.С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

печення як в цілому, так і окремим аспектам призначення та виплати пенсій внутрішньо переміщеним особам та громадянам України за кордоном. Актуалізація та створення нових стандартів забезпечення прав, свобод та законних інтересів визначених категорій осіб зумовило відповідне дослідження.

Виклад основного змісту. І. Міжнародні стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб, в т.ч. щодо пенсійного забезпечення. Проблематика забезпечення прав людини в Україні в умовах дії особливого режиму існування держави, правового режиму воєнного стану, все більше привертає увагу з огляду на те, що як суспільство в цілому, так і окремі категорії осіб потребують вдосконалення механізму захисту власних прав, свобод та законних інтересів з появою нових викликів, що зумовлює перегляд вже діючих в країні механізмів та державної політики у визначеній сфері. Так, посилення тиску з боку країни-агресора стало фактором збільшення кількісних показників в Україні такої категорії осіб як внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які тимчасово знаходяться за кордоном, які, як наслідок, потребують соціального захисту та забезпечення рівних можливостей без будь-якого прояву дискримінації. «Базовий» закон, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», у ст. 1 визначає поняття внутрішньо переміщеної особи як такої, яка є «громадянином України, іноземцем або особою без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [1] та фіксує норми, які визначають гарантії держави щодо захисту прав, свобод та законних інтересів визначеної категорії осіб, визначаючи при цьому порядок обліку, реєстрації внутрішньо переміщених осіб, отримання документів, які фіксують та посвідчують їх відповідних статус, визначають право на зайнятість, соціальне страхування, призначення та виплату пенсій, освіту, отримання соціальних послуг, виборчі права, отримання комунальних послуг та інші. При цьому, підтверджуючи раніше висунуту тезу про неприпустимість дискримінації, визначений Закон забороняє її застосування при реалізації прав, свобод та законних інтересів на підставі того, що особи мають статус внутрішньо переміщених (стаття 14 Закону).

Національне законодавство повною мірою реалізовує стандарти захисту прав людини, закріплені і на міжнародному рівні, сформовані та випробувані практикою і часом, ті, які показали позитивні результати при імплементації до законодавств країн, які такі стандарти реалізовують. Так, наприклад, норми, які містяться у Рекомендації Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (Ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року), знайшли своє відображення у національному законодавстві шляхом імплементації та мають важливе значення у міжнародному правому регулюванні захисту прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Рекомендація не містить прямого визначення поняття внутрішньо переміщеної особи, але визначає особливих статус таких осіб, роблячи акцент на тому, що внутрішньо переміщені особи є такими, які «змушені залишати свої будинки або місця постійного проживання, зокрема щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, природних або техногенних катастроф без перетину міжнародно визнаних державних кордонів» [2] та є такими, які «мають особливі потреби через їхнє переміщення» [2], при цьому знову ж таки з наголосом на те, що у за будь-яких умов відповідна категорія осіб не повинна зазнавати дискримі-

нації через свій статус, а державна політика, в свою чергу, забезпечувати належні умови та правове регулювання для реалізації відповідної мети – рівні умови для категорії внутрішньо переміщених осіб і осіб, які такого статусу не мають. З цього виходить і визначення суб'єктів забезпечення відповідної рівності – органи державної влади та місцевого самоврядування як основні суб'єкти реалізації відповідної політики держави.

Ще одним важливим аспектом, на якому наголошує Рекомендація Rec (2006) 6, є те, що «внутрішньо переміщені особи, незважаючи на їхнє переміщення, залишаються громадянами своєї країни, які мають право на здійснення в повному обсязі прав людини і гарантій міжнародного гуманітарного права, …» [2], враховуючи це та вищевикладені рекомендації щодо рівності внутрішньо переміщених осіб із особами, які такого статусу не мають, можна зробити висновок і про те, що внутрішньо переміщені особи мають, відповідно, і рівні права, в т.ч. на призначення та виплату пенсій. Рекомендація Rec (2006) 6 містить посилання на Керівні принципи ООН, які також мають важливе значення для національного законодавства та національної практики щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Так, для забезпечення нормативно-правової бази щодо захисту внутрішньо переміщених осіб та процесу внутрішнього переміщення в цілому представником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішньо переміщених осіб за вимогою держав-членів ООН були розроблені Керівні принципи з питання внутрішнього переміщення осіб всередині країни, що в цілому відображають міжнародні стандарти правового регулювання у відповідній сфері та набули визнання на міжнародному рівні як «базовий» акт захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Відповідний статус підтверджує і Комітет міністрів Ради Європи, враховуючи положення вищевказаної Рекомендації, яка вказує: «…про існування Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення (далі – Керівні принципи ООН), які стосуються всіх етапів внутрішнього переміщення і які отримали міжнародне визнання й авторитет;…» [2]. Україна при реалізації державної політики у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб, в т.ч. застосовує положення Керівних принципів ООН з питання внутрішнього переміщення осіб всередині країни та визначає їх як інструмент такої реалізації. Принцип 1 передбачає рівні права внутрішньо переміщених осіб як таких, які «користуються тими ж правами та свободами, передбаченими міжнародним правом і національним законодавством, якими користуються інші особи в їхній країні. Вони не повинні піддаватись дискримінації при здійсненні будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами» [3], в т.ч. й до таких прав належить і право на пенсійне забезпечення. Важливим є також і Принципи 5 Керівних принципів ООН («Усі органи влади та міжнародні організації зобов'язані за будь-яких обставин виконувати і забезпечувати виконання своїх зобов'язань за міжнародним правом, включаючи право прав людини та гуманітарне право, для того, щоб запобігати й уникати ситуацій, які можуть призвести до переміщення осіб» [3]), та Принцип 3 (п. 1 «На державну владу покладається основний обов'язок і відповідальність за надання захисту та гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, які перебувають під її юрисдикцією»), які мають значення як для дотримання визначеними раніше суб'єктами забезпечення прав, свобод і законних інтересів на національному рівні міжнародних стандартів, про які вже йшла мова, а також для дотримання стандартів, визначених міжнародними договорами, в т.ч. міжнародними договорами з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, так і для судового захисту відповідних прав внутрішньо переміщених осіб.

ІІ. Міжнародні договори та практика ЄСПЛ щодо забезпечення прав внутріш-

ньо переміщених осіб та громадян України за кордоном на призначення та виплату пенсій.

Міжнародні договори з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є такими, реалізація яких є інструментом захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина для забезпечення державної політики у відповідній сфері. Враховуючи ієрархію законодавства, визначається пріоритет норм міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, над нормами національного законодавства в частині пенсійного забезпечення в Україні. Крім вже визначеного Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», враховуючи відповідні права, свободи та законні інтереси, важливими є норми іншого закону, а саме Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4], як такого, який визначає норми щодо здійснення призначення та виплати пенсій особам, які працюють поза межами її, що буде актуальним і враховуючи можливість зміни статусу внутрішньо переміщеної особи, якщо така особа вирішить перетнути державний кордон.

Головне управління Пенсійного фонду в Україні визначає можливість пенсійного забезпечення, призначення та виплати пенсій громадянам України, які вирішили змінити місце свого проживання на таке, що знаходиться за кордоном, і мають законні на це підстави, якщо це передбачено міжнародними договорами з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Також відповідний орган здійснює класифікацію вже існуючих відповідних міжнародних договорів, поділяючи їх за територіальним принципом («договори, за якими витрати на виплату пенсій здійснює держава, на території якої проживає отримувач проводиться взаємне зарахування стажу при призначенні пенсій (наприклад, Азербайджанська Республіка (Угода між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення, підписана 28.07.1995 р., ратифікована ВРУ 07.05.1996 р., набула чинності з 02.11 1996 р.), Вірменія, Казахстан, Киргизстан (Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13.03 1992 року, вступила в силу з дня підписання), Грузія (Угода між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення підписана 09.01.1995 р., ратифікована ВРУ 22.11.1995 р., набула чинності з 22.12.1995 р.), Республіка Молдова (Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення, підписана 29.08.1995 р., ратифікована ВРУ 29.10.1996 р., набула чинності з 19.12.1996 р.),…» [5, 6] та ін.) та принципом пропорційності («договори, за якими кожна договірна сторона призначає та виплачує пенсію за відповідний страховий (трудовий) стаж, набутий на території держави цієї сторони. Водночас, страховий стаж, набутий на території іншої держави, враховується за потреби сумарно при визначенні права на пенсію (Республіка Болгарія (Договір між Україною та Республікою Болгарією про соціальне забезпечення, підписаний 04.09.2001 року, ратифікований ВРУ 22.11.2002 р., набув чинності з 01.04.2003 р.), Естонська Республіка (Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписаний 20.02.1997 року, ратифікований ВРУ 04.11.1997 р., набув чинності з 28.01.1998 р.), Королівство Іспанія (Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення, громадян підписана 07.10.1996 р., ратифікована ВРУ 17.12.1997 р., набула чинності з 27.03.1998 р.), Латвійська Республіка (Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписаний 26.02.1998 р., ратифікований ВРУ 19.03.1999 р., набув чинності з 11.06.1999 р.),

Литовська Республіка (Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 23.04.2001 р., ратифікований ВРУ 10.01.2002 р., набув чинності з 08.02.2002 р.), Словацька Республіка (Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 05.12.2000 р., ратифікований ВРУ 20.09.2001 р., набув чинності з 01.01.2002 року), Чеська Республіка (Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 04.07.2001 року, ратифікований ВРУ 22.11.2002 р., набув чинності з 01.04.2003 р.), Португальська Республіка (Угода між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення, підписана 07.07.2009 р. (не набрала чинності)), Республіка Польща (Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення, ратифікована ВРУ 05.09.2013 р.)» [5, 6]). При цьому відповідно до вже загаданого Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено виплату пенсії за місцем проживання особи, тобто за територіальним принципом, а міжнародні договори з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, визначають реалізацію наданих гарантій особам на призначення та виплату пенсій у разі зміни місця проживання на таке, яке територіально знаходиться поза межами України, тобто є взаємодоповнюючими. Відповідні норми закріплюються і Законом України «Про пенсійне забезпечення», який визначає факт провадження пенсійного забезпечення осіб, які проживають за кордоном, на основі норм укладених міжнародних договорів з іншими державами.

Варто зазначити і те, що на початку 2025 року Постановою КМУ «Про деякі особливості виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання) та страхових виплат за страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» було затверджено порядок виплати пенсії особам, які тимчасово проживають за межами України, або проживають на тимчасово окупованих, або виїхали з тимчасово окупованих та проживають на підконтрольній Україні території [7, 8], але відповідний Порядок не поширює свою дію на осіб, які отримують пенсійне забезпечення на підставах міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Цікавою є і практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, наприклад, Справа «Грудич проти Сербії» (Заява № 31925/08) є прикладом оскарження рішень у сфері пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до цієї справи заявники проживали у Косовській Митровиці, а у 2005 р. після руйнування їхнього будинку переїхали до Нові-Пазара (територія Сербії), цей факт був задокументовано в посвідченнях особи заявників, виданих Міністерством внутрішніх справ держави-відповідача (Ministarstvo unutrašnjih poslova). Скарга пов'язана із припиненням пенсійного забезпечення заявників. Рішення ЄСПЛ надало обґрунтування тому, що «зменшення або припинення виплати пенсії може становити втручання у мирне володіння майном, яке потребує обґрунтування, …. існуючі пенсійні права заявників становили майно у значенні статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Крім того, призупинення виплати відповідних пенсій Фондом соціального страхування та соціальне забезпечення (SPDIF) явно становило втручання у мирне користування їхнім майном… мало місце порушення статті 1 Протоколу № 1» [9] та ін.

Висновки. Таким чином, забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном здійснюється як на національному рівні, нормами національного законодавства (Основного Закону України – Конституції України, профільних законів – Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закону України «Про загальнообов'язкове державне пен-

сійне страхування», Закону України «Про пенсійне забезпечення» та ін.) шляхом реалізації державної політики у відповідній сфері, так і на міжнародному рівні, шляхом імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства, укладання та дотримання міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з метою забезпечення належного захисту прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном, на умовах рівності, доступності, прозорості, недискримінації, що можливе за умови дотримання в т.ч. й Керівних принципів ОНН з питань внутрішньо переміщених осіб та Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи та ін.

Анотація

Дослідження присвячене проблематиці забезпечення прав людини в Україні в умовах дії особливого режиму існування держави, правового режиму воєнного стану, яка все більше привертає увагу з огляду на те, що як суспільство в цілому, так і окремі категорії осіб потребують вдосконалення механізму захисту власних прав, свобод та законних інтересів з появою нових викликів, що зумовлює перегляд вже діючих в країні механізмів та державної політики у визначеній сфері. Так, посилення тиску з боку країни-агресора стало фактором збільшення кількісних показників в Україні такої категорії осіб як внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які тимчасово знаходяться за кордоном, які, як наслідок, потребують соціального захисту та забезпечення рівних можливостей без будь-якого прояву дискримінації. Забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном здійснюється як на національному рівні, нормами національного законодавства (Основного Закону України – Конституції України, профільних законів – Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закону України «Про пенсійне забезпечення» та ін.) шляхом реалізації державної політики у відповідній сфері, так і на міжнародному рівні, шляхом імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства, укладання та дотримання міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з метою забезпечення належного захисту прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном, на умовах рівності, доступності, прозорості, недискримінації, що можливе за умови дотримання в т.ч. й Керівних принципів ОНН з питань внутрішньо переміщених осіб та Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи та ін.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, пенсійне забезпечення, міжнародні стандарти, забезпечення прав людини, практика ЄСПЛ, законодавство.

Kolpakov V.K., Kurinnyi Ye.V., Yevtushenko D.S. Ensuring the right to pension benefits for internally displaced persons and ukrainian citizens abroad: international protection standards

Summary

The study is devoted to the issue of ensuring human rights in Ukraine under the special regime of the state, a legal regime of martial law, which is attracting increasing attention given that both society as a whole and certain categories of individuals need to improve the mechanism for protecting their rights, freedoms, and legitimate interests in the face of new challenges, which necessitates a review of the mechanisms and state policies already in place in the country in this area. Thus, increased pressure from the aggressor country has led to an increase in the number of internally displaced persons and Ukrainian citizens temporarily residing abroad in Ukraine, who, as a result, need social protection and equal opportunities without any discrimination. The right to pension provision for internally

displaced persons and Ukrainian citizens abroad is ensured at the national level by national legislation (the Basic Law of Ukraine – the Constitution of Ukraine, relevant laws – the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons», the Law of Ukraine «On Compulsory State Pension Insurance», the Law of Ukraine «On Pension Provision» etc.) through the implementation of state policy in the relevant field, and at the international level, through the implementation of international standards into national legislation, the conclusion and observance of international agreements on pension provision, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, with the aim of ensuring the proper protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of internally displaced persons and Ukrainian citizens abroad, on the basis of equality, accessibility, transparency, and non-discrimination, which is possible subject to compliance with, inter alia, the UN Guiding Principles on Internally Displaced Persons and the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe, etc.

Key words: internally displaced persons, pensions, international standards, human rights protection, ECHR practice, legislation.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text
2. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (Ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року). URL: https://rm.coe.int/16806b5ab1
3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text
5. Призначення пенсій відповідно до міжнародних договорів. Роз'яснення ПФУ. 13 січня 2022. URL: https://www.pfu.gov.ua/kv/218144-pryznachennya-pensij-vidpovidno-do-mizhnarodnyh-dogovoriv/
6. Перелік міжнародних договорів (угод) у сфері пенсійного забезпечення. Тернопільська міська рада. URL: https://ternopilcity.gov.ua/dergavni-strukturi/ternopilske-informue/informatsiya-dlya-pensioneriv/9267.html
7. Про деякі особливості виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання) та страхових виплат за страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Постанова КМУ від 11 лютого 2025 року № 299. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deiaki-osoblyvosti-vyplaty-pensii-shchomisiachnoho-dovichnoho-hroshovoho-utrymannia-ta-s299110225
8. Порядок отримання пенсій і страхових виплат для внутрішньо переміщених осіб, осіб, що тимчасово перебувають за кордоном, і громадян, що мешкають на тимчасово окупованих територіях. Роз'яснення ПФУ. 28 травня 2025. URL: https://kr-rada.gov.ua/news/yak-zminivsya-poryadok-viplati-pensiy-dlya-vpo-ukrayintsiv-za-kordonom-ta-na-okupovanih-teritoriyah-rozyasnennya-pfu_28-05-2025.html
9. CASE OF GRUDIĆ v. SERBIA (Application no. 31925/08). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-110378%22]}

Дата надходження статті: 07.07.2025
Дата прийняття статті: 19.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.7:341.231.14+004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.29

Добкіна К.Р.
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора
Навчально-науковий
інститут управління, технологій та правових наук
Національного транспортного університету
ORCID ID: 0000-0003-2627-8871

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ І ПРАВА ЛЮДИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Постановка проблеми. У сучасному правовому дискурсі дедалі більшої актуальності набуває проблема конституційного плюралізму як складного правового феномену, що значною мірою трансформує усталені уявлення про єдність правопорядку, джерела легітимності та суб'єктність нормативної влади. Йдеться, насамперед, не тільки про множинність конституційних текстів чи юрисдикцій, а про глибшу зміну самої логіки конституційності – від моноцентричної моделі до мережевої, від вертикального підпорядкування до горизонтального узгодження, від державної монополії на нормотворення до розподіленої нормативної компетенції.

В даному аспекті права людини перестають бути виключно об'єктом захисту з боку держави і набувають статусу системоутворюючого чинника, який власне і визначає допустимі межі регуляторної діяльності, незалежно від того, чи її здійснює державний орган, міжнародна інституція чи приватна платформа. Водночас, вони слугують критерієм правової легітимності, який дає можливість повною мірою оцінити зміст, спрямованість і наслідки нормативних рішень у плюралістичному правопорядку. Слід звернути увагу, що саме крізь призму прав людини формуються межі допустимого втручання в автономію особи, а також визначається якість правового середовища як такого, що відповідає конституційним цінностям, а не лише формальним джерелам нормотворення.

Окреслений підхід потребує переосмислення не лише змісту конституційних норм, а й самої природи конституційності як принципу організації нормативного порядку: від формальної ієрархії джерел до узгодженості цінностей.

Слід наголосити: особливу складність становить те, що конституційний плюралізм не є тимчасовим відхиленням від класичної моделі, а стійкою рисою сучасного глобалізованого правопорядку. Своєю чергою, він проявляється у взаємодії національних конституцій з міжнародними договорами, рішеннями міжнародних судів, актами міжурядових організацій, а також нормативними практиками приватних суб'єктів – зокрема цифрових платформ, які де-факто здійснюють регуляторну діяльність. У результаті виникає ситуація, коли конституційна легітимність не може бути визначена виключно через джерело норми, а потребує оцінки її змісту, ефекту та відповідності фундаментальним правам.

У цьому світлі постає потреба в доктринальному оновленні поняття конституційності, яке має враховувати не лише формальні ознаки, а й матеріальні критерії – такі як презумпція людської гідності, принцип пропорційності, доступ до правового захисту та

© Добкіна К.Р., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

технологічна добросовісність. Права людини в даному аспекті функціонують як структурний принцип, що забезпечує усталеність між різними нормативними системами, а також як інструмент легітимації нових форм влади, які не мають класичного державного статусу, але здійснюють реальний вплив на автономію особи.

Стан опрацювання. Станом на сьогодні зосередження уваги науковців у контексті обраної проблематики спрямоване, перш за все, на такі напрями: 1) доктринальне осмислення конституційного плюралізму як моделі співіснування множинних центрів нормативної влади; 2) переоцінка ролі прав людини як критерію легітимності регуляторних рішень у багаторівневому правопорядку; 3) аналіз трансформації конституційності в умовах цифрової регуляторної реальності, де приватні суб'єкти фактично здійснюють владні функції.

Значною мірою висвітлені теоретико-правові засади плюралістичного конституціоналізму в працях M. Avbelj та J. Komárek [1], концептуальні моделі постсуверенного правопорядку у дослідженнях N. MacCormick [2], а також етично-правові критерії легітимності нормативної влади у роботах J. Tasioulas [3] та A. Harel і A. Shinar [4]. У межах української правової доктрини питання взаємодії національного конституційного порядку з міжнародними правовими режимами порушуються у працях О. Скрипнюка [5], В. Шаповала [6], С. Головатого [7], О. Фрицького [8], а також у дослідженнях, присвячених євроінтеграційним викликам конституційної ідентичності.

Менш опрацьованими залишаються такі аспекти: методологічні критерії оцінки конституційності нормативних актів приватного походження; доктринальна деталізація меж публічної відповідальності цифрових платформ; а також механізми інтеграції принципу прав людини у структуру транснаціонального регулювання. Водночас, неврегульованими лишаються питання: конституційного статусу алгоритмічних рішень, меж допустимого делегування владних функцій приватним суб'єктам, а також процедурної підзвітності у випадках нормативного впливу поза межами класичної державної юрисдикції.

Серед зарубіжних авторитетних дослідників, які формують сучасну теорію конституційного плюралізму та прав людини як системного принципу, слід виокремити: M. Kumm [9], G. de Búrca [10], R. Bellamy [11], A. Sajó [12], B. Fassbender [13], N. Walker [14], W. Sadurski [15] та A. Stone Sweet [16] а також S. Gardbaum [17], який розробляє концепт «new commonwealth model» як альтернативу класичному поділу владних повноважень.

Мета статті полягає у визначенні системоутворюючої ролі прав людини як критерію легітимності нормативних актів державних, транснаціональних та приватних суб'єктів, а також у переосмисленні поняття конституційності від формальної ієрархії джерел до узгодженості цінностей. Для дослідження застосовувалися системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний та методи аналізу зарубіжної та української доктрини.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій доктрині конституційний плюралізм дедалі частіше розглядається не як «тимчасове відхилення» від класичної моделі правопорядку, а як стійка характеристика нормативної реальності, що постає в умовах глобалізації, євроінтеграції та цифрової трансформації. Йдеться, насамперед, про модель співіснування множинних центрів конституційної влади, які не зводяться до ієрархічної структури, а функціонують у режимі взаємної автономії, конфліктної узгодженості або нормативного суперництва.

У межах окресленої моделі національні конституції взаємодіють із міжнародними правовими режимами, юрисдикцією наднаціональних судових органів (зокрема Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини), а також із нормативними практиками приватних суб'єктів, які де-факто здійснюють регуляторну діяльність. Як зазначає N. MacCormick, у постсуверенному

порядку немає єдиного джерела остаточної правової волі; натомість існує множинність конституційних центрів, кожен з яких претендує на нормативну автономію [2].

Своєю чергою, така множинність джерел конституційного значення ставить під сумнів традиційне уявлення про єдину конституційну волю як основу правопорядку. Відтак, виникає очевидна потреба у переосмисленні самого поняття конституційності. Так, у плюралістичному контексті конституційність постає не як формальна ознака джерела права, а як здатність нормативного акта забезпечити реалізацію фундаментальних прав і свобод [4, с. 92]. Як слушно зазначає A. Shinar, легітимність конституційного регулювання дедалі більше залежить не від його походження, а від змістовної відповідності принципам справедливості, гідності та правової рівності [4, с. 94].

Цей зсув – від джерела до змісту – означає, що права людини набувають статусу системного критерію конституційної легітимності. Вони не просто обмежують державну владу, а визначають межі допустимого регулювання з боку будь-якого суб'єкта, включно з міжнародними органами, транснаціональними корпораціями та цифровими платформами. Наприклад, справа ЄСПЛ «D.H. and Others v. Czech Republic» демонструє, як Суд визнав системне порушення права на рівність у доступі до освіти для дітей-ромів, підкреслюючи пріоритет прав людини над формальною національною політикою [18]. Аналогічно, справа CJEU «Digital Rights Ireland Ltd v. Minister for Communications» показала, що практика масового збору даних державними органами суперечить принципам пропорційності та захисту приватності, встановленим на рівні ЄС, і має бути скасована [19]. Як зазначає Дж. Тасіулас, права людини слід розглядати не як інструмент політичної моралі, а як нормативну основу правового порядку, що забезпечує його внутрішню узгодженість і зовнішню легітимність [3]. Наведений підхід підтверджується працями M. Rosenfeld [20] та W. Twining [21], які наголошують на значенні змістовної узгодженості норм та цінностей у глобалізованому правовому просторі.

Наголосимо, що вітчизняна доктрина також висвітлює поступове переосмислення конституційності в умовах плюралізму. Так, О. Скрипнюк наголошує, що сучасна конституційна модель має враховувати не лише національні особливості, а й загальноєвропейські стандарти прав людини, які формують нову нормативну рамку для оцінки державної політики [5]. У свою чергу, В. Шаповал підкреслює, що конституційна ідентичність держави не може бути ізольованою від міжнародного правового контексту, особливо в умовах євроінтеграції [6].

Не менш важливим є і те, що в межах сучасної доктрини конституційна ідентичність держави дедалі частіше розглядається не як замкнена, самодостатня конструкція, а як динамічна система, що перебуває у постійній взаємодії з транснаціональними правовими стандартами. Окреслена взаємодія не є суто зовнішнім впливом чи формою правового імперативу, а виступає як складова процесу нормативної еволюції, в якому національні конституційні цінності співвідносяться з універсальними принципами прав людини, верховенства права та демократичного врядування.

Конституційна ідентичність, як зазначає M. Kumm, не повинна розглядатися як виключно історико-культурна матриця, що протистоїть зовнішнім впливам, а як відкритий нормативний простір, здатний до узгодження з глобальними стандартами без втрати внутрішньої легітимності [9]. В даному аспекті транснаціональні правові стандарти, зокрема положення Європейської конвенції з прав людини, практика ЄСПЛ, акти ЄС – не лише впливають на зміст національного конституційного регулювання, а й формують нові критерії його оцінки.

Особливу увагу слід приділити тому, що взаємодія між національною ідентичністю та

транснаціональними стандартами не завжди є гармонійною. У практиці CJEU та ЄСПЛ нерідко виникають конфлікти між уніфікованими підходами до прав людини та специфікою національного конституційного контексту. Наприклад, у справі CJEU, Case C-619/18 Commission v. Poland Суд підкреслив пріоритет верховенства права ЄС над національними судовими реформами, що викликало суперечки щодо конституційної автономії Польщі [22]. У справі ЄСПЛ «Case of Hirst v. United Kingdom» Суд встановив порушення права на голосування для осіб, засуджених до довічного ув'язнення, що змусило Великобританію переглянути власне законодавство, незважаючи на традиційні національні підходи до кримінальної юстиції [23].

Вищенаведене породжує очевидну потребу в доктринальному механізмі узгодження, зокрема через концепти «конституційного діалогу», «м'якого верховенства» та «функціональної легітимності», які дають змогу балансувати між транснаціональними стандартами та національними особливостями. Водночас такі приклади свідчать, що права людини та принципи верховенства права стають основними критеріями оцінки легітимності нормативних актів у багаторівневому правопорядку.

Цей перехід – від формальної ієрархії джерел до узгодженості цінностей – є не просто стилістичним зрушенням у правовій аргументації, а доктринальною трансформацією самого поняття конституційності. У плюралістичному правопорядку джерело норми втрачає свою абсолютну силу, якщо його зміст суперечить фундаментальним правам, принципу людської гідності чи загальновизнаним стандартам правового захисту. Відтак, легітимність нормативного акта визначається не його формальним походженням, а здатністю узгоджуватися з ціннісною структурою конституційного простору.

Цінності такі як: свобода, автономія, рівність, добросовісність, перестають бути декларативними орієнтирами і набувають статусу операційних критеріїв правової оцінки. Відповідно, правова система має функціонувати не як механізм застосування норм, а як середовище узгодження цінностей, у якому кожне регуляторне рішення проходить перевірку на відповідність базовим принципам конституційного мислення. У цьому контексті права людини виступають не як обмеження влади, а як її структурна умова – те, без чого жодна нормативна дія не може бути визнана правовою.

Висновки. Отож, підводячи підсумки, варто зазначити, що конституційний плюралізм утверджується як нова парадигма осмислення взаємодії правових систем, у межах якої держава перестає бути єдиним центром вироблення конституційних норм. Його сутність полягає не у конкуренції джерел, а у формуванні мережевої структури права, що функціонує на основі спільних цінностей – гідності, свободи, справедливості та верховенства права.

У цьому контексті права людини набувають статусу важливого критерію конституційності: вони визначають межі автономії державних та наддержавних інститутів, слугують спільною мовою для правових систем різних рівнів і забезпечують цілісність нормативного простору. Саме через призму прав людини відбувається перевизначення співвідношення національного та наднаціонального права, що зумовлює появу нових моделей конституційної легітимності.

Конституційна ідентичність держави у таких умовах стає відкритою системою, яка не протистоїть глобальним стандартам, а взаємодіє з ними, зберігаючи власну правову самобутність. Євроінтеграційні процеси України засвідчують, що узгодження з європейськими правовими цінностями не руйнує, а, навпаки, зміцнює конституційний порядок, орієнтований на захист людини як найвищої соціальної цінності.

У підсумку, конституційний плюралізм не є загрозою єдності правової системи, а механізмом її оновлення. Він відкриває шлях до більш гнучкої, діалогічної та людиноцентрич-

ної моделі конституціоналізму, у якій взаємодія між національним і транснаціональним рівнями слугує не суперечності, а умовою розвитку сучасної конституційної держави.

Анотація

У статті досліджується феномен конституційного плюралізму як стійка риса сучасного багаторівневого правопорядку, що трансформує класичні уявлення про джерела легітимності, суб'єктність нормативної влади та природу конституційності. Особливу увагу приділено ролі прав людини, які перестають бути виключно об'єктом державного захисту і набувають статусу системоутворюючого принципу, що визначає межі допустимого регулювання незалежно від джерела нормотворення – державного, транснаціонального чи приватного. Права людини розглядаються як критерій оцінки змісту, спрямованості та наслідків нормативних рішень, що дає можливість переосмислити конституційність не як формальну ієрархію джерел, а як узгодженість цінностей у глобалізованому та цифровому середовищі.

Разом з тим, конституційна ідентичність держави інтерпретується як відкритий нормативний простір, здатний до діалогу з транснаціональними стандартами без втрати внутрішньої легітимності. Окреслено, що наведений підхід вимагає доктринального оновлення поняття конституційності з урахуванням матеріальних критеріїв – презумпції людської гідності, принципу пропорційності, доступу до правового захисту та технологічної добросовісності.

Методологічну основу дослідження становлять системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-правовий та доктринальний аналіз. Практична значущість роботи полягає у можливості використання її висновків для оцінки легітимності нормативних актів, розвитку доктринальних підходів до конституційності та вдосконалення регуляторної практики в умовах плюралістичного правопорядку.

Ключові слова: конституційний плюралізм, конституційна ідентичність, захист прав людини, легітимність нормативних актів, транснаціональні стандарти, усталеність цінностей, багаторівневий правопорядок, цифрове регулювання, Європейський суд з прав людини, національне законодавство.

Dobkina K.R. Constitutional pluralism and human rights: on the issue of system-forming principles of the modern legal order

Summary

The article examines the phenomenon of constitutional pluralism as a stable feature of the modern multi-level legal order, which transforms classical ideas about the sources of legitimacy, the subjectivity of normative power, and the nature of constitutionality. Particular attention is paid to the role of human rights, which cease to be exclusively the object of state protection and acquire the status of a system-forming principle that determines the limits of permissible regulation regardless of the source of norm-setting – state, transnational, or private. Human rights are seen as a way to check out the content, direction, and consequences of regulatory decisions, which lets us rethink constitutionality not as a formal hierarchy of sources, but as a harmony of values in a globalized and digital environment.

At the same time, the constitutional identity of the state is interpreted as an open normative space capable of dialogue with transnational standards without losing internal legitimacy. It is outlined that this approach requires a doctrinal update of the concept of constitutionality, taking into account material criteria – the presumption of human dignity, the principle of proportionality, access to legal protection, and technological integrity.

The methodological basis of the study consists of systemic-structural, comparative-legal, logical-legal, and doctrinal analysis. The practical significance of the work lies in the possibility of using its conclusions to assess the legitimacy of normative acts, develop doctrinal approaches to constitutionality, and improve regulatory practice in a pluralistic legal order.

Key words: constitutional pluralism, constitutional identity, human rights protection, legitimacy of normative acts, transnational standards, stability of values, multilevel legal order, digital regulation, European Court of Human Rights, national legislation.

Список використаних джерел:

1. Avbelj M., Komárek J. Constitutional Pluralism in the European Union and Beyond. London: *Hart Publishing*, 2012. 384 p. URL: https://www.bloomsbury.com/uk/constitutional-pluralism-in-the-european-union-and-beyond-9781847318923/.
2. MacCormick N. Beyond the Sovereign State. *The Modern Law Review.* 1999. Vol. 56(1). P. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-2230.00101.
3. Tasioulas J. Human Rights, Legitimacy, and International Law. *The American Journal of Jurisprudence.* 2013. Vol. 58(1). P. 1–25. DOI: https://doi.org/10.1093/ajj/aut001.
4. Shinar A. Two Concepts of Constitutional Legitimacy. *Global Constitutionalism.* 2023. Vol. 12, № 1. P. 80–105. DOI: https://doi.org/10.1017/S2045381722000156.
5. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підручник. Київ : Юридична думка, 2020. 640 с.
6. Шаповал В. М. Конституційне право України: *академічний курс.* Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2019. 528 с.
7. Головатий С. П. Конституційне право України: загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 752 с.
8. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. Київ : Алерта, 2020. 544 с.
9. Kumm M. The Cosmopolitan Turn in Constitutionalism: On the Relationship Between Constitutionalism and Legitimacy // In: Dunoff J., Trachtman J. (Eds.). Ruling the World? Constitutionalism, International Law, and Global Governance. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2009. P. 258–325. URL: https://www.cambridge.org/core/books/ruling-the-world/cosmopolitan-turn-in-constitutionalism/9D7A9E7C2F6D6F0C9E3A3C7C3F3D3F3F.
10. de Búrca G. The European Court of Justice and the Evolution of EU Constitutionalism // In: Craig P., de Búrca G.. The Evolution of EU Law. Oxford : *Oxford University Press*, 2011. P. 38–76. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-evolution-of-eu-law-9780199587126.
11. Bellamy R. Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2007. 320 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/political-constitutionalism/3E3D3F3F3F3F3F3F3F3F3F3F3F3F.
12. Sajó A. Limiting Government: An Introduction to Constitutionalism. Budapest: *CEU Press*, 1999. 396 p. URL: https://ceupress.com/book/limiting-government.
13. Fassbender B. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Leiden: *Martinus Nijhoff Publishers,* 2009. 280 p. URL: https://brill.com/view/title/15790.
14. Walker N. The Idea of Constitutional Pluralism. *Modern Law Review* 65, no. 3 (May 2002): 317–359. URL: https://www.research.ed.ac.uk/en/publications/the-idea-of-constitutional-pluralism?
15. Sadurski W. Constitutionalism and the Enlargement of Europe. Oxford: *Oxford University Press,* 2012. URL: https://academic.oup.com/book/12033/chapter-abstract/161328071?redirectedFrom=fulltext&login=false.

16. Stone Sweet A. A Cosmopolitan Legal Order: Constitutional Pluralism and Rights Adjudication in Europe. *Global Constitutionalism* 1, no. 1. 2012. Pp. 53–90. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/abs/cosmopolitan-legal-order-constitutional-pluralism-and-rights-adjudication-in-europe/3E1D146BBD50B83ABA4A5348970A18FB?.
17. Gardbaum S. The New Commonwealth Model of Constitutionalism. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2013. 280 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/new-commonwealth-model-of-constitutionalism/1A1A1A1A1A1A1A1A1A1A1A1A1A1A1A1A.
18. D.H. and Others v. Czech Republic, Application no. 57325/00. Judgment of 13.11.2007. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/echr/2007/en/49890.
19. Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others and Kärntner Landesregierung and Others, Joined Cases C-293/12 and C-594/12. Judgment of 08.04.2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CA0293.
20. Rosenfeld M. Rethinking Constitutional Ordering in an Era of Legal and Ideological Pluralism. *International Journal of Constitutional Law* 6, № 3-4 (2008): 415-455. DOI: 10.1093/icon/mon023. URL: https://academic.oup.com/icon/article/6/3-4/415/654434?utm_source=chatgpt.com&login=false.
21. Twining W. Normative and Legal Pluralism: A Global Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 20, no. 3 (2010): 473-518. URL: https://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol20/iss3/8.
22. CJEU, «Commission v. Poland», Case C-619/18. Judgment of 24.06.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CJ0619_RES.
23. Hirst v. United Kingdom (No. 2), Application no. 74025/01. Judgment of 06.10.2005. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70442.

Дата надходження статті: 10.07.2025
Дата прийняття статті: 19.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.726-055.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.30

Білоус О.А.
аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Вступ. Гендерне право України характеризується своєю багатогранністю, широким спектром прав та можливостей для реалізації у суспільстві гендерної рівності. Разом з тим, дотичними до гендерно-правових відносин є також ті відносини, які хоча й стосуються заборони гендерної дискримінації та утвердженню гендерних підходів у державному регулюванні, однак за своїм основним змістом відносяться до безпосередньої регламентації інших галузей права, зокрема: адміністративного, трудового, цивільного тощо. Через дану гендерну правову трансформацію, все важче окреслити предмет гендерного правового регулювання, який потребує детального аналізу, крізь призму наданих умов та можливостей для забезпечення, а також існування гендерної рівності.

Постановкою завдання є всебічний аналіз предмета гендерного права з урахуванням його соціо-статевої взаємодії у всіх сферах людського існування та характерних особливостей для об'єктивного його обґрунтування.

Результати дослідження. Більшість науковців, які досліджують проблематику гендерного права використовують традиційний критерій утворення галузей права. Відтак, Аніщук Н. зазначає, що у широкому визначенні предмет правового регулювання гендерного права – це умови та порядок забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у гендерних відносинах, так чи інакше врегульованих різними галузями права, у тому числі допущення в деяких випадках, обумовлених фізіологічними відмінностями людини, застосування позитивних дій щодо представників окремої статі (переважно жінок) для вирівнювання правового статусу жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності суспільства [1, с. 75]. З огляду на це, ракурс за яким визначається предмет береться безпосередньо з правотворчої діяльності законодавця, оскільки умовами забезпечення рівності виступають визнані законодавчо гарантії щодо: формування гендерної культури та свідомості, створення за допомогою нормативно-правових актів юридичних механізмів контролю за виконанням приписів, а також порядок забезпечення рівних прав та можливостей, який характеризується закріпленням принципу рівності та заборони дискримінації в Конституції України. Також, до даного обґрунтування предмету можна віднести й впровадження державних та наддержавних інституцій з приводу контролю за дотриманням гендерної рівності, а також імплементацію діючих міжнародно-правових механізмів як важелю впливу та міжнародного гендерного визнання.

Проте, у вузькому визначенні предмета гендерного права до уваги беруться суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації рівноправного статусу жінок і чоловіків [1, с. 75]. При застосуванні даного підходу, предмет гендерного права втрачає свою ідентичність через постійний взаємозв'язок з іншими галузями права, такими як: конституційною, трудовою, адміністративною, кримінальною тощо.

© Білоус О.А., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Також, дещо суперечливим є визначення, що предметом правового регулювання гендерного права варто вважати суспільні відносини щодо встановлення засобів забезпечення рівності прав людини незалежно від статі [2, с. 24]. Оскільки, за даного поєднання змішується розуміння предмета та засобів (інструментів чи механізмів) гендерного права, акцент ставиться не на характеристику суспільних відносин, які складають предмет гендерного правового регулювання, а на інструменти та механізми, що допомагають в його практичній реалізації. З огляду на це, дана галузь права ніби існує лише для застосування правових механізмів (зокрема, Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, Радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, введення квот тощо), а не як комплекс вже існуючих суспільних відносин, які виникали століттями та мають свій правовий ідентифікатор.

Влучним з наукової та практичної точки зору, є визначення предмета гендерного права за рахунок суспільних відносин в контексті соціо-статевої взаємодії у всіх сферах людської життєдіяльності [3, с. 13]. Зокрема, важливість даного тлумачення полягає в його характеристиці, оскільки наразі за умови євроінтеграції даний комплексний підхід не обмежується лише приватним правом, він перетинає та поєднує в собі також публічне та міжнародне право. Соціо-статева взаємодія акцентує на одному з досі невизначених питань – «гендерної ідентичності», яка має право на існування, проте, все ще не містить юридично-грамотних механізмів зміни статі. Також, його соціальна значимість підвищує рівень гендерно-правової культури, шляхом введення юридичних механізмів захисту та правової процедури поновлення своїх прав.

Доцільними для наукового визначення предмета гендерного права та окреслення суспільних відносин, які входять до складу його правової регламентації, є характеристика його складових компонентів. Зокрема, по-перше, це відносини щодо реалізації гендерної рівності. Вони є основоположними та головною відмінністю, котра надає гендерному праву певного ідентифікатора. Принципи та підходи реалізації гендерної рівності пронизують сучасне національне законодавство, формуючи окремі правові зв'язки, щодо надання рівних прав та можливостей як представникам чоловічої статі, так і жіночої.

По-друге, це відносини,які реалізуються у процесі встановлення заборони на застосування дискримінації за ознакою статі. Тобто, це є ряд відносин, які створюються та реалізуються на державному рівні, регіональному, місцевому. Також, сюди слід віднести приватні інфраструктури, які відповідно до національного законодавство встановлюють, контролюють та здійснюють моніторинг з поданням звітності, щодо гендерного балансу та проявлених або не проявлених актів дискримінаційного характеру.

По-третє, відносини, що складаються у сфері застосування позитивних дій, як одного із засобів штучного досягнення гендерної рівності. Зокрема, сюди відносяться як створення умов та державних програм, що спрямовані на забезпечення рівності (наприклад, квоти для жінок у парламенті), так і безпосередня їх реалізація у практичній діяльності.

Останньою характерною складовою предмета генедерно-правового регулювання є виконання Україною міжнародних зобов'язань відносно дотримання та забезпечення рівних прав та можливостей для будь якої статі без винятку, що передбачено рядом чинних, ратифікованих Конвенцій, Резолюцій та ін. Зокрема, про цей обов'язок в галузі існування даного роду суспільних відносин прямо зазначається в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Стамбульській конвенції, так як у ході виконання міжнародних стандартів та норм, котрі визнані Україною як національне законодавство, реалізується комплекс правових механізмів із забезпечення гендер-

ної рівності, забороні дискримінації та захисту прав усіх без виключення представників гендерних маркерів в разі їх порушень.

Таким чином, пропонуємо охарактеризувати предмет гендерно-правового регулювання як визначені законодавчо умови та порядок забезпечення й дотримання гендерної рівності в аспекті його соціо-статевої взаємодії у всіх сферах людського буття. Разом з тим, акцентуємо на ідентифікації гендерного права через об'ємну систему таких факторів: соціально-економічних, політичних, культурних, освітніх та правових відносин, в яких довгий час існують та реалізуються принцип гендерної рівності та заборони дискримінації за ознакою статі.

Висновки. Детальне дослідження предмету гендерного права надало можливість поглянути на суспільні відносини, які відносяться до його сфери регулювання під новим кутом та із сучасними науково-практичними обґрунтуваннями. Таким чином, серед характерних особливостей, які складають його окреслюємо: відносини щодо безпосередньої реалізації гендерної рівності; відносини, які реалізуються у процесі встановлення заборони на застосування дискримінації за ознакою статі; відносини, що складаються у сфері застосування позитивних дій; відносини, які існують у межах виконання Україною міжнародних зобов'язань відносно дотримання та забезпечення рівних прав та можливостей для будь якої статі без винятку. З огляду на це, предмет гендерно-правового регулювання комплексно можливо тлумачити як визначені законодавчо умови та порядок забезпечення й дотримання гендерної рівності в аспекті його соціо-статевої взаємодії у всіх сферах людського буття.

Анотація

Правова система як поняття багатогранне містить в собі різновид галузей права, які регулюють відповідні їм суспільні відносини. А ось вже в сучасній юриспруденції, дані галузі права традиційно розмежовують за певними притаманними їм характерними ознаками, основним з яких є предмет правового регулювання відповідної галузі права. Предмет правового регулювання в свою чергу відповідає за виокремлення спектру відносин, які підлягають правовій регламентації. Фактично, за допомогою виокремлення сегменту суспільних відносин, предмет відповідної галузі права допомагає відрізняти її від інших та утримує правову систему від хаосу й протиріч. Таким чином. характеризуючи предмет правового регулювання простими словами, то він відповідає на запитання: «Які конкретні відносини регулює обрана галузь права?».

Через гнучкість гендерного права та його постійний розвиток, який йде з розвитком гендерної свідомості людства, питання про його детальне дослідження набуває нового сенсу та актуальності, особливо в контексті євроінтеграції. Нові можливості для людей, створюють нові умови та форми реалізації певного спектру прав, які відносяться до гендерного права, що надає предмету правового регулювання постійного видозмінення та трансформацій.

Зокрема, в контексті розвитку ідей щодо гендерної ідентичності, яка формулює нові підходи до самовизнання, впровадження гендерних цінностей з урахуванням верховенства права та спрощення процедури переходу, обгрунтовується детальний розгляд правовідносин, які при цьому відносяться до галузі гендерного права.

Так як, гендерне право наразі стає інклюзивним, а не суто «жіночим» або «чоловічим», питання його правого регулювання зростає, як і виокремлення відносин, які належать до безпосередньої його регламентації. Таким чином, гендерне право захищає вразливі групи населення, при цьому застосовуючи ідею впровадження гендерної рівності. Тож постає цілком доцільне питання, які саме відносини при цьому належать до регулювання гендерного права?

Ключові слова: гендерне право, гендерна рівність, галузь права, предмет гендерного права, гендерна свідомість, правова система, юриспруденція, правове регулювання, інклюзивність.

Bilous O.A. The Subject of Legal Regulation of Gender Relations in Ukraine

Summary

The legal system, as a multifaceted concept, encompasses various branches of law that regulate corresponding types of social relations. In modern jurisprudence, these branches of law are traditionally differentiated according to their inherent characteristics, the most essential of which is the subject matter of legal regulation of the respective branch of law. The subject matter of legal regulation, in turn, determines the specific range of social relations that are subject to legal governance. In essence, by delineating a particular segment of social relations, the subject matter of a given branch of law enables its distinction from others and maintains the coherence of the legal system, preventing it from descending into disorder or contradiction. Thus, when characterizing the subject matter of legal regulation in simple terms, it answers the question: "Which specific relations are regulated by the chosen branch of law?"

Due to the flexible nature of gender law and its continuous development – parallel to the evolution of humanity's gender consciousness – the issue of its in-depth study acquires new meaning and relevance, particularly in the context of European integration. New opportunities for individuals give rise to new conditions and forms for the exercise of certain rights that fall within the scope of gender law, which in turn leads to the constant transformation and modification of its subject matter.

Specifically, in the context of the development of ideas concerning gender identity, which introduce new approaches to self-identification, the implementation of gender values in accordance with the rule of law, and the simplification of transition procedures, it becomes necessary to conduct a detailed examination of the legal relations encompassed by the field of gender law.

As gender law is increasingly becoming inclusive – rather than being perceived as solely "women's" or "men's" law – the scope of its legal regulation expands, as does the delineation of relations subject to its direct governance. Consequently, gender law serves to protect vulnerable groups of the population, while promoting the principle of gender equality. Thus, a logically justified question arises: Which specific relations fall within the scope of gender law regulation?

Key words: gender law, gender equality, branch of law, subject matter of gender law, gender consciousness, legal system, jurisprudence, legal regulation, inclusiveness.

Список використаних джерел:

1. Аніщук Н. В. Основи гендерного права України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Н.В. Аніщук. Одеса. Фенікс. 2013. 208 с.
2. Дудник Р. Гендерне право та система права: проблеми теорії та практики. Розділ 1. Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* URL:https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/5-1.pdf с. 23-26 (дата звернення 03. 09. 2025)
3. Крочук М. І. Філософсько-праовий вимір гендерної рівності. автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.12. Львів. 2014. с. 19.

Дата надходження статті: 08.07.2025
Дата прийняття статті: 19.07.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.31

Лаворик А.В.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»,
ORCID ID: 0000-0002-5848-6862

Дзюбак С.В.
кандидат юридичних наук
Викладач права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0003-6743-4102

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ В ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЇЇ СУБСТАНЦІЙНІ ТА ПРОЦЕДУРНІ ГАРАНТІЇ

Постановка проблеми. Свобода віросповідання посідає одне з центральних місць у системі фундаментальних прав людини, закріплених як у міжнародних документах, так і в національних конституціях демократичних держав. Водночас у правовій доктрині зберігаються численні дискусії щодо її юридичної природи, обсягу, меж реалізації та допустимих обмежень. Особливої актуальності ці питання набувають в умовах соціальних трансформацій, зростання ролі релігійних інституцій у публічному просторі, політичної поляризації, міжконфесійної напруги, а також під впливом нових викликів, таких як воєнний стан чи цифровізація релігійної сфери.

Незважаючи на наявність базових законодавчих гарантій, практика реалізації свободи віросповідання в Україні стикається з рядом проблем: складнощами у реєстрації нових конфесій, нерівністю в правовому статусі різних релігійних організацій, колізіями між свободою совісті та державною безпекою, а також недостатнім нормативним забезпеченням процедурної сторони здійснення цього права.

Аналіз досліджень і публікацій З національної точки зору увага концентрується на аналізі історичних аспектів специфіки розвитку свободи віросповідання, функціонування законодавства, практики реєстрації релігійних організацій, викликах, які породжують нестандартну ситуацію (наприклад, воєнний і цифровий контекст). Вчені звертають увагу на закономірності конфліктів між ідентичністю держави та автономією релігії, а також недосконалості правових процедур і нормативних актів.

Однак у науковій літературі ще недостатньо опрацьовано питання зв'язку свободи віросповідання у надзвичайних ситуаціях, а також її співвідношення з цифровою трансформацією публічної сфери. Крім того, бракує комплексного моделювання гарантій субстанційних та процедурних, обґрунтованого на міждисциплінарному підході з урахуванням європейської практики. Це визначає наукову потребу в більш всеосяжному, сучасному аналізі, спрямованому на удосконалення правотворчої бази.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свобода віросповідання є однією з фунда-

© Лаворик А.В., Дзюбак С.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ментальних засад правового статусу особи в демократичному суспільстві. Як юридична категорія, вона становить складову системи особистих немайнових прав і відображає не лише право особи на релігійний вибір, але й механізми правового захисту духовної автономії людини в межах публічного порядку. У теоретико-правовій доктрині категорія свободи віросповідання часто ототожнюється або використовується разом із поняттями «свобода совісті» і «свобода переконань», однак кожна з цих категорій має свою правову специфіку, що потребує чіткого розмежування.

Свобода совісті охоплює як релігійні, так і нерелігійні переконання, визнаючи за особою право діяти відповідно до свого внутрішнього морального переконання. У свою чергу, свобода переконань має ширше значення і стосується ідеологічної, політичної, наукової, філософської свободи. Свобода релігії ж, у вузькому сенсі, зосереджується на праві особи обирати, змінювати, сповідувати або не сповідувати релігію, що передбачає як внутрішній стан, так і зовнішнє вираження релігійної ідентичності. Як зазначається в міжнародно-правових документах (зокрема, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), свобода думки, совісті та релігії є неподільними, однак кожен елемент має різні рівні правового захисту [4].

У правовій науці загальновизнаним є поділ свободи віросповідання на внутрішній (forum internum) та зовнішній (forum externum) аспекти. Внутрішній аспект охоплює абсолютне право особи мати або не мати віру, обирати релігійні переконання, не підлягаючи при цьому жодному втручанню держави чи третіх осіб. Цей вимір вважається недоторканним і не може бути обмежений за жодних обставин, що підтверджено у рішеннях Європейського суду з прав людини (зокрема у справі Buscarini and Others v. San Marino) [11]. Зовнішній вимір стосується права особи практикувати свою релігію індивідуально або колективно, публічно чи приватно, шляхом богослужіння, обрядів, релігійної освіти, носіння символіки тощо. Саме у цьому аспекті допускається обмеження, якщо вони відповідають критеріям законності, необхідності та пропорційності в демократичному суспільстві.

У системі особистих немайнових прав людини свобода віросповідання займає особливе місце як прояв духовної автономії особи. Це право не зводиться лише до релігійної практики, а охоплює сферу індивідуальної ідентичності, світоглядної самореалізації, морального вибору. Як вказується у правових дослідженнях, свобода релігії є не тільки правом індивіда, але й умовою існування плюралістичного демократичного суспільства, у якому держава зобов'язана утримуватися від упередженого ставлення до жодної з форм вірування [15, с. 154–174].

Разом із тим, реалізація свободи релігії не може відбуватися ізольовано від інших прав, тому особливої уваги потребує її співвідношення з суміжними правами, зокрема:

Свободою вираження поглядів, оскільки релігійні переконання можуть бути висловлені публічно, однак межі такої свободи мають бути окреслені з урахуванням прав інших осіб і недопущення закликів до дискримінації;

Правом на приватність, що охоплює захист внутрішнього вибору віри та релігійних практик у приватному житті;

Принципом недискримінації, який забороняє будь-яке обмеження прав особи на підставі її релігійної належності або невіруючого світогляду.

На мою думку, юридична природа свободи віросповідання потребує осмислення не лише як індивідуального права, а й як структурного елементу демократичного правопорядку, що відображає здатність правової системи забезпечити плюралізм, толерантність і взаємну повагу у багатоконфесійному суспільстві. Правове визнання цього права повинно супроводжуватись ефективними механізмами захисту та недопущенням його зведення до формальної декларації [1, с. 26–30].

Свобода віросповідання як фундаментальне право людини не є абстрактною декларацією, а має чіткий юридичний зміст, що конкретизується через низку субстанційних (змістовних) гарантій, закріплених у національному та міжнародному праві. Ці гарантії формують внутрішню структуру права на свободу релігії, окреслюючи його обсяг, межі та умови реалізації [12, с. 41].

Передусім, юридичний зміст свободи віросповідання включає право особи сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, а також право змінювати релігійні переконання. Це право є особистим і невід'ємним, не підлягає делегуванню чи обмеженню на основі політичних чи культурних міркувань. Відповідно до ст. 18 Міжнародного пакта про громадянські і політичні права та ст. 9 Європейської конвенції з прав людини, кожна людина має право «на свободу думки, совісті і релігії», що включає свободу змінювати свою релігію чи переконання, а також сповідувати її «індивідуально або разом з іншими, публічно або приватно» [11].

У структурі цього права особливе місце займають право на релігійну освіту, здійснення богослужінь, релігійні обряди, святкування релігійних свят, використання релігійної символіки, а також право на участь у релігійних організаціях. Як слушно наголошується в працях західноєвропейських дослідників, саме через захист цих форм зовнішнього виявлення релігії право набуває своєї практичної дієвості. Їх обмеження можливе лише за умов, визначених у ст. 9(2) Конвенції: заради громадської безпеки, порядку, здоров'я, моралі або захисту прав і свобод інших осіб і лише в тій мірі, в якій це є необхідним у демократичному суспільстві [14, с. 184–195].

Не менш важливою складовою змістовного наповнення свободи віросповідання є заборона примусу як до сповідування певної релігії, так і до відмови від неї. Ця норма випливає з принципу поваги до гідності особи та її світоглядної автономії. Примус, у будь-якій формі (з боку держави, релігійної організації або приватних осіб), є грубим порушенням як міжнародних стандартів, так і основоположних принципів конституціоналізму. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що свобода релігії передбачає не лише відсутність державного втручання, але й активне зобов'язання держави створити умови для її вільної реалізації [3].

Однією з ключових засад правового статусу свободи віросповідання є принцип рівності релігій і світоглядів у правовому полі. У демократичному суспільстві держава зобов'язана зберігати нейтралітет у ставленні до всіх форм релігійного чи нерелігійного світогляду, не надаючи переваг жодній із них. Така рівність повинна бути як формально-юридичною (відсутність дискримінаційних норм), так і матеріальною (рівний доступ до реєстрації, правового статусу, публічних ресурсів). Цей принцип визнається як на міжнародному рівні, так і в конституційних системах більшості європейських держав [6, с. 112–121].

Водночас автономія релігійних організацій визнається як одна з основних гарантій реалізації свободи віросповідання. Це означає, що релігійні об'єднання мають право самостійно визначати свою внутрішню структуру, обирати духовенство, здійснювати релігійне навчання, розпоряджатися майном, вести релігійну діяльність відповідно до власних віровчень [15, с. 84].

На мою думку, субстанційні гарантії свободи віросповідання є не лише формою правового захисту віруючої особи, але й необхідною умовою функціонування відкритого, плюралістичного суспільства, яке визнає цінність духовного різноманіття [10, с. 111]. Тому юридичне наповнення цієї свободи повинно тлумачитися широко, із пріоритетом особистої автономії, рівності світоглядів та самоврядності релігійних інституцій у межах, визначених правом. Такий підхід забезпечує не лише індивідуальні свободи, а й соціальну стабільність у багатоконфесійному середовищі.

У сучасних умовах право на свободу віросповідання дедалі частіше стикається з новими викликами, які вимагають переосмислення класичних правових конструкцій та адаптації існуючого законодавства до реалій глобалізованого і технологічно насиченого світу [5].

Одним із ключових питань є реалізація свободи релігії в умовах надзвичайного чи воєнного стану. Хоча міжнародні акти дозволяють тимчасове обмеження окремих прав, внутрішній вимір свободи віросповідання (віра як така) залишається абсолютним і непорушним. Натомість зовнішні прояви релігії можуть бути обмежені виключно в чітко визначених межах [13, с. 645–660]. У таких ситуаціях особливо важливо дотримуватися принципу правової пропорційності: втручання має бути не лише легітимним, а й мінімально необхідним. Будь-яка спроба використати надзвичайні обставини як привід для дискримінації певних конфесій чи обмеження їх прав створює небезпеку політизації релігійної сфери та підриву довіри до держави.

Окремий виклик становить реєстрація нових конфесій і становище релігійних меншин. Формальна наявність механізмів юридичного визнання не гарантує їх реальної ефективності. У деяких випадках спостерігається надмірне регуляторне навантаження, затягування процедур або нерівне ставлення до окремих релігійних течій. Це суперечить принципам релігійного плюралізму й рівності, що є наріжними у демократичному правопорядку [10, с. 71–83]. Важливо, щоб доступ до реєстрації релігійних організацій не залежав від кількості прихильників чи історичної «традиційності» віровчення, а ґрунтувався виключно на відповідності загальним вимогам законодавства.

Третій вектор трансформації стосується цифровізації релігійного життя. Поява онлайн-богослужінь, віртуальних громад, цифрових платформ для релігійної освіти та духовного консультування створює нові правові ситуації, не передбачені традиційним законодавством. Зокрема, постає питання про правовий статус релігійних дій, вчинених онлайн, захист релігійної інформації в інтернеті, цифрову безпеку віруючих. Недостатня врегульованість цих процесів створює ризики для свободи віросповідання в нових форматах її реалізації, особливо коли державні або приватні суб'єкти намагаються обмежити доступ до релігійного контенту або здійснюють моніторинг віровизнаної активності в цифровому середовищі.

Водночас важливим стратегічним завданням є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема у сфері юрисдикційного захисту, реєстраційних процедур, рівності прав конфесій та захисту від дискримінації [8, с. 151–167]. Практика Європейського суду з прав людини задає чіткі орієнтири: свобода релігії не може бути формальною декларацією вона вимагає реального, ефективного, недискримінаційного механізму реалізації. Для України це особливо актуально в контексті євроінтеграційних прагнень та необхідності реформування публічної політики у сфері релігії [2, с. 132–138].

На мою думку, ці виклики засвідчують, що свобода віросповідання сьогодні це не лише питання індивідуального вибору віри, а й юридичний індикатор зрілості правової системи. Держава повинна не лише утримуватися від втручання, а й створювати умови для повноцінної реалізації цього права у динамічному соціальному середовищі, враховуючи нові технології, політичні обставини та зростання конфесійного різноманіття [9, с. 41–46].

З урахуванням виявлених проблем та актуальних викликів, дослідження дозволило сформулювати низку рекомендацій щодо вдосконалення національного правового механізму захисту свободи віросповідання в Україні. Зокрема, доцільним є оновлення законодавства у сфері релігії, гармонізація його з європейськими стандартами, запровадження спеціального закону про взаємодію держави з релігійними організаціями, забезпечення рівного доступу до реєстрації всіх

конфесій без дискримінації, а також правове врегулювання цифрових форм релігійної активності.

Подальші наукові дослідження варто зосередити на вивченні свободи релігії в умовах цифрової трансформації, глобальних загроз і соціальних змін. Окремої уваги заслуговує аналіз рішень Європейського суду з прав людини, що формують стандарти у сфері свободи віросповідання і дедалі більше впливають на національну правозастосовну практику.

Анотація

Мета. Метою цієї наукової статті є всебічне теоретико-правове дослідження свободи віросповідання як юридичної категорії у системі прав людини, з акцентом на її субстанційні (змістовні) та процедурні гарантії. У межах дослідження ставиться завдання з'ясувати нормативну природу цього права, визначити його складові елементи, окреслити межі реалізації та допустимого обмеження, проаналізувати сучасні виклики у сфері свободи релігії, а також запропонувати напрями вдосконалення національного законодавства України з урахуванням міжнародно-правових стандартів та практики Європейського суду з прав людини. Методологічна основа цієї статті ґрунтується на системному та комплексному підході до аналізу свободи віросповідання як юридичної категорії в контексті її правової природи, субстанційних і процедурних гарантій. Дослідження спирається на систематизацію актуального теоретико-правового матеріалу, національного та міжнародного законодавства, а також практики Європейського суду з прав людини. У процесі роботи були застосовані як загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціально-юридичні. Зокрема, порівняльно-правовий метод використано для зіставлення підходів до забезпечення свободи релігії в Україні та в зарубіжних правових системах; нормативно-правовий метод для аналізу законодавчих положень, що регламентують зміст і межі реалізації цього права; інституціональний метод для дослідження ролі релігійних організацій як суб'єктів правових відносин; прогностичний метод дозволив сформулювати пропозиції щодо подальшого розвитку правового механізму у сфері свободи віросповідання. Застосування такого методичного підходу забезпечило глибину, всебічність та міждисциплінарність дослідження, що дозволило сформулювати обґрунтовані висновки та практичні рекомендації у сфері вдосконалення національного правового регулювання. Результати. У результаті проведеного дослідження встановлено, що свобода віросповідання як юридична категорія є комплексним правовим явищем, яке поєднує в собі особистісний вимір свободи світогляду та інституційний аспект реалізації релігійної ідентичності. З'ясовано, що ця свобода охоплює як внутрішній (абсолютно захищений) вимір – право мати або не мати релігійні переконання, так і зовнішній право на їхнє публічне виявлення через богослужіння, обряди, релігійну освіту, участь у релігійних організаціях тощо. Проаналізовано основні субстанційні гарантії свободи віросповідання: рівність усіх релігій і переконань у правовому полі, заборону примусу до прийняття або відмови від віри, автономію релігійних організацій та право на зміну віровизнання. Визначено, що ефективне забезпечення цих гарантій можливе лише за умови чіткого нормативного регулювання та нейтральної позиції держави у релігійній сфері. Досліджено процедурні аспекти реалізації цього права, зокрема механізми реєстрації релігійних організацій, адміністративного та судового захисту, а також допустимість обмежень свободи віросповідання відповідно до стандартів міжнародного права. Показано, що процедурні гарантії є критично важливими для практичної реалізації субстанційного змісту цього права. Окрему увагу приділено сучасним викликам реалізації свободи релігії в умовах воєнного стану, проблемам правового статусу релігійних меншин, цифровізації релігійної практики та гармонізації національного

законодавства з європейськими стандартами. Виявлено, що українське законодавство має потенціал для розвитку, але потребує системного оновлення, спрямованого на посилення інституційного захисту свободи віросповідання та подолання дискримінаційних практик. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному осмисленні свободи віросповідання як юридичної категорії з урахуванням її дуалістичної природи як особистого немайнового права людини та як елемента правового статусу релігійних організацій. У межах дослідження запропоновано системну класифікацію субстанційних та процедурних гарантій реалізації цього права, що дозволяє розмежувати його змістовне наповнення від інструментів правозастосування. Уперше з міждисциплінарних позицій здійснено порівняльний аналіз вітчизняної та європейської практики забезпечення свободи віросповідання в умовах надзвичайного та воєнного стану, а також у цифрову епоху. Висвітлено недостатньо досліджені аспекти, зокрема цифрові форми реалізації релігійної свободи, адміністративні бар'єри в реєстрації нових релігійних об'єднань та проблеми правового статусу релігійних меншин.На основі проведеного аналізу обґрунтовано доцільність розроблення та впровадження спеціального нормативного акта, який би комплексно врегулював питання реалізації свободи віросповідання в Україні, передбачивши чіткі правові механізми співпраці держави з релігійними організаціями, дотримання нейтральності держави у релігійній сфері та забезпечення рівного правового статусу всіх конфесій відповідно до стандартів ЄСПЛ. Практична значимість. Практична значимість проведеного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути безпосередньо використані для вдосконалення нормативно-правового регулювання свободи віросповідання в Україні. Систематизований аналіз субстанційних і процедурних гарантій дозволяє сформувати цілісне бачення правових умов реалізації цього права як на індивідуальному, так і на інституційному рівнях. Запропоновані у статті підходи до класифікації гарантій свободи релігії, виявлення прогалин у законодавстві та окреслення напрямів його оновлення можуть стати основою для розробки спеціального законодавчого акту про свободу совісті та релігійні організації, який би враховував європейські стандарти та практику ЄСПЛ. Зокрема, актуальним є врегулювання правового статусу релігійних меншин, прозорих процедур реєстрації релігійних організацій, а також гарантування недискримінації у доступі до публічного простору. Окремі положення дослідження можуть бути застосовані в діяльності органів державної влади, що здійснюють реєстрацію, моніторинг та правовий супровід функціонування релігійних об'єднань. Крім того, викладені теоретичні положення та висновки можуть бути використані у правозастосовній практиці, при підготовці експертних висновків, а також у навчальному процесі у межах викладання курсів з конституційного, міжнародного, релігійного та правозахисного права.

Ключові слова: свобода віросповідання, права людини, релігія, юридичні гарантії, субстанційні гарантії, процедурні гарантії, релігійні організації, правове регулювання, недискримінація, секуляризм, правова держава, міжконфесійна рівність.

Lavoryk A.V., Dziubak S.V. Freedom of religion as a legal category in legal doctrine: on the issue of its substantive and procedural guarantees

Summary

Purpose. The purpose of this scholarly article is to conduct a comprehensive theoretical and legal analysis of freedom of religion as a legal category within the human rights system, with a focus on its substantive and procedural guarantees. The research aims to clarify the normative nature of this right, define its structural elements, outline the limits of its exercise and permissible restrictions, analyze modern challenges in the field of religious freedom, and offer directions for improving Ukraine's

national legislation in line with international legal standards and the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR).The methodological foundation of this article is based on a systematic and comprehensive approach to analyzing freedom of religion as a legal category in the context of its legal essence, substantive content, and procedural safeguards. The study relies on the systematization of current theoretical and legal material, national and international legal frameworks, and the jurisprudence of the ECtHR.In the course of the research, both general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and specialized legal methods were applied. In particular, the comparative legal method was used to contrast approaches to ensuring religious freedom in Ukraine and in other legal systems; the normative legal method served to examine legal provisions governing the content and scope of this right; the institutional method helped explore the role of religious organizations as legal actors; and the prognostic method facilitated the formulation of proposals for further development of the legal mechanism in the field of freedom of religion.The application of this methodological approach provided for depth, comprehensiveness, and interdisciplinarity, allowing for the development of well-founded conclusions and practical recommendations aimed at improving national legal regulation.Results. The study found that freedom of religion, as a legal category, is a complex legal phenomenon that integrates both the personal dimension of worldview freedom and the institutional dimension of religious identity expression. It was established that this freedom encompasses both the internal (absolutely protected) dimension the right to have or not to have religious beliefs and the external dimension the right to publicly manifest these beliefs through worship, rituals, religious education, and participation in religious organizations.The key substantive guarantees of freedom of religion were analyzed, including equality of all religions and beliefs before the law, prohibition of coercion to adopt or renounce a religion, autonomy of religious organizations, and the right to change one's religion or belief. It was concluded that effective protection of these guarantees requires clear normative regulation and a neutral stance by the state in religious affairs.The research also explored procedural aspects of exercising this right, including mechanisms for registering religious organizations, administrative and judicial protection, and the permissibility of restrictions in accordance with international law standards. It was demonstrated that procedural safeguards are essential for the effective realization of the substantive content of the right to religious freedom.Special attention was given to modern challenges: the realization of religious freedom under martial law, legal issues surrounding religious minorities, the digitalization of religious practice, and the harmonization of national legislation with European standards. It was revealed that Ukrainian legislation holds potential for development but requires systematic updates to strengthen institutional protection of religious freedom and eliminate discriminatory practices. Scientific novelty. The scientific novelty of this research lies in the comprehensive conceptualization of freedom of religion as a legal category, taking into account its dual nature as a personal non-property right of the individual and as a component of the legal status of religious organizations. The study proposes a systematic classification of the substantive and procedural guarantees of this right, enabling a distinction between its normative content and the tools of its legal enforcement.For the first time, from an interdisciplinary perspective, a comparative analysis of national and European approaches to protecting freedom of religion was conducted in the context of martial law and the digital age. Underexplored aspects such as digital forms of religious practice, administrative barriers to registering new religious associations, and the legal status of religious minorities were addressed. Based on the analysis, the article substantiates the need for the development and implementation of a special legislative act that would comprehensively regulate the realization of religious freedom in Ukraine. Such an act should include clear legal mechanisms for cooperation between the state and religious organizations, ensure the state's neutrality in religious matters, and guarantee equal legal

status for all confessions in accordance with ECtHR standards.Practical significance. The practical significance of the study lies in its potential to directly inform the improvement of legal regulation concerning freedom of religion in Ukraine. The structured analysis of substantive and procedural safeguards provides a coherent understanding of the legal conditions for exercising this right at both the individual and institutional levels.The proposed approaches to classifying religious freedom guarantees, identifying legislative gaps, and outlining directions for legal reform may serve as a basis for drafting a dedicated law on freedom of conscience and religious organizations, in compliance with European standards and ECtHR jurisprudence. In particular, the regulation of the legal status of religious minorities, the transparency of registration procedures for religious organizations, and the guarantee of non-discrimination in access to the public sphere are identified as key issues. Specific findings of the study may be applied by government authorities involved in the registration, monitoring, and legal oversight of religious associations. Additionally, the theoretical concepts and conclusions may be used in legal practice, expert analysis, and academic instruction in the fields of constitutional, international, religious, and human rights law.

Key words: freedom of religion, human rights, religion, legal guarantees, substantive guarantees, procedural guarantees, religious organizations, legal regulation, non-discrimination, secularism, rule of law, interfaith equality.

Список використаних джерел:

1. Біленчук П. Д. Свобода світогляду і віросповідання як основне право особи в демократичному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. № 52. С. 26–30.
2. Гнатенко М. І. Проблеми реалізації свободи віросповідання в Україні у світлі європейських стандартів. *Держава і право.* 2022. Вип. 89. С. 132–138.
3. Загальна декларація прав людини : ООН, 10 грудня 1948 р. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.
4. Загальний коментар № 22 Комітету ООН з прав людини щодо статті 18 Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : (Свобода думки, совісті та релігії), 1993 р. URL: https://www.refworld.org/docid/453883fb22.html.
5. Конституція України : офіційний текст. Київ : Верховна Рада України, 1996. 54 с.
6. Куракін О. В. Свобода совісті та віросповідання в умовах глобалізації: теоретико-правовий вимір. *Право України.* 2020. № 5. С. 112–121.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights.
8. Рабінович П. М. Права людини в Україні : навч. посіб. Львів : Світ, 2016. 256 с.
9. Сушко С. М. Свобода віросповідання в національному і міжнародному праві: сучасні виклики та шляхи правового забезпечення. *Юридичний вісник України.* 2021. № 2(150). С. 41–46.
10. Durham W. C., Scharffs B. G. Law and Religion: National, International, and Comparative Perspectives. Wolters Kluwer, 2019. 150 p.
11. European Court of Human Rights. Buscarini and Others v. San Marino, Judgment of 18 February 1999. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58952.
12. Evans C. Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights. Oxford University Press, 2001. 306 p.
13. Ferrari S. The Legal Dimension of Religious Diversity in Europe. *European Yearbook of Minority Issues.* 2004. Vol. 3(1). P. 645–660.

14. Taylor P. M. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge University Press, 2005. 268 p.
15. Witte J. The Reformation of Rights: Law, Religion, and Human Rights in Early Modern Calvinism. Cambridge University Press, 2007. 218 p.

Дата надходження статті: 07.08.2025
Дата прийняття статті: 18.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.32

Мельник П.В.
доктор філософії у сфері права, юрист
ORCID ID: 0000-0001-8000-7357

ЕТИЧНІ НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Правові та етичні засади службових відносин формуються на основі комплексної системи нормативних приписів та моральних вимог, які забезпечують ефективність функціонування публічної служби. Базою для такого регулювання є Закон України «Про державну службу», проте його підхід до визначення кола актів, що становлять систему правового забезпечення службових відносин, не є достатнім. Зокрема, законодавчо встановлений перелік не повною мірою відображає всю різноманітність джерел правового регулювання.

Насамперед це стосується нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, які визначають специфіку спеціалізованих видів служби. Яскравим прикладом є нормативні акти Міністерства закордонних справ України, представництв МЗС на території України та закордонних дипломатичних установ, що врегульовують порядок проходження дипломатичної служби на державних посадах [1]. Ігнорування їхнього регулятивного значення призводить до методологічних помилок, оскільки такі акти прямо впливають на реалізацію правового статусу службовців. Зокрема, наказ МЗС України «Про затвердження Порядку ротації посадових осіб дипломатичної служби в органах дипломатичної служби» відповідно до підходу Закону формально не включено до системи правового регулювання, що є хибним і потребує перегляду [2].

Стан наукової розробки проблеми. Стан наукової розробки проблеми сучасного змісту службових відносин в Україні є помітно просунутим, але ще не завершеним. Концептуальні засади публічної служби, межі владних повноважень роботодавця та гарантії службовця ґрунтовно опрацьовано в працях В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяка, І.Б. Коліушка та В.П. Тимощука, які заклали доктринальні підвалини адміністративно-правового регулювання служби й процедурної справедливості. Питання статусу службовця, дисциплінарної відповідальності, оскарження управлінських актів і судового контролю розвивали О.М. Пасенюк, В.М. Гаращук, О.В. Петришин. У площині трудоправових аспектів (контракт служби, режим праці, соціальні гарантії) вагомими є напрацювання Н.О. Болотіної, П.Д. Пилипенка та ін.. Теоретико-правові рамки категорій «служба», «службові повноваження», «службова дисципліна» уточнювалися у працях О.Ф. Скакун, а інституційний дизайн публічної служби й антикорупційні запобіжники – у дослідженнях М.В. Савчина та інших. Водночас відчутні прогалини стосуються інтеграції цифрових процесів (електронні кадрові процедури, алгоритмічні рішення), регулювання віддалених і змішаних форматів роботи, захисту викривачів, а також узгодження публічного інтересу з правами службовця в умовах воєнного стану. Потребує подальшої систематизації й узгодження понятійний апарат, зокрема

© Мельник П.В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

розмежування адміністративно-правової та трудоправової матриць службових відносин, що зумовлює актуальність комплексного міждисциплінарного дослідження.

Метою наукової статті є визначення етичних нормативних засад формування службових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Поряд із правовими нормами не менш важливими залишаються етичні стандарти службових відносин, які передбачають доброчесність, політичну неупередженість, повагу до гідності людини та орієнтацію на публічний інтерес. Вони виступають внутрішнім регулятором поведінки службовця, доповнюючи правові приписи й забезпечуючи довіру суспільства до державної служби.

Правові та етичні засади службових відносин формуються на основі комплексної системи законодавства, що включає як акти загального характеру, так і нормативні приписи спеціалізованих органів державної влади. Традиційно базовим джерелом правового регулювання виступає Закон України «Про державну службу», однак аналіз його положень свідчить, що встановлений ним перелік актів не повністю охоплює всю сферу службових відносин [3].

Аналогічна ситуація спостерігається й щодо нормативно-правових актів окремих державних органів, у межах яких здійснюється проходження служби. До таких органів належать Рада національної безпеки і оборони України, Антимонопольний комітет України, Національна поліція, Державна прикордонна служба, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, Національна гвардія України, Служба безпеки України, Державна спеціальна служба транспорту тощо. Вони ухвалюють власні підзаконні акти, спрямовані на деталізацію порядку організації служби та особливостей її проходження. Водночас слушно підкреслюється, що до державно-службового законодавства мають бути віднесені лише ті акти, які безпосередньо регламентують упорядкування службових відносин, а не всі внутрішні документи цих органів [4; 5].

Етичні засади службових відносин виступають важливим доповненням до правового регулювання. Вони закріплюють стандарти поведінки службовців: доброчесність, політичну нейтральність, сумлінність, орієнтацію на публічний інтерес і повагу до прав людини. Такі норми забезпечують внутрішню узгодженість службових відносин і підвищують рівень довіри громадян до державних інституцій.

Таким чином, правові та етичні засади у своїй єдності створюють комплексний механізм, що визначає зміст і спрямованість службових відносин.

Слід зазначити, що правові та етичні засади службових відносин визначаються як комплекс формальних приписів і морально-етичних стандартів, що регулюють поведінку державних службовців та організацію їхньої діяльності. Центральне місце у цій системі займає Закон України «Про державну службу», який містить низку положень, що прямо чи опосередковано передбачають необхідність ухвалення додаткових нормативно-правових актів на рівні окремих державних органів для деталізації специфіки проходження служби [3].

Так, у статті 8 Закону встановлено, що державні службовці виконують також інші обов'язки, визначені у положеннях про структурні підрозділи та посадових інструкціях. У статті 42 зазначено, що правила внутрішнього службового розпорядку затверджуються загальними зборами службовців органу на основі типових правил. У статті 61 наголошується на обов'язку дотримання не лише Закону, а й інших нормативно-правових актів у сфері державної служби, а стаття 64 передбачає відповідальність за невиконання посадових обов'язків, визначених у Законі та посадових інструкціях [3].

З огляду на це, постає питання: посадові інструкції та правила внутрішнього розпорядку фактично є обов'язковими для служ-

бовця, однак формально не належать до системи державно-службового законодавства. Така ситуація демонструє певну прогалину в правовому регулюванні, оскільки зазначені акти безпосередньо впливають на реалізацію прав і обов'язків учасників службових відносин та визначають порядок їхньої професійної діяльності.

Етичні засади в даному контексті слугують важливим доповненням до правових норм. Вони виявляються у принципах доброчесності, політичної нейтральності, неупередженості, дотримання службової дисципліни й поваги до гідності людини. Ці стандарти закріплюють внутрішню культуру служби, яка забезпечує довіру громадян до держави та легітимність управлінських рішень.

З вище зазначеного, правові та етичні засади службових відносин у своїй єдності формують нормативно-ціннісну основу діяльності державного службовця: право встановлює формальні рамки його поведінки, а етика забезпечує якісне наповнення цих рамок у відповідності до публічного інтересу.

Правові та етичні засади службових відносин визначаються поєднанням загальнодержавних принципів правотворчості та особливостей регулювання публічної служби. Центральним елементом цього регулювання є нормативно-правові акти, зміст і характер яких безпосередньо впливають на формування та функціонування службових відносин. Відповідно до загальнотеоретичного підходу, нормативно-правовий акт слід розуміти як підзаконне, владне, обов'язкове, одностороннє офіційне рішення уповноваженого суб'єкта, прийняте у визначених законодавством порядку та формі, спрямоване на встановлення, зміну або скасування правових норм для невизначеного кола осіб і розраховане на довгострокове та багаторазове застосування. Саме ця характеристика дозволяє віднести його до числа ключових джерел регулювання службових відносин.

У чинному національному законодавстві поняття «нормативно-правовий акт» закріплено переважно в підзаконних актах, що регламентують питання державної реєстрації. Так, Наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5 визначає його як офіційний документ, прийнятий уповноваженим суб'єктом нормотворення у визначеній формі та порядку, який встановлює норми права для невизначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування [5]. Крім того, відповідне визначення міститься і в Кодексі адміністративного судочинства України, що підтверджує уніфікацію підходів до розуміння цієї категорії.

Етичні засади службових відносин покликані доповнити правові рамки моральними стандартами поведінки, які підвищують якість виконання службових обов'язків. Йдеться про принципи доброчесності, політичної неупередженості, поваги до прав і гідності людини, служіння суспільному інтересу. Вони не лише формалізуються у спеціальних кодексах етики державних службовців, але й реалізуються через посадові інструкції та правила внутрішнього розпорядку, які конкретизують загальні вимоги на рівні конкретного органу [3].

Таким чином, правові та етичні засади у своїй єдності створюють цілісний механізм забезпечення належного функціонування службових відносин: нормативно-правові акти встановлюють обов'язкові правила, а етичні принципи формують внутрішню культуру державної служби, спрямовану на утвердження довіри суспільства до держави.

Правові та етичні засади службових відносин визначаються сукупністю нормативних і морально-ціннісних стандартів, що забезпечують упорядкування діяльності державних службовців та їх взаємодію з державними органами і суспільством. Ключову роль у цьому процесі відіграють нормативно-правові акти, оскільки саме вони формують обов'язкову правову основу функціонування служби.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну

реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 28.12.92 р. № 731 визначено, що нормативно-правові акти: а) зачіпають соціально-економічні, політичні, особисті та інші права, свободи й законні інтереси громадян, гарантовані Конституцією та законами України, і встановлюють або змінюють організаційно-правовий механізм їх реалізації; б) мають міжвідомчий характер і є обов'язковими для інших органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання, установ та організацій, незалежно від відомчої підпорядкованості [6].

Превалююче значення має й визначення, закріплене у п. 18 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, де нормативно-правовий акт розглядається як акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який встановлює, змінює чи скасовує загальні правила регулювання однотипних відносин і розрахований на довгострокове, багаторазове застосування [7]. Таким чином, законодавець підкреслює обов'язковість і стабільність таких актів, що прямо впливає на правове забезпечення службових відносин.

Поряд із правовими вимірами особливого значення набувають етичні засади службових відносин. Вони включають принципи доброчесності, політичної нейтральності, сумлінності, поваги до прав і гідності людини, служіння публічному інтересу. Етичні стандарти функціонують як внутрішній механізм регуляції поведінки службовців, доповнюючи норми права й формуючи довіру громадян до державних інституцій.

Отже, правові та етичні засади у єдності становлять основу службових відносин: нормативно-правові акти визначають формальні правила їх організації, а етика спрямовує діяльність службовця на сумлінне служіння суспільству.

Також ми можемо зазначити, що правові та етичні засади службових відносин визначаються системою нормативно-правових актів, що формують правові основи функціонування публічної служби, та моральними стандартами, які доповнюють юридичні приписи. Центральне місце у цьому контексті посідає Закон України «Про державну службу», проте сучасна наука справедливо підкреслює потребу у розширенні його підходу щодо визначення джерел правового регулювання [3].

Нормативно-правовий акт, як форма вираження державно-владного волевиявлення, має низку ознак: він приймається уповноваженим суб'єктом у межах компетенції; має публічно-владний характер, оскільки спрямований на задоволення суспільних інтересів; встановлює загальнообов'язкові правила поведінки; є імперативним за змістом приписів; приймається на підставі та на виконання законів; завжди має спеціально визначену форму та порядок ухвалення [6; 7]. Саме ці характеристики зумовлюють його провідну роль у врегулюванні службових відносин.

У Постанові КМУ № 731 від 28.12.1992 р. зазначено, що нормативно-правові акти зачіпають права і свободи громадян та мають міжвідомчий характер, будучи обов'язковими для суб'єктів поза сферою підпорядкування органу, що їх видав [6]. Аналогічно, Кодекс адміністративного судочинства України визначає нормативно-правовий акт як акт управління, що встановлює, змінює чи скасовує загальні правила регулювання однотипних відносин і розрахований на довгострокове застосування.

У зв'язку з цим обґрунтованим видається уточнення ст. 5 Закону України «Про державну службу» шляхом включення до системи джерел не лише Конституції, законів, указів Президента, актів КМУ та профільного органу, але й інших нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються державної служби. Це дозволить комплексно враховувати специфіку регулювання у різних органах влади та уникнути прогалин у правозастосуванні [3].

Етичні засади у даній сфері спрямовані на забезпечення доброчесності, неупередженості та орієнтації службовців на публічний

інтерес. Вони формують внутрішню культуру служби та забезпечують довіру суспільства, що є невід'ємним доповненням до правових приписів.

Правові та етичні засади службових відносин формують цілісний фундамент їх існування та розвитку. Вони визначають як зовнішні рамки діяльності службовця, так і внутрішні стандарти поведінки, спрямовані на забезпечення ефективності публічної служби. Правові засади закріплюються у системі нормативно-правових актів, яка охоплює Конституцію України, закони України, міжнародні договори, постанови Верховної Ради, укази Президента, акти Кабінету Міністрів та профільного центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної служби. До цієї системи належать і інші нормативно-правові акти, що безпосередньо стосуються організації та проходження служби. Така багаторівнева структура створює необхідну законодавчу базу для врегулювання службових відносин, забезпечуючи їх стабільність, узгодженість і підконтрольність.

Нормативно-правові акти у цьому контексті мають низку ключових ознак: вони приймаються уповноваженими суб'єктами у межах їхньої компетенції, завжди мають публічно-владний характер, встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки, є підзаконними та розраховані на довгострокове застосування. Саме ці характеристики дозволяють гарантувати правову визначеність і передбачуваність відносин у сфері служби.

Водночас правові приписи неможливі без етичного виміру, адже службові відносини стосуються безпосередньої взаємодії між державою та громадянами. Етичні засади закріплюють принципи доброчесності, політичної нейтральності, неупередженості, сумлінності й поваги до прав та гідності людини. Вони доповнюють правове регулювання, перетворюючи формальні норми на внутрішні правила поведінки, що втілюються у практичній діяльності службовців.

Таким чином, правові та етичні засади перебувають у нерозривній єдності: перші забезпечують нормативно-правову визначеність і регулятивну силу службових відносин, другі – створюють моральний орієнтир, що формує культуру служіння суспільним інтересам. Їхнє поєднання є запорукою легітимності, прозорості та ефективності системи публічної служби.

З огляду на багатовимірний характер публічної служби, правові та етичні засади службових відносин утворюють цілісну методологічну основу їх функціонування. Вони визначають не лише зовнішні межі діяльності службовця (статус, повноваження, процедури), а й внутрішні стандарти професійної поведінки, що забезпечують довіру громадян та легітимність управлінських рішень. Така подвійна – нормативна й ціннісна – природа підкреслює поєднання владного, організаційного та морально-етичного вимірів у механізмі публічної служби.

Правові засади службових відносин базуються на системі нормативно-правових актів, які мають загальний, обов'язковий характер і спрямовані на регулювання типових управлінських відносин. Це положення узгоджується з концепцією нормативно-правового акта як акта управління, що встановлює, змінює чи скасовує правила поведінки загального характеру і розрахований на багаторазове застосування. Водночас адміністративні акти, які приймаються суб'єктами публічної адміністрації для вирішення індивідуально визначених справ, не можуть бути віднесені до джерел службового законодавства. Їхня дія спрямована на конкретних адресатів, містить індивідуальні приписи і покликана врегулювати окрему життєву ситуацію. Таким чином, адміністративні акти виконують функцію правозастосування, але не формують нормативної основи службових відносин.

Важливою характеристикою правового забезпечення служби є багаторівневість джерел: Конституція, закони, міжнародні договори, укази Президента, акти Кабінету Міні-

стрів, а також нормативні акти профільних центральних органів. Саме ця система створює правову базу, що гарантує стабільність та передбачуваність службових відносин, унеможливлюючи довільність у правозастосуванні.

Однак формальні правові норми не можуть повністю врегулювати поведінку службовця без етичного виміру. Етичні засади відображають вимоги доброчесності, політичної нейтральності, неупередженості, поваги до прав людини й орієнтації на публічний інтерес. Вони виступають внутрішнім регулятором службових відносин, забезпечують моральну відповідальність службовця перед суспільством і формують культуру публічної служби.

Правові та етичні засади службових відносин формують цілісну основу організації та функціонування публічної служби. Вони охоплюють як нормативно-правові приписи, так і морально-ціннісні орієнтири, що у взаємодії забезпечують легітимність та ефективність службової діяльності.

Правові засади зосереджуються на системі нормативно-правових актів, які встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки та визначають правовий статус суб'єктів. До них належать Конституція України, закони України, міжнародні договори, укази Президента, постанови Верховної Ради, акти Кабінету Міністрів та профільного центрального органу виконавчої влади [3]. Водночас акти індивідуальної дії, як-от призначення чи звільнення з посади, застосування дисциплінарного стягнення, не містять норм загального характеру. Вони є конкретними юридичними фактами, спрямованими на врегулювання індивідуальної життєвої ситуації, породжують, змінюють або припиняють конкретні правовідносини у сфері служби [8]. Такий індивідуальний характер виражається у спрямованості на визначеного адресата, однократності реалізації та регулюванні конкретного випадку. Отже, індивідуальні акти не можуть бути віднесені до державно-службового законодавства, яке за своєю природою має нормативний, а не правозастосовний характер.

Етичні засади службових відносин доповнюють правове регулювання. Вони закріплені як у законодавстві, так і в кодексах етики державних службовців, і включають принципи доброчесності, політичної нейтральності, сумлінності, поваги до прав і гідності людини. Їхня роль полягає у формуванні внутрішніх регуляторів поведінки службовця, які не завжди можуть бути охоплені правовими нормами, проте визначають якість та результативність діяльності у сфері публічної служби.

Таким чином, правові та етичні засади у єдності забезпечують упорядкованість, прозорість і суспільну довіру до службових відносин. Право визначає формальні межі та процедури, а етика надає їм ціннісного змісту, що є запорукою легітимності та ефективності публічної служби.

Правові та етичні засади службових відносин становлять складну, багаторівневу систему, яка забезпечує належне функціонування інституту публічної служби. Вони визначають як формально-юридичні параметри діяльності службовців, так і морально-ціннісні орієнтири, що сприяють збереженню довіри громадян до держави.

Правові засади закріплені у державно-службовому законодавстві, яке за своєю сукупністю є цілісним системним утворенням із внутрішньою ієрархією та структурним групуванням залежно від виду державної служби. До цієї системи належать національні нормативно-правові акти – Конституція України, кодекси (КАС України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, КЗпП України, КУпАП, КК України, Сімейний кодекс України, Виборчий кодекс України тощо), закони та підзаконні нормативно-правові акти, а також міжнародні документи – Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, Модельний кодекс

поведінки державних службовців (Рекомендація Комітету Міністрів № R (2000) 10 від 11.05.2000 р.), Лімська декларація ООН, Конвенція ООН проти корупції тощо [9; 10; 11].

Основним джерелом правових засад є Конституція України, яка визначає основи регулювання суспільних відносин та закріплює ключові принципи: пріоритет життя і здоров'я, честі й гідності людини як найвищої соціальної цінності (ст. 3); принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6); принцип верховенства права (ст. 8); принцип законності (ст. 19) [9]. Для службових відносин ці положення є фундаментальними ідеями, що визначають напрями розвитку державно-службового права та практику його застосування.

Висновок. Етичні засади доповнюють правове регулювання, закріплюючи принципи доброчесності, політичної нейтральності, поваги до прав і свобод людини, орієнтації на публічний інтерес. Вони відображають у законодавстві та міжнародних актах загальновизнані стандарти поведінки службовців, які у поєднанні з правовими нормами формують якісне підґрунтя для здійснення публічної служби.

Отже, правові та етичні засади у єдності створюють нормативно-ціннісну рамку, яка визначає як формальні правила, так і моральні стандарти службових відносин, забезпечуючи їхню ефективність і легітимність.

Анотація

Стаття присвячена теоретико-правовій та етико-правовій характеристиці службових правовідносин у публічній службі в умовах воєнного стану, цифровізації процедур та поширення віддалених форматів праці. Обґрунтовується інтегрована природа службових правовідносин, у межах якої поєднуються владно-організаційні та професійні елементи, а правові приписи підкріплюються етичними стандартами доброчесності, підзвітності та служіння суспільному інтересу. Розкрито структурні компоненти службових правовідносин (суб'єкт, об'єкт, зміст) і показано їх вертикальну спрямованість за участю суб'єкта призначення, доповнену координаційними та реординаційними зв'язками (можливість ініціювання перегляду рішень, оскарження дій керівника). Акцентовано на статусному характері відносин, у межах якого закріплюються права, обов'язки, обмеження, гарантії та умови проходження служби, а також на подвійності правового становища службовця: реалізація делегованих владних повноважень поєднується з персоніфікованою відповідальністю. Систематизовано правові засади (конституційні засновки, спеціальні закони, підзаконні акти, процедурні регламенти) та етичні орієнтири (доброчесність, неупередженість, запобігання конфлікту інтересів, повага до гідності людини), що утворюють єдину нормативно-ціннісну рамку. Показано, що фрагментарність і колізійність чинного регулювання, зокрема в частині електронних кадрових процедур, алгоритмічно ухвалених рішень, дисциплінарних практик і захисту викривачів, знижує передбачуваність правозастосування й довіру до публічної влади. Аргументовано потребу доктринального узгодження понятійного апарату та подальшої кодифікації державно-службового законодавства з метою уніфікації процедур, підсилення гарантій прав службовців і забезпечення балансу між публічним інтересом та правами людини. Практичну придатність висновків окреслено через можливість їх використання для оновлення внутрішніх політик органів влади й удосконалення механізмів внутрішнього контролю та підзвітності.

Ключові слова: службові правовідносини; публічна служба; статус службовця; підзвітність і доброчесність; реординація; етичні стандарти; кодифікація.

Melnyk P.V. Ethical normative principles of the formation of service legal relations
Summary

The article is devoted to the theoretical-legal and ethical-legal characteristics of service legal relations in the public service in the conditions of martial law, digitalization of procedures and the spread of remote work formats. The integrated nature of service legal relations is substantiated, within which power-organizational and professional elements are combined, and legal regulations are supported by ethical standards of integrity, accountability and serving the public interest. The structural components of service legal relations (subject, object, content) are revealed and their vertical orientation with the participation of the subject of appointment, supplemented by coordination and reorganization relations (the possibility of initiating a review of decisions, appealing the actions of the manager) is shown. The emphasis is on the status nature of relations, within which rights, obligations, restrictions, guarantees and conditions of service are fixed, as well as on the duality of the legal position of the employee: the implementation of delegated powers is combined with personalized responsibility. Legal principles (constitutional foundations, special laws, by-laws, procedural regulations) and ethical guidelines (integrity, impartiality, prevention of conflict of interest, respect for human dignity) are systematized, forming a single normative and value framework. It is shown that the fragmentation and conflict of current regulations, in particular in terms of electronic personnel procedures, algorithmically adopted decisions, disciplinary practices and protection of whistleblowers, reduces the predictability of law enforcement and trust in public authorities. The need for doctrinal harmonization of the conceptual apparatus and further codification of civil service legislation is argued in order to unify procedures, strengthen guarantees of civil servants' rights, and ensure a balance between public interest and human rights. The practical applicability of the conclusions is outlined through the possibility of their use for updating internal policies of government bodies and improving internal control and accountability mechanisms.

Key words: service legal relations; public service; civil servant status; accountability and integrity; reorganisation; ethical standards; codification.

Список використаних джерел:

1. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. № 2449 VIII. Дата оновлення: 07.06.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19
2. Про затвердження Порядку ротації посадових осіб дипломатичної служби в органах дипломатичної служби: наказ Міністерства закордонних справ від 18.10.2018 р. № 427. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274 18#n14
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 18.04.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19
4. Про затвердження Порядку ротації посадових осіб дипломатичної служби в органах дипломатичної служби: наказ Міністерства закордонних справ від 18.10.2018 р. № 427. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274 18#n14
5. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів в органах юстиції та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів: Наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05#Text
6. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно- правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р. № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text

7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № № 2747-IV. Дата оновлення: 15.08.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text
8. Про затвердження Порядку ротації посадових осіб дипломатичної служби в органах дипломатичної служби: наказ Міністерства закордонних справ від 18.10.2018 р. № 427. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274 18#n14
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text
10. Тильчик В.В. Поняття адміністративно-правового механізму розв'язання податкових спорів та його ознаки. *Право та управління*. 2012. №1. С. 560–572.
11. Легеза Ю.О. Система дисциплінарних стягнень як гарантія забезпечення службово-трудової дисципліни. *Право України.* 2023. № 12. С. 29–39.

Дата надходження статті: 09.08.2025
Дата прийняття статті: 18.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 346.7
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.33

Черненко О.А.
кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
завідувачка кафедри правознавства
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»,
старший науковий співробітник
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-5184-333X

ДЕВЕЛОПЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Вступ. Підприємництво є основою соціально-економічного розвитку будь-якої держави, адже воно відіграє ключову роль у формуванні ринкової економіки, створенні робочих місць та підвищенні добробуту населення. Саме підприємницька діяльність сприяє ефективному використанню ресурсів, упровадженню інновацій, розвитку конкуренції та підвищенню якості товарів та послуг. Підприємництво у сфері будівництва нерухомості викликає особливу зацікавленість, адже під впливом запозичення інноваційних зарубіжних бізнес-практик воно трансформується, виокремлюючи девелоперську діяльність як самостійний вид підприємницької діяльності. Девелоперська діяльність поступово стає ключовим чинником розвитку міського простору, сприяючи підвищенню ефективності використання земельних ресурсів і створенню конкурентного ринку нерухомості. Водночас така трансформація вимагає належного правового врегулювання, що забезпечить прозорість, захист інтересів інвесторів і стабільність будівельного бізнесу в умовах економічної невизначеності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сфера будівництва викликає значний інтерес як серед підприємців, так і серед науковців. Деякі аспекти пов'язані з девелоперською діяльністю розглядались в працях таких вчених як О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. В. Поєдинок, В. В. Рєзнікова та інших. Хоча інтерес науковців до девелоперської діяльності зростає, значна частина її аспектів усе ще залишається малодослідженою.

Метою статті є дослідити сутність та правову природу девелоперської діяльності в Україні в умовах війни, а також визначити основні економіко-правові виклики та перспективи розвитку девелоперського ринку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «девелопмент» прийшло з англомовної практики (*real estate development*), що в перекладі означає «вдосконалення, розвиток нерухомості».

Визначальною для характеристики поняття «девелоперська діяльність» як виду господарської діяльності є категорія «девелопмент нерухомості», яка вживається у трьох самостійних значеннях: 1) як вид підприємницької діяльності (девелоперська діяльність), тобто власне часто і є синонімом поняття девелоперської діяльності; 2) як матеріально-технічне якісне перетворення нерухомості, тобто як фізичний процес; 3) як управлінський процес, тобто як діяльність із організації та прак-

© Черненко О.А., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

тичної реалізації діяльності із революційно якісного поліпшення стану об'єктів нерухомості [1, с. 34].

З визначення девелопменту виходить, що девелоперська компанія займається розвитком проектів нерухомості, обираючи місце забудови та притягуючи інвестиції. Суть девелопменту зводиться до вибору оптимального часу для реалізації проекту, використання будівельних ноу-хау, розробки оригінальних фінансових схем, ефективної організації роботи з підрядниками і, власне, будівництва. Інакше кажучи, девелопмент – це ефективна організація та управління інвестиційно-будівельним проектом. Зводячи воєдино усі наявні визначення, девелопмент можна описати як вміння створити не просто об'єкт нерухомості, але й об'єкт, який задовольнить попит на ринку [2].

Американські науковці Р.Пейзер та А.Фрай до поняття девелопменту включають економічний ризик і визначають його як процес збільшення вартості об'єкту шляхом управління ризиком девелопменту. Тут можна відмітити, що ризик дійсно притаманний девелопменту, як бізнесу, пов'язаному з довгостроковими капіталовкладеннями. Проте ряд зарубіжних аналітиків наголошують на тому, що його можливо уникнути, якщо уважно стежити за циклами розвитку ринку і розпочати свій проект на стадії стагнації, коли починають намічатись перші ознаки підйому [3].

На думку В. В. Рєзнікової, девелопмент – це сфера управління «чужим бізнесом», нерухомістю, будівництвом, що орієнтована на збільшення вартості об'єктів нерухомості й принесення ними основних та/або додаткових доходів завдяки зміні основних засад господарювання щодо такої нерухомості, оцінки ризиків, використання й реалізації наявних можливостей розвитку, вдалого вкладення капіталу. Девелопмент, з погляду його матеріально-речового змісту, охоплює два основні складники – проведення будівельних та інших робіт щодо об'єктів нерухомості (в тому числі землі); зміну функціонального використання відповідних об'єктів нерухомості [4, с. 116].

Перш за все варто відмітити, що головними учасниками процесу девелопменту є девелоперські компанії – компанії, які в класичному розумінні є головними замовниками і забудовниками проекту. Сьогодні на ринку України працює ціла низка компаній, які позиціонують себе як девелопери, але часто не задіяні в повному циклі девелопменту. Як правило, компанія обирає собі одну або декілька функцій девелопменту. Тобто в залежності від того, який саме обсяг функцій беруть на себе девелоперські компанії, на Заході їх класифікують за трьома напрямами: 1) девелопери-інвестори – компанії, котрі самі інвестують свої проекти; 2) fee-девелопери (чисті девелопери) – компанії, які ведуть тільки девелоперську діяльність без інвестицій; 3) змішані девелопери – девелопери, чия діяльність передбачає незначні інвестиції [2].

Незважаючи на активний розвиток девелоперської діяльності, її поняття не відоме чинному національному законодавству, а в доктрині господарського права згадується лише окремими дослідниками, які в основному обмежуються його стислим визначенням та розкриттям найбільш загальних ознак.

Нині в Україні девелоперська діяльність та пов'язані з нею відносини регулюються низкою нормативно правових актів:

– міжнародні – Сеульська Конвенція про заснування Багатостороннього агентства з гарантій інвестицій від 11 жовтня 1985 року, Вашингтонська Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 року, Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/31/ЄС від 19 травня 2010 року про енергозбереження будівель, Регламент (ЄС) № 305/2011 від 9 березня 2011 року щодо встановлення гармонізованих умов для розміщення на ринку будівельної продукції;

– національні – Земельний кодекс України від 25.10.2001 року №2768-III, Закон

України «Про основи містобудування» від 16.11.1992 року № 2780-XII, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 року №3038-VI, Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 року №687-XIV, Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року №1560-XII тощо.

Я.С. Бляхарський запропонував девелоперську діяльність розуміти як підприємницьку діяльність девелопера, спрямовану на організацію в інтересах замовника сукупності дій щодо розробки, безпосередньої реалізації та залучення до фінансування проектів, пов'язаних зі створенням чи якісним перетворенням об'єктів нерухомості, підвищенням їх ринкової вартості та інвестиційної привабливості шляхом комплексної підготовки земельної ділянки до подальшої забудови, будівництва нових чи реконструкції існуючих об'єктів нерухомості [1, с. 25, 43, 57, 103, 113, 199].

На думку Б.В. Деревянка, девелоперська діяльність передбачає організацію здійснення професійним суб'єктом господарювання в інтересах замовника сукупності дій щодо розробки, безпосередньої реалізації та залучення до фінансування проектів, пов'язаних зі створенням чи якісним перетворенням об'єктів нерухомості, підвищенням їх ринкової вартості та інвестиційної привабливості [5].

Отже, девелоперська діяльність – це підприємницька діяльність, спрямована на організацію в інтересах замовника сукупності дій щодо розробки, безпосередньої реалізації та залучення до фінансування проектів, пов'язаних зі створенням чи якісним перетворенням об'єктів нерухомості, підвищенням їхньої ринкової вартості та інвестиційної привабливості шляхом комплексної підготовки земельної ділянки до подальшої забудови, будівництва нових чи реконструкції наявних об'єктів нерухомості [6, с. 111–124].

Девелоперська діяльність у сфері нерухомості як підприємницька діяльність є самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями), яких у науковій літературі досить часто називають девелоперами або девелоперськими компаніями, з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Девелоперська діяльність передбачає не безпосередньо якісні перетворення в об'єктах нерухомості, а організацію повного комплексу юридичних та фактичних дій, спрямованих на забезпечення здійснення таких перетворень силами третіх спеціалізованих суб'єктів за рахунок замовника та/або коштів залучених інвесторів з можливим використанням власних фінансових потужностей девелопера [7, с. 237–238].

До основних ознак девелоперської діяльності відносять:

– підприємницький характер – девелоперська діяльність є підприємницькою діяльністю з усіма особливостями, притаманними останній (самостійність, ініціативність, систематичність, ризиковий характер, цільове спрямування на одержання прибутку та досягнення економічних і соціальних результатів тощо);

– комплексність, що виявляється в наданні низки взаємопов'язаних і водночас відносно самостійних послуг з метою досягнення кінцевого результату;

– оперативність – полягає в необхідності динамічного та своєчасного реагування на зміну законодавства, мети замовника, попиту на кінцевий результат, виникнення непередбачуваних обставин тощо, з метою мінімізації можливих витрат, забезпечення високого рівня ефективності проекту та досягнення запланованого кінцевого результату;

– організаційно-контрольне спрямування – полягає в організації виконання спеціалізованими суб'єктами повного комплексу дій та заходів на кожному етапі якісного перетворення нерухомості та здійснення одночасного контролю за результатами виконаних робіт та наданих послуг, їхньою повнотою, якістю, вчасністю тощо [6, с. 121].

Погіршення економічних умов і зростання рівня невизначеності середовища вітчизняного будівельного бізнесу розпочалося ще в 2020 році пандемією COVID-19 і подальшою світовою фінансово-економічною кризою. Повномасштабна збройна агресія проти нашої держави в 2022 році критично загострила становище на будівельному ринку, велика кількість компаній була змушена скоротити діяльність через втрату фізичних активів, зниження попиту та непередбачуваність ситуації. Мобілізація працівників та міграція населення до безпечних регіонів створюють дефіцит кваліфікованих кадрів. Будівельна галузь особливо залежить від професіоналів у сфері проектування, інженерії та фізичної праці. Це ускладнює виконання існуючих контрактів і початок нових проектів [8].

Наразі ринок нерухомості в Україні перебуває у стані нестабільності, оскільки в усіх його сегментах спостерігається суттєве зниження попиту та пропозиції. Це створює додаткові економічні й політичні ризики для країни. Значна частина наявних активів пошкоджена або зруйнована, що потребує значних інвестицій у відновлення.

Українські девелопери стикаються з гострим дефіцитом фінансових ресурсів, тому основними напрямами їхньої діяльності стають: фокусування на об'єктах економ-класу, забезпечення будівель автономними системами енергопостачання, облаштування безпечних укриттів і зручних бомбосховищ, створення локальних «пунктів незламності» та центрів психологічної підтримки, а також залучення коштів від міжнародних фінансових фондів.

Економічні наслідки війни, такі як девальвація валюти, інфляція та зменшення інвестицій, суттєво впливають на будівельні компанії. Забезпечення фінансування нових проектів стає складнішим, а замовники часто відмовляються від запланованих ініціатив.

Водночас, зниження інвестицій у будівництво та розвиток нерухомості створює серйозні виклики для розвитку сектора та відновлення економічної стабільності країни. Ринок нерухомості України переживає складні часи, і подальші перспективи залежатимуть від вирішення економічних та політичних проблем, що виникли внаслідок конфлікту.

Запровадження дієвих механізмів антикризового управління в будівельній галузі дасть змогу підприємствам адаптуватися до нових реалій, забезпечуючи стабільність, продуктивність і якість будівельного процесу. Антикризове управління повинно бути інтегрованим процесом, що охоплює фінансові, операційні та людські ресурси підприємства. Важливо відпрацювати не лише реактивний механізм, а й застосування проактивних антикризових стратегій, що забезпечить вищу стабільність і конкурентоспроможність, навіть в умовах системних потрясінь. Під час війни та післякризового відновлення в Україні зростає значення державної участі, міжсекторної взаємодії та інституційної підтримки [9].

Для ефективного відновлення країни необхідно вже зараз починати планувати інвестиції в будівництво, адже цей процес може зайняти багато часу. Слід зазначити, що Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» від 17 грудня 2020 року № 1116-IX з метою стимулювання залучення інвестицій передбачено надання державних гарантій. Така підтримка покликана підвищити інвестиційну привабливість країни, мінімізувати ризики для інвесторів і забезпечити реалізацію стратегічно важливих проектів у різних галузях економіки. Особливе значення ці механізми мають для будівельного сектору, де залучення капіталу є ключовою умовою відновлення інфраструктури та розвитку девелоперської діяльності.

Так, зокрема ч. 1 ст. 10 зазначеного закону передбачено, що за спеціальним інвестиційним договором інвестор із значними інвестиціями та/або заявник зобов'язуються реалізувати інвестиційний проект із значними інвестиціями, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом, за рахунок власних

та/або залучених коштів, а Кабінет Міністрів України та орган місцевого самоврядування (якщо він є стороною спеціального інвестиційного договору) зобов'язуються в межах своїх повноважень забезпечувати стабільність умов провадження інвестором із значними інвестиціями господарської діяльності для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями та надати державну підтримку у формі та на умовах, визначених цим Законом та спеціальним інвестиційним договором.

Спеціальний інвестиційний договір укладається на строк, погоджений сторонами, але не більше ніж на 15 років. Спеціальним інвестиційним договором визначаються форма та обсяг державної підтримки, що надається інвестору із значними інвестиціями для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями протягом строку дії спеціального інвестиційного договору(ч. 2, ч. 3 статті 10 закону).

Вже відомо, що низка країн-партнерів та компаній планують долучитися до відбудови українських міст. Залучення західних спеціалістів буде гарним знаком для інвесторів у плані подальшого просування України та початком створення нових проектів та впровадження інноваційних технологій в будівельній галузі. І чим швидше це станеться, тим активніше відроджуватиметься галузь [10].

Висновки. Таким чином, незважаючи на поширену практику здійснення девелоперської діяльності в Україні, вона залишається позбавленою належного нормативно-правового регулювання. Відсутність законодавчого визначення поняття «девелопмент» та «девелоперська діяльність» ускладнює регулювання відносин між учасниками будівельного ринку та створює правову невизначеність для інвесторів і забудовників.

Для стабілізації девелоперської діяльності та забезпечення ефективного відновлення будівельної галузі необхідно: удосконалити нормативно-правову базу з чітким визначенням понять і механізмів девелоперської діяльності, стимулювати інвестиції через податкові пільги, державні гарантії та міжнародне партнерство та створити умови для повернення та підготовки кваліфікованих кадрів у будівельній сфері. Розвиток девелоперської діяльності в Україні безпосередньо залежить від політичної стабільності, ефективності реформ у сфері містобудування та здатності держави забезпечити прозорість і передбачуваність правового середовища.

Анотація

У статті досліджено сучасні тенденції розвитку підприємництва у сфері будівництва нерухомості в Україні, зосереджено увагу на становленні девелоперської діяльності як самостійного виду господарської діяльності.

Зазначено, що девелопмент являє собою комплекс управлінських, фінансових та організаційних процесів, спрямованих на підвищення вартості об'єктів нерухомості, ефективне використання ресурсів і залучення інвестицій. Розкрито матеріально-речовий зміст девелопменту, який охоплює будівельні роботи, зміну функціонального призначення об'єктів та їх ринкову трансформацію. Виявлено, що чинне законодавство України не містить визначення девелоперської діяльності, а наукові дослідження з цієї теми залишаються фрагментарними. Розглянуто ознаки девелоперської діяльності, серед яких – підприємницький характер, комплексність, оперативність, організаційно-контрольне спрямування.

Окреслено основні проблеми функціонування будівельного сектору в умовах економічної нестабільності, спричиненої пандемією COVID-19, глобальною кризою та повномасштабною війною проти України. Наголошено на наслідках зниження попиту, руйнування активів, дефіциту кваліфікованих кадрів і зменшення обсягів інвестицій. Економічні наслідки війни, такі

як девальвація валюти, інфляція та зменшення інвестицій, суттєво впливають на будівельні компанії. Забезпечення фінансування нових проектів стає складнішим, а замовники часто відмовляються від запланованих ініціатив. Зниження інвестицій у будівництво та розвиток нерухомості створює серйозні виклики для розвитку сектора та відновлення економічної стабільності країни.

Зроблено висновок, що розвиток девелоперської діяльності в Україні безпосередньо залежить від політичної стабільності, ефективності реформ у сфері містобудування та здатності держави забезпечити прозорість і передбачуваність правового середовища. Отже, для забезпечення сталого розвитку будівельної галузі та ефективного відновлення країни необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, законодавчо визначити поняття девелоперської діяльності, активізувати інвестиційну політику шляхом податкових стимулів, державних гарантій та міжнародного партнерства.

Ключові слова: господарська діяльність, підприємництво, девелопер, девелопер будівництва, девелоперська діяльність, інвестування, будівництво, організація будівництва.

Chernenko O.A. Development activities under war conditions: legal aspects

Summary

The article examines current trends in the development of entrepreneurship in the field of real estate construction in Ukraine, focusing on the establishment of development (developer) activity as an independent type of economic activity.

It is noted that development represents a complex of managerial, financial, and organizational processes aimed at increasing the value of real estate assets, ensuring efficient resource use, and attracting investment. The material and substantive nature of development is revealed, encompassing construction works, changes in the functional use of real estate objects, and their market transformation. It has been established that the current legislation of Ukraine does not define the concept of development activity, and academic research on this issue remains fragmented. The main features of development activity are identified, including its entrepreneurial nature, complexity, dynamism, and organizational-control orientation.

The article outlines the main challenges facing the construction sector under conditions of economic instability caused by the COVID-19 pandemic, the global financial crisis, and the full-scale war against Ukraine. It emphasizes the consequences of declining demand, destruction of assets, shortage of qualified personnel, and reduced investment volumes. The economic impacts of the war – such as currency devaluation, inflation, and decreasing investment – have significantly affected construction companies. Securing financing for new projects has become increasingly difficult, while clients often withdraw from planned initiatives. The decline in investment in construction and real estate development creates serious challenges for the growth of the sector and the restoration of the country's economic stability.

It is concluded that the development of real estate projects in Ukraine directly depends on political stability, the effectiveness of urban planning reforms, and the state's ability to ensure transparency and predictability of the legal environment. Therefore, to achieve sustainable development of the construction industry and support effective national recovery, it is necessary to improve the regulatory framework, legally define the concept of development activity, and stimulate investment through tax incentives, state guarantees, and international partnerships.

Key words: economic activity, entrepreneurship, developer, real estate developer, development activity, investment, construction, organization of construction

Список використаних джерел:

1. Бляхарський Я.С. Господарсько-правове регулювання девелоперської діяльності: дис. … докт. філософії у галузі права. Хмельницький, 2021. 270 с. URL: https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/11049
2. Білоброва Т.О. Девелопмент на ринку нерухомості України. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2008. № 4(31). С. 54–59. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/300237912.pdf
3. Дєгтяр О.В. Особливості діяльності девелопера на ринку нерухомості. *Маркетинг в Україні.* 2006. №5. С.14–18.
4. Рєзнікова В. В. Правове регулювання посередництва на ринку нерухомості. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 107–121.
5. Деревянко Б.В. Девелоперська діяльність як новий потенційний та реальний вид господарської діяльності. Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Граціелли Василівни. Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конф. За заг. ред.: В.В. Поєдинок, С.Я. Вавженчука. К.: Талком, 2021.С.61–66.
6. Бляхарський Я. С. «Девелопмент нерухомості» та «девелоперська діяльність»: зіставлення понять та їхні характерні ознаки. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2. С. 111–124.
7. Бляхарський Я. С. Визначення девелоперської діяльності як окремого виду економічної діяльності. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 234–248. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.75-76.25.
8. Ракицька С. О., Степанковська В. І. Система антикризового управління будівельними підприємствами в умовах воєнного стану. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № (3 (54). С.108–114. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-54-16
9. Жовтяк Г. А., Богданов Р. Жовтяк А. Проблеми та перспективи розвитку будівельної галузі України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2024. №(62). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-128
10. Що допоможе будівельній галузі пережити 2023 рік: думка фахівців. *Нерухомість 24*: вебсайт. URL: https://realestate.24tv.ua/shhodopomozhe-budivelniy-galuzi-perezhiti-2023-rik-dumka-fahivtsiv_n2239796.

Дата надходження статті: 10.08.2025
Дата прийняття статті: 18.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 347.9:316.334.2(477+4)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.34

Бортник Н.П.
доктор юридичних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри адміністративного та конституційного
права факультету Морського права
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова,
ORCID ID: 0000-0002-3030-406X

Дубова К.О.
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри морського та господарського права
факультету Морського права
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова,
ORCID ID: 0000-0002-1098-9620

МЕДІАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ І ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНФЛІКТІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Сучасна правова система України перебуває у стані глибокої трансформації, що зумовлена і внутрішніми соціальними викликами, і зовнішнім впливом європейської інтеграції. Однією з найбільш відчутних проблем залишається перевантаженість судів, затягування процесів розгляду та низький рівень довіри громадян до судової влади. У цьому контексті зростає потреба у пошуку альтернативних форм вирішення спорів, здатних не лише зменшити навантаження на судову систему, а й сприяти відновленню суспільної довіри до правосуддя. Медіація постає одним із таких інструментів, оскільки дозволяє вирішувати конфлікти на засадах добровільності, партнерства та діалогу, що відповідає сучасним тенденціям розвитку правової культури.

Науковий інтерес до медіації поступово зростає в українському академічному середовищі. У працях сучасних дослідників розглядаються й окремі аспекти нормативного регулювання медіації, і питання її практичного впровадження в національну правову систему [1; 2]. Водночас у наявних дослідженнях бракує комплексного аналізу медіації саме як багатовимірного явища, що поєднує юридичні, соціальні та етичні виміри. Недостатньо вивченими залишаються проблеми формування професійної підготовки медіаторів, інституційної підтримки цієї практики та узгодження українських підходів з європейськими стандартами [3].

Відтак, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю ґрунтовного теоретичного та практичного осмислення медіації як інноваційного механізму врегулювання спорів і трансформації конфліктів у правовій системі України. Її дослідження важливе не лише з точки зору оптимізації судового навантаження, але й у ширшому контексті формування культури діалогу, гуманізації право-

© Бортник Н.П., Дубова К.О., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

суддя та інтеграції України у європейський правовий простір.

Стан дослідження проблеми. Проблематика медіації у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі активно розвивається протягом останніх десятиліть. У працях українських правників наголошується на потребі формування цілісної концепції альтернативного вирішення спорів та поступового закріплення медіації як повноцінного правового інституту [1]. Значна увага приділяється також соціальним і культурним аспектам цього явища, адже ефективність медіації безпосередньо залежить від рівня правової культури суспільства та готовності громадян до використання діалогу як інструменту врегулювання конфліктів [2].

Європейські дослідники підкреслюють міждисциплінарний характер медіації, розглядаючи її не лише як юридичний інструмент, але й як соціально-психологічний процес, що сприяє трансформації конфлікту та формуванню нової культури правосуддя [3]. Водночас в українському контексті досі бракує праць, які б системно поєднували аналіз законодавства, вивчення європейського досвіду та дослідження практичних проблем впровадження медіації [4].

Невирішеними залишаються питання визначення чітких стандартів підготовки медіаторів, унормування їхньої професійної діяльності, а також інституційної інтеграції медіації у систему правосуддя. Відтак науковий інтерес потребує зміщення від загальнотеоретичних дискусій до практичних рекомендацій, здатних забезпечити сталий розвиток медіації в Україні. Саме цим обумовлюється актуальність цієї статті, яка має на меті заповнити окреслені прогалини.

Метою цієї статті є комплексне дослідження медіації як інноваційного механізму врегулювання спорів та трансформації конфліктів у правовій системі України, а також визначення шляхів її ефективної інтеграції в національну правову практику з урахуванням європейського досвіду. Стаття прагне поєднати теоретичний аналіз із практичними рекомендаціями, спрямованими на підвищення доступності правосуддя, формування культури діалогу та зміцнення суспільної довіри до судової системи. Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

– здійснити теоретичне осмислення медіації як правового, соціального та комунікативного інструменту врегулювання спорів;

– проаналізувати чинне законодавство України у сфері медіації та виявити нормативні прогалини;

– провести порівняльно-правовий аналіз моделей медіації у країнах Європейського Союзу, визначивши ключові фактори успішного застосування;

– окреслити проблеми професійної підготовки медіаторів, правової культури та інституційної підтримки;

– запропонувати шляхи вдосконалення законодавства та створення ефективної інституційної інфраструктури медіації в Україні.

Реалізація цих завдань дозволяє забезпечити цілісне розуміння медіації як багатовимірного інституту та визначити пріоритети її розвитку в українській правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Медіація в Україні сьогодні перебуває на етапі активного становлення як правовий, соціальний та комунікаційний інститут врегулювання спорів. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування засвідчує наявність певних базових механізмів, які формують правову основу медіації, однак ці норми залишаються недостатньо деталізованими. Закон України «Про медіацію» № 5207-VI закріплює принципи добровільності, конфіденційності та нейтральності медіаційного процесу, проте його положення не завжди забезпечують чіткі процедури для різних категорій спорів, що обмежує ефективність практичного застосування [5]. Подібні висновки підтверджує і сучасна наукова література, де наголошується на міждисциплінарному характері медіації та потребі її системного впровадження в національну практику [6].

Важливим викликом є нерівномірність професійної підготовки медіаторів. Нині навчання здійснюється різними установами та громадськими організаціями, що призводить до фрагментарності підходів і відсутності єдиних стандартів сертифікації. Це ускладнює формування єдиного професійного простору та знижує довіру до якості наданих послуг. Водночас відчутним є зростання зацікавленості у правничій спільноті: медіація поступово інтегрується в академічні програми університетів, а на рівні правничих асоціацій ведуться дискусії щодо запровадження національного реєстру медіаторів.

Інституційна підтримка медіації в Україні перебуває на початковому етапі. Хоча вже існують окремі пілотні проєкти створення медіаційних центрів при судах, вони мають локальний характер і не забезпечують рівного доступу до послуг у масштабах країни. У більшості випадків ініціативи розвиваються завдяки зусиллям громадських організацій та міжнародних програм технічної допомоги. Це свідчить про те, що державна політика у сфері медіації ще не набула системного характеру.

Окремої уваги заслуговує питання правової культури. Попри певне поширення інформації про медіацію, рівень суспільної довіри до цього механізму залишається низьким. Для значної частини громадян суд і надалі сприймається як єдиний легітимний спосіб вирішення конфліктів. Це означає, що поряд із нормативними та інституційними змінами необхідно здійснювати масштабні просвітницькі кампанії, які б підкреслювали переваги медіації – від збереження міжособистісних і ділових відносин до економії часу та коштів.

Статистичні дані Державної судової адміністрації України свідчать, що у 2022 році проведено близько 350 медіацій, із яких близько 70% завершилися угодами, що вказує на високий потенціал цього механізму для зменшення навантаження на суди та швидкого врегулювання спорів [7]. Наприклад у справі № 334/1202/20, розглянутій Касаційним цивільним судом у 2023 році, сторони конфлікту щодо порядку спілкування батька з дитиною звернулися до суду після тривалого періоду непорозуміння. Обставини справи свідчать про потенціал медіації як альтернативного способу врегулювання подібних конфліктів без ескалації та судового навантаження [8]. Такі кейси демонструють не лише практичну користь медіації, але й її здатність трансформувати конфліктні ситуації у конструктивний діалог, забезпечуючи соціально-правовий ефект.

Порівняльний аналіз моделей медіації у країнах ЄС показав, що ефективність цього механізму визначається комплексним поєднанням законодавчого регулювання, професійної підготовки медіаторів та активної інституційної підтримки. Для систематизації результатів порівняння доцільно звернутися до таблиці 1.

У Німеччині функціонує Медіаційний закон (Mediationsgesetz, 2012), який став базовим нормативним документом для регулювання цього інституту та водночас прикладом

Таблиця 1

Порівняння моделей медіації: Україна та країни ЄС

Країна	Законодавча база	Підготовка медіаторів	Інституційна підтримка	Особливості моделі
Україна	Закон № 5207-VI, базові принципи	Фрагментарна, без стандартів	Обмежена, потребує розвитку	Медіація сприймається як допоміжний інструмент
Німеччина	Mediationsgesetz (2012)	Мінімальні стандарти	Впроваджена	Формалізація з гнучкістю
Франція	Інтеграція в судовий процес	Стандартизована	Судове затвердження угод	Юридична визначеність і добровільність
Нідерланди	Договірна автономія, саморегуляція	Висока компетентність	Гнучка модель	Вимагає високої професійності

виваженого поєднання правової визначеності з процедурною гнучкістю. Документ установлює мінімальні стандарти для медіаторів, окреслює базові принципи їхньої діяльності та визначає ключові вимоги до організації медіаційних процедур [9]. Попри наявність формалізованих положень, німецька модель не обмежує можливості сторін адаптувати процес до конкретних умов спору, що дозволяє забезпечувати баланс між юридичною визначеністю та практичною ефективністю. Цей підхід демонструє, що медіація може розвиватися як гнучка альтернатива судовому розгляду, зберігаючи водночас високий рівень довіри та передбачуваності результатів.

Французька практика характеризується ще більш тісною інтеграцією медіації у судову систему. Затвердження угод, досягнутих сторонами, у судовому порядку не лише гарантує їх юридичну силу, але й створює умови для зменшення ризику ухилення від виконання домовленостей. При цьому зберігається ключовий принцип добровільності: учасники не зобов'язані обирати медіацію, але у разі звернення до цього механізму отримують додатковий рівень правового захисту [10]. Такий баланс між автономією волевиявлення і гарантіями держави сприяє поширенню довіри до медіації та формує сталу практику її використання у сімейних, трудових і комерційних спорах.

Нідерландська модель, навпаки, спирається переважно на ідею договірної автономії та саморегуляції. Медіатори у цій країні діють у межах професійних асоціацій, що забезпечують внутрішній контроль якості та відповідність етичним стандартам. Такий підхід підвищує гнучкість процедур, дозволяючи сторонам самостійно визначати формат взаємодії, але водночас висуває особливо високі вимоги до професійної компетентності медіаторів. Відсутність жорсткого державного контролю компенсується високим рівнем правової культури суспільства, що забезпечує дієвість медіаційних угод навіть без прямого судового затвердження [11]. Саме тому нідерландська практика часто розглядається як приклад успішного функціонування механізму медіації в умовах зрілого громадянського суспільства.

Узагальнюючи ці підходи, можна констатувати, що попри відмінності між моделями, у всіх випадках ефективність медіації забезпечується поєднанням нормативних механізмів, професійної підготовки медіаторів і рівня суспільної довіри. Відтак аналіз досвіду Німеччини, Франції та Нідерландів дозволяє окреслити можливі орієнтири для розвитку української моделі, яка має враховувати власний культурно-правовий контекст і водночас інтегрувати європейські стандарти.

Порівняння української моделі з європейськими практиками дозволяє чітко окреслити низку структурних проблем, що стримують розвиток медіації у національному контексті. Насамперед постає питання правової культури, адже медіація досі переважно розглядається суспільством як допоміжний інструмент, а не як самостійний механізм врегулювання конфліктів. Це знижує рівень мотивації сторін звертатися до медіаторів і зменшує ефективність самого процесу. Не менш суттєвою є проблема професійної підготовки: навчання медіаторів залишається фрагментарним та нерівномірним, оскільки відсутні єдині стандарти сертифікації, а система регулярного підвищення кваліфікації фактично не функціонує. Водночас існування нормативних прогалин значно ускладнює практичне застосування медіації. Йдеться про нечіткість правил виконання медіаційних угод, недостатнє врегулювання взаємодії із судовими процедурами та відсутність належних гарантій захисту конфіденційності. Сукупність цих чинників свідчить, що українська модель потребує не лише технічних удосконалень, а й концептуального переосмислення місця медіації в системі правосуддя. Для конкретизації зазначених викликів і можливих шляхів їх подолання подається таблиця 2.

Для подолання цих бар'єрів необхідно запровадити комплексний підхід, який вклю-

Таблиця 2

Ключові виклики та напрями вдосконалення медіації в Україні

Сфера	Виявлені проблеми	Рекомендовані рішення
Правова культура	Низька мотивація сторін, слабка довіра	Просвітницька діяльність, популяризація медіації
Підготовка медіаторів	Відсутність стандартів, нерівномірність навчання	Єдині стандарти сертифікації, системне підвищення кваліфікації
Нормативне регулювання	Нечіткі процедури, прогалини у виконанні угод	Деталізація процедур, узгодження з судовими процесами
Інституційна інфраструктура	Обмежена підтримка, відсутність центрів	Створення медіаційних центрів при судах

чає: розробку детальних процедур медіації для різних типів спорів (сімейних, корпоративних, кримінальних), створення національних стандартів підготовки та сертифікації медіаторів, розвиток інституційної підтримки через створення медіаційних центрів при судах та активну просвітницьку діяльність серед громадян. Такий підхід дозволить підвищити ефективність медіації, сприятиме гуманізації правосуддя та формуванню культури конструктивного вирішення конфліктів.

Для глибшого розуміння структурних відмінностей між українською моделлю медіації та практиками країн Європейського Союзу доцільно звернутися до порівняльної таблиці 3, яка узагальнює ключові параметри нормативного регулювання, професійної підготовки медіаторів та інституційної підтримки.

Узагальнення цих даних дозволяє виявити структурні прогалини української моделі, зокрема відсутність системної сертифікації медіаторів, слабку інституційну підтримку та недостатню правову визначеність процедур. Для деталізації викликів і потенційних напрямів вдосконалення пропонується наступна таблиця.

Реалізація запропонованих змін потребує системного бачення, яке поєднуватиме нормативне вдосконалення, професійну підготовку, інституційну підтримку та формування правової культури. У сфері нормативного регулювання першочерговим завданням є подолання наявних прогалин, що обмежують практичне застосування медіації. Доцільно розробити деталізовані процедури для сімейних, корпоративних та кримінальних спорів і закріпити їх у законодавстві. Окремої уваги потребує

Таблиця 3

Порівняння моделей медіації: Україна та країни ЄС

Критерій	Україна	Німеччина	Франція	Нідерланди
Нормативна база	Закон України «Про медіацію»	Mediationsgesetz (2012)	Code de procédure civile	Рекомендації та договірна практика
Сертифікація медіаторів	Відсутня єдина система	Мінімальні стандарти, добровільна реєстрація	Судова акредитація, реєстр медіаторів	Саморегуляція, професійні асоціації
Інституційна підтримка	Обмежена, пілотні проєкти	Центри медіації при судах	Судова інтеграція, державне фінансування	Приватні центри, підтримка професійних спільнот
Виконання медіаційних угод	Через суд або нотаріуса	Судове затвердження або договір	Судове затвердження	Договірна форма, нотаріальне оформлення
Рівень правової культури	Низький, медіація сприймається як допоміжний механізм	Високий, поширена практика	Середній, активно просувається	Високий, гнучке застосування

Таблиця 4

Ключові виклики та можливі рішення для розвитку медіації в Україні

Проблема	Наслідки	Рекомендовані рішення
Відсутність єдиних стандартів сертифікації	Нерівномірна якість послуг	Розробка національного реєстру та сертифікаційної системи
Низька правова культура	Низька мотивація сторін до участі	Освітні кампанії, інтеграція медіації в правничу освіту
Нечіткість виконання угод	Ризик невиконання домовленостей	Законодавче врегулювання механізмів затвердження угод
Слабка інституційна інфраструктура	Обмежений доступ до медіації	Створення центрів медіації при судах та громадах

врегулювання механізмів виконання медіаційних угод, адже можливість їх судового затвердження, як це передбачено у Франції чи Німеччині, забезпечить стабільність результатів і підвищить довіру сторін.

Не менш важливим напрямом є створення ефективної системи професійної підготовки медіаторів. Сучасна фрагментарність освітніх програм перешкоджає становленню єдиних стандартів якості, тому формування національного реєстру та уніфікованих критеріїв сертифікації сприятиме підвищенню авторитету професії. Важливо також інтегрувати медіацію у правничу освіту, щоб молоде покоління юристів отримувало знання про альтернативні методи врегулювання спорів на етапі академічної підготовки.

Подальший розвиток медіації неможливий без належної інституційної підтримки. Створення медіаційних центрів при судах і громадах дозволить забезпечити доступність процедури та стане дієвим інструментом зменшення судового навантаження. Участь різних інституцій (судів, адвокатських об'єднань, університетів та громадських організацій) у підтримці медіації сприятиме формуванню сталої інфраструктури та підвищенню легітимності цього інституту.

Зрештою, вирішальним чинником успішної імплементації медіації є підвищення рівня правової культури суспільства. Пояснення громадянам переваг цієї процедури через освітні та інформаційні кампанії здатне змінити суспільне сприйняття медіації – від другорядного механізму до повноцінної альтернативи судовому процесу. Поширення успішних прикладів застосування у сімейних та корпоративних конфліктах може стати переконливим аргументом на користь вибору діалогу замість протистояння.

Отже, запропоновані напрями дій утворюють взаємодоповнюючу систему, що здатна забезпечити інтеграцію медіації в українське правове середовище на європейському рівні. Вони поєднують законодавчу чіткість, професійну якість, інституційну підтримку та культурну трансформацію, що у комплексі створює передумови для сталого розвитку медіації в Україні.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо висновувати, що медіація в Україні є перспективним механізмом врегулювання спорів та трансформації конфліктів, здатним поєднувати правові, соціальні та комунікативні функції. Аналіз практичних кейсів та статистичних даних показав, що медіація дозволяє швидко й ефективно вирішувати спори, зменшувати навантаження на суди та зберігати конструктивні відносини між сторонами. Зокрема, приклади сімейних та корпоративних конфліктів демонструють здатність медіації перетворювати потенційно конфліктні ситуації на взаємовигідні домовленості, що підтверджує її практичну цінність.

Порівняльний аналіз із європейськими моделями показав, що ефективність медіації забезпечується комплексним поєднанням законодавчого регулювання, стандартизованої підготовки медіаторів та активної інституційної підтримки. У Німеччині та Франції

наявність формалізованих процедур і інтеграція медіації у судову практику підвищує юридичну визначеність та довіру сторін, у Нідерландах – договірна автономія та саморегуляція сприяють гнучкості та адаптивності процесів.

В Україні основними перешкодами для повноцінного розвитку медіації залишаються низький рівень правової культури, фрагментарна професійна підготовка медіаторів, відсутність єдиних стандартів сертифікації та нормативні прогалини щодо виконання медіаційних угод. Для подолання цих бар'єрів необхідний комплексний підхід, який поєднує: удосконалене законодавче регулювання з конкретними процедурами для різних типів спорів, розвиток системи навчання та сертифікації медіаторів, створення інституційної підтримки через медіаційні центри та активну просвітницьку роботу серед громадян.

Реалізація цих заходів дозволить забезпечити високий рівень ефективності медіації, сприятиме гуманізації правосуддя, формуванню культури конструктивного діалогу та інтеграції національної практики у європейський правовий простір. Подальші дослідження можуть зосередитися на оцінці ефективності впровадження медіаційних центрів, розробці практичних методик роботи медіатора та вдосконаленні процедур інтеграції медіації у різні сфери конфліктного регулювання.

Анотація

У статті досліджено феномен медіації як сучасного правового та соціального механізму врегулювання спорів і трансформації конфліктів. Показано, що медіація в Україні перебуває на етапі становлення та потребує законодавчого вдосконалення, інституційної підтримки і розвитку професійної підготовки медіаторів. Водночас, підкреслено, що медіація в Україні є перспективним механізмом врегулювання спорів та трансформації конфліктів, здатним поєднувати правові, соціальні та комунікативні функції, а статистичні дані свідчать про те, що медіація дозволяє швидко й ефективно вирішувати спори, зменшувати навантаження на суди та зберігати конструктивні відносини між сторонами. Проведено порівняльно-правовий аналіз практик країн ЄС, що продемонстрував ключову роль правової культури, освітніх стандартів і суспільної довіри. На підставі порівняльного аналізу вказано, що в країнах ЄС ефективність медіації забезпечується комплексним поєднанням законодавчого регулювання, стандартизованої підготовки медіаторів та активної інституційної підтримки. У Німеччині та Франції наявність формалізованих процедур і інтеграція медіації у судову практику підвищує юридичну визначеність та довіру сторін, у Нідерландах – договірна автономія та саморегуляція сприяють гнучкості та адаптивності процесів.

Виявлено основні виклики національної моделі та запропоновано напрями вдосконалення. Вказано, що основними перешкодами для повноцінного розвитку медіації залишаються низький рівень правової культури, фрагментарна професійна підготовка медіаторів, відсутність єдиних стандартів сертифікації та нормативні прогалини щодо виконання медіаційних угод. Зроблено висновок про необхідність інтеграції європейських підходів до українського контексту для забезпечення ефективності медіації та гуманізації правосуддя. Реалізація цих заходів дозволить забезпечити високий рівень ефективності медіації, сприятиме гуманізації правосуддя, формуванню культури конструктивного діалогу та інтеграції національної практики у європейський правовий простір.

Ключові слова: медіація, спір, конфлікт, правосуддя, трансформація, європейські стандарти, правова культура, професійна підготовка медіаторів.

Bortnyk N.P., Dubova K.O. Mediation as an innovative mechanism for dispute resolution and conflict transformation within the legal system of Ukraine

Summary

The article examines the phenomenon of mediation as a modern legal and social mechanism for dispute resolution and conflict transformation. It is shown that mediation in Ukraine is at the stage of formation and requires legislative improvement, institutional support and development of professional training of mediators. At the same time, it is emphasized that mediation in Ukraine is a promising mechanism for dispute resolution and conflict transformation, capable of combining legal, social and communicative functions, and statistical data indicate that mediation allows for quick and effective resolution of disputes, reducing the burden on the courts and maintaining constructive relations between the parties. A comparative legal analysis of the practices of EU countries is conducted, which demonstrated the key role of legal culture, educational standards and public trust. Based on the comparative analysis, it is indicated that in EU countries the effectiveness of mediation is ensured by a complex combination of legislative regulation, standardized training of mediators and active institutional support. In Germany and France, the presence of formalized procedures and the integration of mediation into judicial practice increases legal certainty and trust of the parties, in the Netherlands – contractual autonomy and self-regulation contribute to the flexibility and adaptability of processes.

The main challenges of the national model are identified and areas for improvement are proposed. It is indicated that the main obstacles to the full development of mediation remain the low level of legal culture, fragmented professional training of mediators, the lack of unified certification standards and regulatory gaps in the implementation of mediation agreements. The conclusion is made about the need to integrate European approaches into the Ukrainian context to ensure the effectiveness of mediation and the humanization of justice. The implementation of these measures will ensure a high level of mediation effectiveness, contribute to the humanization of justice, the formation of a culture of constructive dialogue and the integration of national practice into the European legal space.

Key words: mediation, dispute, conflict, justice, transformation, European standards, legal culture, professional training of mediators.

Список використаних джерел:

1. Литвиненко В. М. Медіація в Україні: поняття та перспективи розвитку. Чернігів: ЧНТУ, 2023. С. 187–190.
2. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. № 5. С. 13–18. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.02.
3. Sydorenko N., Pakulova T., Naumyk A. Reforming administrative services as a factor of service state. *Grail of science*. 2023. № 31. С. 64–67. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.09.
4. Проєкт ЄС «Право-Justice». Коментар до Закону України «Про медіацію». URL: https://court.gov.ua/press/news/1706620/ (дата звернення: 18.09.2025).
5. Про медіацію: Закон України від 16.12.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 5. Ст. 34.
6. Горєлова В. Ю. Теоретико-правові засади впровадження медіації в Україні: міждисциплінарний підхід. *Держава і право. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 92. С. 58–66.
7. Державна судова адміністрація України. Судова статистика за 2022 рік. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/oddata/805/

8. Верховний Суд. Постанова у справі № 334/1202/20 від 08.02.2023. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109100588&red=100003acef14c237b71a82923a1e1ca3d6c581&d=5
9. Mediationsgesetz vom 21. Juli 2012 (BGBl. I S. 1577). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html
10. Code de procédure civile. Livre VI – La médiation judiciaire. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070716/
11. European Commission. Mediation in EU countries: Comparative Overview. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/mediation/mediation-eu-countries_en

Дата надходження статті: 07.08.2025
Дата прийняття статті: 18.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 341.24:346.5
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.35

Селменський М.С.
аспірант кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київський університет права НАН України

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

Вступ. У сучасних умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває формування ефективної системи інституційної підтримки підприємництва. Така система повинна базуватися на правових засадах, що забезпечують сталу та взаємовигідну співпрацю з країнами-членами ЄС, зокрема зі Словацькою Республікою як стратегічним партнером у регіоні Центральної Європи. Інституційне співробітництво у сфері підтримки бізнесу відіграє ключову роль у реалізації транскордонних ініціатив, інтеграції до єдиного економічного простору, зміцненні інвестиційного потенціалу та підвищенні конкурентоспроможності малого і середнього підприємництва (МСП) [2; 4; 12].

Актуальність теми зумовлена потребою у нормативному вдосконаленні правового механізму, який регулює інституційну взаємодію в українсько-словацькому контексті. У зв'язку з імплементацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема її положень щодо економічного партнерства та регіонального розвитку, виникає необхідність у гармонізації українського законодавства з правовими нормами ЄС [7, с. 115–117]. Водночас досвід Словацької Республіки в контексті інтеграції до ЄС та участі в програмах Інтеррег (Interreg) слугує взірцем для розбудови ефективних моделей підтримки підприємництва [3; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання транскордонного співробітництва та правового забезпечення інституційної підтримки бізнесу досліджувалися у працях таких авторів, як А. Дулеба [4], Г. Секеї [2], М. Цірнер [8], Ю. Євчак та ін. [12], а також у колективних дослідженнях, підготовлених у рамках проектів за підтримки Ради Європи та Європейської Комісії [1; 5]. Значну увагу приділено міжурядовим угодам [13; 14], нормативно-правовим актам України [10], а також аналізу програм технічної допомоги та інституційної взаємодії на прикордонних територіях [6; 11].

Однак, попри наявність значного масиву наукових та аналітичних джерел, системне дослідження правових засад саме інституційної підтримки підприємництва в межах українсько-словацького партнерства залишається недостатньо розробленим, що зумовлює необхідність подальшого вивчення.

Метою статті є дослідження правових основ інституційної підтримки підприємницької діяльності у контексті українсько-словацького співробітництва та формулювання пропозицій щодо вдосконалення механізмів правового регулювання у цій сфері.

Основні завдання статті полягають у:

– характеристиці ключових нормативно-правових актів, що регулюють інституційну взаємодію;

© Селменський М.С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

– аналізі діяльності основних суб'єктів підтримки підприємництва;

– виявленні практичних аспектів імплементації програм транскордонного співробітництва;

– формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення правового середовища для розвитку бізнесу в прикордонних регіонах України.

Об'єктом дослідження є система правових та інституційних засад підтримки підприємництва в українсько-словацькому співробітництві.

Предметом дослідження виступають нормативно-правові акти, міжнародні угоди, інституційні механізми та практики, які забезпечують правову підтримку підприємницької діяльності на прикордонних територіях обох держав.

Методи дослідження. У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів. Зокрема, системний метод застосовано для вивчення структури правового забезпечення транскордонного співробітництва; порівняльно-правовий – для аналізу досвіду Словаччини у сфері інституційної підтримки бізнесу [2; 4; 7]; формально-юридичний – для аналізу змісту міжнародних угод і законодавства [9; 10; 13; 14]; метод документального аналізу – при вивченні звітів та програмних документів ЄС [1; 3; 5].

Виклад основного матеріалу. Правові засади інституційної підтримки підприємництва в межах українсько-словацького співробітництва формуються на основі багаторівневої взаємодії норм національного законодавства України, міжнародно-правових зобов'язань, правових актів Європейського Союзу, а також практик транскордонного партнерства. Така взаємодія зумовлює необхідність формування цілісної нормативно-правової основи, здатної забезпечити стабільність та ефективність правового механізму підтримки підприємницької діяльності в прикордонному просторі.

Основними орієнтирами у цьому процесі є: (1) гармонізація національного законодавства України з правом Європейського Союзу (*acquis communautaire*), зокрема в частині регулювання інвестиційної діяльності, державної допомоги, адміністративних процедур і публічно-приватного партнерства; (2) забезпечення правової визначеності, прозорості та стабільності інституційних механізмів підтримки бізнесу; (3) залучення інструментів міжнародної технічної допомоги, фінансованих у межах програм ЄС, зокрема Interreg, та інших форм регіональної політики згуртованості; (4) розвиток інституційних моделей співпраці між органами влади, місцевими громадами та підприємницьким середовищем у прикордонних регіонах України та Словаччини [2; 3; 5; 7; 12].

1. Міжнародно-правові основи співпраці

Міжнародно-правовий вимір українсько-словацького економічного партнерства базується на системі двосторонніх угод, які закріплюють принципи, цілі та механізми реалізації міждержавного співробітництва у сферах підприємництва, інвестицій, науки і техніки. Основою для цього слугує *Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво* від 22 лютого 2007 року, ратифікована Законом України № 686-V [13]. Документ містить правові положення, що визначають загальні напрями економічної взаємодії, сприяння обміну технологіями, участі у спільних проектах, доступу підприємств до інформаційних, логістичних та інвестиційних ресурсів.

Важливим інструментом захисту інтересів приватного сектору в українсько-словацькому транскордонному просторі є *Угода між Україною та Словацькою Республікою про сприяння та взаємний захист інвестицій* від 26 лютого 2007 року [14]. Цей міжнародно-правовий акт передбачає забезпечення режиму найбільшого сприяння, національного режиму для інвесторів іншої сторони, а також

встановлює механізми вирішення інвестиційних спорів, у тому числі через арбітраж. Таким чином, зазначена угода сприяє формуванню стабільного та передбачуваного правового середовища, що є ключовим чинником для розвитку підприємництва та залучення іноземного капіталу, зокрема в прикордонних регіонах.

У контексті забезпечення інституційної підтримки інноваційного підприємництва актуальним є *Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Відомством з промислової власності Словацької Республіки* від 26 вересня 2018 року [9]. Цей документ спрямований на поглиблення співпраці у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, гармонізацію процедур реєстрації патентів, торговельних марок, а також підвищення обізнаності підприємців щодо правових механізмів захисту технологічних рішень. У меморандумі також передбачено проведення спільних освітніх заходів та експертних консультацій, що має безпосередній вплив на розвиток наукоємного підприємництва.

Новий етап у нормативному закріпленні механізмів транскордонної співпраці між Україною та країнами ЄС, зокрема Словаччиною, започаткував *Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво»* № 3668-IX від 24 квітня 2024 року [10]. Цей закон комплексно регулює правові засади участі України у спільних програмах територіального співробітництва з державами-членами Європейського Союзу, включаючи визначення уповноважених органів, порядок підготовки і реалізації спільних проєктів, а також надання державної підтримки суб'єктам такого співробітництва. Закон передбачає створення спеціальних інституційних платформ для реалізації проєктів у сферах бізнесу, інфраструктури, цифровізації, соціального підприємництва та охорони довкілля.

Запровадження цього нормативного акту є відповіддю на потребу в уніфікації українського правового поля з європейськими підходами до розвитку прикордонних регіонів, зокрема у контексті імплементації програм *Interreg NEXT* та *Інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва (NDICI)* [5]. Він також сприяє інституціалізації механізмів правового супроводу транскордонної підприємницької діяльності, що є особливо актуальним з огляду на зростаючу роль регіонів у міжнародному економічному партнерстві.

У сукупності, зазначені міжнародно-правові акти формують структурований і багатофункціональний правовий каркас, який не лише забезпечує правову визначеність підприємницької діяльності у прикордонному просторі, але й створює умови для її інституційної підтримки відповідно до європейських стандартів.

2. Європейські регіональні програми як інструменти правової підтримки

Європейські програми територіального співробітництва, насамперед *Interreg NEXT 2021–2027* [5], а також *Програма транскордонного співробітництва між Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Україною (HUSKROUA)* [3], становлять вагомий інструмент правової та інституційної підтримки підприємництва у прикордонних регіонах. Ці програми функціонують у рамках правових актів Європейського Союзу, зокрема Регламенту ЄС № 2021/1059 [5], який визначає нормативно-правову основу для європейської політики згуртованості та співробітництва між регіонами країн-членів і держав-партнерів ЄС.

Програма *Interreg NEXT* передбачає створення сприятливого правового середовища для реалізації спільних ініціатив у сферах економічного розвитку, інфраструктурного будівництва, цифровізації, інноваційного підприємництва та охорони довкілля. Особливої уваги набуває компонент транскордонної підприємницької активності, спрямований на підтримку малих і середніх підприємств (МСП), які діють у прикордонному просторі,

з урахуванням потреб у правовій, організаційній та консультаційній допомозі [5, с. 3–5].

У проєкті *Програми транскордонного співробітництва HUSKROUA 2021–2027*, опублікованому 22 жовтня 2021 року, зазначено, що однією з ключових цілей є «розвиток правових та адміністративних інструментів для спільного економічного простору між прикордонними регіонами України, Словаччини, Угорщини та Румунії» [3]. У документі наголошується на необхідності усунення нормативних бар'єрів, гармонізації процедур публічних закупівель, спрощення доступу до джерел фінансування для підприємств, а також створення спільних цифрових платформ для надання правової та адміністративної допомоги суб'єктам господарювання [3].

Як зазначено у *Спільному документі Європейської Комісії та Європейської служби зовнішніх дій щодо стратегічного програмування Interreg NEXT 2021–2027* (Joint Paper on Interreg NEXT Strategic Programming), нове покоління програм Interreg спрямоване на зміцнення інституційного потенціалу місцевих органів влади, агенцій розвитку, торгово-промислових палат і громадських організацій. Це забезпечується через підтримку так званих «м'яких» форм співробітництва, до яких належать правове консультування, адміністративне наставництво, освітні заходи та розробка стандартів інституційної взаємодії на місцевому рівні [5, с. 4–6].

Крім того, документ наголошує, що Interreg NEXT – це не лише фінансовий, а передусім правовий механізм, який визначає принципи партнерства, добросусідства, багаторівневого врядування (multilevel governance) та правової взаємодії у транскордонному просторі [5, с. 9–11]. У межах HUSKROUA-Interreg також акцентовано увагу на впровадженні спільних заходів щодо формування нормативної бази для розвитку соціального підприємництва, залучення інвестицій у правовому полі ЄС, а також підтримки цифрових сервісів для підприємців [3].

Таким чином, європейські програми транскордонного співробітництва виступають не лише інструментом фінансування, а й повноцінною правовою платформою для формування комплексної моделі інституційної підтримки підприємництва. Вони закріплюють процедурні рамки, визначають механізми співпраці між суб'єктами публічного і приватного секторів, а також сприяють гармонізації правового середовища між Україною та державами-членами ЄС.

3. Роль інституцій у підтримці підприємництва

Інституції, які функціонують на регіональному та локальному рівнях, відіграють ключову роль у забезпеченні правової, організаційної та інформаційної підтримки підприємництва, особливо в умовах транскордонного співробітництва. Йдеться передусім про торгово-промислові палати, агенції регіонального розвитку, центри підтримки малого і середнього бізнесу, інноваційні кластери, хаби та міжмуніципальні асоціації. Саме ці структури є інституційними провайдерами послуг для підприємців, зокрема щодо консультування, правового супроводу, доступу до фінансів, технічної допомоги та міжнародного партнерства [2; 12].

Згідно з узагальненими висновками аналітичного дослідження Cross-Border Cooperation between Slovakia and Ukraine (2019), реалізація транскордонних ініціатив у прикордонному регіоні можлива завдяки активному залученню субрегіональних акторів, зокрема місцевих органів влади, агентств розвитку та НУО, які діють як посередники між державною політикою та потребами локального бізнесу [2, с. 109–112]. У цьому контексті важливим інструментом виступає укладення міжінституційних угод та публічно-правових договорів, які формалізують спільні проєкти, розподіл повноважень, фінансові зобов'язання та правовий статус суб'єктів транскордонної співпраці [12, с. 95- 98].

Значний досвід у цій сфері накопичено в Словацькій Республіці, зокрема в межах

моделі багаторівневого врядування (multilevel governance), яка передбачає горизонтальну та вертикальну координацію між органами центральної влади, регіональними структурами, муніципалітетами та громадянським суспільством. Як зазначає А. Дулеба, ефективність словацьких інституцій зумовлена не лише їхньою організаційною структурою, а й чітким нормативним підґрунтям, що визначає їхні функції, компетенції, механізми підзвітності та участі у спільних міжнародних проєктах [4, с. 73–76].

Підвищення інституційної спроможності українських партнерів є необхідною передумовою для ефективного адміністрування спільних транскордонних програм. Досвід Словаччини може бути адаптований в українському правовому полі через створення спеціальних агентств з міжнародного співробітництва при органах місцевого самоврядування, що матимуть правовий мандат на реалізацію міжнародних проєктів, включаючи інфраструктурні, освітні та підприємницькі ініціативи [2, с. 115–118; 4, с. 78].

Варто підкреслити, що на українському боці кордону вже існують численні приклади успішної інституціоналізації транскордонної взаємодії, зокрема у формі створення спеціалізованих робочих органів, координаційних платформ та центрів надання адміністративних послуг, що діють на основі публічно-правових договорів і узгоджених процедур з партнерами зі Словаччини та інших країн ЄС [12, с. 99–105]. Значну роль у цьому процесі відіграють регіональні та місцеві програми розвитку транскордонного співробітництва, які були затверджені в ряді областей України в межах локальних нормативно-правових актів.

Зокрема, у Рівненській області впроваджувалася Обласна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки, затверджена розпорядженням Рівненської ОДА [12, с. 99–105]; у Волинській області – Регіональна програма міжнародного і транскордонного співробітництва на 2018–2020 роки, затверджена рішенням обласної ради [12, с. 99–105]; у Закарпатській області діяла Програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки [12, с. 99–105]; аналогічні програми реалізовувалися у Львівській, Івано-Франківській та Одеській областях. Усі вони передбачали участь місцевих органів влади, об'єднаних територіальних громад, комунальних підприємств і громадських об'єднань у спільних проєктах з європейськими партнерами – на основі меморандумів, угод, протоколів про наміри, а також у рамках програм ЄС (зокрема Interreg) [12, с. 100–101].

Разом з тим, автори наголошують, що більшість згаданих програм мали строк дії до 2020 року, що зумовлює потребу в розробці оновлених стратегічних документів, здатних враховувати поточні потреби розвитку територій, нові європейські фінансові інструменти та сучасні виклики безпеки й регіональної інтеграції [12, с. 99–105].

Поряд з практичними кейсами, автори акцентують на наявних проблемах реалізації транскордонних ініціатив. Зокрема, відсутність достатньо деталізованого механізму застосування міжнародно-правових норм в українському законодавстві, складність державної реєстрації форм транскордонної співпраці та нестача правового супроводу для суб'єктів місцевого самоврядування – все це створює перепони для повноцінного функціонування партнерств [12, с. 99–105].

Окрему увагу в науково-практичній літературі приділено правовим можливостям створення об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС) відповідно до Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами та властями, ратифікованого Україною у 2012 році. Об'єднання єврорегіонального співробітництва (ОЄС, або *EGTC – European Grouping of Territorial Cooperation*) можуть слугувати інституційною формою поглиблення міжрегіонального партнерства шляхом створення юридично оформлених

транскордонних структур із власною правосуб'єктністю, бюджетом та адміністративною спроможністю.

Проте, станом на 2025 рік, на території України не зареєстровано жодного повноцінного об'єднання єврорегіонального співробітництва, попри формально створені законодавчі передумови для їх функціонування. Основними причинами залишаються відсутність імплементованих підзаконних актів, неузгодженість норм адміністративного, податкового та господарського законодавства, а також організаційні бар'єри, пов'язані з нерівномірною інституційною спроможністю на місцевому рівні [12, с. 104–105].

Це підтверджується і в аналітичному дослідженні, підготовленому на запит Комітету з питань регіонального розвитку Європейського парламенту (REGI Committee), де зазначено, що жодна українська територіальна громада наразі не реалізувала повноцінну участь у функціонуючому EGTC, навіть попри наявність формальних партнерств, зокрема в рамках Угорсько-українського єврорегіону «Карпати», що фактично базується на угорському праві та має штаб-квартиру в м. Ніредьгаза, Угорщина [1].

У зв'язку з цим, вітчизняним органам публічної влади рекомендовано активізувати нормотворчі ініціативи, спрямовані на (1) розробку механізмів державної реєстрації ОЄС в Україні; (2) унормування процедур участі українських громад у транскордонних об'єднаннях; (3) забезпечення методичної підтримки з боку центральних органів виконавчої влади для місцевих органів самоврядування, зацікавлених у створенні або приєднанні до EGTC [1; 12].

4. Проблематика асиметрії інституційного середовища

У сучасній академічній дискусії все більшої уваги набуває концепт інституційної асиметрії, який пояснює причини нелегітимної економічної поведінки підприємців, особливо в транзитивних економіках. У праці N. Ostapenko та C.C. Williams (2016) на основі емпіричного дослідження, проведеного у Словаччині та Україні, доведено, що рівень сприйняття підприємцями тіньової економіки та ухилення від оподаткування значною мірою зумовлений невідповідністю між формальними та неформальними інституціями, тобто між офіційними нормами держави (державною мораллю) та індивідуальними ціннісними орієнтирами підприємців (підприємницькою мораллю) [6].

Згідно з даними опитування 238 підприємців у Словаччині та Україні, середній показник сприйняття допустимості роботи в тіньовій економіці в Україні становив 6,94, тоді як у Словаччині – 4,52 (за 10-бальною шкалою). Аналогічно, ухилення від оподаткування в Україні вважалося прийнятним із середнім балом 5,20, у той час як у Словаччині цей показник був значно нижчим – 2,54. Це свідчить про значно вищу соціальну прийнятність нелегітимної економічної поведінки в українському підприємницькому середовищі [6, с. 8–10].

В основі такого феномену – не лише низький рівень довіри до державних інституцій, а й слабкість формального інституційного середовища, включаючи непрозорість податкової системи, корупцію, нестабільність фіскальної політики. Автори вказують, що формальні інститути в Україні часто не відповідають культурним нормам та очікуванням підприємців, що створює підґрунтя для легітимізації неформальної економічної діяльності (institutional misalignment) [6].

У дослідженні було використано низку показників для оцінки інституційної довіри: рівень згоди з твердженнями на кшталт «уряд ефективно підтримує підприємництво» або «я довіряю незнайомцям». В Україні ці індикатори демонстрували слабку довіру до держави та слабку легітимність формальних норм, на відміну від Словаччини, де ці показники були значно вищими [6].

Більше того, дослідження підтвердило, що саме ступінь прийнятності порушення закону

у разі його «недосконалості» є ключовим предиктором того, наскільки підприємці вважають допустимим ухилення від оподаткування чи діяльність в тіні. Таким чином, основною загрозою є не лише низька ефективність державного регулювання, а розрив між правовими нормами і суспільними переконаннями, що унеможливлює стабільне правозастосування [6].

Ця інституційна асиметрія має прямий вплив на ефективність програм підтримки бізнесу та ускладнює реалізацію транскордонних ініціатив. Адже за умов недовіри до податкових, митних та адміністративних органів, українські підприємці значно менш охоче залучаються до формальних механізмів правової співпраці, тоді як словацька сторона діє в межах зрілої правової системи.

Висновки Ostapenko та Williams підтримують необхідність глибокої адаптації українського законодавства та інституційної архітектури до стандартів ЄС, зокрема у сферах:

– захисту інвестора;

– податкової культури;

– прозорості регуляторних процедур;

– адміністрування фінансових інструментів підтримки бізнесу.

Крім того, автори підкреслюють, що культурні чинники – як-от відчуття відповідальності, повага до закону, гордість за країну – значною мірою впливають на готовність підприємців дотримуватися правил. Наприклад, у Словаччині високий рівень особистої відповідальності корелював із нижчою схильністю до тіньової поведінки, тоді як в Україні чинниками ризику виступали, зокрема, вікова група підприємця та історично сформовані моделі економічної поведінки [6].

У підсумку, подолання інституційної асиметрії є критично важливою умовою для формування сталого правового поля транскордонного підприємництва. Це передбачає не лише гармонізацію формальних норм, але й зміцнення неформальної довіри до них з боку підприємницької спільноти.

5. Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС

У контексті реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом ключовою передумовою для ефективної участі у європейських інтеграційних процесах є гармонізація українського законодавства з acquis communautaire. Це стосується, зокрема, таких сфер як правила державної допомоги, регулювання конкуренції, стандарти електронної комерції, адміністративні процедури, а також доступ до внутрішнього ринку ЄС на основі принципу рівного партнерства [7, с. 96–104].

Як зазначає M. Lačný, Угода про асоціацію створює нові інституційні можливості для розвитку транскордонної співпраці, особливо через розширення участі українських суб'єктів у програмах територіального співробітництва, таких як Interreg, Macroregional Strategies та European Neighbourhood Instrument (ENI). Це, у свою чергу, активізує співпрацю між регіональними адміністраціями Словаччини та України, формуючи нову якість у транскордонному управлінні та міжмуніципальному діалозі [7, с. 153–158].

Поглиблене дослідження, проведене в рамках проєктів APVV-15-0369 та VEGA 1/0177/19, підтверджує, що імплементація положень Угоди позитивно впливає на інституційну спроможність прикордонних регіонів до участі в європейських ініціативах [7, с. 153–158]. Зокрема, Закарпатська область, Пряшівський та Кошицький самоврядні краї стали платформами для реалізації спільних підприємницьких, освітніх та екологічних проєктів із залученням коштів ЄС.

Як свідчить дослідження Європейського парламенту (2023), така співпраця не лише сприяє трансферу європейських норм на локальному рівні, а й формує нові форми співучасті українських органів місцевого самоврядування у мережах єврорегіонального партнерства, включаючи потенційне приєднання до EGTC (European Grouping of Territorial Cooperation) [1].

Таким чином, імплементація Угоди про асоціацію не обмежується лише законодавчим наближенням, а розкриває потенціал для практичного поглиблення транскордонної взаємодії, що є важливою умовою для розвитку підприємництва у прикордонних регіонах України.

6. Інституційно-правовий вимір транскордонного врядування

У сучасних умовах розбудови єврорегіональної співпраці особливої ваги набуває питання ефективного публічного врядування в транскордонному контексті. Міхал Цірнер (2023) у праці «Транскордонне співробітництво в Європі та публічна влада через кордон (Словаччина – Україна)» наголошує, що сталий розвиток транскордонного співробітництва неможливий без ефективного публічного врядування, заснованого на принципах законності, добросовісного управління, підзвітності та добросусідства [8, с. 14–15]. Він аргументовано підкреслює необхідність формалізації інституційних моделей врядування через кордон, зокрема – укладення чітко регламентованих договорів між регіональними й муніципальними органами обох держав, з одночасним забезпеченням правового захисту суб'єктів підприємницької діяльності, які функціонують у транскордонному просторі [12, с. 98–102].

Цірнер також висвітлює низку важливих інституційно-правових викликів, пов'язаних із децентралізацією влади в Україні. Він підкреслює, що перед проведенням реформи місцевого самоврядування необхідним є системний аудит (кадровий, фінансовий, адміністративний), а також публічне обговорення концепцій реформи із залученням громадянського суспільства. Автор застерігає, що директивний підхід згори без широкого суспільного консенсусу може призвести до імплементації фрагментарних і неефективних змін [8, с. 54–55].

У контексті словацького досвіду особливий акцент зроблено на важливості завершення муніципальної реформи та запровадження фіскальної децентралізації. Практика Словаччини демонструє, що нові адміністративно-територіальні одиниці мають бути фінансово спроможними та охоплювати щонайменше 20 000 мешканців на базовому рівні для забезпечення якісних публічних послуг. У Словаччині законодавчо закріплено норми щодо податкової автономії місцевих органів влади (наприклад, закон про місцеві податки, закон про бюджетні правила місцевого самоврядування), що має слугувати орієнтиром для України [8, с. 57–59].

Також розглянуто проблему кумуляції функцій у публічній владі – поєднання декількох посад (наприклад, депутата, голови громади, члена обласної ради), що негативно позначається на ефективності врядування та викликає суспільне невдоволення. Запровадження обмеження «одна посада – один мандат» розглядається як один з антикорупційних інструментів. Цірнер наполягає на важливості зміцнення громадянського контролю, відкритості процедур і впровадження електронного врядування – як необхідних умов підвищення довіри до публічної влади.

Загалом досвід Словаччини з реформування публічного управління і його адаптація в українських реаліях може суттєво підвищити ефективність транскордонного врядування. Він також дає підстави для формування більш гнучкої, партисипативної та відповідальної інституційної моделі співпраці на прикордонних територіях.

У посібнику «Транскордонне співробітництво: правові основи та успішні практики» (2020) наголошується, що ефективність транскордонного співробітництва безпосередньо залежить від наявності чітко унормованого правового середовища, яке б гарантувало рівний доступ усіх сторін до інструментів участі та захисту їхніх правових інтересів [12, с. 98–102]. Авторами посібника подано конкретні приклади інституціалізації транскордонного врядування, зокрема створення спільних робочих органів, координаційних платформ і спеціальних дорадчих органів

із участю представників органів місцевого самоврядування, підприємницьких структур та громадянського суспільства.

Таким чином, формування життєздатної транскордонної інституційно-правової інфраструктури є важливим кроком до побудови повноцінного багаторівневого врядування в прикордонних регіонах, що відповідає європейським стандартам і сприяє сталому розвитку територій по обидва боки кордону.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що ефективна інституційна підтримка підприємництва в рамках українсько-словацького транскордонного співробітництва потребує не лише наявності нормативно-правових актів, а й глибокої інституціональної адаптації, що охоплює як формальні правові механізми, так і соціокультурні передумови їхнього застосування.

Правова основа українсько-словацького партнерства є структуровано сформованою на рівні міждержавних угод, меморандумів, інвестиційних договорів, а також участі в програмах ЄС, зокрема Interreg. Утім, імплементація цих документів потребує більш чіткого внутрішнього правового забезпечення в українському законодавстві.

Інституційна взаємодія між державними органами, агенціями розвитку, торгово-промисловими палатами та органами місцевого самоврядування є критичним фактором ефективного використання правових інструментів транскордонного співробітництва. При цьому важливо забезпечити нормативне унормування функціоналу таких інституцій відповідно до стандартів ЄС.

Аналіз інституційної асиметрії між Україною та Словаччиною засвідчує, що ефективність транскордонного співробітництва значною мірою залежить від ступеня відповідності між формальними правовими нормами та неформальними практиками ведення бізнесу. Подолання цієї асиметрії потребує не лише правових реформ, а й інституційного просвітництва, розвитку податкової культури та зміцнення довіри до державних інститутів.

Інструмент ОЄС (EGTC), як правова форма транскордонного врядування, залишається нереалізованим в українських реаліях, попри формальні передумови. Необхідно невідкладно створити підзаконну базу, яка б дозволила громадам брати участь у єврорегіональних структурах як повноцінним суб'єктам міжнародного права.

Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відкриває нові юридичні та інституційні можливості для розбудови транскордонного підприємництва. Однак для практичного наповнення цих можливостей потрібно впровадити механізми спрощеного доступу до європейських фінансових інструментів, спільних проєктів та правової допомоги на місцевому рівні.

Таким чином, правові засади інституційної підтримки підприємництва в українсько-словацькому співробітництві мають розвиватися на основі системного підходу, що включає гармонізацію національного законодавства з правом ЄС, інституційну спроможність суб'єктів на всіх рівнях, а також активне використання правових інструментів транскордонного врядування. Такий підхід сприятиме не лише формуванню сприятливого правового середовища для бізнесу, а й інтеграції України до єдиного європейського економічного простору на засадах рівноправного партнерства та сталого розвитку.

Анотація

Метою статті є дослідження правових основ інституційної підтримки підприємницької діяльності у контексті українсько-словацького співробітництва та формулювання пропозицій щодо вдосконалення механізмів правового регулювання у цій сфері. У статті досліджуються правові засади інституційної підтримки підприємницької діяльності в контексті міжнародного співробітництва між Україною та Словацькою Республікою. Розкрито сучасні підходи

до формування ефективного правового механізму взаємодії державних, регіональних та міжнародних інституцій у сфері підтримки бізнесу, особливо в умовах транскордонного співробітництва. Визначено ключові нормативно-правові акти, що регулюють інституційну взаємодію у сфері підприємництва, зокрема меморандуми, угоди про співпрацю, договори щодо інвестиційного сприяння та технічної допомоги. Окрему увагу приділено аналізу діяльності інституцій, таких як торгово-промислові палати, агентства з розвитку підприємництва, а також програмам ЄС, що реалізуються на прикордонних територіях. Обґрунтовано роль правової підтримки як необхідного інструменту формування сприятливого бізнес-середовища та інтеграції України до європейського економічного простору. У статті також наведено рекомендації щодо вдосконалення механізмів правового регулювання інституційної підтримки підприємництва в межах українсько-словацьких відносин, з урахуванням позитивного досвіду Словаччини як країни-члена ЄС. Зроблено висновок, що правові засади інституційної підтримки підприємництва в українсько-словацькому співробітництві мають розвиватися на основі системного підходу, що включає гармонізацію національного законодавства з правом ЄС, інституційну спроможність суб'єктів на всіх рівнях, а також активне використання правових інструментів транскордонного врядування. Такий підхід сприятиме не лише формуванню сприятливого правового середовища для бізнесу, а й інтеграції України до єдиного європейського економічного простору на засадах рівноправного партнерства та сталого розвитку.

Ключові слова: правова підтримка, інституційне співробітництво, підприємництво, міжнародне право, Україна, Словацька Республіка, транскордонне співробітництво.

Selmenskyi M.S. Legal foundations of institutional support for entrepreneurship in ukrainian-slovak cooperation

Summary

The aim of the article is to study the legal foundations of institutional support for entrepreneurial activity in the context of Ukrainian-Slovak cooperation and to formulate proposals for improving the mechanisms of legal regulation in this area. The article examines the legal foundations of institutional support for entrepreneurial activity in the context of international cooperation between Ukraine and the Slovak Republic. Modern approaches to the formation of an effective legal mechanism for interaction between state, regional and international institutions in the field of business support, especially in the context of cross-border cooperation, are revealed. Key regulatory and legal acts regulating institutional interaction in the field of entrepreneurship are identified, in particular memoranda, cooperation agreements, agreements on investment assistance and technical assistance. Special attention is paid to the analysis of the activities of institutions such as chambers of commerce and industry, entrepreneurship development agencies, as well as EU programs implemented in border areas. The role of legal support as a necessary tool for the formation of a favorable business environment and the integration of Ukraine into the European Economic Area is substantiated. The article also provides recommendations for improving the mechanisms of legal regulation of institutional support for entrepreneurship within the framework of Ukrainian-Slovak relations, taking into account the positive experience of Slovakia as an EU member state. It is concluded that the legal framework for institutional support for entrepreneurship in Ukrainian-Slovak cooperation should be developed on the basis of a systemic approach, which includes the harmonization of national legislation with EU law, the institutional capacity of entities at all levels, as well as the active use of legal instruments of cross-border governance. Such an approach will contribute not only to the formation of a favorable legal environment for business, but also to the

integration of Ukraine into the single European economic area on the basis of equal partnership and sustainable development.

Key words: legal support, institutional cooperation, entrepreneurship, international law, Ukraine, Slovak Republic, cross-border cooperation.

Список використаних джерел:

1. Cooperation between EU cities and regions with their Ukrainian partners. Study requested by the REGI Committee. March 2023. PE 733.117. URL: http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2023)733117
2. Cross-Border Cooperation between Slovakia and Ukraine: Volume III: Policies and Practices of Regional and Local Actors / ed. by G. Székely. – Prešov: University of Prešov, Institute of Political Science, Faculty of Arts, 2019. – 190 p. URL: https://www.academia.edu/42952479/Cross_Border_Cooperation_between_Slovakia_and_Ukraine_Volume_III_Policies_and_practices_of_regional_and_local_actors
3. Draft Interreg Programme document in English for the period 2021–2027 between Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine. – 22 Oct. 2021. URL: https://huskroua-cbc.eu/news
4. Duleba A. Borders and crossborder cooperation: introduction to border studies. Prešov: ADIN, s.r.o.; Research Centre of Slovak Society for Foreign Policy, n.o., 2017. – 1st ed. 152 p.
5. EC & EEAS. Joint Paper on Interreg NEXT Strategic Programming 2021–2027. URL: https://pl-ua.eu/wp-content/uploads/2024/10/EC-Joint-paper-on-Interreg-NEXT-Strategic-Programming-2021-2027.pdf
6. Ostapenko N., Williams C.C. Determinants of entrepreneurs' views on the acceptability of tax evasion and the informal economy in Slovakia and Ukraine: an institutional asymmetry approach. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business.* 2016. Vol. 28(2–3). URL: https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/88081/4/WRRO_88081.pdf
7. The EU-Ukraine Association Agreement and its Impacts on Cross-Border Cooperation / ed. by M. Lačný. – Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2021. 267 p. URL: https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-7220-1-sample.pdf
8. М. Цірнер. Транскордонне співробітництво в Європі та публічна влада через кордон (Словаччина – Україна): робочий зошит VI; пер. зі словац. Р. Ішток, Н. Марадик. – Братислава – Ужгород: Дослідницький центр Словацької асоціації зовнішньої політики, Філософський факультет Пряшівського університету у Пряшеві, 2023. 29 с.
9. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Відомством з промислової власності Словацької Республіки від 26.09.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_001-18#Text
10. Про міжнародне територіальне співробітництво України: Закон України від 24 квіт. 2024 р. № 3668-IX // *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 30. Ст. 213. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#Text
11. Торговельно-економічне співробітництво. Посольство України в Словацькій Республіці. URL: https://slovakia.mfa.gov.ua/spolupraca/obchodna-hospodarska
12. Транскордонне співробітництво: правові основи та успішні практики: посібник / Ю.Б. Євчак, А. Зарді, Я.В. Лазур, Д. Очкаі, А.Є. Санченко, А.О. Сошников, В.А. Устименко, Ю.І. Фетько ; за заг. ред. В.А. Устименка ; . Київ: ДУ «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова НАН України», ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Рада Європи, 2020. 152 с.

13. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво: Закон України № 686-V від 22.02.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_058#Text
14. Угода між Україною та Словацькою Республікою про сприяння та взаємний захист інвестицій: від 26.02.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_072#Text

Дата надходження статті: 10.08.2025
Дата прийняття статті: 18.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 343.537
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.36

Кузьменко А.С.
аспірант
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0004-1534-0603

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Сучасна туристична сфера є важливою складовою національної економіки, водночас характеризується високим рівнем соціальної мобільності, значним обігом фінансових ресурсів, активним використанням цифрових технологій та транскордонним характером діяльності. Таке поєднання чинників зумовлює підвищену криміногенну вразливість туристичної сфери, що виявляється у поширенні шахрайських схем, зловживань у сфері страхування, легалізації доходів, корупційних ризиків і тінізації ринку послуг.

Варто наголосити, що повномасштабна збройна агресія на початку 2022 року, спричинила глибоку дестабілізацію туристичної сфери, що проявилась у фізичному знищенні або пошкодженні туристичних об'єктів, тимчасовій окупації регіонів з високим туристичним потенціалом, зниженні мобільності населення та зростанні криміногенних ризиків. Таким чином, економічний і культурний розвиток України вимагає переходу від ситуативних заходів реагування до системної моделі запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері, що ґрунтується на принципах цифрової прозорості, міжвідомчої координації, кримінологічного аналізу та суспільного партнерства. Розбудова безпечного, прозорого й конкурентного туристичного ринку стане не лише індикатором ефективності післявоєнного відновлення, а й інструментом формування міжнародної довіри до України як до безпечної, відкритої та відповідальної держави в європейському просторі.

Відтак, потребує системного наукового обґрунтування й практичної реалізації комплекс спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на виявлення, нейтралізацію та усунення причин і умов учинення кримінальних правопорушень у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукові пошуки у галузі кримінології зумовлюють звернення до наукових доробків О.М. Бандурки, В.В. Василевича, В.В. Голіни, Б.М. Головкіна, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, О.М. Литвинова, Є.С. Назимка, Д.М. Тичини, В.І. Школьнікова та ін. Водночас, питання спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері в умовах воєнного часу і післявоєнної відбудови потребують додаткового поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Запобігання кримінальним правопорушенням є багатокомпонентним і динамічним процесом, що потребує комплексного підходу, наукової обґрунтованості та високого рівня координації між усіма суб'єктами діяльності. Яку відзначають О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, ефективність системи протидії злочинності значною мірою визначається здатністю держави забезпечувати безперервний моніторинг криміно-

© Кузьменко А.С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

генної ситуації, який включає збирання, узагальнення й аналітичну обробку інформації про тенденції, причини, умови та механізми вчинення правопорушень. Такий підхід створює передумови для раннього виявлення нових форм і способів злочинної діяльності, оцінювання ступеня їх суспільної небезпеки та своєчасного коригування стратегій запобігання[1, с. 99].

Як слушно зазначає В. В. Голіна, спеціально-кримінологічна діяльність реалізується державними органами, інститутами громадянського суспільства, професійними об'єднаннями та окремими громадянами, має комплексний характер і спрямована на виявлення, обмеження та нейтралізацію криміногенних процесів і явищ. Її зміст охоплює розробку теоретико-методологічних основ, практичних моделей і технологій превенції, що дозволяють своєчасно впливати на різні стадії злочинної поведінки – від формування мотивації до реалізації злочинного наміру, – забезпечуючи тим самим ефективне функціонування системи кримінологічної безпеки суспільства [2, с. 21].

Водночас, О. М. Джужа наголошує, що у широкому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам охоплює цілеспрямовану організацію й реалізацію цього виду профілактичної діяльності як функції державної системи, забезпечення її взаємодії «по горизонталі» (між різними суб'єктами запобігання) та підпорядкування «по вертикалі» (у межах ієрархії органів управління), неухильне виконання управлінських рішень і коригування профілактичних заходів залежно від стану об'єкта впливу [3, с. 81].

Як підкреслює А. П. Закалюк, на відміну від інших форм запобігання, спеціально-кримінологічні заходи діють не лише після вчинення кримінального правопорушення, а й до його реалізації, формуючи тим самим активну систему раннього запобігання. Вони функціонують у сфері, яка лише частково врегульована правом, проте застосовують засоби, що мають виключно запобіжне значення, і нерідко поєднуються з іншими видами профілактичного впливу, забезпечуючи їх наступність та взаємодоповнюваність у межах загальної стратегії протидії злочинності [4, с. 327].

З огляду на вищезазначені підходи, спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері становлять цілісну систему скоординованих дій державних, приватних і громадських інституцій, спрямованих не лише на своєчасне виявлення криміногенних ризиків, але й на їх нейтралізацію шляхом формування безпечного, прозорого та контрольованого середовища функціонування туристичного ринку. Вони покликані забезпечити баланс між економічною свободою підприємницької діяльності й належним рівнем кримінологічної безпеки, що досягається через реалізацію комплексу регуляторних, безпекових, правоохоронних і громадських заходів. Застосування такого системно-функціонального підходу сприяє підвищенню ефективності запобігання, формуванню аналітичної культури управління ризиками, зміцненню антикорупційної стійкості туристичного сектору, а також розвитку державно-приватного партнерства у сфері безпеки туризму.

Спеціально-кримінологічна діяльність здійснюється у вигляді:

а) *регуляторної діяльності* – забезпечення належного обліку, звітності, аудиту та інспекційних перевірок суб'єктів туристичного ринку, що дозволяє своєчасно виявляти відхилення від установлених правил, запобігати порушенням фінансової дисципліни та забезпечувати прозорість туристичних операцій.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про туризм», реалізація державної політики у галузі туризму є системною діяльністю, спрямованою на забезпечення сталого розвитку туристичної індустрії, підвищення її конкурентоспроможності та безпеки, а також інтеграцію України у світовий туристичний простір. Вона здійснюється через комплекс правових, організаційних, економічних і соціальних механізмів державного управління [5].

У сукупності такі заходи утворюють інституційно-нормативну основу реалізації державної туристичної політики, що покликана забезпечити збалансований розвиток галузі, підвищення її соціально-економічного значення та створення безпечного середовища для туристів і суб'єктів туристичного ринку.

Відповідно до Положення про Державне агентство розвитку туризму України, ДАРТ є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів. У межах покладених завдань ДАРТ: узагальнює практику застосування законодавства, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення, готує та погоджує проєкти нормативно-правових актів; бере участь у діяльності міжнародних організацій, забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України у сфері туризму; розробляє програми розвитку туризму і курортів, пропонує заходи з обліку туристичних ресурсів, їх раціонального використання й охорони; визначає кваліфікаційні вимоги до фахівців туристичного супроводу, бере участь у формуванні державних стандартів та сертифікації послуг; здійснює категоризацію об'єктів туристичної інфраструктури, веде державні кадастри природних територій курортів і лікувальних ресурсів; підвищує конкурентоспроможність туристичного ринку, сприяє інтеграції України до європейського туристичного простору, організовує інформаційно-аналітичні заходи; видає ліцензії на туроператорську діяльність, веде відповідні реєстри, здійснює державний нагляд і контроль за дотриманням ліцензійних умов; координує діяльність курортних закладів, забезпечує розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, реалізацію державної інвестиційної політики у сфері туризму; здійснює заходи щодо запобігання корупції, кадрового добору, контролю за використанням державних коштів, збереження інформації з обмеженим доступом та мобілізаційної готовності [6].

Варто зазначити, що система державного контролю в галузі туризму виступає не лише гарантом дотримання законодавства, але й елементом спеціально-кримінологічного запобігання, оскільки дозволяє своєчасно виявляти криміногенні ризики, запобігати виникненню правопорушень у туристичній сфері та формувати безпечний, відповідальний і конкурентний туристичний простір України.

б) *безпекової діяльності*, яка у сфері туризму є одним із ключових напрямів спеціально-кримінологічної превенції, що передбачає систематичний моніторинг, оцінку та прогнозування криміногенних ризиків, пов'язаних із функціонуванням туристичних підприємств, переміщенням фінансових потоків, організацією перевезень і розміщенням туристів, а також із діяльністю посередників та страхових структур. Її головна мета полягає у своєчасному виявленні потенційних загроз, оцінюванні їх впливу та реалізації оперативних превентивних заходів, що дозволяють мінімізувати наслідки криміногенних процесів для національної економіки та безпеки громадян.

Моніторинг ризиків у цій сфері охоплює збір, узагальнення й аналіз кримінологічної інформації про тенденції злочинності, латентні прояви туристичного шахрайства, зловживань у страхуванні, кіберзлочинів, нелегальної діяльності туроператорів, агентів і посередників [7].

Безпекова діяльність реалізується через інституційну інтеграцію інформаційних ресурсів різних державних органів – Національної поліції України, ДАРТ, Міністерства інфраструктури, Міністерства культури та інформаційної політики, Державної прикордонної служби, Державної податкової служби, Бюро економічної безпеки та фінансових моніторингових структур. Така міжвідомча взаємодія відповідає вимогам Європейського Союзу щодо ризик-орієнтованого управління безпекою у сфері послуг (Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council on Package Travel and Linked Travel Arrangements [8]). Зазначена директива під-

креслює важливість системного аналізу ризиків і створення механізмів прозорої взаємодії між державними й приватними суб'єктами у сфері туризму.

Особливого значення набуває аналітичне прогнозування криміногенних тенденцій на основі застосування технологій штучного інтелекту, машинного навчання та автоматизованих систем аналітики даних. Такі методи дозволяють виявляти аномальні або підозрілі операції – зокрема, схеми фіктивного бронювання, багаторазові транзакції через неідентифіковані електронні гаманці, маніпуляції із страховими виплатами тощо. У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження UNWTO «Tourism and Security: Managing Risk in the Digital Era» (2022) [9] та OECD «Preventing Fraud and Corruption in Tourism» (2021) [10], де наголошується, що впровадження цифрових аналітичних інструментів у туристичній сфері є базовою умовою формування системи превентивного управління ризиками.

в) *правоохоронної діяльності* – проведення запобіжних заходів уповноваженими правоохоронними й контролюючими органами на основі інформаційно-аналітичного забезпечення щодо проявів шахрайства, корупції й тінізації туристичних послуг, у тому числі шляхом здійснення оперативно-розшукових дій, фінансового моніторингу та міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональними злочинними схемами;

Один із ключових напрямів спеціально-кримінологічного впливу в туристичній сфері полягає у виявленні та нейтралізації корупційних і шахрайських ризиків, пов'язаних із діяльністю туристичних компаній, готелів, транспортних і страхових суб'єктів. До ефективних інструментів такого впливу слід зарахувати:

• запровадження внутрішніх антикорупційних політик і процедур комплаєнсу у туристичних компаніях, готелях, турагенціях і страхових агентствах – як частини систем корпоративного управління, що формують стандарти добросовісної поведінки, вимагають регулярного аудиту та механізмів внутрішньої перевірки;

• публічна звітність туроператорів і турагентів через відкриті електронні платформи, аналогічні системі Prozorro чи подібним цифровим реєстрам, що забезпечують прозорість діяльності учасників ринку, дозволяють громадськості й контролюючим органам аналізувати їхні фінансові показники й легальність операцій (наприклад, система Prozorro як електронна платформа державних закупівель в Україні демонструє, що відкритість процедур значно зменшує корупційні ризики) [11];

• контроль за дотриманням ліцензійних умов та запровадження електронного аудиту туристичних операцій, що дає змогу аналізувати відповідність діяльності суб'єктів ринку встановленим стандартам, виявляти невідповідності чи зловживання на ранніх етапах, а також використовувати цифрові треки (логфайли, транзакції) як доказову базу в разі правопорушень;

• зміцнення фінансової прозорості через обов'язкову ідентифікацію учасників угод, застосування безготівкових форм розрахунків (що мінімізує ризик «готівкових» схем), та декларування витрат туристичних агентів і контрагентів, зокрема у випадках державної підтримки або субсидій.

Крім того, важливою складовою є системна співпраця між правоохоронними та наглядовими органами – Національною поліцією, Бюро економічної безпеки, Державною аудиторською службою, антикорупційними інституціями – з метою своєчасного виявлення організованих схем фіктивного страхування, підроблених ваучерів, подвійного бронювання, використання «сірих» агентів чи офшорних посередників. Така співпраця повинна включати обмін інформацією, координацію оперативних заходів, спільні розслідування. У міжнародному контексті корисним є досвід держав, які впроваджують доброчесність і інституційну інтеграцію антикорупційних мереж, зокрема

через мережу ЄС проти корупції (EU Network Against Corruption) [12].

Інформаційно-аналітична діяльність відіграє ключову роль у запобіганні кримінальним правопорушенням у туристичній сфері, забезпечуючи систематичний підхід до збору, обробки та аналізу даних. Завдяки інтеграції наукових та аналітичних підходів, інформація проходить процес трансформації та об'єктивізації, що забезпечує її максимальну корисність. Таким чином, інформаційно-аналітична робота стає невід'ємним інструментом в кримінологічній діяльності [13].

У країнах Європейського Союзу та ОЕСР широкого поширення набула модель Intelligence Led Policing (ILP) – *«поліцейська діяльність, керована аналітикою»*, яка поступово стає базовим підходом і для забезпечення туристичної безпеки. Суть цієї моделі полягає у побудові запобіжної політики на основі аналітичного управління ризиками: здійсненні збору, оцінки, верифікації та інтеграції великих обсягів даних (Big Data), які надходять від різних суб'єктів – державних структур, туристичних операторів, банківських установ, страхових компаній, онлайн-платформ бронювання тощо [14]. Основою інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності є кримінальний аналіз [15]. Сутність цього явища полягає у появі технологічних можливостей обробляти надвеликі масиви інформації з метою отримання якісно нових знань [16, с. 272].

Реалізація Intelligence Led Policing (ILP) щодо запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері передбачає: а) систематизацію та аналітичну обробку інформації з медіа, відкритих джерел і мережі Інтернет, яка прямо або опосередковано стосується діяльності туристичних операторів, страхових агентств і сервісів бронювання; б) отримання від компетентних органів, зокрема ДАРТ, аналітичних даних щодо фінансових потоків і ліцензованих учасників ринку; в) ініціювання спільних перевірок і аудитів туристичних компаній, у тому числі новостворених суб'єктів, з метою виявлення фіктивних або ризикових структур; г) створення аналітичних програм кримінологічного призначення на базі штучного інтелекту, здатних здійснювати кримінальний аналіз, автоматизовану обробку фото- та відеоматеріалів, розвідку з відкритих джерел (OSINT) і аналіз великих масивів даних (Big Data) за допомогою технологій FACE Recognition, IoT та VideoAnalytics [17; 18]; д) використання спеціалізованого програмного забезпечення (PALANTIR, goAML, goCASE, goTRACE тощо) для фільтрації, структурування, систематизації та накопичення релевантної інформації; е) проведення цільових навчальних програм і тренінгів для працівників правоохоронних органів, аналітиків і експертів туристичної сфери з метою формування компетентностей у сфері кримінальної аналітики, фінансового моніторингу та цифрової безпеки.

Зазначені заходи становлять основу спеціально-кримінологічної стратегії протидії злочинності у туристичній сфері, орієнтованої на поєднання аналітичного, профілактичного й правоохоронного компонентів, що забезпечують раннє виявлення криміногенних ризиків, ефективну координацію суб'єктів протидії та підвищення стійкості туристичної індустрії до проявів тінізації, шахрайства й корупції.

г) *громадського контролю* є важливим елементом системи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері туризму, оскільки забезпечує зворотний зв'язок між державними інституціями, бізнесом і споживачами туристичних послуг, формує середовище доброчесності, прозорості та взаємної відповідальності.

Ключову роль у цьому процесі відіграє Туристична асоціація України (ТАУ) – недержавна інституція із завданнями участі у підготовці проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань туризму та лобіювання інтересів галузі; забезпечення захисту прав суб'єктів туристичної діяльно-

сті та туристів; популяризації та просування національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках послуг; формування позитивного іміджу України як туристичної держави; забезпечення раціонального використання та збереження природних та історико-культурних ресурсів туризму, у тому числі збереженню й захисту культурної спадщини України; налагодження співпраці з вітчизняними, зарубіжними та міжнародними туристичними організаціями, асоціаціями; організації наукових досліджень в сфері туризму; всебічне сприяння підготовці та підвищенню кваліфікації туристичних кадрів [19].

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що спеціально-кримінологічні заходи спрямовані на недопущення вчинення кримінальних правопорушень у туристичній сфері з боку конкретних осіб або туристичних груп, їх виявлення на стадіях готування або замаху, усунення причин та створення умов, які унеможливлюють вчинення протиправних дій. Така кримінологічна діяльність здійснюється у вигляді: а) регуляторної діяльності – забезпечення належного обліку, звітності, аудиту та інспекційних перевірок суб'єктів туристичного ринку, що дозволяє своєчасно виявляти відхилення від установлених правил, запобігати порушенням фінансової дисципліни та забезпечувати прозорість туристичних операцій; б) безпекової діяльності – здійснення систематичного моніторингу, оцінки та прогнозування криміногенних ризиків, пов'язаних із функціонуванням туристичних підприємств, рухом фінансових потоків, організацією перевезень і розміщенням туристів, з метою своєчасного реагування на потенційні загрози; в) правоохоронної діяльності – проведення запобіжних заходів уповноваженими правоохоронними й контролюючими органами на основі інформаційно-аналітичного забезпечення щодо проявів шахрайства, корупції й тінізації туристичних послуг, у тому числі шляхом здійснення оперативно-розшукових дій, фінансового моніторингу та міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональними злочинними схемами; г) громадського контролю – системної діяльності об'єднаних незалежних туристичних агентств, асоціацій і представників громадянського суспільства, спрямованої на забезпечення прозорості, етичності та безпеки туристичної діяльності через розроблення професійних стандартів, сертифікацію послуг, публічне висвітлення фактів недобросовісної поведінки на ринку.

Анотація

У статті здійснено системно-функціональний аналіз практичної реалізації спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері, що охоплює чотири ключові напрями діяльності: регуляторний, безпековий, правоохоронний та громадський. У межах регуляторної діяльності розглянуто забезпечення належного обліку, звітності, аудиту та інспекційних перевірок суб'єктів туристичного ринку як інструментів мінімізації криміногенних ризиків. Безпековий аспект включає систематичний моніторинг, оцінку й прогнозування криміногенних факторів, що впливають на функціонування туристичної індустрії. Правоохоронна складова визначена через комплекс запобіжних заходів, які здійснюються уповноваженими правоохоронними та контролюючими органами на основі інформаційно-аналітичного забезпечення щодо проявів шахрайства, корупції та тінізації туристичних послуг. Окрему увагу приділено ролі громадського контролю, що реалізується через діяльність незалежних туристичних асоціацій, агентств і громадських організацій, спрямовану на забезпечення прозорості, етичності та безпеки туристичної діяльності.

Науково обґрунтовано доцільність упровадження моделі безпекової діяльності, керованої аналітикою, як стратегічного інструменту спеціально-кримінологічного запобігання кримі-

нальним правопорушенням у туристичній сфері. Зазначена модель передбачає формування інтегрованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення, що базується на туристичному економіко-правовому аналізі, використанні методів кримінального аналізу в реальних умовах практичної діяльності, визначенні та оцінюванні індикаторів ризиків. Її реалізація спрямована на прогнозування та нейтралізацію криміногенних загроз, запобігання протиправним діям і підвищення ефективності управлінських рішень у сфері туристичної безпеки.

Ключові слова: туризм, туристична сфера, кримінальне правопорушення, шахрайство, запобігання, інформаційно-аналітичне забезпечення, кримінологічна безпека.

Kuzmenko A.S. Special criminological measures to prevent criminal offenses in the tourism sector

Summary

The article carries out a systemic and functional analysis of the practical implementation of special criminological measures to prevent criminal offenses in the tourism sector, which covers four key areas of activity: regulatory, security, law enforcement and public. Within the framework of regulatory activities, the provision of proper accounting, reporting, auditing and inspection checks of tourism market entities as tools for minimizing criminogenic risks is considered. The security aspect includes systematic monitoring, assessment and forecasting of criminogenic factors that affect the functioning of the tourism industry. The law enforcement component is defined through a set of preventive measures that are carried out by authorized law enforcement and supervisory bodies on the basis of information and analytical support regarding manifestations of fraud, corruption and shadowing of tourism services. Special attention is paid to the role of public control, which is implemented through the activities of independent tourist associations, agencies and public organizations aimed at ensuring transparency, ethics and safety of tourist activities.

The feasibility of implementing a model of security activities guided by analytics as a strategic tool for specifically criminological prevention of criminal offenses in the tourism sector is scientifically substantiated. The specified model provides for the formation of an integrated system of information and analytical support based on tourism economic and legal analysis, the use of criminal analysis methods in real conditions of practical activity, the identification and assessment of risk indicators. Its implementation is aimed at predicting and neutralizing criminogenic threats, preventing illegal actions and increasing the efficiency of management decisions in the field of tourist security.

Key words: tourism, tourism, criminal offense, fraud, prevention, information and analytical support, criminological security.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.
2. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
3. Кримінологія: навч. посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text

6. Положення про Державне агентство розвитку туризму України: постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 р. № 1162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1162-2019-%D0%BF#Text
7. Собкович О. В., Тичина Д.М. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 43–50.
8. Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council on Package Travel and Linked Travel Arrangements. *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2302/oj/eng
9. UNWTO. *Tourism and Security: Managing Risk in the Digital Era.* Madrid: World Tourism Organization, 2022. URL: https://www.untourism.int/unwto-2022-a-year-review
10. OECD. *Preventing Fraud and Corruption in Tourism.* Paris: OECD Publishing, 2021. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/07/corruption-and-fraud-in-crises_8e7dfb36/f38694a5-en.pdf
11. Kelman S. Overcoming Corruption and War -- Lessons from Ukraine's ProZorro Procurement System. *NCMA Contract Management Magazine*. 2022. URL: https://www.hks.harvard.edu/publications/overcoming-corruption-and-war-lessons-ukraines-prozorro-procurement-system?utm_source=chatgpt.com
12. EU network against corruption. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/democracy-eu-citizenship-anti-corruption/anti-corruption/eu-network-against-corruption_en?utm_source=chatgpt.com
13. Єсімов С. С. Інформаційно-аналітична діяльність МВС України як об'єкт правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету*. 2017. № 1. С. 185–188.
14. Вітюк І.А. Європейські стандарти запобігання злочинності у сфері економіки: дис… докт. філос. : 081 – «Право». К., 2023. 230 с.
15. Школьніков В. І. Використання методу кримінального аналізу для протидії організованій злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 300–303.
16. Ferguson A. The rise of big data Policing: Surveillance, Race, and the Future of Law Enforcement. *New York University Press*. 2017. P. 272.
17. Пошук кримінально значимої інформації в мережі Інтернет : метод. рек. / Тарасенко О. С., Федоренко О. А., Стрільців О. М. та ін. ; за ред. Ю. Ю. Орлова. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 100 с.
18. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса : «Юридика», 2024. 180 с.
19. Туристична асоціація України. URL: https://www.tau.org.ua/pages/%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.html

Дата надходження статті: 07.08.2025
Дата прийняття статті: 18.08.2025
Опубліковано: 29.09.2025

УДК 343.98:343.148:343.13:159.9.072.59(100)(477)
DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.37

Погорецький М.А.,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики, Навчально-науковий інститут права, проректор з науково-педагогічної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФУ У ДОКАЗУВАННІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: ПРАКТИКА США, КРАЇН ЄС, ЄСПЛ ТА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Інтенсивна цифровізація кримінального процесу, зростання ролі психологічних та технічних методів оцінки достовірності показань і водночас посилення вимог до забезпечення прав людини зумовлюють підвищений інтерес до поліграфа як потенційного інструмента у системі доказування. Його використання – це спроба поєднати традиційну юридичну логіку доказів із психофізіологічними індикаторами емоційної та когнітивної реакції особи. Втім, саме така «гібридна природа» поліграфа породжує найгостріші дискусії у доктрині доказового права, адже порушує базові межі між науковим експериментом, психологічним дослідженням і процесуальною формою доказу [1; 31].

Сучасна кримінальна юстиція переживає період технологічного переосмислення. Розвиток нейронаук, когнітивної психології, біометрії та аналітики поведінки створює нову доказову реальність, у якій інформація про психофізіологічні реакції особи потенційно може мати доказове значення. Проте правовий механізм сприйняття таких даних залишається фрагментарним, а національні юрисдикції суттєво різняться в оцінці їх допустимості. Якщо в системі загального права США поліграф з кінця XX століття пройшов через дві хвилі науково-правових тестів – Frye і Daubert – і здебільшого визнається ненадійним з погляду достовірності результатів та наукової обґрунтованості [2; 3; 4], то європейська модель, представлена практикою Німеччини, Польщі, Румунії та ЄСПЛ, спирається передусім на принципи пропорційності, добровільності та непорушності людської гідності [7; 8; 9; 10; 11]. Українське право, у свою чергу, лише формує власну концепцію правового статусу поліграфа, рухаючись від повного заперечення до поступового визнання його орієнтовного, допоміжного характеру [12; 13; 14].

Проблема використання поліграфа у кримінальному процесуальному доказуванні виходить далеко за межі суто технічного питання. Вона стосується самої природи доказу – його достовірності, допустимості, відтворюваності та взаємозв'язку з принципом внутрішнього переконання суду. Сучасне українське доказування стоїть на перетині раціонального й емоційного сприйняття істини: з одного боку, суд оцінює докази у межах правових стандартів, з іншого – дедалі частіше зіштовхується з очікуванням «об'єктивних» наукових індикаторів правдивості [22; 28]. Це створює небезпечну ілюзію, що технологія може замінити людське переконання, а «фізіологічна реакція» – процесуальну істину. Тому питання поліграфа – це водночас питання про межі втручання науки у простір людської свободи, де оцінка правди залишається виключною прерогативою суду [15; 18].

У межах кримінального процесу поліграф набуває подвійного значення. З одного боку, як

елемент психологічної чи психофізіологічної експертизи він може допомогти перевірити послідовність показань, виявити ознаки приховування чи нещирості, орієнтувати слідство у побудові версій. З іншого – його правовий статус не врегульований КПК України: він не входить до переліку джерел доказів (ст. 84), не визначений серед обов'язкових експертиз (ст. 242) і не має встановленого процесуального порядку призначення та оцінки. Відтак будь-яке застосування поліграфа без правової основи ризикує стати процесуально нікчемним і навіть порушити право особи не свідчити проти себе [37; 38].

Актуальність дослідження зумовлюється ще й тим, що в Україні зростає кількість випадків ініціювання поліграфа сторонами кримінального процесу – як обвинуваченням, так і захистом. Судова практика демонструє, що такі клопотання майже завжди відхиляються судами через відсутність законодавчого регулювання або невідповідність цілям доказування, проте водночас суди визнають можливість використання поліграфа у межах психологічної експертизи за умови добровільної згоди учасника, що підтверджується ухвалами Тернівського міського суду від 11.01.2023 та Могилів-Подільського міськрайонного суду від 22.05.2023 [15; 16]. Ця суперечність між практичною потребою у науковому інструменті й нормативною неврегульованістю свідчить про необхідність комплексного переосмислення ролі поліграфа у доказовій системі.

Отже, актуальність дослідження полягає в тому, що за умов стрімкої технологізації кримінального процесу й водночас відсутності чіткого правового регулювання поліграфа в Україні постає потреба у виробленні науково обґрунтованої та процесуально безпечної моделі його використання, здатної поєднати ефективність доказування з дотриманням конституційних гарантій прав людини та стандартів ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова та судова думка щодо поліграфа спрямована на чітке розмежування його психофізіологічних показників і доказових даних, із одночасним визнанням можливості його тактичного використання як орієнтаційного інструмента. Узагальнюючі дослідження щодо порівняльного запитального тесту (Comparison Question Test) свідчать про неоднорідність показників достовірності результатів і наукової обґрунтованості методу, що вимагає суворого дотримання методичних стандартів і обережної інтерпретації отриманих відомостей [1]. У кримінологічній та поліцейській практиці поліграф традиційно розглядається як допоміжний засіб перевірки версій та уточнення обставин, а не як джерело самостійних доказів [2].

У правових системах загального права підходи до допустимості наукових даних визначалися доктринами Frye («загальної прийнятності») та Daubert («наукової надійності та контролю суддею-експертом»). Обидві концепції сходяться у вимозі до наукової обґрунтованості, передбачуваності похибки та достовірності результатів, що унеможливлює автоматичне прийняття поліграфа як процесуального доказу [3; 4]. Додатково, прецедент United States v. Scheffer підтвердив право держави встановлювати загальну заборону на використання поліграфа у суді з огляду на відсутність належного рівня достовірності результатів і ризик порушення принципу вільної оцінки доказів [30].

У державах континентальної правової системи склалася подібна позиція. Верховний суд Канади у справі R v. Béland визнав поліграф неприйнятним через сумнівну наукову обґрунтованість та можливість впливу на суб'єктивну оцінку доказів [5]. Федеральний суд Німеччини (BGH) вказав на несумісність поліграфічного тестування з вимогами достовірності результатів і дотриманням прав людини [6]. Верховний суд Польщі у своїй постанові 2014 р. наголосив, що поліграф може використовуватися лише як допоміжний засіб орієнтаційного характеру [7], а Вища касаційна інстанція Румунії – що його засто-

сування допустиме лише за добровільною згодою та з дотриманням гарантій недоторканності особи [8].

Європейський суд з прав людини у рішеннях Fazliyski v. Bulgaria, Tyagunova v. Russia та Jalloh v. Germany (Велика палата) сформулював критерії оцінки допустимості отримання доказів через втручання у фізичну чи психічну сферу людини. Суд підкреслив, що такі дії мають ґрунтуватися на науковій обґрунтованості, бути пропорційними й здійснюватися лише за наявності добровільної згоди [9–11]. Відтак поліграф не може застосовуватись у спосіб, який ставить під сумнів достовірність показань чи порушує заборону нелюдського поводження.

Українська судова практика розвивається у тому ж напрямі. Верховний Суд послідовно наголошує, що результати поліграфічного тестування не мають наперед установленої сили й можуть оцінюватися лише у сукупності з іншими доказами, здобутими відповідно до КПК України [12–14]. Судові рішення першої інстанції також підтверджують, що поліграфічні дані не мають самостійного доказового значення, а їх процесуальна вартість залежить від обґрунтованості і процесуальної перевірюваності методики [15–17].

У вітчизняній криміналістичній літературі акцент робиться на тому, що поліграф може бути використаний у процесі допиту чи попередньої перевірки показань лише як психофізіологічний інструмент, який сприяє орієнтації слідчого в обставинах події, але не може замінювати собою доказові джерела. Дослідники підкреслюють необхідність документування процедури тестування, опису технічних параметрів, контролю за умовами проведення та наукової інтерпретації результатів [18–22; 24; 26–28; 39]. Ці положення узгоджуються з нормами Конституції України та КПК, а також з вимогами Інструкції про проведення судових експертиз щодо наукової достовірності та відтворюваності досліджень [36–38].

Міжнародні аналітичні звіти – зокрема дослідження National Research Council [31] та публікації у Journal of Forensic Sciences і Applied Cognitive Psychology [32–33] – підтверджують, що поліграф має обмежену достовірність результатів і не відповідає сучасним критеріям наукової обґрунтованості, які висуваються до криміналістичних і судово-експертних методів. Саме тому у більшості юрисдикцій він розглядається виключно як допоміжний аналітичний засіб для попереднього оцінювання інформації [34; 40].

Підсумовуючи, слід зазначити, що попри значну кількість зарубіжних і вітчизняних досліджень, питання процесуального статусу поліграфа, порядку оцінки достовірності його результатів, меж допустимості застосування у кримінальному провадженні та співвідношення з іншими доказовими засобами залишаються недостатньо з'ясованими. Саме це зумовлює потребу у цілеспрямованому дослідженні проблеми допустимості, процесуальної форми та наукової обґрунтованості використання поліграфа у кримінальному доказуванні.

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є з'ясування правової природи та процесуального значення використання поліграфа у кримінальному доказуванні, визначення меж його допустимості у системі джерел доказів, а також формулювання критеріїв достовірності результатів і наукової обґрунтованості методики в контексті дотримання конституційних гарантій та принципу верховенства права. Реалізація поставленої мети передбачає розкриття низки взаємопов'язаних завдань, серед яких – аналіз зарубіжних (США, Канада, держави Європейського Союзу) і національних підходів до правової оцінки результатів поліграфічного тестування у кримінальному процесі з урахуванням практики судів та доктрини доказового права; уточнення змісту понять «наукова обґрунтованість» і «достовірність результатів» у криміналістичному та процесуальному розумінні, що забезпечують перевірюваність і відтворюваність психофізіологічних методів перевірки правдивості показань; встанов-

лення співвідношення поліграфа з іншими засобами кримінального доказування, насамперед із експертними дослідженнями та спеціальними психологічними методами; дослідження української судової практики щодо оцінки поліграфічних результатів у досудовому та судовому провадженні; розроблення криміналістично-тактичних і процесуальних рекомендацій щодо належної форми фіксації, перевірки та оцінки результатів поліграфічного тестування, що гарантують дотримання принципів законності, прав людини й заборони примусу; формування цілісного уявлення про місце поліграфа в структурі доказової діяльності відповідно до стандартів наукової обґрунтованості та процесуальної справедливості. Досягнення цих завдань має забезпечити розроблення єдиної правової та науково-методичної позиції щодо меж, способів і форм використання поліграфа у кримінальному процесі України, що дозволить поєднати ефективність розслідування із забезпеченням гарантій прав людини та довіри до судового доказування.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-правових методів, спрямованих на всебічне й об'єктивне вивчення процесуально-правової природи та доказового значення поліграфа. У роботі застосовано діалектичний метод наукового пізнання для розкриття взаємозв'язку між науково-технічними, психологічними й процесуальними аспектами поліграфічного дослідження; порівняльно-правовий метод – для аналізу підходів судової практики США, Канади, держав ЄС, ЄСПЛ та України щодо допустимості використання поліграфа як джерела доказової інформації; системно-структурний – для визначення місця поліграфа в системі криміналістичних і процесуальних засобів доказування; формально-юридичний – для аналізу норм КПК України, міжнародних актів і рішень вищих судових інстанцій; логіко-семантичний – для уточнення змісту категорій «наукова обґрунтованість» і «достовірність результатів» у криміналістичному контексті. Поєднання цих методів забезпечило наукову обґрунтованість висновків і достовірність результатів дослідження.

Емпіричну базу становлять рішення Європейського суду з прав людини (Fazliyski v. Bulgaria, Tyagunova v. Russia, Jalloh v. Germany), Верховного Суду України (справи № 183/3452/19, № 234/4850/17, № 457/906/17), а також практика Краматорського міського суду Донецької області (справа № 229/3931/17).

Теоретичну основу утворюють праці зарубіжних і вітчизняних учених у галузі кримінального процесу (доказового права) та криміналістики, психології та судової експертизи [1–40].

Виклад основного матеріалу. Проблематика використання поліграфа у кримінальному провадженні залишається однією з найскладніших у сучасній теорії доказового права. Її складність полягає в поєднанні трьох рівнів – психофізіологічного, криміналістичного і процесуального. У першому аспекті поліграф виступає технічним засобом фіксації реакцій організму, що відображають психоемоційне напруження під час пред'явлення значущих стимулів. У криміналістичному аспекті він розглядається як допоміжний метод орієнтаційного характеру, що може сприяти перевірці показань, уточненню версій та виявленню суперечностей у поясненнях. Проте у процесуальному значенні поліграф не є самостійним джерелом доказів і не може підтверджувати факти, які мають юридичне значення без їх перевірки іншими допустимими засобами доказування [3; 4; 30; 31].

Підстави для такого підходу сформовані насамперед у практиці судів загального права, де питання допустимості наукових доказів розв'язується через критерії наукової обґрунтованості та достовірності результатів. Рішення у справах Frye v. United States і Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc. започаткували доктрину судового контролю за «науковим статусом» доказів, що зобов'я-

зує суд оцінювати не лише метод, а й його перевірюваність, похибку та визнання в науковому середовищі. Застосовуючи ці критерії, суди дійшли висновку, що поліграф не відповідає стандартам наукової обґрунтованості, оскільки його результати залежать від індивідуальної реактивності особи, кваліфікації поліграфолога, умов тестування та формулювання запитань [3; 4; 32; 33].

Європейський підхід до оцінки таких методів формується під впливом рішень ЄСПЛ, у яких основним орієнтиром є не наукова досконалість приладу, а захист гідності, недоторканності та права на справедливий суд. У рішеннях Jalloh v. Germany і Tyagunova v. Russia Суд наголосив, що втручання у фізичну або психічну сферу людини для отримання доказів допустиме лише за умови наявності добровільної згоди та наукової обґрунтованості методики [9–11]. Ця позиція має безпосереднє значення для практики українських судів, які у своїх рішеннях підкреслюють, що результати поліграфічного тестування можуть бути враховані лише у сукупності з іншими доказами, не мають самостійної доказової сили й підлягають критичній оцінці з точки зору процесуальної допустимості [12–17].

Основна правова проблема полягає у відсутності в КПК України чіткої та однозначної регламентації статусу поліграфа. Кодекс не відносить результати поліграфічного тестування ні до показань, ні до висновків експерта, ні до речових доказів, що створює прогалину у визначенні їхнього місця в системі процесуальних джерел. Судова практика, зокрема у справах № 229/3931/17 та № 138/1462/22, демонструє неоднозначне ставлення до таких результатів: суди визнають можливість їх долучення до матеріалів справи, але не надають їм доказового статусу, використовуючи лише як орієнтаційний матеріал для оцінки поведінки підозрюваного чи свідка [16–17].

Водночас у криміналістичному розумінні поліграф виконує функцію допоміжного засобу тактичного забезпечення розслідування. Він може сприяти оптимізації допиту, підготовці контрольних і релевантних запитань, виявленню прихованих зв'язків між епізодами злочину чи поведінкою учасників провадження [18; 24; 39]. Однак навіть за таких умов його застосування повинно базуватися на принципі добровільності, чіткому протоколюванні умов проведення та контролі за науковою обґрунтованістю методики.

У підсумку правова природа поліграфа у кримінальному процесі України залишається невизначеною. Він перебуває між двома площинами – криміналістичною, що визнає його інструментом орієнтаційного характеру, і процесуальною, яка не надає йому статусу доказу. Саме ця подвійність породжує ключові проблеми у правозастосуванні: відсутність чітких критеріїв оцінки достовірності результатів, ризик порушення права на захист і можливість зловживання результатами під час досудового розслідування. Усунення цих проблем потребує законодавчого визначення процесуального статусу поліграфа, розроблення єдиних методичних стандартів і встановлення гарантій наукової обґрунтованості його використання у доказуванні.

Межі допустимості використання поліграфа у кримінальному процесі визначаються балансом між потребами ефективного розслідування та гарантіями дотримання прав людини. Правова природа цих меж полягає у тому, що жоден технічний чи психофізіологічний метод не може підміняти собою доказування у процесуальному розумінні, яке здійснюється виключно у процесуальній формі, визначеній законом, під контролем суду і з дотриманням принципів презумпції невинуватості та свободи від самовикриття. Рішення Верховного Суду США у справі United States v. Scheffer прямо заборонило використання поліграфічних висновків у кримінальному судочинстві як доказу невинуватості чи винуватості обвинуваченого, обґрунтовуючи це ненадійністю методики, нестабільністю психофізіологічних показників та ризиком підміни судової оцінки суб'єктивними даними тесту [30]. Суд зазначив, що

поліграф може створювати у присяжних хибне враження об'єктивності там, де насправді має місце лише психологічна інтерпретація фізіологічних сигналів.

Подібні підходи простежуються як у північноамериканській, так і в європейській судовій практиці. Верховний Суд Канади у справі R. v. Béland визнав, що результати поліграфа несумісні з принципами справедливого суду, оскільки надають суду інформацію, яку неможливо перевірити іншими способами, а їх достовірність не відповідає стандарту наукової обґрунтованості [5]. Німецький Федеральний суд у своїй постанові (BGHSt 45, 164) дійшов аналогічного висновку, наголосивши, що поліграф не відповідає вимогам доказової надійності й не може використовуватись навіть як допоміжний засіб для оцінки показань [6]. Польський Верховний Суд у постанові I KZP 25/14 від 29 жовтня 2014 року зайняв більш поміркована позицію, визнавши можливість застосування поліграфа лише як попереднього інструмента для орієнтації слідства за умови добровільної згоди особи та відсутності будь-якого примусу [7].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці сформулював ще більш принципову позицію: застосування поліграфа не є саме по собі несумісним із Конвенцією, але воно має відповідати вимогам законності, наукової обґрунтованості та добровільності. У справах Fazliyski v. Bulgaria та Tyagunova v. Russia Суд констатував, що використання поліграфічного тестування без чітких гарантій добровільної участі, контролю за процедурою та можливості оскарження результатів порушує статті 3, 6 і 8 Конвенції, що захищають від нелюдського поводження, забезпечують право на справедливий суд і на повагу до приватного життя [9; 10]. Такий підхід фактично закріплює європейський стандарт: результати поліграфа можуть мати допоміжне, але не доказове значення, і лише тоді, коли процедура проведена в умовах повної інформованої згоди, а методика має наукове підтвердження достовірності результатів.

Українська судова практика загалом рухається у такому ж напрямі. Верховний Суд у постанові від 23 вересня 2021 року у справі № 234/4850/17 підкреслив, що результати поліграфічного тестування не мають статусу процесуальних доказів і не можуть бути самостійною підставою для визнання особи винуватою або невинуватою, але можуть враховуватися як орієнтовний матеріал у сукупності з іншими доказами [14]. Аналогічну позицію займають суди першої інстанції. Так, у справі № 229/3931/17 Краматорський міський суд Донецької області зауважив, що відомості, отримані за допомогою поліграфа, можуть бути використані лише для перевірки показань, але не як підтвердження факту злочину чи особистої вини [17]. У цій справі суд розцінив результати тестування як допоміжний орієнтир для слідства, який не звільняє органи досудового розслідування від обов'язку довести обставини справи іншими, законно отриманими доказами.

Незважаючи на певну еволюцію судової практики, межі допустимості використання поліграфа в Україні залишаються розмитими. По-перше, закон не визначає процесуальної форми отримання, фіксації та перевірки таких даних. По-друге, відсутній єдиний стандарт наукової обґрунтованості методики, що унеможливлює оцінку достовірності результатів у суді. По-третє, застосування поліграфа іноді супроводжується прихованим психологічним тиском на особу, що суперечить конституційному принципу добровільності та положенням статей 18 і 94 КПК України про вільну оцінку доказів [37–38]. Таким чином, межі допустимості використання поліграфа визначаються не стільки технічними характеристиками приладу, скільки рівнем процесуальних гарантій, що забезпечують права людини й дотримання стандартів справедливого суду.

У підсумку можна констатувати, що поліграф у кримінальному процесі України поки що залишається інструментом орієнтаційного

характеру. Його правовий статус потребує нормативного врегулювання з урахуванням критеріїв наукової обґрунтованості та достовірності результатів, визначених у міжнародній судовій практиці. Саме через формування таких чітких меж допустимості можна забезпечити гармонійне поєднання ефективності доказування з дотриманням засад верховенства права й недопустимості примусу.

Однією з ключових проблем використання поліграфа у кримінальному провадженні є відсутність належної організаційно-методичної бази, яка б забезпечувала достовірність результатів і наукову обґрунтованість проведення тестування. У чинному законодавстві України не існує спеціального нормативного акта, що визначав би кваліфікаційні вимоги до поліграфологів, порядок їх атестації, стандарти приладів і методик. У результаті застосування поліграфа має фрагментарний характер і не гарантує єдності підходів до фіксації, оцінки й використання отриманих даних. Відсутність єдиної інструкції чи відомчих правил створює ризики порушення процесуальних прав учасників провадження, особливо в частині забезпечення добровільної згоди та контролю за дотриманням професійних стандартів.

За даними наукових досліджень і судової практики, на результати поліграфічного тестування істотно впливають умови його проведення, психологічний стан особи, склад запитань, тривалість сеансу, технічні характеристики приладу та професійна підготовка оператора [1; 31; 32]. У роботах М. Хандлера, Т. Шурані та С. Грангага наголошується, що навіть за формальної відповідності методики міжнародним протоколам результат може втратити наукову обґрунтованість унаслідок недотримання алгоритму «пре-тест – тест – пост-тест», який передбачає попередню бесіду, пояснення суті процедури, контрольні запитання і психологічну релаксацію [32–33]. У судовій практиці США та Канади неодноразово підкреслювалось, що похибка поліграфа може сягати 10–20 %, що є несумісним із критерієм доказової достовірності [2; 30].

У вітчизняному кримінальному процесі поліграфічне дослідження не має чітко визначеного процесуального статусу – воно не віднесене ані до судових експертиз, ані до спеціальних психологічних досліджень, що проводяться за дорученням слідчого чи суду. Натомість окремі суди допускають долучення таких висновків як додаткових матеріалів до пояснень обвинуваченого чи свідка. Так, у рішенні Краматорського міського суду від 15 червня 2021 року у справі № 229/3931/17 [17] суд визнав результати поліграфа допоміжним орієнтиром, наголосивши, що їхня доказова сила залежить від процесуальної перевірки, умов проведення та можливості захисту поставити під сумнів їх достовірність. Подібні підходи простежуються й у практиці інших судів, зокрема Могилів-Подільського міськрайонного суду у справі № 138/1462/22, де суд прямо вказав на необхідність оцінювати поліграфічні висновки лише у зв'язку з іншими доказами [16].

Серйозною проблемою є також документування процедури поліграфічного тестування. Наукова обґрунтованість результатів вимагає детального протоколювання технічних параметрів, формулювання запитань, часу реакції, фізіологічних показників, а також фіксації всього процесу на відеозапис. Проте на практиці результати часто оформлюються у вигляді короткого висновку без належної технічної документації, що унеможливлює їх подальшу перевірку і суперечить принципу відтворюваності доказів [36; 38]. Крім того, не визначено, чи підлягають ці матеріали експертному дослідженню, чи можуть розглядатись як відомості, отримані шляхом спеціальних знань. Унаслідок цього виникає колізія між вимогами ст. 94 КПК України, яка покладає на суд обов'язок оцінювати достовірність кожного доказу, і відсутністю процесуального критерію перевірки технічних записів поліграфа.

Не менш суттєвим є питання кваліфікації поліграфологів. У більшості випадків вони не мають статусу судових експертів, а діють як

консультанти сторін або приватні спеціалісти. Відсутність єдиного державного реєстру таких фахівців ставить під сумнів неупередженість і компетентність проведених тестів, що, у свою чергу, впливає на оцінку їхньої достовірності в суді. На відміну від судово-психологічної експертизи, результати якої мають офіційний характер і перевіряються процесуально, поліграфічне дослідження сьогодні перебуває поза системою судової експертизи, а отже, не забезпечене інституційними гарантіями відповідальності за методичну якість і наукову обґрунтованість висновку [36].

Нарешті, особливу небезпеку становить практика використання поліграфа у процесі допиту без чіткого протоколу згоди та присутності захисника. Такі випадки фіксуються у кримінальних провадженнях, де поліграф застосовується як елемент психологічного впливу з метою отримання зізнання. Подібна практика суперечить принципу свободи від самовикриття і створює ризик недопустимості отриманих даних згідно зі ст. 87 КПК України, яка забороняє використання доказів, одержаних унаслідок порушення прав людини [37–38].

Таким чином, організаційно-методичні проблеми використання поліграфа у досудовому розслідуванні полягають у відсутності єдиного процесуального статусу, належних стандартів фіксації, контролю достовірності та критеріїв оцінки наукової обґрунтованості результатів. Без розв'язання цих питань поліграф залишається інструментом із високим ризиком суб'єктивізму, що може бути використаний не стільки для встановлення істини, скільки для впливу на позицію підозрюваного. Вирішення проблеми можливе лише шляхом нормативного закріплення правил проведення поліграфічного тестування, визначення кола уповноважених осіб, обов'язкової відеофіксації процесу та встановлення чітких вимог до перевірки достовірності результатів як передумови їх можливої процесуальної оцінки.

Тактичний потенціал поліграфа у допиті полягає у його здатності виступати інструментом психофізіологічного спостереження за поведінкою особи, що дає змогу оптимізувати структуру запитань, перевіряти їхню релевантність та контролювати ступінь емоційного реагування. Поліграф, будучи технічним засобом реєстрації змін фізіологічних параметрів, дозволяє виявити приховану інформацію або психологічну реакцію на конкретні стимули, що має значення для орієнтаційного аналізу правдивості показань [1; 32; 33]. У криміналістичній тактиці такий підхід сприяє формуванню диференційованої стратегії допиту, вибору моменту пред'явлення доказів, структуруванню контрольних запитань і оцінці ступеня стресового навантаження особи, яка дає показання [20; 24; 39].

Водночас поліграф не може бути інструментом встановлення істини у процесуальному сенсі. Його роль обмежується допоміжною функцією у тактичній взаємодії між слідчим і допитуваним. Тестування має проводитись виключно за умови добровільної письмової згоди особи, у присутності захисника або психолога, з попереднім роз'ясненням суті процедури та можливості відмовитися від участі. Ці вимоги випливають із принципу поваги до гідності людини, закріпленого в Конституції України [37], та процесуальних гарантій, визначених у статтях 18, 22 і 94 КПК України [38].

У практиці досудового розслідування поліграф може бути ефективним у трьох аспектах. По-перше, на стадії планування допиту він дає змогу формулювати логічно вивірені запитання, які враховують когнітивну структуру події злочину. По-друге, під час допиту результати спостереження за реакціями можуть допомагати слідчому орієнтуватися у рівні напруги або суперечностей у показаннях. По-третє, після проведення тесту їх можна використовувати для перевірки версій, уточнення деталей і формування напрямів подальших слідчих дій [1; 18; 20].

Однак використання поліграфа у процесі допиту супроводжується істотними ризиками. Основним з них є можливість психо-

логічного тиску на особу, який може сприйматися як примус до самообвинувачення. Європейський суд з прав людини у рішеннях Fazliyski v. Bulgaria та Tyagunova v. Russia чітко окреслив, що використання методів психофізіологічного впливу без інформованої згоди особи є порушенням права на справедливий суд і заборони нелюдського поводження [9; 10]. Іншим ризиком є потенційна хибна інтерпретація реакцій – поліграф не вимірює неправду, а лише фіксує фізіологічні зміни, які можуть бути спричинені страхом, тривогою чи емоційною напругою, не пов'язаною зі змістом запитань [31; 33; 34]. Саме тому навіть у країнах із високим рівнем технологічної інтеграції поліграф розглядається лише як додатковий орієнтир, а не як доказ вини чи невинуватості.

Тактична ефективність поліграфа безпосередньо залежить від його інтеграції у систему криміналістичної підготовки допиту. Правильно організований поліграфічний етап має відбуватися після попереднього психологічного інтерв'ювання (пре-тест), яке встановлює базовий емоційний фон особи, визначає теми, до яких вона виявляє підвищену чутливість, і слугує основою для розроблення контрольних і релевантних запитань. Після тестової частини обов'язковим є посттестовий етап – роз'яснення результатів, уточнення обставин, що викликали реакції, і фіксація пояснень допитуваного. Такий алгоритм відповідає міжнародно визнаним протоколам pre-test – test – post-test, що застосовуються у практиці правоохоронних органів США, Канади та Ізраїлю [1; 2; 32].

Особливої уваги заслуговує питання фіксації поліграфічного процесу. Відеозапис повинен здійснюватися безперервно, з відображенням ходу тесту, дій поліграфолога, змісту запитань та поведінкових реакцій допитуваного. Це єдиний спосіб забезпечити процесуальну перевірку достовірності результатів і виключити ризик маніпуляцій чи підміни даних. Відсутність такого запису, як і недокументовані корекції у протоколі, робить результати непридатними для судової оцінки та створює загрозу порушення ст. 87 КПК України, що встановлює недопустимість доказів, отриманих із порушенням прав людини [38].

Таким чином, тактичне використання поліграфа у допиті може підвищити інформативність показань, сприяти перевірці їх внутрішньої логіки та психологічної узгодженості, але лише за умови суворого дотримання процесуальних гарантій. Його застосування має спиратися на принцип добровільності, забезпечення права на захист і чітке документування кожної дії. Без цього поліграф із засобу аналітичної діагностики може перетворитися на інструмент тиску, що суперечить сутності кримінального процесу як системи, покликаної захищати права людини та забезпечувати достовірність доказування.

Питання оцінки результатів поліграфа судом є центральним у визначенні його правового статусу у системі кримінального процесуального доказування. Відсутність чітких критеріїв допустимості таких результатів зумовлює неоднакову практику їх сприйняття судами та неоднозначні підходи до визначення їх доказового значення. У науково-практичному вимірі це пов'язано з тим, що поліграфічні реакції не мають самостійного змістовного зв'язку з юридичними фактами, а лише відображають психофізіологічні прояви напруження або емоційного збудження. Тому вони можуть слугувати лише непрямим, допоміжним джерелом орієнтовної інформації для слідчого чи суду, але не бути доказом у процесуальному розумінні.

У системі міжнародних стандартів вирішальним критерієм прийнятності поліграфічних даних є їх наукова обґрунтованість і достовірність. Класичне американське рішення Frye v. United States (1923) закріпило принцип, за яким будь-який науковий метод може бути використаний у суді лише тоді, коли він «загальновизнаний у відповідній науковій спільноті» [3]. Пізніше Верховний Суд США у справі Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals (1993) конкретизував цей під-

хід, сформулювавши чотири ключові критерії: можливість перевірки результатів, наявність рецензування, відомий рівень похибки та загальне наукове визнання методу [4]. Саме ці стандарти стали основою для формування у світі підходів до оцінки наукової достовірності методів, у тому числі й поліграфа.

Застосовуючи зазначені критерії, американські суди у справі United States v. Scheffer дійшли висновку, що результати поліграфа не можуть бути використані як доказ у кримінальному процесі, оскільки не відповідають вимогам наукової достовірності та створюють ризик впливу на внутрішнє переконання суду або присяжних [30]. Подібну позицію послідовно підтримує Верховний Суд Канади у справі R. v. Béland [5], наголошуючи, що навіть за умови добровільності тестування та кваліфікованості спеціаліста поліграфічні результати залишаються ненадійними з огляду на відсутність об'єктивного способу їх перевірки.

Європейський досвід характеризується більшим прагматизмом, але з тим самим підґрунтям – суд оцінює поліграфічні дані виключно в сукупності з іншими доказами. Німецький Федеральний суд у рішенні BGHSt 45, 164 вказав, що будь-яке посилання на результати поліграфа як на доказ винуватості несумісне з принципом свободи оцінки доказів і презумпцією невинуватості [6]. Польський Верховний Суд у справі I KZP 25/14 [7] визнав, що поліграфічне дослідження може бути використане як допоміжний засіб діагностики правдивості показань лише за добровільної згоди особи й у поєднанні з іншими доказами, що виключає будь-яку самостійну доказову силу такого результату.

В Україні судова практика здебільшого дотримується аналогічного підходу. Верховний Суд у постанові від 23 вересня 2021 року у справі № 234/4850/17 зазначив, що поліграфічний висновок не є доказом у розумінні ст. 84 КПК України, однак може враховуватися як орієнтовний матеріал під час перевірки достовірності показань [14]. Краматорський міський суд у вироку від 15 червня 2021 року (справа № 229/3931/17) [17] підтвердив, що суд може брати до уваги поліграфічні результати лише як допоміжний фактор у межах оцінки сукупності доказів, наголосивши, що вони не можуть самостійно доводити ні винуватість, ні невинуватість особи. У подібному ключі висловився й Верховний Суд у постанові від 26 січня 2023 року у справі № 183/3452/19 [12], де наголошено, що поліграфічні матеріали можуть використовуватися лише для орієнтації суду щодо поведінки обвинуваченого, але не як підтвердження фактичних обставин.

У процесуальному аспекті ключовими для суду є три критерії оцінки: достовірність результатів, допустимість отримання та зв'язок із іншими доказами. Достовірність означає, що тестування має бути проведене з дотриманням усіх науково-методичних умов: сертифікованим поліграфом, кваліфікованим спеціалістом, за валідною (науково обґрунтованою) методикою та з повною фіксацією процесу. Допустимість визначається відсутністю порушення прав людини, добровільністю участі та належною процесуальною формою фіксації результатів. Відповідно до ст. 87 КПК України будь-які дані, отримані з порушенням конституційних прав, підлягають виключенню з доказової бази [38]. Нарешті, взаємозв'язок означає, що поліграфічні дані можуть бути враховані судом лише у поєднанні з іншими доказами – показаннями, висновками експертиз, речовими доказами, цифровими даними тощо, що забезпечує їх системну оцінку у контексті всієї доказової сукупності.

Судова практика ЄСПЛ підкріплює такий підхід. У справі Jalloh v. Germany [11] Суд підкреслив, що будь-яке отримання доказів шляхом фізичного чи психологічного впливу, навіть якщо воно переслідує процесуальні цілі, є несумісним зі ст. 3 Конвенції. Отже, примус до поліграфічного тестування або використання його результатів проти волі особи є прямим порушенням міжнародних стандартів. У цьому контексті допустимість

поліграфічних результатів визначається не технічною надійністю приладу, а гарантіями справедливого судового розгляду та поваги до людської гідності.

Підсумовуючи, можна констатувати, що оцінка результатів поліграфа судом має здійснюватися за принципом обережності. Поліграфічні дані не можуть мати самостійного доказового статусу; вони набувають сенсу лише в поєднанні з іншими доказами, за умови наукової обґрунтованості, достовірності та дотримання прав людини під час їх отримання. Українське законодавство потребує конкретизації критеріїв допустимості таких матеріалів, зокрема шляхом розроблення відомчих стандартів тестування, правил зберігання й документування даних та процесуальних механізмів їх перевірки в суді. Це дозволить створити прозору систему оцінки поліграфічних результатів, узгоджену з міжнародними стандартами доказування та принципами верховенства права.

Порівняльно-правовий аналіз використання поліграфа в різних правових системах свідчить про те, що його статус і допустимість залежать не лише від наукового рівня розробки методики, а й від загальної моделі доказування, прийнятої в національному праві. У державах загального права (США, Канада) питання використання поліграфа вирішується крізь призму судової практики, тоді як у країнах континентальної Європи – через принципи процесуальної законності, пропорційності й дотримання прав людини.

У Сполучених Штатах Америки судова оцінка наукових доказів визначається доктринами Frye і Daubert. Відповідно до рішення у справі Frye v. United States (1923), суд може прийняти науковий доказ лише за умови, що метод «загальновизнаний у відповідній науковій спільноті» [3]. У справі Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals (1993) було деталізовано критерії, що стали класичними для світової практики: можливість емпіричної перевірки, відомий рівень похибки, рецензування у фахових виданнях та визнання методу серед учених [4]. Ці критерії, застосовані до поліграфа, призвели до висновку про його недостатню наукову обґрунтованість і відсутність гарантованої достовірності результатів. Верховний Суд США у справі United States v. Scheffer остаточно закріпив позицію, що поліграфічні висновки не можуть використовуватись у судовому процесі як докази, оскільки вони не відповідають стандартам достовірності, а їх подання може вплинути на внутрішнє переконання суду чи присяжних [30]. Унаслідок цього у більшості штатів поліграф визнається лише як інструмент внутрішньої перевірки версій, що застосовується на досудовому етапі, але не має процесуального значення у суді [2].

Канадський Верховний Суд у справі R. v. Béland [5] підтвердив подібний підхід, зазначивши, що поліграфічне дослідження не забезпечує належного рівня достовірності результатів і не може розглядатися як засіб доказування. Суд вказав, що навіть добровільне проходження тесту не змінює його ненадійності, оскільки психофізіологічні реакції залежать від індивідуальних особливостей, а не від об'єктивної правдивості відповідей. Такий підхід забезпечує захист від зловживань і гарантує, що судове рішення ґрунтуватиметься на перевірених фактичних даних, а не на психологічних припущеннях.

У державах континентальної Європи поліграф здебільшого не визнається доказом у кримінальному процесі. Німецький Федеральний суд (BGH) у рішенні від 17 грудня 1998 року [6] дійшов висновку, що використання поліграфа є несумісним з принципами людської гідності та презумпції невинуватості, оскільки передбачає втручання у психічну сферу особи без належного контролю достовірності результатів. Польський Верховний Суд у постанові від 29 жовтня 2014 року (I KZP 25/14) [7] зайняв більш гнучку позицію, визнавши можливість проведення поліграфічного дослідження за згодою сторін як орієнтаційного засобу під час досудового розслідування, однак не як джерела доказів у суді. Подібного підходу

дотримується і Вища касаційна інстанція Румунії, яка у рішенні 2012 року [8] зазначила, що поліграф може використовуватись лише для допоміжної перевірки показань за умов добровільної участі особи та наявності кваліфікованого фахівця.

Практика Європейського суду з прав людини є фундаментальною для встановлення загальних міжнародних стандартів допустимості поліграфа. У справі Jalloh v. Germany (2006) Суд наголосив, що отримання доказів шляхом примусу або будь-якого втручання у фізичну чи психічну сферу людини суперечить ст. 3 і 6 Конвенції [11]. У справах Fazliyski v. Bulgaria [9] та Tyagunova v. Russia [10] Суд уточнив, що навіть за добровільної згоди на проведення тесту держава зобов'язана забезпечити чітку правову базу, яка б регулювала процедуру, умови фіксації та перевірки результатів, інакше сама участь у тестуванні може вважатися порушенням права на повагу до приватного життя. Таким чином, для ЄСПЛ вирішальним є не факт застосування поліграфа, а наявність законодавчих гарантій законності, наукової обґрунтованості та захисту прав людини.

Україна наразі не має спеціального закону чи підзаконного акта, що визначав би правовий режим використання поліграфа у кримінальному процесі. Це створює прогалину, яка компенсується судовою практикою, що орієнтується на стандарти ЄСПЛ і загальні засади доказування. Верховний Суд у постановах від 12 лютого 2020 року (справа № 457/906/17) [13] і від 23 вересня 2021 року (справа № 234/4850/17) [14] підтвердив, що результати поліграфа можуть бути використані лише для орієнтаційного аналізу, не мають самостійної доказової сили й повинні оцінюватися у сукупності з іншими доказами. Цей підхід є узгодженим із принципом вільної оцінки доказів, закріпленим у статті 94 КПК України [38].

Таким чином, міжнародний і порівняльно-правовий аналіз свідчить про єдину тенденцію: поліграф не визнається самостійним доказом у кримінальному процесі, а його використання допустиме лише за умови наукової обґрунтованості, добровільної участі особи та наявності процесуальних гарантій контролю достовірності результатів. У цьому контексті міжнародні стандарти визначають пріоритет прав людини над технологічною доцільністю, вимагаючи, щоб будь-яке застосування поліграфа у сфері правосуддя відповідало критеріям пропорційності, законності та наукової достовірності. Впровадження таких стандартів в українську правозастосовну практику є передумовою формування правового механізму, який дозволить використовувати поліграф лише як допоміжний засіб орієнтаційного пізнання, що сприяє встановленню істини без порушення фундаментальних засад справедливого судочинства.

Однією з найсуттєвіших прогалин сучасного кримінального процесуального законодавства України є відсутність спеціальної регламентації використання поліграфа у доказуванні. Ні Конституція, ні Кримінальний процесуальний кодекс, ні інші нормативно-правові акти не містять прямих положень, які б визначали процесуальний статус результатів поліграфічного тестування, порядок їх одержання, фіксації, перевірки та оцінки. Така невизначеність породжує низку теоретичних і практичних проблем, що стосуються як прав учасників кримінального провадження, так і допустимості отриманих у такий спосіб даних.

Відповідно до статті 84 КПК України джерелами доказів визнаються показання, речові докази, документи, висновки експертів і висновки спеціалістів [38]. Поліграф не входить до жодної з цих категорій, що позбавляє його результатів самостійного процесуального значення. Судова практика намагається заповнити цю прогалину, розглядаючи поліграфічне дослідження як спеціальне психологічне дослідження або як консультаційний висновок спеціаліста, який може бути використаний сторонами для орієнтації у фактичних обставинах справи. Проте така практика

не має належного законодавчого підґрунтя і створює правову невизначеність, особливо коли результати поліграфа намагаються долучити до матеріалів справи як доказ вини чи невинуватості особи [12–14; 17].

Другою проблемою є відсутність єдиного порядку призначення, проведення і документування поліграфічного дослідження. На відміну від судової експертизи, процедура якої детально визначена Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8 жовтня 1998 року [36], поліграфічне дослідження не охоплюється цими нормами. Це означає, що держава фактично не контролює ані кваліфікацію осіб, які проводять такі дослідження, ані достовірність результатів. Відсутність чітких критеріїв наукової обґрунтованості методики відкриває шлях до суб'єктивізму та довільного трактування результатів, що є неприпустимим з позицій принципу законності доказування.

Третя група проблем стосується гарантій прав людини. Поліграфічне дослідження, будучи втручанням у психофізіологічну сферу особи, може призвести до порушення права не свідчити проти себе та заборони примусу. У чинному законодавстві немає норм, які б прямо передбачали обов'язковість письмової згоди особи на проходження поліграфа, участь захисника, право відмовитися від тестування без негативних наслідків. Ці гарантії є базовими для практики ЄСПЛ, який у справах Jalloh v. Germany [11], Fazliyski v. Bulgaria [9] і Tyagunova v. Russia [10] визнав будь-яке примусове використання методів психофізіологічного впливу порушенням статей 3 і 6 Конвенції. Таким чином, законодавча невизначеність створює ризик порушення конституційних гарантій свободи особи, гідності та права на справедливий суд [37–38].

Вирішення зазначених проблем потребує системного законодавчого підходу. Доцільним є доповнення КПК України окремою статтею, яка б визначала правову природу та межі використання поліграфа у кримінальному провадженні. Зокрема, варто передбачити, що: 1) поліграф може застосовуватися лише за добровільною письмовою згодою особи; 2) результати тестування мають орієнтаційний характер і не є самостійним доказом; 3) проведення тесту здійснюється сертифікованими фахівцями, внесеними до офіційного реєстру, за стандартизованою методикою; 4) процедура обов'язково фіксується засобами відеозапису; 5) сторони мають право оскаржити результати або вимагати повторного тестування. Такий підхід дозволить узгодити практику із загальними принципами достовірності результатів і наукової обґрунтованості, закріпленими в міжнародних документах [4; 5; 30].

Крім того, доцільно розробити відомчий нормативний акт, який би встановлював технічні стандарти обладнання, етичні правила проведення тестування, кваліфікаційні вимоги до поліграфологів і порядок зберігання матеріалів тесту. Такий документ має ґрунтуватися на положеннях Інструкції про проведення судових експертиз [36] і враховувати стандарти Ради Європи щодо етичного використання технологій у сфері правосуддя [35]. З огляду на розвиток міждисциплінарних знань, можливим є створення спеціалізованої атестаційної комісії при Міністерстві юстиції, яка б сертифікувала методики та фахівців із поліграфічного тестування.

Законодавче врегулювання статусу поліграфа дозволить забезпечити баланс між інтересами ефективного розслідування та гарантіями прав людини. Визначення чітких процедурних правил, науково обґрунтованих методик і процесуальних запобіжників зробить можливим використання поліграфа у межах кримінального процесу без ризику порушення конституційних прав і міжнародних стандартів справедливого судочинства. У перспективі це сприятиме формуванню єдиної судової практики, підвищенню достовірності результатів і зміцненню довіри до системи кримінального правосуддя.

Висновки. Узагальнення теоретичних підходів, судової практики та міжнародних стандартів дозволяє зробити висновок, що поліграф у кримінальному процесі України залишається інструментом із невизначеним правовим статусом, який водночас має високий криміналістичний потенціал. Його застосування може сприяти підвищенню ефективності розслідування та поглибленню тактичної взаємодії під час допиту, однак за відсутності належної процесуальної регламентації воно створює ризики порушення принципів справедливого суду, законності та поваги до гідності людини. Досвід зарубіжних країн переконує, що критерії допустимості поліграфа визначаються двома ключовими умовами: достовірністю результатів та науковою обґрунтованістю методики. Відповідно до стандартів, закріплених у справах Frye v. United States і Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals [3; 4], науковий метод може бути прийнятий судом лише за умови його перевірюваності, передбачуваності похибки й загального визнання у науковому середовищі. Саме ці критерії лягли в основу позиції Верховного Суду США у справі United States v. Scheffer [30], який визнав недопустимим використання поліграфа як доказу у кримінальному провадженні. Аналогічні орієнтири сформульовані у практиці Верховного Суду Канади [5], Німецького Федерального суду [6], а також у рішеннях Верховних судів Польщі [7] і Румунії [8], де поліграф визнається допоміжним інструментом, але не джерелом доказів.

Європейський суд з прав людини послідовно підкреслює, що втручання у фізичну чи психічну сферу особи під час отримання доказів має бути пропорційним, законним і добровільним. Рішення у справах Jalloh v. Germany, Fazliyski v. Bulgaria та Tyagunova v. Russia [9–11] визначають базові межі допустимості поліграфа, згідно з якими держава зобов'язана гарантувати добровільність участі, наукову обґрунтованість методики, належне документування процедури й можливість оскарження результатів. Ці принципи цілком кореспондують положенням Конституції України [37] та статей 18, 22, 84 і 94 КПК України [38], які закріплюють верховенство права, вільну оцінку доказів і заборону використання примусу в доказуванні.

Українська судова практика, зокрема у справах № 457/906/17, № 234/4850/17 і № 229/3931/17 [13–17], демонструє прагнення до обережного підходу: поліграфічні результати визнаються такими, що можуть бути враховані лише у сукупності з іншими доказами, за умови добровільності процедури й відсутності порушення прав людини. Необхідність законодавчого визначення процесуального статусу поліграфа залишається однією з ключових передумов удосконалення доказової системи. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом законодавчого врегулювання питання, яке має охоплювати як процесуальні аспекти – коло уповноважених осіб, форму фіксації, процедуру згоди, – так і науково-методичні вимоги щодо достовірності результатів та технічних параметрів приладів.

Поліграф, будучи ефективним психофізіологічним засобом у криміналістиці, не може замінювати собою доказування у процесуальному сенсі. Його функція полягає у допоміжному забезпеченні аналітичного й тактичного пізнання, спрямованого на виявлення суперечностей, перевірку версій і підвищення інформативності допиту. Усі спроби надати поліграфічним результатам самостійного доказового значення суперечать принципам наукової достовірності, процесуальної справедливості та презумпції невинуватості. Тому допустимість поліграфа у кримінальному процесі може бути визнана лише у межах орієнтаційного використання – за умови добровільної участі, наукової обґрунтованості методики, повної фіксації процесу та забезпечення прав особи на захист і справедливий суд.

З огляду на проведений аналіз, запропоновано розглядати поліграф як елемент криміналістичної тактики, а не як доказове джерело у вузькому процесуальному розумінні.

Для надання цьому інструменту правової визначеності необхідно запровадити законодавчі положення, що чітко окреслюватимуть його допоміжну роль, вимоги до наукової достовірності результатів і процесуальні гарантії недопущення зловживань. Такий підхід дозволить поєднати ефективність кримінального переслідування з дотриманням прав людини, що відповідає як європейським стандартам, так і національним засадам верховенства права та справедливого судового розгляду.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблем правового статусу, наукової обґрунтованості та процесуальної допустимості використання поліграфа у кримінальному процесуальному доказуванні. На підставі порівняльного аналізу судової практики США, Канади, держав Європейського Союзу, рішень Європейського суду з прав людини та судової практики України висвітлено тенденції й обмеження застосування поліграфічного тестування у кримінальному процесі, визначено його місце в системі засобів криміналістичної тактики та окреслено проблеми процесуальної регламентації. Доведено, що поліграф не є самостійним джерелом доказів і не може підтверджувати юридично значущі факти без перевірки іншими засобами доказування, проте за належної організації та добровільної участі може використовуватись як допоміжний інструмент орієнтаційного характеру для підвищення інформативності допиту, виявлення суперечностей і перевірки правдивості показань. Особлива увага приділяється аналізу ризиків порушення прав людини при застосуванні поліграфа, зокрема щодо свободи від самовикриття, захисту гідності та забезпечення процесуальної справедливості. У роботі проаналізовано основні стандарти оцінки достовірності результатів і наукової обґрунтованості методики, вироблені у прецедентних справах Frye v. United States, Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, R. v. Béland та у рішеннях ЄСПЛ (Jalloh v. Germany, Fazliyski v. Bulgaria, Tyagunova v. Russia), а також показано, як ці критерії поступово інтегруються в українську судову практику. На основі проведеного аналізу обґрунтовано необхідність прийняття спеціальних нормативних положень, які б визначали правовий статус поліграфа, умови його застосування, кваліфікаційні вимоги до фахівців, стандарти проведення та фіксації результатів. Запропоновано розглядати поліграф як інструмент криміналістичної тактики, що сприяє оптимізації допиту, уточненню версій і підвищенню достовірності зібраної інформації, але не як доказ у процесуальному розумінні. У статті сформульовано концепцію поєднання ефективності розслідування з гарантіями верховенства права, законності та захисту прав людини при використанні поліграфа у кримінальному провадженні.

Ключові слова: поліграф; кримінальне процесуальне доказування; допустимість доказів; достовірність результатів; наукова обґрунтованість; криміналістична тактика допиту; психофізіологічне тестування; права людини; процесуальні гарантії; судова практика США, Канади, країн ЄС,ЄСПЛ, України.

Pohoretskyi M.A. Using polygraphs in evidence in criminal proceedings: practice of the US, EU countries, the ECHR and Ukraine

Summary

The article is devoted to a comprehensive study of the legal status, scientific validity, and procedural admissibility of using the polygraph in criminal procedural evidence. Based on a comparative analysis of judicial practice in the United States, Canada, the European Union member states, the case law of the European Court of Human Rights, and Ukrainian court practice, the article highlights the main trends and limitations of polygraph testing in criminal proceedings, defines its place within

the system of forensic tactics, and outlines the problems of procedural regulation. It is substantiated that the polygraph does not constitute an independent source of evidence and cannot confirm legally significant facts without verification by other means of proof. However, when properly organized and conducted with voluntary participation, it may serve as an auxiliary, indicative tool to enhance the informativeness of interrogations, identify inconsistencies, and verify the credibility of statements. Particular attention is paid to analyzing the risks of human rights violations in the use of the polygraph, especially concerning the privilege against self-incrimination, the protection of human dignity, and the assurance of procedural fairness. The article examines the key standards for assessing the reliability and scientific validity of polygraph results developed in landmark cases such as Frye v. United States, Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, R. v. Béland, and in the judgments of the European Court of Human Rights (Jalloh v. Germany, Fazliyski v. Bulgaria, Tyagunova v. Russia), and demonstrates how these criteria are gradually being integrated into Ukrainian judicial practice. Based on the analysis, the author substantiates the need to adopt specific normative provisions defining the legal status of the polygraph, the conditions for its use, the qualification requirements for specialists, and the standards for conducting and recording results. The polygraph is proposed to be viewed as a tool of forensic tactics that contributes to the optimization of interrogation, the clarification of investigative versions, and the improvement of the reliability of collected information, but not as evidence in the procedural sense. The article formulates a concept for combining the efficiency of investigation with the guarantees of the rule of law, legality, and the protection of human rights when using the polygraph in criminal proceedings.

Key words: polygraph; criminal procedural evidence; admissibility of evidence; reliability of results; scientific validity; forensic interrogation tactics; psychophysiological testing; human rights; procedural guarantees; judicial practice of the USA, Canada, EU countries, ECtHR, and Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Honts C. R., Thurber S., Handler M. A Comprehensive Meta-Analysis of the Comparison Question Polygraph Test. Applied Cognitive Psychology. 2021. Vol. 35, No. 2. P. 411–427. DOI: https://doi.org/10.1002/acp.3779.
2. Desroches F. J., Thomas A. S. Police Use of the Polygraph in Criminal Investigations. Canadian Journal of Criminology. 1985. Vol. 27, No. 1. P. 43–66. URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/police-use-polygraph-criminal-investigations.
3. Frye v. United States, 293 F. 1013 (D.C. Cir. 1923). URL: https://law.justia.com/cases/district-of-columbia/court-of-appeals/1923/no-3968.html.
4. Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579 (1993). URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep509/usrep509579/usrep509579.pdf.
5. R. v. Béland, [1987] 2 S.C.R. 398 (Supreme Court of Canada). URL: https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/250/index.do.
6. Bundesgerichtshof (BGH). Urteil vom 17.12.1998 – 1 StR 156/98 (BGHSt 45, 164). URL: https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=BGH&Datum=17.12.1998&Aktenzeichen=1+StR+156%2F98.
7. Sąd Najwyższy (Polska). Uchwała z dnia 29 października 2014 r., I KZP 25/14 – Wykorzystanie badań poligraficznych w procesie karnym. URL: https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/I%20KZP%2025-14.pdf.
8. Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie (România). Decizia nr. 1894/2012 – Utilizarea testului poligraf în procedura penală. URL: https://legeaz.net/spete-penal-iccj-2012/decizia-1894-2012.

9. European Court of Human Rights. Fazliyski v. Bulgaria, no. 40908/05, Judgment of 16 Apr 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118573.
10. European Court of Human Rights. Tyagunova v. Russia, no. 41628/11, Judgment of 22 Sep 2021. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-112534&filename=001-112534.pdf.
11. European Court of Human Rights. Jalloh v. Germany, no. 54810/00, Grand Chamber Judgment of 11 Jul 2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76300.
12. Верховний Суд. Постанова Касаційного кримінального суду від 26 січня 2023 р. у справі № 183/3452/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686155.
13. Верховний Суд. Постанова від 12 лютого 2020 р. у справі № 457/906/17 (провадження № 61-14458св19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602624.
14. Верховний Суд. Постанова від 23 вересня 2021 р. у справі № 234/4850/17 (провадження № 51-4467км20). ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99926645.
15. Тернівський міський суд Дніпропетровської області. Ухвала від 11.01.2023 у справі № 194/342/22 (1-кп/194/22/23). ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108341077.
16. Могилів-Подільський міськрайонний суд Вінницької області. Ухвала від 22.05.2023 у справі № 138/1462/22 (1-кп/138/37/23). ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111046175.
17. Краматорський міський суд Донецької області. Вирок від 15 червня 2021 р. у справі № 229/3931/17. ZakonOnline. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/98021483.
18. Погорецький М. А. Поліграф: генезис і перспективи допустимості використання у кримінальному процесі та в оперативно-розшуковій діяльності. Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26–27 листоп. 2009 р.). Київ: КНУВС, 2009. С. 97–103.
19. Погорецький М. А. Поліграф в оперативно-розшуковій діяльності: генезис та перспективи використання. Міжнародна поліцейська енциклопедія. Т. VI. Київ: Атіка, 2010. С. 725–726.
20. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 1 (5). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf.
21. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 травня 2014 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.
22. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник* кримінального судочинства України. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf.
23. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. № 46 (2). С. 118–123.
24. Криміналістична тактика: навч. посіб. / О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєв та ін.; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. 2-ге вид., доп. та перероб. Київ: Алерта, 2017. 244 с. URL: https://jurkniga.ua/kriminalistichna-taktika.
25. Погорецький М. А., Гринюк В. О. Повідомлення судді про підозру: проблемні питання правового регулювання. *Вісник* кримінального судочинства. 2018. № 1. С. 58–71. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/272.

26. Погорецький М. А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів. *Вісник* кримінального судочинства. 2023. № 3–4. С. 84–102. DOI: 10.17721/2413-5372.2023.3-4/84-102.
27. Погорецький М. А., Старенький О. С. Безсторонність суду у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2025. Випуск 88. ч.3. с. 320-329. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330834
28. Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4 (3). С. 269–279. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.3.40. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf
29. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика. Київ: Алерта, 2016. 336 с.
30. United States v. Scheffer, 523 U.S. 303 (1998). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/523/303/.
31. National Research Council. The Polygraph and Lie Detection. Washington D.C.: National Academies Press, 2003. URL: https://nap.nationalacademies.org/catalog/10420/the-polygraph-and-lie-detection.
32. Handler M., Shurany T. Psychophysiological Detection of Deception: The State of Science and Practice. Journal of Forensic Sciences. 2019. 64(1). P. 132–146. DOI: 10.1111/1556-4029.13885.
33. Vrij A., Granhag P. A., Mann S., Leal S. Outsmarting the Lie Detector: Psychological Perspectives on Polygraph Testing. Current Directions in Psychological Science. 2017. 26 (2). P. 123–128.
34. Gannon T. A., Ward T. Polygraph Testing, Credibility and Criminal Justice: A Critical Analysis. Legal and Criminological Psychology. 2014. 19(2). P. 194–209.
35. Council of Europe. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems. 2018. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c.
36. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.
37. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
38. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
39. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник* кримінального судочинства. 2016. № 2. С. 113–123.
40. Vrij A., Fisher R. P. Detecting Deception in Forensic Contexts: A Review of Psychological Research and Practical Recommendations. Applied Cognitive Psychology. 2020. Vol. 34(3). P. 449–460. DOI: https://doi.org/10.1002/acp.3610.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 26/2025

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Чудеснова І.М.*
Верстка: *Молодецька О.І.*

Підписано до друку 26.09.2025.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,95.
Замов. № 0925/737. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.